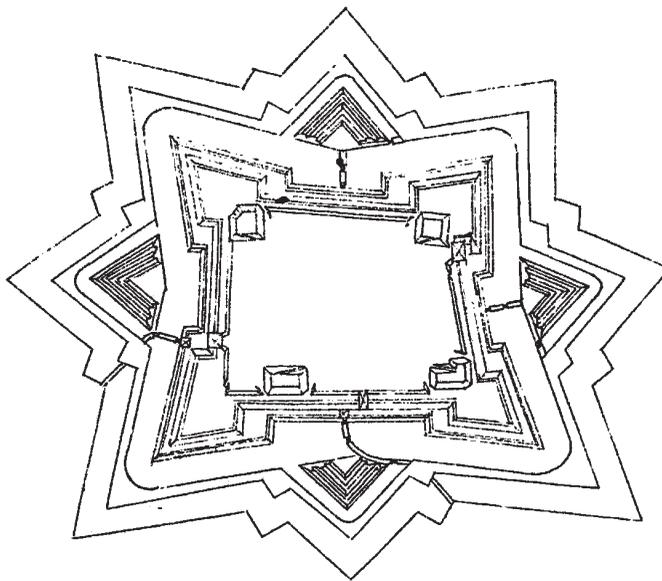

PODRAVINA

Časopis za multidisciplinarna istraživanja
Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje
A Semi-annual Issue

Broj 20	Volumen X.	studenj 2011.	Cijena 150 kuna	ISSN 1333-5286	UDK 908 (497.5-3 Podravina)
No. 20	Vol. X	November 2011	Price 150.-	ISSN 1333-5286	UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće

Editorial board

Dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), Tomislav ĐURIĆ (Varaždin), dr. sc. Dragutin FELETAR (Koprivnica/Zagreb), Ernest FIŠER (Varaždin), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), dr. Ivan GOLUB (Zagreb), dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Karl KASER (Graz), dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), Mario KOLAR (Koprivnica), dr. sc. Juraj KOLARIĆ (Zagreb), dr. sc. Milan KRUHEK (Zagreb), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), dr. sc. Géza PÁLFFY (Budimpešta), dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb) dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIC (Zagreb), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Jaroslav VENCELEK (Ostrava), dr. sc. Saboles VARGA (Pečuh), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Maribor), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE (Osijek)

Uredništvo

Editorial Staff

Dr. sc. Dragutin FELETAR, dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ,
dr. sc. Andrej HOZJAN, dr. sc. Lučka LORBER, dr. sc. Hrvoje PETRIĆ

Odgovorni urednik

Editor-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR, e-mail: meridijani@meridijani.com

Urednik

Editor

Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, e-mail: h.petric@inet.hr

Prijelom

Layout

Saša BOGADI

Tajnik uredništva

Staff secretary

Petar FELETAR

Nakladnik

Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor, Obrtnička 17, p.p. 132
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Za nakladnika

Journal director

Petra SOMEK

Dodatne adrese uredništva

Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR, 48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, 48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548

Sunakladnici

Co-publishers

GRAD KOPRIVNICA
POVIJESNO DRUŠTVO KOPRIVNICA
Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH

Na naslovnici

Front cover

Ukupni prihod gospodarstva Podravine 2010. godine (P. Feletar, 2011.)

Tisak

Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica, 300 primjeraka, studeni 2011.

K A Z A L O

TEMA BROJA / TOPICS: DRAVA

- Ranko PAVLEŠ
 PRIRODNI I DRUŠTVENI OKOLIŠ SREDNJOVIJEKOVNOG KOTARA
 KOMARNICE ISKAZAN KROZ TOPONIME
*NATURAL AND SOCIAL ENVIRONMENT OF THE MEDIEVAL COUNTY
 KOMARNICA EXPRESSED THROUGH TOPONYMS* 8
- Mirela SLUKAN ALTIĆ
 FIZIONOMSKO-MORFOLOŠKE OSOBINE RURALNIH NASELJA
 VARAŽDINSKOG GENERALATA I KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE U 18. I 19.
 STOLJEĆU 24
- Hrvoje PETRIĆ
 RIJEKA DRAVA I MEĐIMURSKO SELO U NOVOME VIJEKU - PRIMJER
 DONJE DUBRAVE (18.-20. STOLJEĆE)
*THE RIVER DRAVA AND A VILLAGE IN MEĐIMURJE IN THE MODERN
 AGE – THE EXAMPLE OF DONJA DUBRAVA (18TH – 20TH CENTURY)* 38
- Mladen MATICA
 PROSTORNI RAZVOJ ĐURĐEVCA I NJEGOV OKOLIŠ S POSEBNIM
 OSVRTOM NA PRIDRAVSKI PROSTOR 74
- Ratko VUČETIĆ
 PROSTORNI RAZVOJ GRADOVA U PODRAVINI IZMEĐU SREDNJEG
 VIJEKA I 19. STOLJEĆA
*REGIONAL DEVELOPMENT OF THE TOWNS IN PODRAVINA
 BETWEEN THE MIDDLE AGES AND THE 19TH CENTURY* 74
- Mario ŠIPEK
 ČOVJEK I OKOLIŠ – DRAVSKA ZANIMANJA S OSVRTOM NA SYLVU
*MAN AND THE ENVIRONMENT – OCCUPATIONS ON THE DRAVA
 WITH AN OVERVIEW OF SYLVA* 84
- Gabor HARRACH
 A "DEMOGRAPHIC PENINSULA" IN CROATIA - FERTILITY FEATURES
 OF THE DRAVA-REGION BASED ON THE HUNGARIAN CENSUS IN 1910
*"DEMOGRAFSKI POLUOTOK" U HRVATSKOJ – FERTILITET U REGIJI
 DRAVE PREMA MAĐARSKOM POPISU 1910.* 93

ČLANCI / ARTICLES

- Igor ŽIBERNA
PODNEBNE SPREMEMBE V SLOVENIJI
 KLIMATSKE PROMJENE U SLOVENIJI – NA PRIMJERU LJUBLJANE I
 MARIBORA
*CLIMATE CHANGE IN SLOVENIA – USING THE EXAMPLES OF LJUBLJANA
 AND MARIBOR* 102

Petar FELETAR

INDUSTRIJA PODRAVINE – OD MANUFAKTURA DO DEINDUSTRIJALIZACIJE
(GLAVNE ETAPE I PROCESI)

*INDUSTRY OF PODRAVINA - FROM MANUFACTURES TO
DEINDUSTRIALIZATION (MAIN STAGES AND PROCESSES)*. 115

PRIKAZI NOVIH KNJIGA I ČASOPISA / REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES. 163

Samobor – zemljopisno-povijesna monografija (Adolf Malić) 163

Jela Maresić, Vladimir Miholek, Opis i rječnik đurđevačkoga govora
(Dragutin Feletar) 165

Tkalčić, Godišnjak društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije
(Dragutin Feletar) 166

Podravski zbornik, broj 36 (Božica Anić) 167

Željko Karaula, Studije iz povijesti Bjelovara (Mira Kolar-Dimitrijević) 169

CRIS, časopis Povijesnog društva Križevci, broj 1/2010. (Tomislav Bogdanović) . 177

Ružica Medvarić-Bračko, "Život i običaji u župi Koprivnički Ivanec"
(Nada Matijaško) 180

70-godišnjica života prof. dr. sc. Dragutina Feletara (Hrvoje Petrić) 181

In memoriam Đuro Šarošac, etnolog (Đuro Franković) 183

UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS 185

U DVADESETOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:

Ranko Pavleš, Podravka, Koprivnica

Dr. sc. Mirela Slukan Altić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Doc. dr. sc. Hrvoje Petrić, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb

Mr. sc. Mladen Matica, Županijski zavod za prostorno uređenje, Koprivnica

Dr. sc. Ratko Vučetić, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Mario Šipek, V. osnovna škola, Varaždin

Petar Feletar, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb

Dr. sc. Gabor Harrach, Mađarska akademija znanosti, Budimpešta

Dr. sc. Igor Žiberna, Oddelek za geografiju Filozofske fakultete, Maribor

Božica Anić, Muzej grada, Koprivnica

Prof. dr. sc. Mira Kolar Dimitrijević, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, Zagreb

Tomislav Bogdanović, Povijesno društvo, Križevci

Nada Matijaško, Muzej prehrane Podravka, Koprivnica

Dr. sc. Đuro Franković, Hrvatska manjinska uprava, Pečuh

Prof. dr. sc. Adolf Malić, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb

Prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Koprivnica

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and technical information, Moscow

2. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA

3. ELSEVIR, Bibliographic databases, Amsterdam-Norwich

4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom a2 te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

PREGOVOR

U POVODU 20. BROJA ČASOPISA PODRAVINA

Izdržali smo duže nego smo se sami nadali: pred vama je 20. broj znanstvenog časopisa Podravina. Časopis je izlazio redovito, a u prošlih deset godina tiskano je dvadeset knjiga. Najprije malo statistike. Dvadeset brojeva Podravine sadrži 4064 stranice formata A-4 ili u prosjeku 203 stranice po broju. Objavljeno je 247 znanstveno-stručnih članaka, od toga 172 izvornih znanstvenih radova (ili 69,6 posto), zatim 33 pregledna znanstvena rada, 5 prethodnih priopćenja, 27 stručnih članaka i 10 članaka arhivske građe. Također je objavljeno 215 prikaza knjiga i časopisa, 13 prikaza znanstvenih skupova, te 8 raznih vijesti. Najviše članaka napisali su autori iz Hrvatske – njih 197 ili 79,7 posto. Znanstvenici iz Mađarske napisali su 26 članaka, iz Slovenije 21 rad, te iz Austrije 2 i iz Češke jedan članak.

Prosječna naklada Podravine iznosila je 600 primjeraka, od kojih se najviše distribuiralo sponzorima, a manji dio je i prodan. Podravina se razmjenjuje sa 110 znanstvenih publikacija i časopisa iz 11 zemalja, a referira se u četiri svjetska sekundarna časopisa. Uredničko vijeće broji 25 stručnjaka iz Hrvatske, Slovenije, Mađarske, Češke, Njemačke i Austrije, a časopis uređuje uredništvo od 5 članova, tri iz Hrvatske i dva iz Slovenije. Svi autori i članovi uredništva, kao i tajnik uredništva i nakladnica radili su bez honorara, jer je novac osiguran tek za troškove prijeloma, tiskanja i poštarine. U Podravini je dosad članke i prikaze objavio 121 autor. Najviše radova su objavili: Mira Kolar Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Mirela Slukan Altić, Ranko Pavleš, Vladimir Šadek, Mladen Matica, Željko Karaula, Ivan Peklić, Daniel Patafta, Tomislav Krznar, Danijel Vojak i drugi iz Hrvatske, Lučka Lorber, Andrej Hozjan i drugi iz Slovenije, te Geza Palffy, Đuro Franković i drugi iz Mađarske itd.

Kada je 2001. grupa entuzijasta okupljena oko Izdavačke kuće Meridijani i Povijesnog društva Koprivnica pokretala časopis Podravina, postavljeno je nekoliko najvažnijih ciljeva. Prvo: potaknuti znanstvena istraživanja o prošlosti i sadašnjosti cijele nizine Drave, od izvorišta do ušća. To je djelomično ostvareno, jer se najveći broj radova odnosi na tradicijsko-toponomestičku Podravinu – dakle na nizinu Drave između Pitomače i Varaždina. O ostalim dijelovima dravske nizine objavljen je (pre)mali broj članaka. Drugo: okupiti znanstvenike i stručnjake iz same Podravine, ali i iz gravitirajućih država, te ih potaknuti da se sustavno bave istraživanjem nizine Drave. Dobrim dijelom taj je cilj i ostvaren, jer u Podravini surađuje mnogo autora iz gornje Hrvatske Podravine a koji se uglavnom nisu dosad znanstveno bavili ovim krajem. Također je na suradnju privučen veći broj znanstvenika iz ostalih dijelova Hrvatske, te iz Mađarske, Slovenije, Austrije, Češke i Njemačke. Da nije pokrenut časopis Podravina, oni se zacijelo ne bi znanstveno bavili ovim krajem. Treće: unaprijediti multidisciplinarna istraživanja o Podravini, a prvenstveno s područja društveno-humanističkih znanosti – povijesti, zemljopisa, arheologije, povijesti umjetnosti, etnologije, ekologije, demografije, sociologije, političke povijesti i ekonomije. Taj je cilj uglavnom ostvaren. Četvrto: ubrzati protok znanstvenih informacija sa svijetom i na višu razinu podići prepoznatljivost Podravine i Koprivnice. Časopis Podravina dosad se afirmirao kao dobro uređivan, s visokim znanstvenim kriterijima, te se citira u svijetu i razmjenjuje s većim brojem znanstvenih publikacija i časopisa.

Peto: okupljanjem brojnih autora, Podravina je trebala biti osnovica za osnivanje manjeg instituta za znanstvena istraživanja u Koprivnici. Uredništvo Podravine već je dva puta uspjelo osigurati gotovo sve uvjete za osnivanje Zavoda za znanstvena istraživanja HAZU u Koprivnici, koji je trebao nastaviti i s izdavanjem Podravine. Uglavnom zbog političkih tenzija taj cilj još nije ostvaren. Osnivanje Zavoda HAZU očekuje se ipak već tijekom 2012. godine. Šesto: planiralo se da časopis bude financiran, pa time i prihvaćen, od najvažnijih čimbenika lokalne uprave i gospodarstva. Zato su (svaki s malim sredstvima) u financiranju sudjelovali: Grad Koprivnica,

Koprivničko-križevačka županija, Podravka, Belupo, Podravska banka, Croatia-osiguranje Koprivnica i drugi. Nakon nekoliko brojeva časopis je visoko ocijenilo i Ministarstvo znanosti, te se i ono uključilo u sufinanciranje. Nažalost vremenom se broj sufinancijera posve smanjio, a izdavanje časopisa došlo je u pitanje nakon odluke župana da Koprivničko-križevačka županija više ne podupire Podravinu. Ovaj časopis, dakle, još izlazi zahvaljujući jedino potpori Grada Koprivnice i Ministarstva znanosti, te uz razumijevanje Izdvačke kuće Meridijani. Ako se to slijedećih godina ne promijeni, izdavanje Podravine ozbiljno dolazi u pitanje.

Kako smo obrazložili, većina ciljeva koji su postavljeni na početku izdavanja Podravine, do danas je barem djelomice ostvareno. Časopis Podravina postao je jedan od cjenjenijih u Hrvatskoj koji izlazi izvan sveučilišnih centara, a afirmirao se i u svijetu. Zato smatramo da nam je obveza nastaviti sa započetim i Podravinu razviti u još bolji i priznatiji znanstveni časopis. U ostvarivanju toga cilja tražimo i vašu pomoć i sudjelovanje. Dvadeset knjiga časopisa Podravina na to nas obvezuje.

U Koprivnici, listopada 2011.

Dragutin FELETAR
Hrvoje PETRIĆ

PREFACE

ON THE OCCASION OF THE 20TH ISSUE OF THE MAGAZINE PODRAVINA

We've held out longer than we ourselves hoped we would: what you have before you is the 20th issue of the scientific magazine Podravina. The magazine has been issued regularly, and in the last 20 years we have published about twenty books. First, let's talk statistics.

Twenty issues of the Podravina are comprised of 4054 A4 paper format pages, or 203 pages per issue on average. We've published 247 scientific-expert papers, of which 172 are original scientific papers (or 69.6 percent), then 33 scientific reviews, 5 preliminary communications, 27 expert papers and 10 archive content papers. We have also published 215 book and magazine reviews, 13 reviews of scientific conventions and 8 miscellaneous pieces of news. Most of the papers were written by authors from Croatia – 197 of them, or 79.7 per cent. Scientists from Hungary wrote 26 papers, 21 papers were written by Slovenian authors, 2 by Austrian authors and one by Czech authors. The average edition of the Podravina amounted to 600 copies, most of which were distributed to the sponsors, while a smaller portion were sold. The Podravina has been included in 110 scientific publications and magazines from 11 countries, and it has been referred to in four world secondary magazines. The editorial council consists of 25 experts from Croatia, Slovenia, Hungary, Czech Republic, Germany and Austria, while the magazine is edited by five editors, three from Croatia and two from Slovenia. All the authors and members of the editorial board, as well as the secretary of the editorial board and the publisher have worked without compensation, because the funds covered only the costs of the layout, printing and postage. So far, 121 authors have published their papers and reviews in the Podravina. Most papers were published by: Mira Kolar Dimitrijević, Hrvoje Petrić, Dragutin Feletar, Mirela Slukan Altić, Ranko Pavleš, Vladimir Šađek, Mladen Matica, Željko Karaula, Ivan Peklić, Daniel Patafta, Tomislav Krznar, Danijel Vojak and others from Croatia, followed by Lučka Lorber, Andrej Hozjan and others from Slovenia, as well as Geza Palffy, Đuro Franković and others from Hungary, etc.

In 2001, when a group of enthusiasts gathered around the Publishing House Meridijani and the History Association Koprivnica started the magazine Podravina, they defined a few of the most important goals. Firstly, to stimulate scientific research about the past and the present of the

entire Drava valley, from its source to the river mouth. This has been partially achieved, because the greatest number of papers relate to the traditional toponomastic area of Podravina – in other words, the Drava valley between Pitomača and Varaždin. A (very) small number of papers have been published about the other parts of the Drava valley. Secondly, to gather scientists and experts from the area of Podravina itself but also from the catchment countries, and encourage them to study the Drava valley systematically. This goal has been realized for the most part because many authors from upper Croatian part of Podravina, who to date had never dealt with this area in a scientific manner, cooperate in Podravina. Additionally, a large number of scientists from other parts of Croatia have been won over, and also scientists from Hungary, Slovenia, Austria, Czech Republic and Germany. If the magazine Podravina had not been founded, they certainly would not have dealt with this area in a scientific manner. Thirdly, to develop multidisciplinary research about the area of Podravina, first of all, from the field of social-humanistic sciences – history, geography, archaeology, art history, ethnology, ecology, demography, sociology, political history and economy. This goal has been achieved for the most part. Fourthly, to accelerate the flow of scientific information in the world and raise the level of recognisability of Podravina and Koprivnica. To date the magazine Podravina has achieved recognition as a well-edited magazine with high scientific criteria, and it is quoted in the world and exchanged among a large number of scientific publications and magazines.

Fifth, by gathering together numerous authors, the Podravina was supposed to be the basis for establishing a smaller institute for scientific research in Koprivnica. On two occasions already, the Podravina editorial board has managed to ensure almost all the prerequisites for establishing the Croatian Academy of Arts and Sciences Institute for Scientific Research in Koprivnica, which was supposed to continue publication of the Podravina, among other things. Mostly due to political tensions, this goal has not yet been achieved. However, this Institute is still expected to be realized in 2012. Sixth, it was planned that some of the most important local government entities and economic factors would provide the funds for the magazine, and at the same time, acknowledge it. Therefore, the following entities participated in the financing (each with small funds): the City of Koprivnica, the Koprivnica-Križevac County, Podravka, Belupo, Podravska Bank, Croatia-Osiguranje Koprivnica and others. After a few issues, the Ministry of Science, Education and Sport assessed the magazine with very high grades, and they also participated in the financing. Unfortunately, in time, the number of financing institutions decreased and the publishing of the magazine became questionable after a decision by the County prefect about the discontinuation of support to the Podravina by the Koprivnica-Križevac County. Therefore, the magazine is still issued solely due to the support by the City of Koprivnica and the Ministry of Science, Education and Sport, along with the understanding shown by the Publishing House Meridijani. If the situation remains the same in the next couple of years, the publishing of the Podravina will be seriously threatened.

As explained earlier, most of the goals set at the beginning of the publishing of the Podravina have been at least partially achieved. The magazine Podravina has become one of the most esteemed magazines in Croatia issued outside university centres, and it has also won recognition in the world. That is why we believe it to be our duty to continue with what we have started and develop the Podravina into an even better and more acknowledged scientific magazine. In order to achieve this goal, we are asking for your assistance and participation. We owe it to the twenty books of the magazine Podravina.

Koprivnica, October 2011

Dragutin FELETAR
Hrvoje PETRIĆ

PRIRODNI I DRUŠTVENI OKOLIŠ SREDNJOVJEKOVNOG KOTARA KOMARNICE ISKAZAN KROZ TOPONIME

NATURAL AND SOCIAL ENVIRONMENT OF THE MEDIEVAL COUNTY KOMARNICA EXPRESSED THROUGH TOPONYMS

Ranko PAVLEŠ

Podravka

Starčevićeva 32

Koprivnica

Primljeno: 12. 12. 2010

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recezije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 314.6(497.5-35 Komarnica)

SAŽETAK

Autor je iz djelomično sačuvane srednjovjekovne toponimije kotara Komarnice prikazao motive i načine imenovanja prirodnih i antropogenih objekata. U prvom dijelu se analizira kako je prirodni okoliš utjecao na stvaranje toponima pa se navode mjesna imena nastala po vrstama biljaka, životinjama i zemljopisnim osobinama terena, a zatim se proučavaju imena koja su se davala prirodnim objektima pri čemu su izdvojena imena voda i šuma kao primjer. U drugom dijelu su obrađeni toponimi nastali iz ljudske djelatnosti. Poglavlje počinje sa kultiviranim površinama (vinogradi, oranice, krčevine) i nastavlja se toponimima vezanim uz promet (ceste, mostovi i prijelazi). Slijede toponimi vezani uz razne vrste svjetovnih i sakralnih građevina. Imena naselja i posjeda čine većinu sačuvanog korpusa srednjovjekovnih toponima. U ovoj grupi su posebno brojni primjeri načina imenovanja koji ima osnovu u srednjovjekovnom načinu života. Najčešći je motiv nastanka ove vrste toponima ime vlasnika ili naseljenika nakon čega slijede mjesna imena uzeta iz prirode i imena na neki način povezana sa crkvom. Zatim slijede manje grupe toponima sa rjeđe upotrebljivanim motivima. Za srednji vijek na ovim prostorima zanimljiv je način imenovanja naselja po danima u tjednu, a također i imenovanje više posjeda po istom vodotoku što često stvara probleme kod proučavanja. Na kraju se opsežno analizira imenovanje naselja i posjeda po vlasnicima pri čemu se nastoji upozoriti na važnost ovakvog istraživanja za rekonstrukciju naseljavanja ovog prostora kao i njegove etničke slike u srednjem vijeku.

Ključne riječi: Srednji vijek, Komarnica, toponimi, Podravina

Key words: Middle Ages, Komarnica, toponyms, Podravina

UVOD

U ovom radu nastojimo iz toponima odgonetnuti neke oblike života srednjovjekovnog čovjeka koji se ne vide uvijek jasno iz samih izvora, ali su ostavili trag u toponimiji. Na osnovi oko sedam stotina toponima ponuđenih u srednjovjekovnim izvorima (zapravo onima nastalim do Mohačke bitke 1526. godine) nastojimo pokazati kakav je odnos srednjovjekovni čovjek imao prema svojoj okolini.

Toponimi su analizirani s obzirom na motiv imenovanja i na imenovani objekt, ali ne u svim mogućim vidovima nego samo u odabranim. Posebno je ovdje površna jezična analiza koja može dati još mnoga tumačenja raspoložive građe i pomoći u daljem rasvjetljavanju srednjovjekovlja.

Obrađeno područje pokrivaio je nekada kotar Komarnica, a proteže se od Ludbrega na zapadu do Podravske Sesveta na istoku, a prema jugu do rijeke Čazme i Bjelovara. Prostor je to različitih prirodno-geografskih karakteristika od pridravske pobrđa, preko dravske nizine ispružene u smjeru sjeverozapad – jugoistok do brežuljkastih terena Bilogore i Kalnika ispresijecanih brojnim vodotocima.

Potpuna slika toponimije srednjovjekovne Podravine i Bilogore ne može se složiti pa stoga niti izvlačiti neke konačne zaključke, jer je poznat samo dio toponima. Nažalost, isto se može reći i za današnju toponimiju, ali je kod nje razlog potpuna neistraženost.

Pri zapisivanju toponima u srednjovjekovnim dokumentima vidi se prilagođavanje mjesnih imena mađarskom jeziku, a neke toponime pisari čitave ili u dijelovima prevode na mađarski. Iskrivljavanja su nastajala i zbog teškoća da se naši glasovi zapišu pomoću tadašnjeg načina pisanja, a i zbog često nenaviklog uha stranih pisara. Zato je dio toponima u obliku u kakvom su došli do nas sasvim nejasan i ne može se svrstati ni u jednu skupinu. Jednom dijelu znamo izgovor, ali nam nije poznato njihovo značenje pa tako ni motiv imenovanja.

PRIRODNI OKOLIŠ

Imenovanje po vrstama biljaka – Toponimi motivirani imenima biljaka (fitonimi), vrlo su brojni u korpusu koji istražujem. Nalaze se u svim grupama mjesnih imena. U velikoj većini su to toponimi nazvani po šumskom drveću među kojima je najčešća bukva (Byk¹, Bocouca², Bokouch³, Bukouchech⁴, Bukouia⁵, Bukoyna⁶, Bukua⁷, Bwkovecz⁸, Bykalya⁹), nakon koje slijede jalša (Jalsewcz¹⁰, Jalseua¹¹, Jalsovecz¹², Jalsowa¹³), vrba (Verbinecz¹⁴, Werbowczecz¹⁵,

¹ Tadija Smičiklas i drugi, *Diplomatički zbornik* (dalje DZ), sv. XVII., Zagreb, 1981. godine, 1391. 11. XII., str. 408.

Većina toponima spomenutih u ovom radu navodi se u nekoliko srednjovjekovnih dokumenata, a neki i u velikom broju njih. Radi praktičnosti ovdje ću navoditi samo jedan od izvora.

² DZ, sv. V., Zagreb, 1907. godine, 1270. prije 3. V., str. 536.

³ DZ, sv. VI., Zagreb, 1908. godine, 1279. 16. VI., str. 301

⁴ DZ, sv. XIV., Zagreb, 1916. godine, 1373. 24. VI., str. 531

⁵ DZ, sv. XVI., Zagreb, 1976. godine, 1381. 8. VIII., str. 206.

⁶ Ivan Krstitelj Tkalčić, *Urbar bivšeg hrvatskog pavlinskog samostana u Strezi, Vjesnik kraljevskog hrvatsko – dalmatinsko – slavonskog arhiva*, (dalje VZA), godina V., Zagreb 1903. godine., sv. 4.

⁷ DZ, sv. XIII., Zagreb 1915. godine, 1366. 1. VIII., str. 556.

⁸ Ivan Bojničić, *Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku, VZA, god. VIII, Zagreb, 1906. godine, sv. 1., 1549. 28. VI.*

⁹ Josip Adamček, Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb, 1976. godine, 1513. g., str. 62.

¹⁰ Emilije Laszowski, *Monumenta habsburgica, sv. II., Zagreb, 1916. godine, 1534. poslije 22. II., str. 191*

¹¹ DZ, sv. IX., Zagreb, 1911. godine, 1331. 19. VII.

¹² Arhiv Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti (dalje Arhiv HAZU), sign. I d 32., *Regesta obitelji Oršić*, str. 860., 1501. godina.

¹³ Josip Stipišić, Miljen Šamšalović, *Isprave u arhivu Jugoslavenske akademije, Zbornik Historijskog instituta JAZU (dalje ZHIJAZU), vol. 3., Zagreb, 1960. godine, 1467. 27. IV., str. 605.*

¹⁴ Arhiv HAZU, I d 32., *Regesta Oršić*, str. 820., 1519. godina.

¹⁵ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, vol. 4., Zagreb, 1961. godine, 1501. godine., str.504

Wrbowch¹⁶), brijest (Brestouch tri puta¹⁷, Brestie¹⁸), breza (Bresowcz¹⁹, Brezye²⁰, Brezyna²¹), dub (Dobowycze²², Dobouch²³, Dubounik²⁴), topola (Thopolouch²⁵, Topolia²⁶), svib (Sciboeth²⁷, Zwybowcz²⁸), cer (Czerowycza²⁹), jagnjed (Jagnedouch³⁰), hrast (Hrascy³¹, Hraztyna³², Hrosthowcz³³), javor (Jaworowcz³⁴), kesten (Koztan dol³⁵, Kozthanyewecz³⁶). Tako brojna zastupljenost šumskog drveća govori o jakoj pošumljenosti kraja. Druge divlje biljke su manje zastupljene, a nalazimo trstiku (Terstena³⁷, Terztenyk³⁸), bazgu (Bezye ili Bozye³⁹), koprivu (Koprivnica⁴⁰, Kopriwna⁴¹). Kultivirane biljke su zastupljene vočkama kao što su orah (Oresye⁴²), trešnja (Chresnieucz⁴³), kruška (Hrusewcz⁴⁴), dok su žitarice dale samo jedan zabilježeni toponim (Jechmenna⁴⁵).

Imenovanje po životinjama (zoonimi) – Ovaj motiv za imenovanje toponima (oronimi) na terenu mnogo je rjeđi i zabilježeno je samo nekoliko primjera (Bizkornicha⁴⁶, Jazowinchy⁴⁷,

¹⁶ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godine.

¹⁷ Kamilo Dočkal, Srednjovekovna naselja oko Streze, Starine JAZU 46., Zagreb, 1956. godine, str. 149, 1500. 14. VIII. DZ, sv. VI., 1279. 16. VI., str. 301. Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godine.

¹⁸ DZ, sv. VI., 1279. 16. VI., str. 302

¹⁹ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija 1/1, 1464. 13. IV.

²⁰ DZ, sv. XVII., 1393. 20. XII., str. 565

²¹ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

²² J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1471. 3. XI., str. 613

²³ DZ, sv. V., 1265. 24. VI., str. 338

²⁴ DZ, sv. XV., Zagreb, 1934. godine, 1377. 12. VII., str. 301

²⁵ DZ, sv. XVIII., Zagreb, 1990. godine, 1398. 27. VIII., str. 356

²⁶ DZ, sv. X., Zagreb, 1912. godine, 1338. 7. XII., str. 435

²⁷ DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

²⁸ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1507. godina, str. 28

²⁹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1513. godina, str. 60.

³⁰ DZ, sv. XII., Zagreb, 1914. godine, 1351. 5. XII., str. 48

³¹ Magyar orszagos leveltar, (dalje MOL), DL 101674., 1359. 30. IX., www.mol.gov.hu

³² I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, god. V., sv. 4.

³³ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

³⁴ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

³⁵ DZ, sv. XV., 1377. 12. VII., str. 300

³⁶ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., Zagreb, 1961. godine, 1513. 30. I., str. 543

³⁷ DZ, sv. VI., 1275. 21. VII., str. 114

³⁸ DZ, sv. IV., Zagreb, 1906. godine, 1255., str. 615

³⁹ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁴⁰ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., str. 60., (Kaproncza),

⁴¹ Jozsef Teleki, Hunyadiak kora Magyarorszagon, sv. 10., Pesten, 1853. godine, 1439. 22. X., str. 59.

⁴² Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁴³ DZ, sv. V., 1259. 1. VII., str. 133

⁴⁴ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59., 1439. 22. X.

⁴⁵ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 2., 1417. 25. X., str. 354

⁴⁶ DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

⁴⁷ MOL, DL 101674., 1359. 30. IX. www.mol.gov.hu

Jazwincak⁴⁸, Konzka⁴⁹, Kunowcz⁵⁰, Lizkoch⁵¹, Lyzyczincz⁵², Machich⁵³, Maskowycza⁵⁴, Ribni potok⁵⁵, Vepernuck⁵⁶, Vydria pataka⁵⁷, Vulzti dol⁵⁸). Dio ovih toponima možda je nastao po nadimku vlasnika, a ne izravno po životinji.

Imenovanje po zemljopisnim osobinama terena – Dio ovih toponima jesu od zemljopisnih apelativa kao što su dol i dolina (Dolina⁵⁹, Dolyancz⁶⁰), breg – vjerojatno u značenju obale, a ne brda – (Breg⁶¹, Bresancz⁶², Obres⁶³), gora (Gora⁶⁴), rt (Narth⁶⁵), poljana (Polyana⁶⁶, Polyancy⁶⁷), vrh (Verhovecz⁶⁸, Werh⁶⁹), otok (Athak⁷⁰), siget (Zygeth⁷¹ – na tri mjesta; jedini potvrđeni zemljopisni apelativ prihvaćen iz mađarskog u hrvatski jezik u srednjem vijeku), luka (Loka⁷², Vochina luka⁷³, Lonchiche⁷⁴), greda (Greda⁷⁵, Okolna greda⁷⁶, Noggerunda⁷⁷). Po odnosu prema

⁴⁸ Emilij Laszowski, Podaci o Koprivnici u srednjem vijeku, VZA, god. II., Zagreb, 1900. g., sv. 4., str. 224., 1453. 18. IV.

⁴⁹ DZ, sv. IV., 1255. godina, str. 615

⁵⁰ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁵¹ DZ, sv. V., 1259. 1. VII., str. 133

⁵² Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁵³ DZ, sv. V., 1270. prije 3. V., str. 536

⁵⁴ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁵⁵ DZ, sv. V., 1268. godina, str. 482

⁵⁶ DZ, sv. IV., 1248. 1. V., str. 354

⁵⁷ DZ, sv. XIII., 1366. 1. VIII., str. 556

⁵⁸ DZ, sv. X., 1337. 29. VIII., str. 356

⁵⁹ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1479. godina, str. 487

⁶⁰ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1495. godina, str. 13.

⁶¹ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁶² Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁶³ HDA, Katalog srednjovjekovnih isprava, 1516. 5. X.

⁶⁴ I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, god. V., sv. 4., 1903. godine.

⁶⁵ Josip Adamček, Opis stanja vlastelinstva Koprivnica, Đurđevac i Prodavić 1548. godine, KAJ VI., Zagreb, 1969. godine.

⁶⁶ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁶⁷ MOL, DL 101674., 1359. 30. IX. www.mol.gov.hu

⁶⁸ Arhiv HAZU, I d 32., Regesta Oršić, str. 810., 1499. godine.

⁶⁹ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1456. 15. III., str. 585

⁷⁰ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1495. godina, str. 12.

⁷¹ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina, (koprivničko vlastelinstvo). HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija 1/1, 1464. 13. IV. (ludbreško vlastelinstvo). Arhiv HAZU, I d 32., Regesti Oršić, 1517. godina, str. 820. (rasinjsko vlastelinstvo)

⁷² Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁷³ MOL, DL 15774., 1462. 6. X. www.mol.gov.hu

⁷⁴ DZ, sv. XIV., 1370. 4. VI. str. 264

⁷⁵ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁷⁶ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1498. 7. V., str. 488

⁷⁷ DZ, sv. XIII., 1366. 1. VIII., str. 556

drugim objektima nazvani su: Megudolya⁷⁸, Megyurechye⁷⁹, Prikray⁸⁰, Kothnyak⁸¹ i Zablathye⁸², a po osobinama terena: Kameno⁸³, Kemechnicza⁸⁴, Kwuar⁸⁵. Posebna grupa su dvočlani toponimi u kojima je zemljopisni apelativ drugi dio (pretežno dol, polje i brijeg), a prvi je neko osobno ime. Apelativ je u većem broju slučajeva zapisan na mađarskom. To su: Bankov dol⁸⁶, Mateyewdol⁸⁷, Draganwelg⁸⁸, Dyankvelge⁸⁹, Hwalsawlg⁹⁰ (mađ. volgy = dol, dolina), Palche polye⁹¹, Babinafelde⁹², Draufelde⁹³, Izkyrfelde⁹⁴, Lehafelde⁹⁵, Saulfelde⁹⁶ (mađ. fold = polje), Istwanhege⁹⁷, Pichohege⁹⁸ (mađ. hegy = brdo). Tri toponima koji možda spadaju u ovu grupu su Matheusrapalfelde⁹⁹, Batkpeterfelde¹⁰⁰ i Mogerscenthefelde¹⁰¹, ali ih ne mogu objasniti jer izgledaju kao tročlani.

Brojni su prirodni objekti koje imenuje srednjovjekovni čovjek, a ovdje bih izdvojio vode i šume.

Vode – Oko sedmina sačuvanih toponima iz promatranog vremenskog razdoblja jesu imena voda (hidronimi). Tolika zastupljenost hidronima u dokumentima nije neobična kada shvatimo koliko su vode bile važne u ono vrijeme. Služile su za opskrbu pitkom vodom za ljude i stoku u vrijeme kada se nisu kopali bunari osim u izuzetnim prilikama (zato su arheološki potvrđena nalazišta gotovo uvijek na razumnoj udaljenosti od vode). Vode su bile i izvor hrane, a također i energije za pokretanje mlinova. Njihov značaj za promet nije dovoljno dokumentiran za srednji vijek tako da možemo samo pretpostaviti da je glavni ovdašnji vodotok tj. rijeka Drava možda služio za prometovanje, ali možemo biti sigurni da su i ona i većina ostalih voda bili prepreke, posebno u određena doba godine. Kao dobro uočljivi objekti na terenu vode su služile kao međaš-

⁷⁸ DZ, sv. XVIII., 1398. 6. II., str. 312

⁷⁹ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 2., 1423. 18. XII., str. 360

⁸⁰ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

⁸¹ J. Adamček, I. Kampuš, *Popisi...*, 1507. godine, str. 27.

⁸² Arhiv HAZU, I d 32., *Regesta Oršić*, 1462. godine, str. 858.

⁸³ K. Dočkal, *Srednjovjekovna...*, *Starine* 46., str. 170.

⁸⁴ Arhiv HAZU, I d 32., *Regesta Oršić*, 1462. godine, str. 858.

⁸⁵ E. Laszowski, *Podaci...*, VZA, god II., sv. 4., str. 215.

⁸⁶ Arhiv HAZU, I d 32., *Regesta Oršić*, 1515. godine. str. 836.

⁸⁷ DZ, sv. XVI., 1380. 27. VIII., str. 118

⁸⁸ DZ, sv. XII., 1351. 5. XII., str. 48

⁸⁹ DZ, sv. XIV., 1367. 24. IV. str. 18

⁹⁰ DZ, sv. XV., 1377. 12. VII., str. 299

⁹¹ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 3., 1459. 5. XII., str. 592

⁹² DZ, sv. X., 1341. 12. IV., str. 610

⁹³ DZ, sv. XVIII., 1398. 11. X., str. 378

⁹⁴ DZ, sv. XI., Zagreb, 1913. godine, 1349. 1. VI., str. 535

⁹⁵ DZ, sv. XVII., 1391. 1. V., str. 348

⁹⁶ DZ, sv. XIV., 1367. 3. V., str. 23

⁹⁷ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 2., 1433. 10. VIII., str. 373

⁹⁸ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 3., 1473. godine, str. 615

⁹⁹ DZ, sv. XIV., 1370. 4. VI., str. 264

¹⁰⁰ DZ, sv. XVII., 1391. 12. IV., str. 340

¹⁰¹ DZ, sv. XII., 1351. 5. XII., str. 47

ne oznake pri razgraničenjima posjeda što je dodatni razlog za njihovo često javljanje u dokumentima.

Pretežan broj od oko stotinu u srednjovjekovnim dokumentima imenovanih voda jesu tekućice. U nekim dijelovima kotara znamo i za najmanje vodotokove iako ponekad ne možemo ustanoviti o kojoj se točno vodi radi. Mnogo je manji broj imena za izvore (samo dva: Bzovi zdenech¹⁰² i Kunouech¹⁰³), odnosno za druge vrste voda (razne vrste lokvi i mlaka: Cekutina¹⁰⁴, Bakyna mlaka¹⁰⁵, Fertews¹⁰⁶, Mlaca mala¹⁰⁷, Nigra malaka¹⁰⁸, Zuhapatak¹⁰⁹). Motivi za imenovanje su različiti: prema bilju koje je raslo uz vodu (Bokoča¹¹⁰, Bokouch¹¹¹, Brezthouch¹¹², Bukouchech¹¹³, Bukua¹¹⁴, Dobouch¹¹⁵, Dobownig¹¹⁶, Gorbonok¹¹⁷, Jalseua¹¹⁸, Ilseuch¹¹⁹, Kaproncha¹²⁰, Terstena¹²¹, Terstenik¹²²), životinjama (Bizkornicha¹²³, Konzka¹²⁴, Lizkoch¹²⁵, Ribni potok¹²⁶, Vepernuck¹²⁷, Vydria pataka¹²⁸), osobinama vode (Berzeuch¹²⁹, Bizthra¹³⁰, Bloboka¹³¹ (vjerojatno

¹⁰² DZ, sv. X., 1341. 9. VII., str. 630

¹⁰³ DZ, sv. XVI., 1379. 22. X., str. 50

¹⁰⁴ DZ, sv. X., 1337. 29. VIII., str. 356

¹⁰⁵ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

¹⁰⁶ DZ, sv. XVI., 1379. 9. IV., str. 10

¹⁰⁷ DZ, sv. IX., 1330. 30. IV.,

¹⁰⁸ DZ, sv. XIII., 1366. 1. VIII., str. 559

¹⁰⁹ DZ, sv. XVI., 1380. 20. VI., str. 104

¹¹⁰ DZ, sv. V., 1270. prije 3. V., str. 536

¹¹¹ DZ, sv. VI., 1279. 16. VI., str. 301

¹¹² DZ, sv. VI., 1279. 16. VI., str. 301

¹¹³ DZ, sv. XV., 1376. 20. VIII., str. 226

¹¹⁴ DZ, sv. XIII., 1366. . VIII., str. 556

¹¹⁵ DZ, sv. V., 1265. 24. VI., str. 338

¹¹⁶ DZ, sv. VI., 1277. 14. VII., str. 214

¹¹⁷ DZ, sv. XI., 1349. 18. V., str. 529

¹¹⁸ DZ, sv. IX., 1331. 19. VII.,

¹¹⁹ DZ, sv. IV., 1248. 1. V., str. 353

¹²⁰ DZ, sv. VIII., Zagreb, 1910. godine, 1316. 19. IV., str. 425

¹²¹ DZ, sv. VI., 1275. 21. VII., str. 114

¹²² DZ, sv. IV., 1255. godina, str. 615

¹²³ DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

¹²⁴ DZ, sv. III., Zagreb, 1905. godine, 1232. godine, str. 369

¹²⁵ DZ, sv. V., 1259. 1. VII., str. 133

¹²⁶ DZ, sv. V., 1268. godine, str. 482

¹²⁷ DZ, sv. IV., 1248. 1. V., str. 354

¹²⁸ DZ, sv. XIII., 1366. 1. VIII., str. 556

¹²⁹ DZ, sv. VII., Zagreb, 1909. godine, 1296. 12. III.

¹³⁰ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

¹³¹ DZ, sv. XIII., 1366. 1. VIII., str. 556

Globoka), Chernech¹³², Glabo¹³³, Globauchench¹³⁴, Globochuch¹³⁵, Klokochoch¹³⁶, Zumurdeki¹³⁷, Plitvicza¹³⁸, Plaunica¹³⁹), osobinama okolnog tla (Beloblathye – u mađarskom prijevodu i kao Feirsar¹⁴⁰), općim imenima za vode (Rechicha¹⁴¹), metaforičnim imenima (Zdelya¹⁴²), prema vlasniku okolnog zemljišta (Hwalsawlge¹⁴³, Martonpataka¹⁴⁴, Supanch¹⁴⁵), te odnosu prema obližnjim vodama (Velika¹⁴⁶, Zrednik¹⁴⁷).

U vezi s vodom su i razni podvodni tereni koji daju toponime kao što su Lymbos¹⁴⁸ (limbuš – močvarno zemljište), Blache¹⁴⁹, Kalinoa¹⁵⁰, Mochno¹⁵¹, Mocilnicza¹⁵² i Mochya¹⁵³.

Utjecaj hidronima na svu ostalu toponimiju bio je velik. Tako je po njima dobio ime dio naselja, ali i posjeda, upravnih jedinica i drugih objekata i subjekata o čemu više kasnije.

Šume – Imenovanje šuma u kotaru Komarnica u srednjem vijeku, barem prema sačuvanim imenima, bilo je pretežno po imenu vlasnika (Candalovchyna¹⁵⁴, Dijankovec¹⁵⁵, Dragowscina¹⁵⁶, Gwdowyschyna¹⁵⁷, Kozlowa kneya¹⁵⁸, Viskovicza¹⁵⁹, Swpanowo rakythie¹⁶⁰). Važnost vlasništva nad zemljom tako karakteristična za srednji vijek ovdje je jasno naglašena. Manji dio šuma je

¹³² DZ, sv. V., 1259. 1. VII., str. 133

¹³³ DZ, sv. IV., 1255. godine, str. 614

¹³⁴ DZ, sv. V., 1269. godina, str. 521

¹³⁵ DZ, sv. X., 1341. 12. IV., str. 611

¹³⁶ DZ, sv. V., 1262. 20. VII., str. 230

¹³⁷ DZ, sv. X., 1337. 29. VIII., str. 356

¹³⁸ HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija 1/1., 1382. godina.

¹³⁹ DZ, sv. V., 1268. godine, str. 482

¹⁴⁰ DZ, sv. XIV., 1370. 4. VI., str. 265

¹⁴¹ DZ, sv. X., 1337. 29. VIII., str. 356

¹⁴² DZ, sv. III., 1201. godine, str. 9

¹⁴³ DZ, sv. XV., 1377. 12. VII., str. 299

¹⁴⁴ DZ, sv. XIV., 1367. 24. IV., str. 17

¹⁴⁵ DZ, sv. X., 1332. 23. XI., str. 40

¹⁴⁶ DZ, sv. IV., 1255. 4. IV., str. 598

¹⁴⁷ DZ, sv. VI., 1280. 12. VI., str. 349

¹⁴⁸ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

¹⁴⁹ DZ, sv. X., 1337. 29. VIII., str. 356

¹⁵⁰ DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

¹⁵¹ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 4., 1508. 8. V., str. 527

¹⁵² DZ, sv. III., 1201. godine, str. 9

¹⁵³ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

¹⁵⁴ I. K. Tkalčić, *Urbar...*, VZA, sv. 4., 1903. godine.

¹⁵⁵ I. K. Tkalčić, *Urbar...*, VZA, sv. 4., 1903. godine.

¹⁵⁶ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 4., 1503. 5. II., str. 507

¹⁵⁷ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 5., 1523. 5. II., str. 561

¹⁵⁸ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 168

¹⁵⁹ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave...*, ZHIJAZU, sv. 3., 1473. godine, str. 615

¹⁶⁰ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

dobio ime po vrstama drveća (Bik¹⁶¹ – od mađarske riječi za bukvu, Hrastyna¹⁶², Sciboeth¹⁶³, Topolia¹⁶⁴) ili po osobinama terena na kojem ili uz koji se šuma nalazila (Dolina¹⁶⁵, Strug¹⁶⁶). Neki toponimi su nastali iz općih naziva za neke vrste šuma kao što su les (Leschan¹⁶⁷), lug (Lossancz¹⁶⁸) i kneja (Kozlova kneja¹⁶⁹).

TOPONIMI NASTALI IZ LJUDSKE DJELATNOSTI

Kultivirane površine - Vinogradi se često spominju u kupoprodajnim ugovorima i drugim dokumentima. Imenovani su po vlasniku (Gwdowschak¹⁷⁰), pripadnosti naselju (Bedenychka gorycza¹⁷¹, Remetynzka gorycza¹⁷²), imenu šume na području koje su podignuti (Kozthanyewecz¹⁷³, (možda) Dubrauschak¹⁷⁴) ili je imenovanje bilo specifično za vinogradarsku djelatnost (Vincza¹⁷⁵). Nekoliko imena vinograda je neprozirno i nije jasno po čemu su nazvani (Ohlen¹⁷⁶, Gludnik¹⁷⁷). Zanimljiva su imena za dva brijega s vinogradima tj. Bedeničku i Remetinsku goricu jer je ovdje rana potvrda da su se ovakvi lokaliteti nazivali gorica što je danas opće ime za vinograd.

Oranice su imale imena, ali su ona bila u kategoriji mikrotoponimije pa se rijetko javljaju u dokumentima; zabilježena je samo jedna (Ztramssa¹⁷⁸). Isto je i sa livadama (Kleschyna¹⁷⁹).

Krčevine su dale mali broj toponima. To su: Lazen¹⁸⁰, Lazinicha¹⁸¹ i Tripche¹⁸² (od trijebiti = čistiti, krčiti).

Promet – Brojne se **ceste i putovi** spominju u dokumentima posebno pri omeđivanju posjeda. Različito su vrednovane (via, magna via, via exercitualis, publica via), ali skoro ništa ne znamo o njihovoj kakvoći. Posebnost srednjeg vijeka je imenovanje cesta. U Komarničkom kotaru tri

¹⁶¹ DZ, sv. XIII., 1364. 14. X., str. 404 - 405

¹⁶² I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godine.

¹⁶³ DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

¹⁶⁴ DZ, sv. X., 1338. 7. XII., str. 435

¹⁶⁵ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1497. godine, str. 487

¹⁶⁶ DZ, Sv. IV., 1255. godine, str. 614

¹⁶⁷ DZ, sv. XVI., 1380. 27. VIII., str. 118

¹⁶⁸ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godine

¹⁶⁹ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 168

¹⁷⁰ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1442. 25. VII., str. 567

¹⁷¹ I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godina.

¹⁷² I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godina.

¹⁷³ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1513. 30. I., str. 543

¹⁷⁴ Kamilo Dočkal, Kamengrad u svjetlu Streze, Zbornik Muzeja grada Koprivnice (dalje ZMGKC), sv. 1(8), 1953. godine, str. 120 – 121., 1458. 6. III.,

¹⁷⁵ K. Dočkal, Kamengrad..., ZMGKC, sv. 1(8), 1431. 8. III., str. 117

¹⁷⁶ E. Laszowski, Arhiv Koprivnice, VZA, 1929. godine, 1424. 13. I.

¹⁷⁷ K. Dočkal, Kamengrad..., ZMGKC, sv. 1(8), 1427. 10. I., str. 115

¹⁷⁸ K. Dočkal, Kamengrad..., ZMGKC, 1(8), 1459. 11. IX., str. 122

¹⁷⁹ I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godine.

¹⁸⁰ DZ, sv. XIV., 1370. 4. VI., str. 265

¹⁸¹ I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godina.

¹⁸² DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

ceste nose posebna imena ili oznake. To su Slobiduta¹⁸³ (drugi dio "-uta" mađarska je riječ za cestu, dok bi prvi dio mogla biti hrvatska riječ "sloboda" što bi zajedno značilo Slobodna cesta), Trauin put¹⁸⁴ (nejasno; možda je u osnovi fitonim trava, ali je moguće da je ovdje osobno ime) i "via Colomani regis"¹⁸⁵ (na području Bilogore ovako je imenovano nekoliko cesta, a razlog za to još nije do kraja istražen).

Na cestama su važni objekti bili **mostovi** pa su dali nekoliko toponima kao što je npr. Moschancz¹⁸⁶ (srednjovjekovno selo na području današnjih Hlebina, a most po kojem je dobilo ime morao je biti u blizini na potoku Koprivnici) i Pankono moztzysthe¹⁸⁷ (prvi dio označava svakako vlasnika ili graditelja mosta). Inače se ponekad spominju mostovi pri ophodima međa.

Osim mostovima vodotoci su se prelazili na **prijelazima** (transitus, portus, brod) od kojih nekima znamo imena. Na potoku Komarnici zabilježen je Prodni brod¹⁸⁸ (vjerojatno samo provoz kroz potok). Na Dravi je na području kotara postojalo nekoliko prijelaza. Na njima se naplaćivao prijevoz skelom i bili su važan izvor prihoda za feudalce pa se zato spominju u dokumentima. Poimenice su nam poznata samo tri i to na Ludbreškom i Rasinjskom vlastelinstvu: dva su imenovana po mjestima prema kojima se prelazi (Zakany i Prelog), a treći se nazivao Farkasrew¹⁸⁹. Na koprivničkom vlastelinstvu je postojao jedan prijelaz (kod Peteranca)¹⁹⁰, a na đurđevačkom dva (kod Struge i kod Kočica)¹⁹¹, ali ne znamo kako su se zvali.

Građevine – Građevine i s njima povezane djelatnosti dale su desetak zabilježenih toponima. Prema utvrđenim mjestima nastali su toponimi s imenicom grad u osnovi kao što su: Grachyncz¹⁹², Gradecz¹⁹³ (dva puta), Gradich¹⁹⁴, Gradischthya¹⁹⁵ i (možda) Grech¹⁹⁶. Ovakva mjesna imena označavaju u tri slučaja sela, u dva slučaja brda, a tek jednom (Gradyschthya) imenuju aktivnu utvrdu. Dakle, iako je imenica grad označavala plemićke utvrde (a ne urbanizirano naselje kao danas) ipak su toponimi s njom u osnovi najčešće imenovali napuštene tvrđave, neke vjerojatno iz antike i prethistorije. Djelatne utvrde u srednjem vijeku na ovom području dobivaju imena po vodotoku u njihovoj blizini (Koprivnica¹⁹⁷, Rasinja¹⁹⁸, Sušica¹⁹⁹), po vlasniku (Gudo-

¹⁸³ DZ, sv. V., 1259. 1. VII., str. 133

¹⁸⁴ DZ, sv. XVI., 1380. 27. VIII., str. 118

¹⁸⁵ DZ, sv. XII., 1351. 5. XII., str. 48

¹⁸⁶ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

¹⁸⁷ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

¹⁸⁸ DZ, sv. XIV., 1367. 24. IV., str. 17

¹⁸⁹ MOL, DL 101907, 1357. 5. V., www.mol.gov.hu

¹⁹⁰ Franjo Rački, Popisi župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501. godine, Starine JAZU 4., str. 214.

¹⁹¹ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

¹⁹² Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

¹⁹³ Ivan Bojničić, Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku, VZA, 1906. godine, 1549. 28. VI. Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godina.

¹⁹⁴ DZ, sv. V., 1259. 1. VII., str. 133

¹⁹⁵ I Bojničić, Kraljevske..., VZA, god. VIII., sv. 1., 1906. godina, 1549. 28. VI.

¹⁹⁶ DZ, sv. VIII., 1316. 19. IV., str. 426

¹⁹⁷ DZ, sv. X., 1341. 2. VIII., str. 631

¹⁹⁸ Arhiv HAZU, I d 32., Regesta Oršić, 1481. godina, str. 856.

¹⁹⁹ DZ, sv. X., 1341. 12. IV., str. 610

vac²⁰⁰, Herbortija²⁰¹, Apaywara²⁰²), po susjednom naselju (Đurđevac²⁰³, Prodawiz²⁰⁴) ili po lokalitetu na kojem su nastale (Kuwar²⁰⁵). Za neke utvrde motiv imenovanja je nejasan (Ludbreg). Pisari uz imena bolje građenih i značajnijih tvrđava dodaju nastavak –war (Zenthgrehwara, Apaywara, Kuwar) što je mađarska riječ za grad. Naselja u podnožju ovih plemićkih utvrda nazivana su po svom odnosu prema njima uzimajući u osnovu ili njihovo opće ime grad (Podgradya²⁰⁶, Prodgradya²⁰⁷) ili njihovo posebno ime (Subkuvar²⁰⁸).

Toponimi Cygłowcz²⁰⁹ i Czyglenyca²¹⁰ možda su označavali mjesta gdje se izrađivala cigla bilo za utvrđene gradove bilo za crkve, ali je također tako mogao biti imenovan lokalitet s ostacima antičkih građevina za što postoje primjeri izvan Komarničkog kotara. Po crkvenim objektima imenovana su samo dva sela: Kapela²¹¹ u ludbreškom kraju i Kapela²¹² na Bilogori (obje češće u mađarskom obliku Kapolna). Ime sela Apatija²¹³ je za sada neobjašnjeno. Ono bi po svom obliku označavalo objekt tj. samostan nekog crkvenog reda koji u svojoj hijerarhiji ima opata, ali u izvorima nema potvrde da bi na području ovog sela tako nešto postojalo. Kuće kao motiv imenovanja možemo prepoznati u toponimima Kochane²¹⁴ i Kochycze²¹⁵.

Naselja i posjedi – U dokumentima je ponekad teško razgraničiti što se odnosi na naselje, a što na posjed i zato ove dvije kategorije obrađujemo zajedno. Ove dvije grupe čine većinu sačuvanih srednjovjekovnih toponima (400 od 700). Gotovo dvije stotine njih ima imena izvedena od osobnih imena što nije neobično kada se poznaje feudalni sustav. Dvadesetak ojkonima je dobilo imena po crkvenim ustanovama (župe, crkveni redovi i drugo). Sedamdesetak naselja/posjeda ima imena nastala od zemljopisnih osobina terena, četrdesetak po imenima biljaka, a svega sedam po životinjama. Mala je skupina naselja s imenima od građevina. Desetak imena je izvan gore navedenih grupa, a oko šezdeset je nejasno pa ih nisam mogao kategorizirati.

Vrlo čest slučaj je da naselje koje je imalo crkvu ili kapelu dobije ime po svecu kojem su ti objekti posvećeni. Ponekad prevlada ime koje je naselje imalo prije izgradnje crkve, a ponekad prevlada svetačko ime odnosno hagionim. Razdoblje podjednake upotrebe i jednog i drugog iskazuje se u dokumentima navođenjem i svetačkog i prijašnjeg imena. Svetačko ime se u dijelu slučajeva zadržalo u svom početnom obliku pa su tako nastala imena naselja kao što su Sveti Đurđ, Gornji Križ (Keresztur²¹⁶), Vlajslav, Domankuš, Sveti Petar. Druga naselja su imena dobila

²⁰⁰ Ferdo Šišić, Acta comitialia, sv. II., 1532. 1. X., str. 466

²⁰¹ Josip von Hammer, Povijest turskog (otomanskog) carstva.

²⁰² Josip Bosendorfer, Crtice iz slavenske povijesti, Osijek, 1910. godine., str. 71

²⁰³ DZ, sv. XVIII., 1396. 6. XI., str. 152

²⁰⁴ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godina.

²⁰⁵ E. Laszowski, Podaci..., VZA, god II., sv. 4., str. 215.

²⁰⁶ MOL, DL 101674, 1359. 30. IX., www.mol.gov.hu

²⁰⁷ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59

²⁰⁸ K. Dočkal, Kamengrad..., ZMGKC, sv. 1/8., str. 123.

²⁰⁹ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

²¹⁰ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine

²¹¹ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1464. 10. VI., str. 599

²¹² DZ, sv. XVIII., 1399. 14. VII., str. 465

²¹³ HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija 1/1., 1464. 13. IV.

²¹⁴ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godina.

²¹⁵ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godina.

²¹⁶ DZ, sv. XVII., 1391. 12. IV., str. 340

toponimiziranjem svetačkog imena što se dijelom vršilo dodavanjem nastavka –janci na svetačko ime što vidimo u imenima naselja Peteranec, Miholjanec i Pavljanci²¹⁷ (ovdje vjerojatno pripada i Gregorjanec²¹⁸ na Đurđevačkom vlastelinstvu nazvan po kapeli Svetog Gregora). Druga naselja iz ove grupe su dobila imena sličnim ili drugačijim mehanizmima (Kuzminec, Đurđevac, Ivanec, Križovljan). Poseban je slučaj Imbriovca kod kojeg nije sigurno da li je ime naselja nastalo od titulara župne crkve ili od osobnog imena. Župa kao dio crkvene organizacije dala je još jednu vrstu toponima, a to je nazivanje sela po posjedu župnika. Tako su dva sela, jedno uz Koprivnicu, a drugo na Đurđevačkom vlastelinstvu, dobila ime Popovec²¹⁹.

Gotovo svi crkveni redovi koji su imali posjede na području Komarničkog kotara ostavili su trag u toponimiji. Tako je nastalo ime posjeda Križančija²²⁰ po redu sepulkralaca (u narodu su, kao i ivanovci, a možda i templari, nazivani križnicima). Templarski posjed je možda nekad bilo naselje Božjakovec²²¹ na Đurđevačkom vlastelinstvu. Premonstratenzi kojima je na čelu stajao opat dali su toponime Apatovec²²² i (možda) Apatija²²³. Posjedi pavlina često su nazivani po imenu kako ih je narod nazivao (remete). Takva su dva naselja u ovom kotaru Remetinec²²⁴ na pavlinskom posjedu Streza i Remetinci²²⁵ na vlastelinstvu Bednja-Kapela. U vezi s franjevcima nije u srednjem vijeku zabilježen neki poseban toponim, ali je do danas sačuvan toponim Fratersko kraj Koprivnice. Kao i druga imena lokaliteta nastala po crkvenim redovima i ovo nam pokazuje kako je narod nazivao ovu vrstu redovnika.

Imenovanje naselja po danima u tjednu karakteristično je s jedne strane za srednji vijek, a s druge za područje Ugarske i zemlje pod njenim utjecajem. Smatra se da su to bili dani kada se u tim naseljima održavao sajam. Na području kotara Komarnice zabilježeno je u srednjem vijeku pet mjesta iz ove skupine toponima. To su Torčec²²⁶ kod Đelekovca i Torčec²²⁷ kod Bolfana, Sredice²²⁸ kod Vlajslava i Sredice²²⁹ kod današnjeg Bjelovara te Subotica²³⁰ kod Rasinje. Sva ova naselja zabilježena su pretežno u mađarskom obliku (Torčec=Kethely, Sredice=Zerdahely, Subotica=Zombathely) i sva, osim Torčeca kod Bolfana, imaju neki stupanj centraliteta tj. središta su župa, ali nisu dala gradove koji su se razvili na drugim mjestima (za Jakozerdahely = Sredice kod Bjelovara postoje indicije da je bio vlastelinska varoš). O postojanju tjednih sajмова u njima nema potvrda.

Karakteristično za srednjovjekovno imenovanje posjeda je da se više njih nazivalo po istom vodotoku. Takvi slučajevi su zabilježeni uz skoro sve veće potoke u kotaru. Tako je potok Rasinja

²¹⁷ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina. (Zenthpal)

²¹⁸ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

²¹⁹ E. Laszowski, Arhiv..., VZA, 1929. godina, str. 79. J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

²²⁰ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1507. godina, str. 27

²²¹ DZ, sv. XVII., 1393. 20. XII., str. 565

²²² J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1507. godina, str. 27.

²²³ HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija1/1, 1464. 13. IV.

²²⁴ I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godine.

²²⁵ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1471. 3. XI., str. 613

²²⁶ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

²²⁷ I. Bojničić, Kraljevske..., VZA, 1906. godine, sv. 2 i 3., 1553. 9. VIII.

²²⁸ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59

²²⁹ DZ, sv. XI., 1349. 18. V., str. 528

²³⁰ DZ, sv. XIV., 1373. 13. I., str. 482

dao ime posjedu sa središtem u današnjoj Rasinji²³¹, ali i imanju na njegovom gornjem toku koje će se, s novim vlasnikom, u XIII. stoljeću početi nazivati Herbortija²³². Uz Komarnicu se po imenu potoka nazivalo i biskupsko imanje²³³ i posjedi malih plemića²³⁴, dok je uz potok Konjsku zabilježeno nekoliko sitnijih posjeda²³⁵, ali je i dio Rovišćanskog vlastelinstva²³⁶ nosio ime po istom potoku. Slično je i sa potokom Velika. Ovakav način imenovanja uzrokovao je ponekad da se pri proučavanju pogrešno izjednače sasvim različiti posjedi. Neki potoci kao na primjer Koprivnica dali su ime samo jednom vlastelinstvu što je vjerojatno posljedica činjenice da je potok skoro cijelom svojom dužinom tekao vlastelinstvom Koprivnica.

Hidronimi su često davali početno ime za cijeli niz objekata i subjekata u srednjem vijeku. Kao primjer ovakvog načina imenovanja najbogatije su potvrde za potok Komarnicu kojim imenom se osim potoka nazivalo i naselje i, kako sam već naveo, nekoliko imanja te arhiđakonata (u cjelini i po dijelovima)²³⁷ i kotar²³⁸. Služio je i kao plemićki predikat²³⁹ i kao naziv za cijelu grupu plemića²⁴⁰. Također je "in Kamarcza" locirano i nekoliko župa²⁴¹. Potok Koprivnica je dao ime velikom vlastelinstvu²⁴², vlastelinskom gradu²⁴³, naselju²⁴⁴, a i šire se područje nazivalo po njemu ("districtus")²⁴⁵. Župe Svetog Nikole i Svetog Mihalja su "de Kaproncza"²⁴⁶. Potok Sušica koji teče povremeno od Svete Ane prema Đurđevcu dao je ime jednoj varoši²⁴⁷, utvrđenom gradu²⁴⁸, a po njemu se vjerojatno nazivalo i šire područje što vidimo po tome što se nekoliko župa locira "in Susicha"²⁴⁹.

Imenovanje naselja i posjeda po vlasnicima često je u srednjem vijeku kada je vlasništvo nad zemljom bilo najvažniji oblik vlasništva. Niz vrlo različitih imena i nadimaka javlja se u ovoj grupi toponima, a saznajemo i za neke vrste srednjovjekovnih dužnosnika. Već nabrojani toponimi u vezi sa crkvenom organizacijom također su nastali po imenima vlasnika. Dio imena vlasnika može pomoći da za neka naselja odredimo približno vrijeme nastanka budući da znamo kada su ti ljudi živjeli. Tako za selo Bogaraševac²⁵⁰, nazvano po koprivničkom građaninu Bogarašu

²³¹ DZ, sv. XVI., 1380. 20. VI., str. 104

²³² DZ, sv. IX., oko 1329. poč. XI. mjeseca,

²³³ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. Stoljeća, Zagreb, 1980. godine, str. 80 – 81.

²³⁴ DZ, sv. XIII., 1366. 1. VIII., str. 552

²³⁵ DZ, sv. III., 1232. godine, str. 369. DZ, sv. XII., 1351. 7. VI., str. 25

²³⁶ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1507. godine, str. 27

²³⁷ F. Rački, Popisi..., str. 214., (Gornja i Donja Komarnica). J. Adamček, Agrarni..., str. 80 – 81.

²³⁸ DZ, sv. XIII., 1366. 6. XI., str. 576 - 582

²³⁹ DZ, sv. XIV., 1371. 6. VII., str. 360

²⁴⁰ DZ, sv. VI., 1274. godine, str. 94 - 96

²⁴¹ F. Rački, Popisi..., str. 214.

²⁴² J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1477. 23. V., str. 620

²⁴³ DZ, sv. VII., 1272. godine (u Dodatku)

²⁴⁴ DZ, sv. IX., 1321. 24. XII.

²⁴⁵ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1505. 11. VI., str. 518

²⁴⁶ F. Rački, Popisi..., str. 214.

²⁴⁷ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

²⁴⁸ DZ, sv. XI., 1346. 20. I., str. 269

²⁴⁹ F. Rački, Popisi..., str. 214. Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije različite, Prot. 4/IV., str. 82.

²⁵⁰ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1514. 29. I., str. 548

možemo pretpostaviti da je nastalo krajem XIII. stoljeća jer se isti spominje 1315. godine²⁵¹. Za dva sela sličnih imena Miketinec²⁵² i Mičetinec²⁵³ na Đurđevačkom vlastelinstvu možemo pretpostaviti da su nazvana ili po banu Mikcu (banovao 1324 – 1343) ili po njegovom unuku također Mikcu (živio u drugoj polovini XIV. stoljeća) pa njihov nastanak stavljam ili u drugu četvrtinu ili u drugu polovinu XIV. stoljeća. Sinovi Pribislava spominju se u XIII. stoljeću²⁵⁴ na istom prostoru gdje se u XV. stoljeću spominje selo Pribislavec²⁵⁵ tako da njegov nastanak možemo staviti na početak XIII. stoljeća. "Duruzlai" se spominje 1331. godine²⁵⁶ (vjerojatno kao već mrtav) pa se nastanak sela Doroslavec²⁵⁷ može pretpostaviti krajem XIII. stoljeća. Hedrih je spomenut također 1331. godine²⁵⁸ pa nastanak Hedrihovca²⁵⁹ stavljam na početak XIV. stoljeća. Sinovi Beljuda spomenuti su prvi put 1360. godine²⁶⁰ pa se nastanak sela Beljudovec²⁶¹ može pretpostaviti početkom XIV stoljeća. Slične zaključke možemo donositi i za posjede crkvenih redova u slučajevima u kojima znamo vrijeme njihovog dolaska na područje kotara Komarnica ili njegovu blizinu. Neka naselja se ne spominju u srednjem vijeku, ali su sačuvani toponimi svakako iz tog doba. Takav je slučaj sa imenom današnjeg sela Hampovica. Možemo pretpostaviti da je naselje tog imena u srednjem vijeku nastalo krajem XV. stoljeća kada Đurđevačko vlastelinstvo drži Ivan Ernušt zvani Hampo. Sve se ovo mora uzeti sa zadržkom jer su spomenuta naselja mogla postojati već prije, a sa novim vlasnikom promijeniti ime. Ali i ovo može biti doprinos proučavanju procesa kolonizacije koji je za ove krajeve vrlo slabo poznat. Dio te kolonizacije je i dolazak stranog plemstva što se odražava i u toponimiji. Tako doseljavanje iz njemačkih zemalja (izravno ili preko mađarskih prostora) mogu potvrditi imena sadržana u imenima naselja i posjeda kao što su Hermanovec²⁶², Hedrihovce²⁶³ i Herbortija²⁶⁴. Mađarsko plemstvo je ostavilo trag u toponimima Aladaryowcz²⁶⁵, Farkasowcz²⁶⁶, Farkassevina²⁶⁷, Gelekouch²⁶⁸ i Ugrunouch²⁶⁹. Neka za ove prostore neobična imena sadržana u toponimima Corduzeuich²⁷⁰,

²⁵¹ DZ, sv. XIV., 1371. 6. VII., str. 360

²⁵² J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

²⁵³ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

²⁵⁴ DZ, sv. IV., 1255. 4. IV., str. 597.

²⁵⁵ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1517. godine, str. 95

²⁵⁶ DZ, sv. IX., 1331. 2. VII.

²⁵⁷ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

²⁵⁸ DZ, sv. IX., 1331. 2. VII.

²⁵⁹ DZ, sv. XVIII., 1395. 6. V., str. 25

²⁶⁰ DZ, sv. IX., 1322. godine

²⁶¹ DZ, sv. XIII., 1360. 28. III., str. 17 - 18

²⁶² E. Laszowski, Arhiv..., VZA, 1929. godine, str. 79.

²⁶³ DZ, sv. XVIII., 1395. 6. V., str. 25

²⁶⁴ DZ, sv. IV., 1253. 16. VIII., str. 537

²⁶⁵ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1489. 2. IV., str. 642

²⁶⁶ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

²⁶⁷ Ferdo Šišić, Acta comitalia, sv. V., Zagreb, 1918. godine, 1628. 19. XII., str. 454

²⁶⁸ DZ, sv. X., 1332. 26. VI., str. 20

²⁶⁹ DZ, sv. XV., 1377. 16. XII., str. 336

²⁷⁰ MOL, DL 101674., 1359. 30. IX., www.mol.gov.hu

Gerwasowcz²⁷¹, Jerosyn²⁷², Kandalovec²⁷³, Kilijanowczy²⁷⁴, Pongrachowcz²⁷⁵, Seraphinouch²⁷⁶, Tyburchouch²⁷⁷ i Olivercz²⁷⁸ možda ukazuju na udaljenije prostore na zapadu od kuda su njihovi nositelji došli. Svi toponimi nastali od tih stranih imena prilagođeni su hrvatskom načinu imenovanja. Etonim vidimo u toponimu kao što je Ugrunouch²⁷⁹, ali je on ušao u toponimiju ne kao oznaka naroda nego kao osobno ime ili nadimak. U toponimu Kunovec²⁸⁰ možda se krije etnonim Kun (tako su Mađari nazivali Kumane), ali je vjerojatnije da se ovdje radi o zoonimu kuna. Toponim Sydoczka goricza²⁸¹, ako prvi dio pročitamo kao Židovska mogao bi govoriti o prisutnosti Židova na ovom prostoru, ali je vjerojatnije da je ovo mjesno ime nastalo od mitskih Žida, ljudi iz narodne predaje. Iz imena naselja zabilježenih u srednjem vijeku možemo rekonstruirati i brojna hrvatska imena iz vremena dok su narodna imena još bila "u modi". Sadrže ih toponimi kao što su Banislawcz²⁸², Pridislauch²⁸³, Chernoglouch²⁸⁴, Darozlowcz²⁸⁵, Draganouch²⁸⁶, Dru-sovcz²⁸⁷, Gudouc²⁸⁸, Hranizlauch²⁸⁹, Huelimerzala²⁹⁰, Hvalsawlge²⁹¹, Lubkocz²⁹², Lube-nowcz²⁹³, Obrankowcz²⁹⁴, Palchekoua goricha²⁹⁵, Poznanowcz²⁹⁶, Pribinouch²⁹⁷, Rachkowyna²⁹⁸,

²⁷¹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1513. godine, str. 60.

²⁷² J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1520. godine, str. 128

²⁷³ I. K. Tkalčić, Urbar..., VZA, sv. 4., 1903. godine, 1461. godine.

²⁷⁴ I. Bojničić, Kraljevske..., VZA, sv. 2 i 3., 1906. godina, 1555. 13. XII.

²⁷⁵ HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija 1/1., 1464. 13. IV.

²⁷⁶ HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913 (xerox), kutija 1/1., 1464. 13. IV.

²⁷⁷ DZ, sv. XII., 1356. 4. XI., str. 372

²⁷⁸ DZ, sv. XV., 1378. 30. III., str. 353

²⁷⁹ DZ, sv. XV., 1377. 16. XII., str. 336

²⁸⁰ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

²⁸¹ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1499. 16. V., str. 492

²⁸² Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

²⁸³ E. Laszowski, Arhiv..., VZA, 1929. godine, str. 80.

²⁸⁴ MOL, DL 101674., 1359. 30. IX., www.mol.gov.hu

²⁸⁵ DZ, sv. XVIII., 1396. 21. I., str. 84

²⁸⁶ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 2., 1417. 25. X., str. 352

²⁸⁷ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 5., 1523. godine, str. 566

²⁸⁸ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 3., 1452. 2. II., str. 578

²⁸⁹ DZ, sv. XVII., 1391. 1. V., str. 348

²⁹⁰ DZ, sv. V., 1270. 8. IX., str. 559

²⁹¹ DZ, sv. XV., 1377. 12. VII., str. 299

²⁹² J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1496. godina, str. 484

²⁹³ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1507. godina, str. 27.

²⁹⁴ HDA, Batthyany, Ludbreg, fond 913, kutija 1/1., 1464. 13. IV.

²⁹⁵ E. Laszowski, Podaci..., VZA, sv. 4., 1900. godina., 1408. 17. I. str. 216

²⁹⁶ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godine.

²⁹⁷ DZ, sv. XVII., 1391. 12. IV., str. 340

²⁹⁸ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

Radozlauschyna²⁹⁹, Vuchovecz³⁰⁰, Wochetincz³⁰¹ i drugi. Naravno, svi nositelji tih imena nisu nužno bili dio autohtonog stanovništva, kako bi po imenima mogli brzopleto zaključiti nego su mogli doći i iz drugih hrvatskih pa i šire slavenskih krajeva.

Nekoliko toponima koji također označavaju vlasnike kazuju o nazivima nekih vrsta dužnosnika u srednjem vijeku. Tako je služba župana dala toponime Županci³⁰², Supanch³⁰³ i Swpanowo rakythie³⁰⁴. Služba vojvode koja je zabilježena na Koprivničkom i Rovišćanskom vlastelinstvu dala je ime sela Vojvodinec³⁰⁵, a služba kneza ojkonom Knesewczy³⁰⁶.

Iz zabilježenih toponima iščitavamo i jezično i etničko stanje na području kotara Komarnica. Nema ni jednog toponima koji bi upućivao na brojnije i kompaktnije naseljavanje bilo kojeg od susjednih naroda na ovaj prostor o čemu sam već nešto rekao. Svi tragovi stranih jezika na terenu mogu se objasniti kulturnim utjecajima nastalim dugotrajnim suživotom ovdje na međi prema Mađarima (odnosno tromeđi ako uzmemo u obzir da granica njemačkog etnikuma nije daleko). Narod koji je ovdje živio govorio je kajkavskim jezikom što možemo dokazati toponimima. Tako su brojni nazivi lokaliteta u kojima se vidi ekavica kao što su: Beloblathye³⁰⁷, Breg³⁰⁸, Bresancz³⁰⁹, Brestovec³¹⁰, Breztya³¹¹, Ebres³¹², Leschan³¹³, Megyurechye³¹⁴, Oresya³¹⁵, Pressechno³¹⁶, Rechicha³¹⁷, Selezny potok³¹⁸ i drugi. U nekim se toponimima vidi kajkavska osobina da se nosni samoglasnik "on" koji u štokavskom daje "u" iskaže kao "o". Tako su zapisani Loka³¹⁹ (štokavski bi bilo Luka), Dobouch³²⁰ te Globoki³²¹ i Globočec³²². Za kajkavski su karakteristična i neka

²⁹⁹ DZ, sv. XVII., 1391. 1. V., str. 349

³⁰⁰ Arhiv HAZU, I d 32., Regesta Oršić, 1501. godine, str. 860.

³⁰¹ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

³⁰² Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godine.

³⁰³ DZ, sv. X., 1332. 23. XI., str. 40

³⁰⁴ DZ, sv. XII., 1353. 21. V., str. 169

³⁰⁵ Arhiv HAZU, I d 32., Regesti Oršić, 1462. godina, str. 834.

³⁰⁶ J. Teleki, Hunyadiak..., sv. 10., str. 59.

³⁰⁷ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 2., 1423. 18. XII., str. 360

³⁰⁸ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

³⁰⁹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi..., 1513. godina, str. 60.

³¹⁰ K. Dočkal, Srednjovjekovna..., Starine 46., 1500. 14. VII., str. 149

³¹¹ DZ, sv. VI., 1279. 16. VI., str. 302

³¹² DZ, sv. XV., 1377. 21. II., str. 260

³¹³ DZ, sv. XVI., 1380. 27. VIII., str. 118

³¹⁴ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 2., 1423. 18. XII., str. 360

³¹⁵ DZ, sv. III., 1225. godina, str. 249

³¹⁶ Arhiv HAZU, D-X-76., 1477. godina.

³¹⁷ DZ, sv. X., 1337. 29. VIII., str. 356

³¹⁸ DZ, sv. XVI., 1380. 27. VIII., str. 118

³¹⁹ J. Stipišić, M. Šamšalović, Isprave..., ZHIJAZU, sv. 4., 1508. 8. V., str. 527

³²⁰ DZ, sv. V., 1265. 24. VI., str. 338

³²¹ DZ, sv. IV., 1255. godine, str. 614

³²² DZ, sv. V., 1269. godine, str. 521

imena drveća kao što su kostanj (Koztandol³²³, Kozthanyewecz³²⁴) i jalša (Jalsewcz³²⁵). Gotovo da i nema izuzetaka u nabrojenim kajkavskim osobinama.

ZAKLJUČAK

Iz ovog rada se vidi da je prirodni okoliš u znatnoj mjeri zastupljen pri označavanju lokaliteta upotrebom imena biljnih i životinjskih vrsta i zemljopisnih apelativa. Imenovan je također i veliki broj prirodnih objekata. Oboje pokazuje veliku vezanost srednjovjekovnog čovjeka uz njegovu prirodnu okolinu i dobro njeno poznavanje. Međutim, znatan je broj toponima nastao i kroz ljudsko djelovanje na okolinu (više vrsta od ljudi sagrađenih objekata i drugi načini zahvata u okolini) te kao posljedica društvenih odnosa, pretežno u vezi s vlasništvom nad zemljom. Dio toponima je karakterističan za srednji vijek. Kroz toponime se vidi i stupanj stranih utjecaja na ovaj dio hrvatskog društva, a u manjoj mjeri se pomoću njih mogu oslikati kolonizacijski procesi za što je navedeno nekoliko primjera. Iz iznesenog materijala je jasno da je jezično djelovanje stranih etnikuma u ovom kraju bilo samo površinsko, a naseljavanje stranaca tek pojedinačno i sporadično te da je osnovni hrvatski supstrat bio isti od doseljavanja do kraja srednjeg vijeka.

SUMMARY

Using the partially preserved medieval toponyms of the county Komarnica, the author has presented the motifs and ways of naming natural and anthropogenic objects. The first part analyses the way the natural environment has influenced the creation of toponyms, so the author lists local names originating from species of plants, animals and geographic characteristics of the area, and then he studies the names given to natural objects, singling out the names for waterways and forests as examples. The second part deals with toponyms originating from human activity. The chapter begins with cultivated areas (vineyards, plough fields, cleared land) and continues with toponyms related to transport (roads, bridges and crossings). This is followed by toponyms related to various kinds of secular and sacral buildings. The names of villages and properties account for the major part of the preserved corpus of medieval toponyms. The biggest part of the group consists of examples of the ways of naming, with a basis in the medieval way of life. The most common motif for the emergence of these kinds of toponyms is the name of the owner or settler, followed by local names originating from nature and the names related to the church in some ways. This is followed by smaller groups of toponyms with rarely used motifs. The way of naming villages after the days of the week is interesting for the Middle Ages in this area, and also naming a number of properties after the same waterway, which often creates problems in research. In the end, the author extensively analyses the naming of villages and properties after their owners, whereby he emphasises the importance of such research for the reconstruction of settling of this area, as well as its ethnic image in the Middle Ages.

³²³ DZ, sv. XV., 1377. 12. VII., str. 300

³²⁴ J. Stipišić, M. Šamšalović, *Isprave....*, ZHIJAZU, sv. 4., 1513. 30. I., str. 543

³²⁵ Arhiv HAZU, D-X-76, 1477. godina.

FIZIONOMSKO-MORFOLOŠKE OSOBINE RURALNIH NASELJA VARAŽDINSKOG GENERALATA I KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE U 18. I 19. STOLJEĆU

Mirela SLUKAN ALTIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19
Zagreb

Primljeno: 30. 1. 2011.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recezije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94-084.3(497.5)

SAŽETAK

Temeljem izvora, prvenstveno kartografskih, u članku se obrazlažu dvije faze kolonizacije Varaždinskog generalata i Križevačke županije: onu prije i onu poslije donošenja Statuta Valachorum. Objašnjava se razvoj naseljenosti, dioba posjeda i tipovi formiranja naselja. Mogu se izdvojiti tri osnovne faze u razvoju naselja: 1. Naseljavanje u obliku zaselaka – nastaje rastresito selo sa zaseocima; 2. Početna faza okupljanja – nastaje naselje manje-više okupljenog plana ali nepravilnog tlocrta; 3. Izgradnja duž glavne prometnice – naselja formirana na pobrđu spuštaju se prema prometnici u podnožju. Navodi se nekoliko osnovnih tipova ruralnih naselja na području varaždinske vojne granice: 1. Okupljena naselja nepravilnog tlocrta, 2. Nizna naselja duž cestovnih prometnica, 3. Nizna naselja duž vodotoka, 4. Nizna naselja s tendencijom razvoja središnjeg trga, 4. Raštrkana naselja sa zaseocima.

Ključne riječi: morfološke karakteristike, Varaždinski generalat, Križevačka županija, tipovi naselja, nizna naselja, raštrkana naselja

Key words: morphological characteristics, Varasdin Generalate, Krizevci County, types of settlements, longitudinal settlements, dispersed settlements

Prodor Turaka na područje između Save i Drave, označio je početak dugog, vrlo turbulentnog demografskog razdoblja šireg područja vojne granice koje je presudno utjecalo na oblikovanje fizionomskih obilježja naselja kao i na strukturu zemljišnog posjeda novoosnovanih naselja. Početak značajnije obnove naselja i naseljenosti toga prostora označilo je pismo nadvojvode Ferdinanda iz 1597. godine kojim Vlasima garantira oslobođenje od nameta i rabota. Tako je obnova naselja i naseljenosti varaždinske vojne granice, otpočela već krajem 16. stoljeća. Nakon Žitvanskog mira (1606.) kojim je određena osmansko-habsburška granica na rijeci Ilovi, taj se prvi val kolonizacije intenzivira. Kao rezultat tog prvog vala kolonizacije obnavlja se veći broj napuštenih naselja ili osnivaju nova, poglavito na području zapadnih i sjevernih rubova vojne granice. U ovoj fazi kolonizacije osobito su obnavljana i stvarana sela Vlaha slobodnjaka u sjeverozapadnom dijelu granice, vlaška sela na padinama Bilogore te biskupska sela u zapadnom rubnom području varaždinske vojne granice.

Naseljavanje plodnog, manje-više uravniljenog prostora varaždinske vojne granice od samih je početaka imao posve drugačije osobine od kolonizacije Like i Krbave. Dok su prvim valom

kolonizacije karlovačke granice prva nova naselja nastajala stabilizacijom stočarskih naseobina stvarajući tako patronimičke zaseoke disperzne strukture, prva obnovljena ili nova naselja varaždinske vojne granice uglavnom već u inicijalnoj fazi nastanka odlikuje manje-više okupljena struktura naselja i zemljišnog posjeda.

Specifičnosti nastanka i strukture ruralnih naselja i zemljišnih posjeda ovog prostora bitno je pridonijelo i donošenje prvog vlaškog zakona - *Statuta Valachorum* (1630.) koji je u pravu na zemljište izjednačio sve doseljenike i dao im u stvarno vlasništvo zaposjednutu zemlju, dodatno potičući obnovu naseljenosti i razvoj ruralnih naselja varaždinske vojne granice.

Novi, intenzivniji val kolonizacije otpočeo je nakon donošenja Statuta Valachorum. Prava koju su bila zagwarantirana Statutom, privukla su još veći broj doseljenika. Taj val trajao je manje-više kontinuirano sve do kraja 17. stoljeća. Oslobođenjem Slavonije težište kolonizacije premješta se istočnije u novooslobođeni prostor istočno od rijeke Ilove.

Kao rezultat takvih novih uvjeta, nastala su nova naselja s drukčijim fizionomskim obilježjima. Suprotno dosadašnjim pretpostavkama kako su se zbog obilja plodne zemlje kolonizacija i podjela zemljišta vršile bez upliva vlasti, analiza fizionomske strukture novokoloniziranih naselja i njihovih zemljišnih posjeda ukazuje na planski nastanak naselja i ujednačeni sustav podjele zemljišta.

Namjera je ovog rada odrediti osnovnu tipologiju ruralnih naselja nastalih kolonizacijom prostora varaždinskog generalata u razdoblju od 16. do kraja 18. stoljeća te napose utvrditi korelacije tipičnih fizionomskih struktura naselja s historijsko-geografskim uvjetima njihova razvoja.

Kao izvori za rekonstrukciju fizionomije ruralnih naselja i strukture zemljišnog posjeda korišteni su katastarski planovi jozefinske izmjere te pripadajući popisi čestica. Analiza je izvršena na uzorku od 40-tak naselja varaždinske vojne granice te pograničnog područja križevačke pukovnije.

IZVORI I METODOLOGIJA

Prvi detaljni uvid u fizionomsku strukturu ruralnih naselja te u strukturu njihovog zemljišnog posjeda i vlasničkih odnosa omogućen je tek pojavom povijesnih izvora jozefinske generacije. Pri tome ne mislimo na same topografske karte nastale jozefinskom topografskom izmjerom već na ekonomsku odnosno katastarsku izmjeru koja je na širem prostoru varaždinske vojne granice obavljena 1783. godine. Tek ti planovi izrađeni u mjerilu 1:7 200 (1 Zoll=100 Klaftera) svojim krupnim mjerilom omogućavaju uvid u stvarnu strukturu naselja. Popisi čestica koji su nastali nešto kasnije (uglavnom do 1808. godine) omogućavaju nam uvid u strukturu zemljišnog posjeda i u vlasničke odnose, pa njihovom komparacijom možemo u velikoj mjeri rekonstruirati način i tijek nastanka pojedinih naselja kao i njihovu unutrašnju strukturu.

Stanovito ograničenje u analizi predstavlja činjenica što jozefinski katastarski planovi varaždinske vojne granice nisu dovršeni, odnosno na njima nisu ucrtane granice čestica i njihovi brojevi¹. Taj je nedostatak u velikoj mjeri kompenziran korištenjem planova i upisnika franciskanske izmjere. Naime, kućni brojevi zabilježeni jozefinskim izvorima ostali su isti u narednoj, franciskanskoj katastarskoj izmjeri pa je identifikacija kuća s obzirom na vlasnika bila moguća. Iako franciskanske izvore od jozefinskih dijeli pedesetak godina, zbog gotovo isključivog linijskog sustava nasljeđivanja te razmjerno rijetkih dioba, rekonstrukcija strukture zemljišnog posjeda bila je uvelike omogućena. Drugi ograničavajući čimbenik koji je bilo teže kompenzirati bila je činjenica što jozefinski katastarski izvori nisu sačuvani za čitavo promatrano područje, pa je

¹ Označene su granice pojedinih kultura odnosno prostorni areali zemljišta istog načina korištenja.

izbor uzorka bio sužen na naselja za koje je postojala kompletna dokumentacija (jozefinski plan i opis čestica). Tamo gdje je to bilo osobito važno a nismo imali spomenute jozefinske katastarske izvore, analiza strukture i zemljišnog posjeda vršena je temeljem usporedbe jozefinske topografske karte i katastarskih izvora franciskanske generacije. čime smo do određene mjere bili u mogućnosti s velikom sigurnošću pretpostaviti fizionomsku strukturu naselja a u manjoj mjeri i vlasničke odnose (karakteristično je da su naselja ovog područja tijekom 19. stoljeća rasla razmjerno sporo kao i njihovo stanovništvo što je doprinijelo stanovitoj konzeravaciji situacije 18. stoljeća koja je iz navedenih razloga uvelike može iščitavati i u izvorima sredine 19. stoljeća).

KOLONIZACIJA I FIZIONOMIJA NASELJA NASELJENIH TIJEKOM 16. I POČETKA 17. STOLJEĆA

Prva faza kolonizacije karakterizirana je kolonizacijom krajišnika na stare feudalne posjede. Vlasima je bilo naseljeno nenastanjeno i opustošeno područje, u kojima su *de jure* još uvijek postojala vlastelinstva, ali *de facto* više nije postojala vlastelinska uprava jer su ta područja tijekom turskih provala ostala bez podložnika.

Od 1597. godine otpočinje kolonizacija zone buduće zapadne granice Generalata i Provincijala. Tako se 1597. godine spominje kolonizacija Donjih Lipovčana, Mostara, Marinkovaca, a zatim u razdoblju 1598-1618. - Dragičevca, Habijanovca, Kapele, Prnjavorca, Vukšince, Zvekovca, Zabrđa, Fuke, Koritne, Paruževca, Hagnja, Kabla i Bukevja (*Buturac, 1984; 186-187*). . Po popisu sastavljenom 1610. godine, Vlasi su obitavali u 204 kuće u devet sela na području koprivničke kapetanije: Mučna, Veliki i Mali Poganac, Kukavica (danas Sokolovac), Grdak, Vladislav, Glogov Zdenac (Glogovac), Plauka (Plavšinec) i Zerdia (Srdinec) (*Adamček, 1980: 520*). U izvještajima koprivničkog kapetanata iz 1621. spominju se zarobljeni Vlasi iz Srdinca i Malog Poganca, a u istom izvještaju iz 1622. iz Srdinca, Plavšince i Mučne (*Lopašić, 1885; II: 111, 113*).

Manji dio Vlaha naseljen je na vlastelinstva od strane samih feudalaca. Riječ je o području između potoka Gliboki i rijeke Bednje, omeđenog na zapadu Kalničkim gorjem a na sjeveru Dravom. Radi se o tzv. privatnim Vlasima koji nisu poslije dobili status krajišnika pa se na njih protezalo područje jurisdikcije vlastelina. Po su u prvom redu bila sela Čukovec, Bolfan, Vrapčani, Gornji i Donji Ivanac, Globočec, Cvetkov Dol, Lunjkovec, Digačevo, Nikšino Selo, Uporšek, Černkovec, Duga Reka, Sv. Petar i Martinić (*Kaser, 1988; 102*). Ta su naselja poglavito naseljena do 1631. godine.

O tijeku samog naseljavanja nisu pronađena izvješća (*Kaser, 1988; 96*). Naseljavanje po svojoj prilici nije bilo organizirano. Koncentracija novih naselja određena je prvenstveno prirodnim i sigurnosnim uvjetima, pa su prve kolonizacije vršne u zapadnim dijelovima granice (najdalje od granice) te u središnjim dijelovima koji su imali najpovoljnije prirodne uvjete ocjeditog zemljišta pogodnog za obradu (naseljavanje sjevernih i južnih dijelova bilo je ograničeno močvarnošću). Nadalje, postojala je tendencija stvaranja novih naselja na lokacijama starih, srednjovjekovnih naselja. Po dolasku, obitelj naseljenika dobivala je zemljišni posjed koji bi se s vremenom dijelio između nasljednika.

Kako se sve to odrazilo na fizionomiju novooblikovanih naselja starije kolonizacije varaždinske vojne granice te formiranje zemljišnog posjeda?

Naselja osnovana ili obnovljena prvim valom kolonizacije otprilike do 1630. godine karakterizirana su manje-više okupljenim ali nepravilnim tlocrtom naselja. Među njima možemo razlikovati nekoliko podtipova

1. Manje-više okupljena naselja nepravilnog tlocrta bez zaseoka. U ovu skupinu pripadaju gotovo sva biskupska sela pograničnog dijela Generalata i Križevačke županije kao i dio sela Vlaha slobodnjaka na sjeverozapadnu nekadašnje varaždinske granice (izuzetak čine sela koja su

formirana na padinama pobrđa). Tipičan primjer ovakve strukture predstavlja naselje Haganj². Haganj pripada među naselja zapadnog dijela varaždinske vojne granice naseljen u valu rane vlaške kolonizacije, kolonizirane uoči i u vrijeme donošenja Statuta Valachorum, dakle kada je Slavonija još uvijek pod osmanskom upravom a granica relativno blizu. Tijekom 17. stoljeća bio je u feudalnom vlasništvu. Rezultat takvih historijsko-geografskih uvjeta razvoja jest naselje nepravilne strukture što ukazuje na izostanak planske podjele zemljišta. Godine 1783. Haganj je imao 22 kućna broja. S obzirom na morfološku strukturu određenog položajem kuća i posjeda, radi se o raštrkanom naselju okupljenog posjeda. Dakle, struktura naselja bila je podređena agrarnoj proizvodnji dok je prometna dostupnost imala manji značaj u formiranju naselja. Dominaciju čimbenika agrarne proizvodnje potvrđuje i položaj kuća unutar čestice koja je redovito prema cesti okrenuta bočnom (kraćom) stranom, okrenuvši se tako unutrašnjem dvorištu kao mjestu proizvodnje i okupljanja koje je zatvaralo stambena kuća i gospodarski objekti a iz koje se direktno izlazilo prema poljoprivrednim površinama. S obzirom na popis posjednika možemo vidjeti da je jezgru naselja činilo nekoliko obitelji, poglavito Babić, Dončević, Goranović i Tomić. S obzirom na broj pojave pojedinih prezimena, najčešće se javlja prezime Dončević i Goranović pa možemo pretpostaviti da se s obzirom na diobe koje su se od vremena osnutka naselja dešavale, jezgru naselja činile upravo skupine kuća Dončevića istočno od raskršća te Goranovića, južno od raskršća. Njihova okupljenost 1783. godine još uvijek je jasno izražena pa je lako rekonstruirati tijekom diobe primarnog posjeda koji je krenuo upravo od tih obitelji. S obzirom na morfološku strukturu naselja, ono se nalazi u početnoj fazi okupljanja (ta će faza doći snažnije do izražaja nakon izgradnje kapele Sv. Florijana 1885³. na raskršću sela koje će ubrzo preuzeti funkciju središta naselja).

Primjer sela okupljenog tipa nepravilnog tlocrta predstavlja i selo Zabrdje⁴. Kao i Haganj, odlikuje ga okupljena, nepravilna struktura s tendencijom ka razvoju u nizno naselje. U popisu vlasnika 1808. godine zamjetna je početna faza diobe posjeda s tendencijom formiranja zadruga obitelji Kovačević, Domjanić i Jošić. U ovaj tip naselja spadaju primjerice i sela Delovi, Fuka, Sredska, Siščani, Grabrik, Tučenik, Glogovec, Plavšinec, Poganac te Martinić⁵.

2. Manji broj naselja starije kolonizacije ima **izrazito disperznu strukturu karakteriziranu formiranjem zaseoka**. Važno je napomenuti da formiranje zaseoka u ovim naseljima nije potaknuto samo stvaranjem zadruga za koje se smatra da potiču stvaranje osamljenih gospodarstava koje s vremenom prerastaju u zaseoke već je raštrkana struktura naselja u pravilu i reljefno predisponirana. Tipični primjer za takvu strukturu je selo Vlaška Kapela koje se sastoji iz četiri zaseoka koji su s obzirom na prezimena njihovih vlasnika kao i na strukturu zemljišnog posjeda očigledno nastali diobom jednog primarnog posjeda. Temeljem jozefinskih izvora u vlasničkoj strukturi izdvajaju se zajednice Batinović, Vasiljević, Goranović i Popović. Sličnu strukturu ima i selo Bačkovića koje je nastalo diobom posjeda Pavkovića, Šajatovića i Kučića.

² Haganj je srednjovjekovno naselje koje je imalo funkciju sjedišta župe (1334. spominje se u popisu župa). Ime je dobilo po njegovim srednjovjekovnim vlasnicima Hagenima (*Buturac, 1984; 126*). Godine 1326. u Hagnju se spominje crkva Blažene djevice Marije. Od 1503. do 1520. nalazi se u vlasništvu zagrebačkih biskupa. Dolaskom Turaka naselje je stradalo 1543. godine pa je napušteno a od 17. stoljeća nalazi se u okviru župe Sv. Ivana Žabna. Ponovno je naseljen u razdoblju 1598-1618.

³ Usp. Kožul, 1999; 458.

⁴ Zabrdje je staro biskupsko selo. Obnovljeno je kolonizacijom u razdoblju 1598-1618. godine. Nalazi se na samoj granici između Generalata i provincijala. U prvo se vrijeme nakon kolonizacije razvija pod biskupskom vlašću, da bi kasnije bilo uključeno u Generalat.

⁵ Ovo je staro naselje 1631. kolonizirano Vlasima. Od 1643. pripadalo je vlastelinstvu Drašković sa sjedištem u Velikom Bukovcu. Godine 1787. selo je imao 13 kuća 105 stanovnika. .

Suprotni primjer predstavlja selo Vukšinci koje se također sastoji iz dva odvojena zaseoka ali u kojem do 1808. godine kada je imalo 21 kućni broj uopće nije zabilježena dioba (niti jedno prezime u popisu čestica se ne ponavlja). Diobe nisu zabilježene niti u francuskanskom upisniku iz 1866. godine. Izostanak diobe potvrđuje i vrlo ujednačena veličina zemljišnih posjeda. Prisutnost nasljeđivanja, ali isključivo linijskog, bez diobe posjeda potvrđuje i činjenica da su kao vlasnici kuća 1866. upisani vlasnici istih prezimena kao i oni 1808. godine ali različitih osobnih imena (radi se o njihovim nasljednicima, u pravilu sinovima).

Postavlja se ključno pitanje, zašto je u jednom naselju do diobe došlo a u drugom nije. Razlog tome valja potražiti u veličini posjeda. Naime, uvidom u prosječnu veličinu posjeda oba sela, uočljivo je da je prosječna površina zemljišnog posjeda Vlaške Kapele usprkos evidentnim diobama još uvijek veća no prosječna površina posjeda u selu Vukšincima. Slična fizionomska obilježja kao Vukšinci imaju primjerice sela Javorovac, Čukovec⁶, Globočec, Bolfan te Vlajislav. Ova naselja formirana na pobrđu tijekom 18. stoljeća pokazuju tendenciju spuštanja prema cestovnoj komunikaciji u podnožju.

RURALNA NASELJA NASTALA NAKON DONOŠENJA STATUTA VALACHORUM

Kao što je već istaknuto donošenje *Statuta Valachorum* 1630. godine potaklo je novi val kolonizacije prostora varaždinske vojne granice. Nakon početnog vala kolonizacije u kojem su obnovljena ili osnivana naselja uglavnom u zapadnom dijelu promatranog prostora, sada se naseljava čitavo područje zapadno od rijeke Ilove. O intenzitetu kolonizacije tijekom 17. i prve polovice 18. stoljeća govori podatak da je broj stanovnika varaždinske vojne granice 1610. godine iznosio oko 10 000, da bi se do 1756. popeo na preko 15 000 (*Kaser; 1997: 140*). O tijeku ove kolonizacije također je vrlo malo podataka koji bi govorili o točnim godinama osnivanja pojedinih naselja, ali s obzirom na podatke iz pojedinih vizitacija ili konskripcija kao i iz podataka o godinama gradnje crkvenih objekata i osnivanja župa, možemo otprilike rekonstruirati kada su ona naseljavana.

Donošenje *Statuta Valachorum* presudno je utjecalo na daljnji tijek kolonizacije, ali i na fizionomska obilježja novoosnivanih naselja. Upravo zbog toga što za prostor varaždinske vojne granice nije bilo strogih odredbi o zemljišnim kvotama i osnivanjima naselja kao u karlovačkoj granici, *Statuta Valachorum* predstavlja temeljni dokument koji je rješavao i ta pitanja⁷. Najvažnija odredba Statuta po tom pitanju svakako predstavlja potvrda krajiškog prava na stvarno vlasništvo nad zemljom, što znači da su se diobe ili prodaje nesmetano odvijale bez direktnog upliva vrhovne vlasti.

Nadalje, potvrđivanjem krajiške samouprave, sasvim je izvjesno da je na podjelu zemljišta kao i na kasnije diobe velik upliv imao seoski sudac ili knez (slična je metodologija podjele zemljišta primijenjena i u formiranju mletačkih krajina). Na to ukazuje i čl. 5. i 6. Statuta koji govori o tome da je knez bio dužan znati precizne podatke o diobi te o broju kuća, porodica, promjenama prebivališta. Poseban dio Statuta bavi se vlasničkim odnosima (*O Posjedovanju imovine*), pa članak 1. kaže da svako selo mora točno odrediti svoje granice a čl. 3 da svaka kupoprodaja mora biti ovjerena od kneza. Dakle, u zemljišnim pitanjima lokalna krajiška samouprava morala je imati velik utjecaj.

⁶ Selo Čukovec naseljeno Vlasima početkom 17. stoljeća, smješteno je na sjevernim obroncima Kalničkog gorja. Do sredine 17. stoljeća selo je bilo u sastavu vojne granice, a od 1659. ulazi u sastav lubbreškog vlastelinstva (*Horvat-Levaj, Reberski, 1997; 254*).

⁷ Transkripcija i prijevod Statuta objavljeni su 1999. godine pod naslovom "Statuta Valachorum, prilozi za kritičko izdanje", SKD Prosvjeta.

Tako nastala ruralna naselja ne ističu se samo po tome što su po svojem postanku nešto mlađa, već se znatno razlikuju i svojom fizionomskom strukturom. Opisani specifični povijesni uvjeti nastanka velikog dijela ruralnih naselja varaždinske vojne granice rezultirao je razmjerno pravilnom strukturom naselja, no ipak rijetko strogim geometrijskim tlocrtima kako je to bilo primjerice u karlovačkoj vojnoj granici. Ipak, valja naglasiti da su ove dvije generacije naselja varaždinske vojne granice nastale u razmaku od 100-tinjak godina, dok je primjerice vremenski razmak nastanka pojedinih naselja u karlovačkoj granici znatno veći (i do 300-tinjak) pa su i fizionomske razlike blaže izražene (*Slukan-Altić, 2003; 65-84*).

Temeljem uvida u katastarske izvore među naseljima varaždinske vojne granice koja su nastajala u vrijeme i nakon donošenja Statuta, može se zaključiti da su novija naselja znatno pravilnije strukture no ona prve generacije. Sada se ne radi samo o naseljima okupljene strukture, već o vrlo pravilnim tlocrtima koji jasno ukazuju na stanovit sustav u osnivanju naselja i raspodjeli zemljišnih posjeda. Ipak, i među njima mogu se izdvojiti pojedini podtipovi:

Nizna (linijska) naselja (tzv. *Strassendorf*) bez izrazito pravilne parcelacije, najvjerojatnije nastala spontano. Primjer takvih naselja su Markovac, Mački⁸, Ladislav, Trnava, Gornja Kovačica, Konščani⁹, Trnovitica¹⁰... Temeljem uvida u njihovu vlasničku strukturu, može se utvrditi da spomenuta sela do 1808. godine uopće nisu imala diobe posjeda. Istu, pravilnu strukturu formiranu duž cestovnog pravca imaju i naselja Majur¹¹, Hercegovac¹² i Brezine¹³, no kod njih je parcelacija posjeda izrazito izražena pa se pojedina prezimena 1808. godine javljaju i po 3-4 puta što ukazuje na višestruke diobe.

Svojevrsni specifikum predstavljaju sela Utiskani i Mali Grđevac koje karakteriziraju **pravilna struktura dvostrukog niza** koja je uvjetovana rebrastim reljefom područja na kojem su formirani. Reljefom uvjetovanu dvorednu strukturu imalo je i selo Zdenčac¹⁴, jedan niz kuća činilo je pravoslavno a drugi niz kuća katoličko stanovništvo.

Nizna naselja posve pravilne strukture nastala planskom parcelacijom. Primjer takvom naselja predstavlja selo Hrastilnica u jugozapadnom dijelu vojne granice. Ovo je naselje nastalo kolonizacijom nakon 1690. godine. Odlikuje ga ne samo zrcalna struktura svih kućnih čestica i okućnica te okolnog poljoprivrednog zemljišta. Sličan primjer predstavlja planski osnovano naselje Ivanovčani pokraj Bjelovara nastalo početkom 18. stoljeća. Pravilnu niznu strukturu imaju i sela Šemovci i Đurđić.

Posebnu podskupinu čine nizna **naselja s tendencijom razvoja trga u obliku mjestimičnog proširenja glavne prometnice.** Takvu pojavu zatičemo u selima u kojima je u središnjem dijelu naselja relativno rano (prije izgradnje okolnog prostora) izgrađena crkva ili neki drugi objekt centralnih funkcija nakon čega se cesta u tom dijelu spontano počela proširivati poprimajući

⁸ Selo Mački staro su selo koje se u pisanim izvorima spominje već 1270. godine kao posjed župske tvrđe u Rovišću (*Šramek, 1995; 93*). Stradalo u vrijeme turskih prodora, naselje je obnovljeno, vjerojatno tijekom prve polovice 17. stoljeća. Godine 1673. Mački postaju dijelom slobodne općine Cirkvena i ostaju u tom statusu sve do ukidanja općine 1768. godine, kada je uključeno u Vojnu krajinu.

⁹ Selo je prvi puta popisano 1679. godine kada je ovdje evidentirano 8 obitelji (*Pavičić, 1968; 140*).

¹⁰ Selo je naseljeno oko 1700. godine. U popisu 1732. godine evidentirano je 42 obitelji (*Pavičić, 1968; 97*).

¹¹ Godine 1771. Majur je imao 13 domaćinstava i 126 stanovnika (*Kožul, 1999; 378*).

¹² Godine 1715. Hercegovac je imao 9 domaćinstava. Crkva je izgrađena 1789. godine (*Kožul, 1999; 285*).

¹³ To je naselje od 1673. do 1768. bilo dio slobodne općine Cirkvena. Godine 1771. imalo je 274 stanovnika koji su živjeli u 17 kuća (*Šramek, 1995; 67*).

¹⁴ Spominje se u vizitacijama 1704. godine a vjerojatno je nastalo tijekom druge polovice 17. stoljeća.

osobine trga. Takve osobine pokazuje struktura Grubišnog Polja, Palešnika¹⁵, Tomašice¹⁶ i sela Kapelice¹⁷.

Treću vrlo specifičnu skupinu naselja novijeg nastanka predstavljaju **nizna naselja formirana duž vodenih tokova**. Uglavnom se radi o naseljima Ilovske zavale i rubnog područja Lonjskog polja, nastajala krajem 17. stoljeća. Takvu strukturu imaju sela Novoselec¹⁸ i Obedišće¹⁹.

Četvrtu skupinu čini vrlo mali broj naselja koja su iako mlađa po postanku karakterizirana **nepravilnom, često posve disperznom strukturom**. Jedno od takvih primjera je selo Dabčevica izrazito raštrkane (razbijene) strukture formiranih zaseoka s snažno izraženim diobama. Ovdje je očigledno radi o zadružnim zajednicama koje su naselile brdovite južne pristranke Bilogore pa je njihova disperzna struktura očito potaknuta gospodarskim zahtjevima stočarske proizvodnje. Sličnu strukturu naselja imaju primjerice i sela Peratovica i Kolarovo Selo²⁰. I neka manja naselja formirana u manje brdovitim područjima imaju nepravilnu strukturu.

ZAKLJUČAK

Temeljem pisanih izvora na području Varaždinskog Generalata i Križevačke županije možemo izdvojiti dvije faze kolonizacije: onu prije i onu nakon donošenja *Statuta Valachorum*. S obzirom na tu vremensku granicu, mogu se izdvojiti dvije generacije naselja koje karakteriziraju različite fizionomske osobine. Općenito može se zaključiti da starija naselja u pravilu imaju nepravilniju strukturu od onih mlađih, no za razliku od situacije u Karlovačkom generalatu, najveći broj ruralnih naselja varaždinske vojne granice od samih početaka imaju manje-više okupljenu strukturu naselja i posjeda što je rezultat različite gospodarske osnove doseljenika kao i različite konfiguracije terena. Nadalje, primjetno je da se kod strukture zemljišnog posjeda u pravilu radi o okupljenom zemljišnom posjedu. Okupljenost naselja ukazuje i na činjenicu da je obrada zemlje bila od samih početaka dominantna gospodarska grana pa su i naselja formirana u skladu s potrebama agrarne proizvodnje (stočarska naselja karakterizira disperzna naseljenost).

Tendencija stvaranja zadruga nije zamjetna samo u disperznim već i u nekim okupljenim naseljima.

Specifičnost varaždinske vojne granice je dioba posjeda koja je zamjetna i kod naselja nastalih prije kao i kod naselja nastalih nakon donošenja *Statuta Valchorum*. Ta je pojava rezultat velike površine plodnog tla i razmjerno velikih zemljišnih posjeda čija je površina omogućavala diobe primarnih posjeda. U naseljima manjih površina zemljišnog posjeda diobe nema a nasljeđivanje se vršilo isključivo linijski, s oca na sina. Takva situacija rezultirala je činjenicom da se kao posjednici kuća u upisnicima jozefinske i franciskanske generacije u preko 95% slučajeva susreću ista prezimena (ali različita osobna imena, dakle u međuvremenu je došlo do nasljeđivanja ali gotovo isključivo s oca na sina bez diobe). Kako su gotovo sva naselja nastala do 1737. godine

¹⁵ Palešnik je staro srednjovjekovno naselje. Nakon turskih provala prvi se puta spominje 1706. godine. Godine 1715. imao je 12 domaćinstava. U središnjem dijelu naselja nalazi se kapela Sv. Lovre (*Kožul, 1999; 347*)

¹⁶ Selo Tomašica prvi se puta u pisanim izvorima spominje 1702. godine da bi 1710. godine već imalo status samostalne župe. Župna crkva Sv. Tome izgrađena je 1755. godine (*Kožul, 1999; 338*).

¹⁷ Selo Kapelica je staro katoličko selo koje je 1334. godine bilo sjedište župe s crkvom Sv. Ivana Krstitelja. Nakon osmanskih prodora selo se spominje 1710. godine kao dio župe Tomašica. Godine 1720. obnovljena je crkva Sv. Magdalene (*Kožul, 1999; 264*).

¹⁸ Pri popisu 1679. godine u selu je popisano 23 obitelji (*Pavičić, 1968; 146*).

¹⁹ Godine 1679. imalo je 12 obitelji (*Pavičić, 1968; 147*).

²⁰ Selo se u popisima stanovnika prvi puta javlja 1732. godine. Naselili su ga Vlasi tijekom druge polovice 17. stoljeća (*Pavičić, 1986; 106*).

kada se Hildburghausenovim reformama znatno ograničava pravo na raspolaganje zemljištem i diobe, to se nije znatnije odrazilo na strukturu posjeda. Zanimljivo je međutim, da usprkos činjenice da su prodavanje posjeda i diobe bili dozvoljeni, oni ipak razmjerno rjeđa pojava no što bismo to očekivali. Usporedbom upisnika jozefinske i fanciskanske generacije uočljivo je da prodaje drugoj obitelji bile iznimno rijetke, odnosno da su prezimena vlasnika uglavnom ista. Do promjena u vlasništvu dolazilo je gotovo isključivo obiteljskim diobama. Također uočljivo je da je rast naselja iznimno spor, odnosno da su naselja između jozefinskih i fanciskanske izmjere u prosjeku rasla za nekoliko kuća.

Na temelju navedenog može se zaključiti da s obzirom na uvjete i vrijeme nastanka, postoji nekoliko temeljnih tipova ruralnih naselja varaždinske vojne granice:

- okupljena naselja nepravilnog tlocrta (uglavnom starije kolonizacije)
- nizna naselja formirana duž cestovnih pravaca među kojima se razlikuju ona strogo planske parcelacije te nizna naselja spontanog nastanka
- nizna naselja formirana duž vodotokova
- nizna naselja s tendencijom razvoja središnjeg trga
- raštrkana naselja sa zaseocima.

Usporedbom fizionomskih osobina naselja katastarskih izvora 18. i 19. stoljeća također je moguće zamijetiti tendenciju spuštanja naselja duž puteva i sve pravilniju njihovih novijih dijelova. Od sredine 18. stoljeća, a napose nakon 1807. godine kada je Osnovni krajiški zakon zabranjivao podizanje kuća na osami te utemeljio obvezu gradnje kuća u skladu s građevnom osi duž ceste, sela varaždinske vojne granice sve više dobivaju oblike niznih naselja (Kaser, 1997; II-59). Temeljem praćenja razvoja spomenutih naselja mogu se izdvojiti i nekoliko karakterističnih faza u njihovom razvoju:

Rastresito naseljavanje ili naseljavanje u obliku zaselaka. Rezultat je izrazito raštrkano naselje ili selo sa zaselcima.

Početna faza okupljanja, najčešće nakon izgradnje nekog objekta centralne funkcije (crkva ili neki vojni ili gospodarski objekt). Rezultat je naselje manje-više okupljenog ali nepravilnog tlocrta.

Izgradnja duž prometnog pravca. Naselja formirana po pobrđima pokazuju tendenciju spuštanja prema podnožju.

Postepeni lateralni razvoj niznih naselja.

LITERATURA:

- Adamček J. (1980.): Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Belaj, V. (1997.): Formiranje naselja u ludbreškom kraju. Umjetnička topografija Hrvatske, Ludbreg i Ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, str. 81-90
- Buturac, J. (1977.): Kutina. Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Buturac, J. (1984.): Vrbovec i okolica 1134-1984., Vrbovec
- Buturac, J. (1991.): Regesta za spomenike Križevaca i okolice. Križevci.
- Buczynski, A. (1992.): Obveze i povlastice krajiških časnika. Povijesni prilozi, br. 11, Zagreb, str. 63-110.
- Čelap, L. (1957.): Kućna zadruga u Vojnoj granici. Zadružni arhiv, br. 5, Novi Sad, str. 5-18
- Horvat-Levaj, K. i Reberski, I. (1997.) (urednice): Umjetnička topografska Hrvatske, Ludbreg i ludbreška Podravina. Institut za povijest umjetnosti, Zagreb.

- Gačeša N. (1957.): Zemljišni odnosi u Vojnoj granici od polovine XVI-XIX veka. Zadrugi arhiv, br. 5, Novi Sad, str. 19-38.
- Hietzinger, K.B.E (1829.): Statistik der Militargraenze des oesterreichischen Kaisertrums: ein Versuch. C. Gerold, Wien.
- Kaser, Karl, (1997.): Slobodan seljak i vojnik, I, II, Zagreb, Naprijed.
- Kožul, S. (1999.): Sakralna umjetnost bjelovarskoga kraja. Zagreb, Prometej.
- Krivošić, Stjepan (1983.): Stanovništvo Podravine 1659-1859. godine. Podravski zbornik,, Koprivnica, str. 147-164
- Lopašić, R. (1898.): Spomenici Hrvatske krajine III, L. Hartman (Kugli & Deutsch), Zagreb.
- Marinović-Uzelac, A. (2002.): Morfološki tipovi hrvatskog sela. Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 133-153
- Moačanin, F. (1984.): Vojna Krajina do kantonskog uređenja 1787. objavljeno u Pavličević (1984.), str. 23-56
- Pavičić, Stjepan (1968.): Moslavina i okolina. Zbornik Moslavine, knjiga prva. Muzej Moslavine, Kutina, str. 9-165.
- Pavličević, D. (urednik) (1984.): Vojna krajina: povijesni pregled-historiografija-rasprave. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Pavličević, D. (1989.): Hrvatske kućne zadruge, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Pavličević, D. (1992.): Krajiško zadružno zakonodavstvo: 1807-1889. Radovi Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest, vol. 25, Zagreb, str. 149-162.
- Roksandić, D., Višnjčić, Č (1999.): Statuta Valachorum, prilozi za kritičko izdanje. SKD Prosvjeta, Zagreb.
- Slukan-Altić, M. (2003.): Komparativna analiza kulturnog pejzaža ruralnih naselja mletačke i habsburške krajine. Triplex Confinium (1500-1800): ekohistorija. Knjiženi krug Split i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Split/Zagreb, str. 84-86
- Šramek, A.T (1995.): Slike iz prošlosti: Sv. Ivan Žabno i okolica. Sveti Ivan Žabno.
- Utješenić Ostrožinski, O. (1988.): Vojna Krajina. Školska knjiga i Stvarnost. Zagreb.
- Valentić, M.(1984.): Hrvatsko-slavonska vojna krajina 1790-1881. u Pavličević (1984). str. 57-91.
- Vaniček, F. (1875.): Specialgesichte der Militärgrenze. Wien.
- Physiognomic and morphological characteristics of the rural settlements of the Varaždin Generalate and Križevci County

SUMMARY

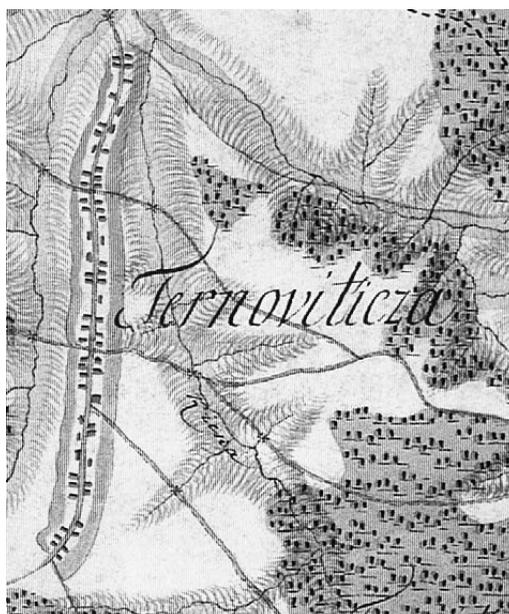
In the area of Varaždin Generalate and Križevci County, two different stages of the colonization can be identified: first - before and second - after enactment of *Statuta Valachorum* (1630). Depending on the time of colonization, two different morphological types of the rural settlements has been developed. Oldest rural settlements, established before enactment of *Statuta Valachorum*, have gathered but more irregular structure. The youngest rural settlements, established after the Statuta Valachorum, are characterized by more regular structure. Depending of the time of establishing of rural settlements of the Varaždin Generalate and Križevci County, we can identified several characteristic types by its physiognomic and morphological structure:

- gathered rural settlements with irregular structure (usually established before Statuta Valachorum)

- longitudinal settlements developed along the roads. Among this types there are to subtypes-longitudinal settlements with planned parcelation and longitudinal settlements developed spontaneously (developed after enactment of Statuta Valachorum)
- longitudinal settlements developed along the water course (river, stream) (developed after enactment of Statuta Valachorum)
- longitudinal settlements with the tendency of developing central square around the church (developed after enactment of Statuta Valachorum)
- dispersed settlements with hamlets (developed after Statuta Valachorum as cattlemen's settlements)

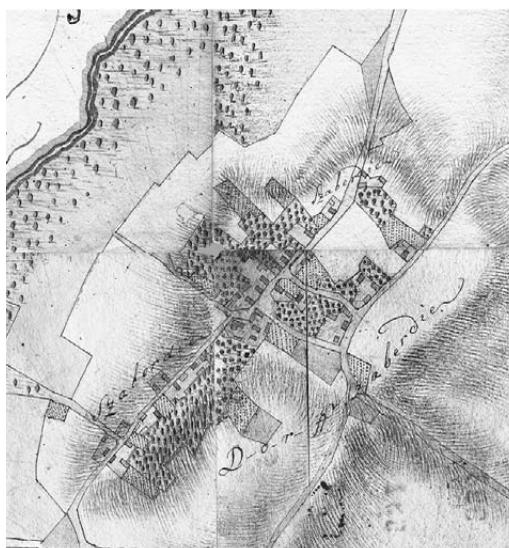
Sl. 1 Selo Hagenj - primjer starijeg naselja okupljene strukture nepravilnog tlocrta (1783.)

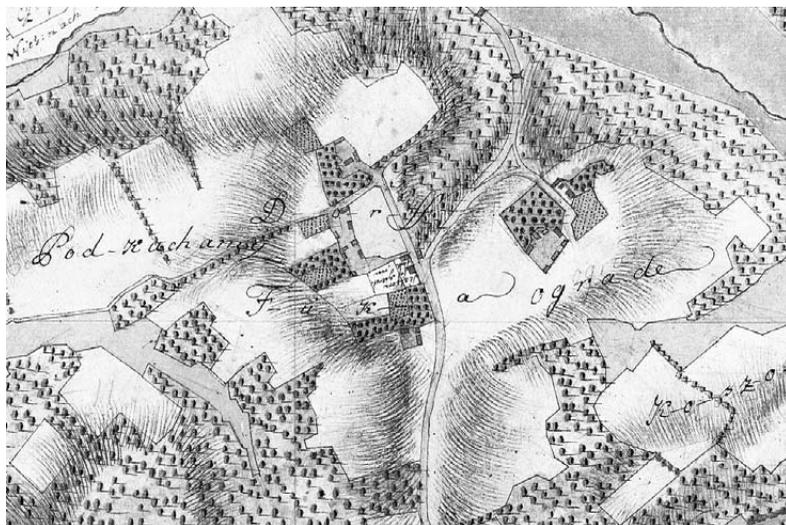
Sl. 2 Trnovitica - primjer kasnije naseljenog niznog naselja bez pravilne parcelacije (1783.)

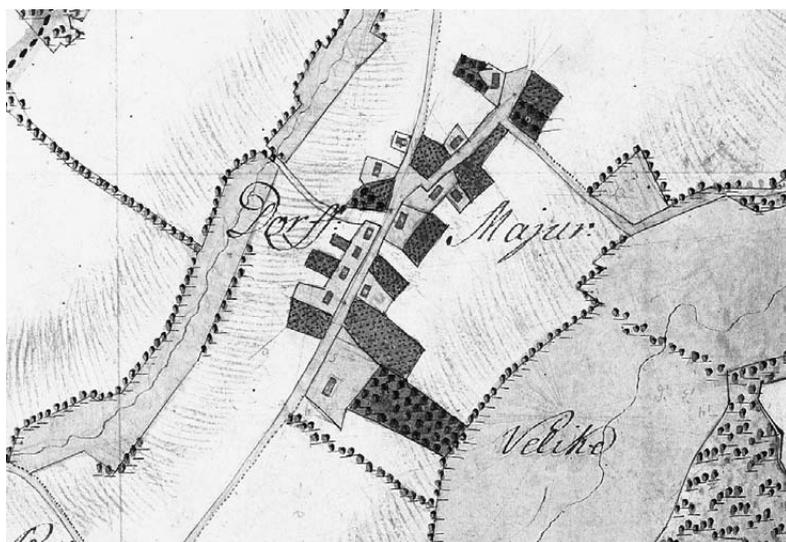
Sl. 3 Brezine - primjer kasnije naseljenog niznog naselja bez pravilne parcelacije (1783.)

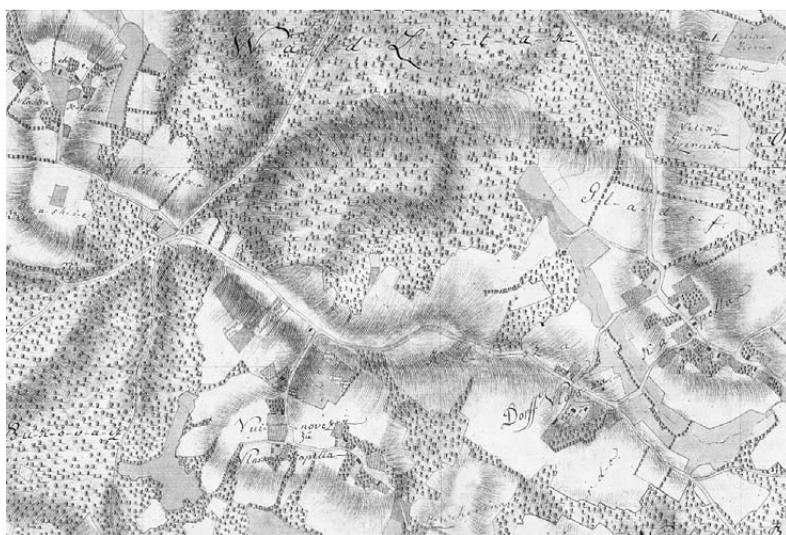
Sl. 4 Zabrđe - primjer starijeg naselja okupljene strukture nepravilnog tlocrta (1783.)

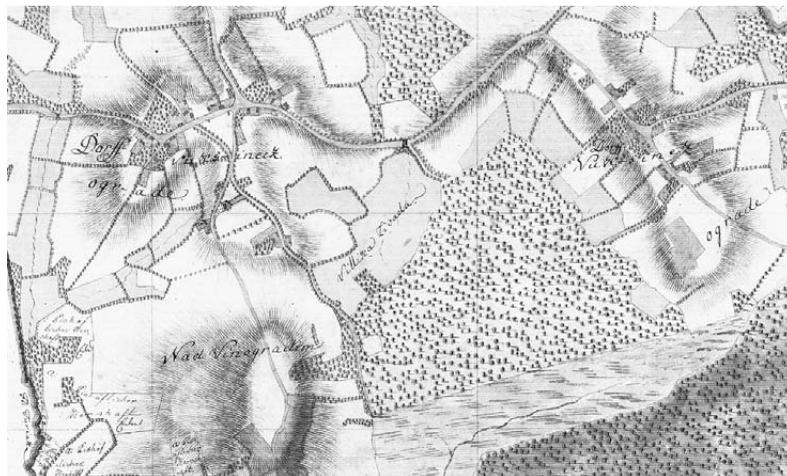
Sl. 5 Fuka - primjer starijeg naselja okupljene strukture nepravilnog tlocrta (1783.)

Sl. 6 Majur - primjer kasnije naseljenog niznog naselja bez pravilne parcelacije (1783.)

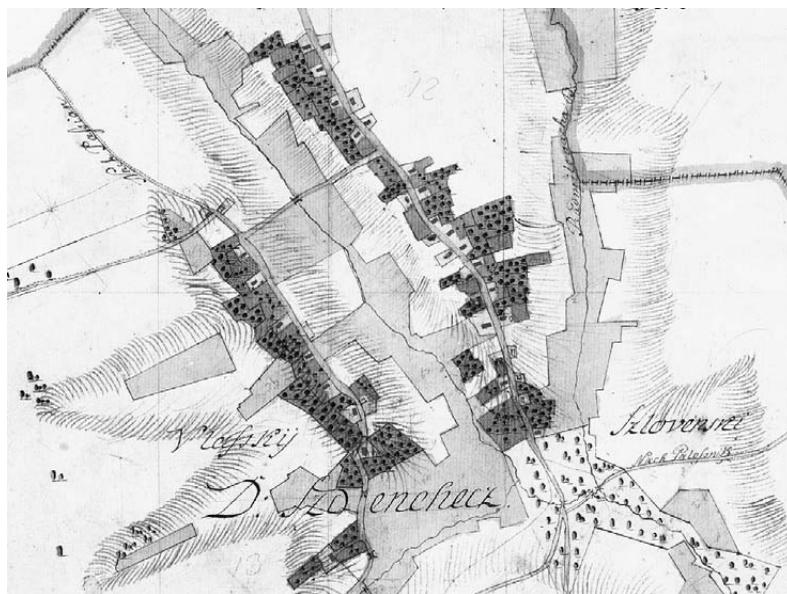
Sl. 7 Vlaška Kapela - starije naselje disperzne strukture sa zaseocima (1783.)

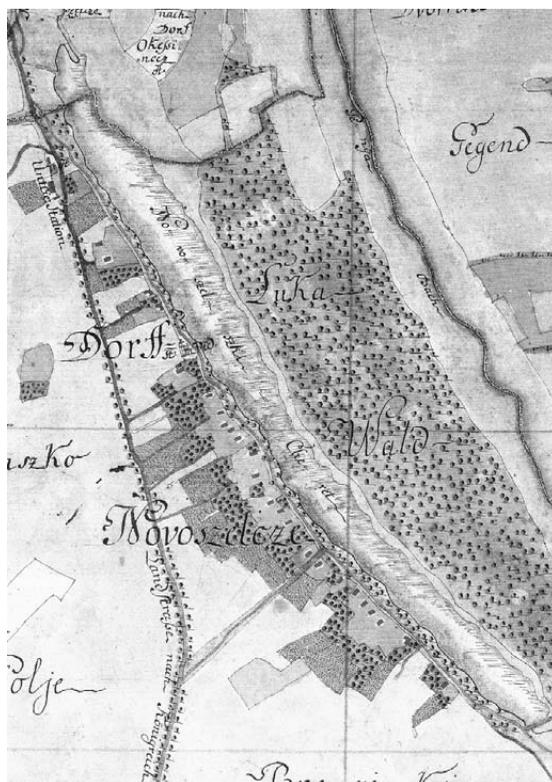
Sl. 8 Vukšinci - starije naselje disperzne strukture sa zaseocima (1783.)

Sl. 9 Utiskani - primjer dvoredne strukture niznog naselja (1783.)

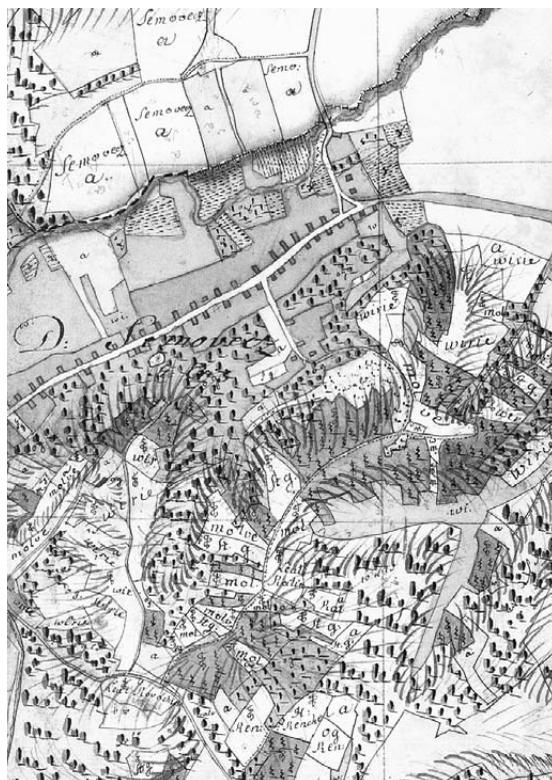
Sl. 10 Zdenčac - primjer dvoredne strukture niznog naselja (1783.)

Sl. 11 Novoselec - nizno naselje nastalo duž vodenog toka (1783.)

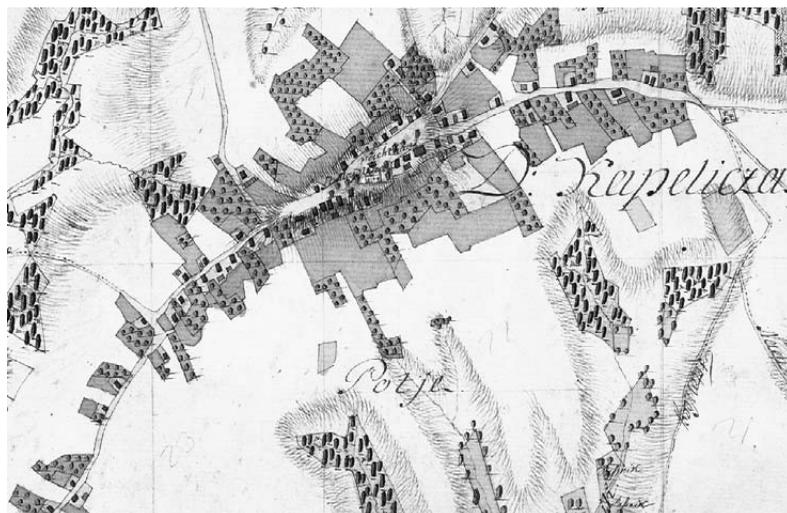
Sl. 12 Obedišće - nizno naselje nastalo duž vodenog toka (1783.)

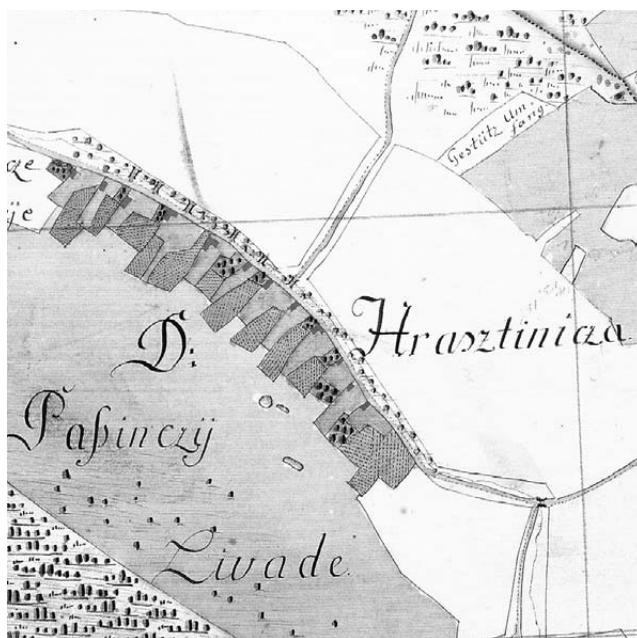
Sl. 13 Šemovci - primjer novijeg niznog naselja izrazito pravilne parcelacije (1783.)

Sl. 14 Palešnik - nizno naselje s tendencijom razvoja središnjeg trga (1783.)

Sl. 15 Kapelica - nizno naselje s tendencijom razvoja središnjeg trga (1783.)

Sl. 17 Hraštnica - primjer novijeg niznog naselja izrazito pravilne parcelacije (1783.)

RIJEKA DRAVA I MEĐIMURSKO SELO U NOVOME VIJEKU - PRIMJER DONJE DUBRAVE (18.-20. STOLJEĆE)

THE RIVER DRAVA AND A VILLAGE IN MEĐIMURJE IN THE MODERN AGE – THE EXAMPLE OF DONJA DUBRAVA (18TH – 20TH CENTURY)

Hrvoje PETRIĆ

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

Hrvatska

hpetric@ffzg.hr

Primljeno: 10. 10. 2011.

Prihvaćeno: 20. 11. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 314.9-3(497.5-35 Drava)

SAŽETAK

Donja Dubrava predstavlja jedno od sela uz rijeku Dravu koje je razvilo povezanost stanovništva s rijekom kroz višestoljetno iskustvo. Od 18. do 20. stoljeća su stanovnici Donje Dubrave dobrim dijelom bili i egzistencijalno vezani uz ovu rijeku. U ovom radu autor pokušava rekonstruirati međuodnos jednog međimurskog sela (Donje Dubrave) i rijeke Drave, analizirajući poplave i borbu protiv njih, bolesti vezane uz rijeku (gušavost), šume te ekonomske djelatnosti vezane uz rijeku – zlatarstvo, brodarstvo, splavarstvo, mlinarstvo itd. U radu je autor pristupio putem povijesti okoliša i gospodarske povijesti.

Ključne riječi: povijest okoliša, ekonomska povijest, rijeka Drava, Donja Dubrava, povijest

Key words: environmental history, economic history, Drava river, Donja Dubrava, history

O Donjoj Dubravi postoji opsežna monografija objavljena 2007. godine i u njoj su obrađeni mnogi aspekti odnosa ovoga sela i rijeke Drave.¹ Nakon njenog objavljivanja istraživanja su nastavljena, a dio rezultata su objavili Dragutin Feletar i Hrvoje Petrić, posebno o razvoju splavarstva i o donjodubavskim cehovima.²

O međuodnosu Donje Dubrave i rijeke Drave govori legenda: "Ne samo negda je huda Drava pritiskala Dobravčane, kaj so se morali preseljavati, ona je i v XIX. veku pak nakanila natirati selo dalje na sever. Unda već so jo dobnavski ljudi zladali z babami z falšine i proda, koje so hitali v matico de je štela predrti, nabijali pilotline i gatili, odvrnuli reku od sela. De je pred pedeset ljet bila Stara Drava išče v XIX. veku kre Prekopa so fljojsi i šajke plavale. Tu na novem tlu se Dobrava zanavek zatrdila, kre pokorene Drave (...) Unda se i formeralo selo z svojemi krajami.

¹ Zvonimir Bartolić, Dragutin Feletar, Petar Feletar, Vladimir Horvat, Ladislav Kranjec, Hrvoje Petrić, Općina i župa Donja Dubrava, Povijesno-geografska monografija, Meridijani, Donja Dubrava 2007.

² D. Feletar, H. Petrić, Donja Dubrava – središte splavarstva na rijeci Dravi, Ekonomska i ekohistorija, br. 3, Zagreb-Samobor 2007., str. 156-181; D. Feletar, Pravila triju obrničkih cehova iz Donje Dubrave iz 1772. godine, Podravina, broj 17, Koprivnica 2010., str. 5-52.

Dobilo je Doljnje kraja, Gornjega i pijaca. A Prekop je nastal v borbi z Dravom. Tu so se delali šanci, navažalo zemlje i proda, de se največ prekopavalo pak i selilo."³

RIJEKA DRAVA

Rijeka Drava izvire u Italiji u Toblaškom polju – kod Dobbiaca (1192 m nad morem), a utječe u Dunav u istočnoj Hrvatskoj kod Aljmaša (79,4 metra nad morem). Cjelokupni tok Drave orijentiran je u smjeru istok-jugoistok, a njegova današnja duljina je 749 km.⁴ Drava je stoljećima plavila područja kojima je tekla.⁵

Riječna korita u ovom kraju još ni u pleistocenu nisu bila fiksirana jer su rijeke, u prvom redu Drava, nanosile mnogo materijala i sedimentirale ga na širokom prostoru. Zbog slabe otpornosti neogenih i pleistocenih sedimenata riječno se korito Drave često mijenjalo (što je i danas vidljivo), a približno današnji pravac dobila je tek u holocenu. Sa znatnom akumulacijom materijala u geološkoj sadašnjosti Drava je izdignula svoje korito iznad okolnog zemljišta. Drava je najhrovitija panonska rijeka, a ima znatan pad i brzi tok, s tim da kod Botova dolazi do smanjenja pada tako da on ovdje iznosi oko 0,5 m/km. Erozija joj je vrlo jaka, a cijepa se na brojne mrtvaje (mrtvice, bereke) i suha korita. Zbog nagomilavanja šljunka i pijeska riječna se matica pomicala i erodirala jednu pa drugu obalu. Utjecajem obilnih taloga pojedini rukavci postali su preplitki pa je glavna masa riječne vode morala prijeći u druge koji su dotad bili sporedni. Tako su stvorene mnoge plićine i otoci, većinom prolaznog značenja.⁶

Za ocjenu osobina rijeke Drave važno je istaknuti da joj je prosječna brzina kod Varaždina 1,7 m/sek, a da za srednjeg vodostaja njome protječe oko 530 kubičnih metara u sekundi vode. Ovi podaci ukazuju na hidrološki značaj rijeke relativno brzog toka i velike mehaničke snage koja erodira obale, ali koja i akumulira materijal u svom koritu. Za Dravu i njezine pritoke u ovom dijelu Hrvatske tipičan je snježno-ledenjački režim. Tekućice su bogate vodom u prvoj polovici toplog razdoblja godine. Najizrazitiji element riječnog režima je ljetni maksimum vode. Velika voda u jesensko doba manje je zastupljena, a proljetna mala voda rijetka je pojava.⁷

Drava ima maksimum vodostaja od svibnja do srpnja, dok je vodostaj najniži od prosinca do veljače. U prošlosti su povremeno nastajale velike poplave, kao posljedica obilnijih padalina u kratkome vremenskom razmaku. Problem je i relativno visoka podzemna voda, osobito u ranim proljetnim i jesenskim mjesecima, kad se voda bunara miješa s površinskom vodom i kišnicom pa je ponegdje neprikladna za piće.⁸ Režim otjecanja vode je osiguravao dovoljne količine vode u vegetacijskom razdoblju i bio je pogodan za potrebe raznovrsnih korisnika.⁹ Rijeka Drava je

³ Legendu je zabilježio K. Šafar – Prekopčan, Dobrava i njen pijac negda, Dobravske novine, br. 15, Donja Dubrava 2000., str. 16.

⁴ V. Blašković, Osobitosti Drave i naše granice u Podravini, Podravski zbornik 2, Koprivnica 1976, 141; I. Bertić, Drava, Enciklopedija Jugoslavije 3, Zagreb 1984, 569-571; A. M. Grünfelder, Drava, Podravski zbornik 22, Koprivnica 1996, 37-54.

⁵ B. Vujasinović, Radovi na uređenju voda u Hrvatskoj u 17. stoljeću, Hrvatska vodoprivreda, br. 96, Zagreb 2000., str. 63.

⁶ P. Kurtek, Gornja hrvatska Podravina, n. dj., 18.

⁷ P. Kurtek, n. dj; J. Riđanović, Hidrografske značajke Koprivnice i okolice, Podravski zbornik 6, Koprivnica 1980; A. Nemerkenyi, Verschiedene Typen von Altwasserarmen der Drau - auf gezeigt anhand von Satellitenaufnahmen, Geographical papers 6, Zagreb 1985.

⁸ Hidrološki godišnjak Jugoslavije I/1985, Beograd 1988; Z. Dugački, Lonjsko-ilovska zavala i bilogorska Podravina, u: Geografija SR Hrvatske 2, Zagreb 1974, 132; J. Riđanović, Hidrografske značajke Središnje Hrvatske, Geografski glasnik 35, Zagreb 1973; J. Riđanović, Hidrogeografija, Zagreb 1993.

⁹ J. Riđanović, Hidrogeografija, n. dj., 174.

na međunarodnoj konferenciji održanoj od 8. do 12. rujna 2004. u nacionalnom parku u Fertő-Hanság u Mađarskoj uvrštena u dio Europskog zelenog pojasa,¹⁰ dok je 2011. tok rijeke Drave proglašen dijelom Regionalnog parka Mura-Drava.¹¹

DONJA DUBRAVA I NJENI STANOVNICI U MEĐUODNOSU SA RIJEKOM DRAVOM

Rijeka Drava je, uz rijeku Muru, značajno utjecala na susjedno trgovište Legrad,¹² naročito njegovim "preseljenjem" iz Međimurja u Podravinu početkom 18. stoljeća. Osobito je zanimljiv položaj Legrada nastalog na sutoku rijeka Drave i Mure. Rijeka Drava je otežala komunikaciju sa njegovom nodalno-funkcionalnom regijom pa tako i Donjom Dubravom, i to do početka 18. stoljeća prema jugu (manje izraženo), a kasnije prema sjeveru (više izraženo). Veći je bio gubitak sjevernog gravitacijskog područja koje je bilo više upućeno na Legrad kao centralno naselje. Možda je ovaj događaj za Donju Dubravu značio i prednost jer je ona, u gospodarskom smislu mogla preuzeti neke centralne funkcije od Legrada.

Osim pada broja stanovnika, poplave i poljoprivredne krize su se odrazile i na neke druge demografske pokazatelje kao učestalosti vjenčanja. Još je Pierre Chaunu na primjeru nekih dijelova Europe utvrdio da je pad broja vjenčanja jedan od karakterističnih znakova krize koju pokreću gospodarski razlozi. Lako je shvatiti da se ona mnogo manje osjeća u slučaju čisto epidemijske smrti koja nije na poljoprivrednoj osnovi. Kriza vjenčanja je uz veliku smrtnost signal da se javlja demografska kriza koja nastaje uslijed neimaštine i gladi, uslijed gospodarskih kriza starog tipa u njihovom najtežem i najpresudnijem obliku: krizi društvene prehrane.¹³ Na slične pojave u vezi s vjenčanjima je u hrvatskoj historiografiji upozorio Stjepan Krivošić.¹⁴ Krize vjenčanja u župi Donja Dubrava su krajem 18. i tijekom prve polovice 19. stoljeća zabilježene u slijedećim godinama: 1793., 1796., 1803., 1814., 1815., 1817., 1821., 1822., 1825., 1827., 1831. i 1841.

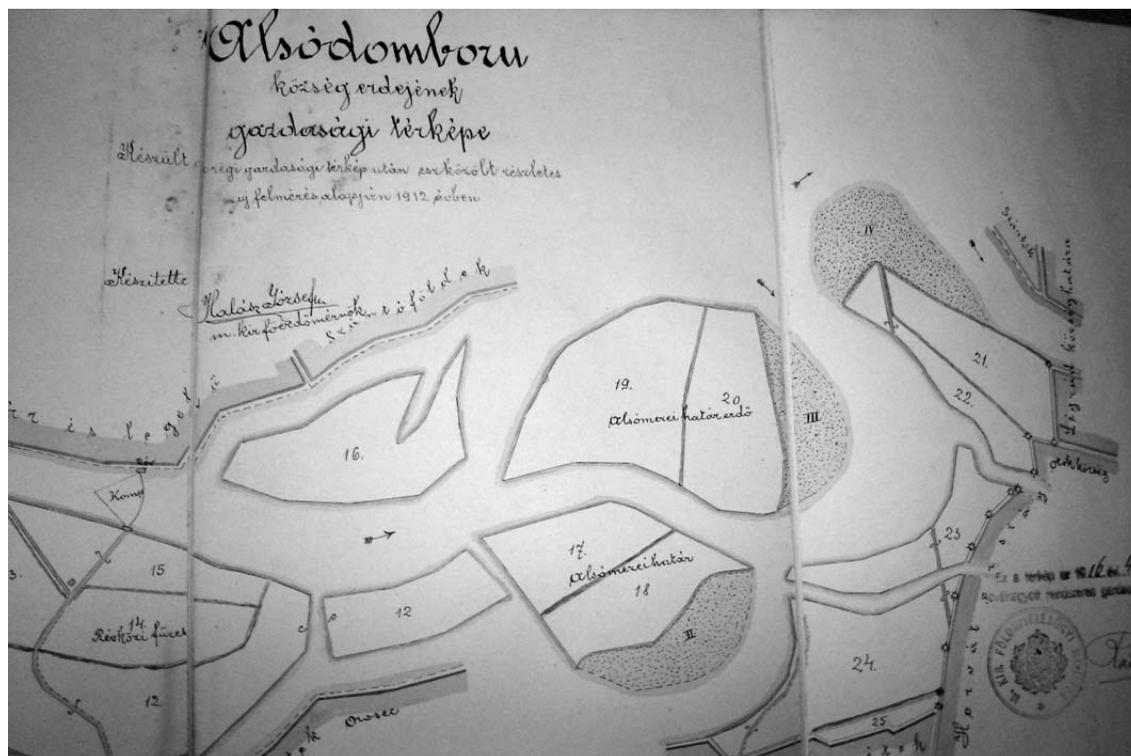
¹⁰ Strateški je cilj zaštita rijeke Drave i njenog porječja prema zakonskim propisima Republike Hrvatske te zaštita njenog toka u sklopu programa MAB (Man and the Biosphere pri UNESCO-u) odnosno međunarodnog projekta "Park biosfere Dunav-Drava-Mura". M. Purić Hranjec, Hidroenergetska eksploatacija Drave, u: Drava u Međimurju još uvijek živi, Čakovec 2005., str. 30.

¹¹ <http://www.min-kulture.hr/userdocs/images/priroda%20nova/Uredbu%20o%20proglac%5a1enju%20Regionalnog%20parka%20MuraDrava.pdf> – pristup ostvaran 8.10.2011.

¹² Legrad se spominje od 1384., u XV. st. dobio status trgovišta (*oppidum*), od 1610. ima grb. God. 1643. Ferdinand III. je L. dodijelio privilegij slobodnog trgovišta, a sredinom XVII. st. se kratko spominje kao grad (*civitas*). U XVI. st. ulazi u sastav posjeda Zrinskih koji u L. uređuju sjedište Legradske ili Međimurske kapetanije izgradivši protuosmansku utvrdu 1567. god. L. je kratko bio pod osmanskom vlašću (1577.-1579. i 1600.). U XVII. i XVIII. st. u Legradu su razvijeni trgovina i cehovi (*Stari ceh* – 1677., *čizarski* - 1697., *brodarski* 1717., *tkalački* 1747., *mliarski* 1768. i dr.). Od 1671. djeluje tridesetnica, a od 1682. se spominje solana. Krajem XVII. i početkom XVIII. st. sa više od 3000 st. L. je najveće naselje županije Zala, te jedno od najvećih naselja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. U blizini je kratko postojala utvrda Novi Zrin (1661.-1664.). L. se meandriranjem, nakon poplave 1710. našao na desnoj, podravskoj obali Drave. Nakon što je od 1848.-1861. bio u sastavu Hrvatske, L. je do 1918. u sastavu mađarske županije Zala. Pod mađarskom okupacijom 1941.-1945. Kat. župa se spominje 1540. Od druge pol. XVI. do početka XVIII. st. većina stanovništva su protestanti. Kat. župa je obnovljena 1641. kada je izgrađena drvena crkva. God. 1769.-1784. sagrađena je današnja barokna crkva sa zaobljenim svetištem u kojemu su vrijedne zidne iluzionističke slike. U parku se nalazi grupa pilova iz XVIII. stoljeća. Usp. D. Feletar, Legrad, Čakovec 1971., H. Petrić, Legrad, Hrvatska enciklopedija, sv. 6, Zagreb 2004., str. 487.

¹³ P. Chaunu, La civilisation de l'Europe classique, prijevod - Civilizacija klasične Evrope, Beograd 1977, 201-203.

¹⁴ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovini XIX. stoljeća, Varaždin 1991.

Sl. 1 Tok Drave kod Donje Dubrave u 19. stoljeću

godine.¹⁵ Čini se da je većina kriza vjenčanja vezana uz poplave jer se ista pojava javlja i u župi Drnje (koja je bila smještena kao i Donja Dubrava, na samoj obali rijeke Drave). Tamo su krize vjenčana zabilježene: 1793., 1796., 1803., 1809., 1812., 1814., 1815., 1817., 1821., 1827., 1833., 1839. i 1845. godine¹⁶. O utjecaju gospodarskih kriza na krize vjenčanja pokazuju još neki podaci. B. A. Krčelić piše da je 1751. godine "u jednu riječ bila potpuno neplodna. Pšenica i raž, pokvarene nezdravim zrakom, nisu se mogli ni požeti..." Isti je gospodarsku krizu zabilježio 1763. godine, a uz to je naveo da se troškovi svadbi moraju ograničiti jer je u tome "bilo silnog razbacivanja."¹⁷

Drava je odnosila i ljudske živote, kao 1865. godine kada su hodočasnici iz mađarskog sela Pustara prelazili rijeku Dravu i utopili se u njoj jer je čamac bio premalen za 11 ljudi te se prevrnuo.¹⁸ Dragutin Šafar je o tim aspektima međuosnoa ljudi i Drave zapisao: "Nemirna reka Drava je vekami donášala dobro i zlo Dobravčanom, morti njim je dala i specifičnoga karaktera, pomagala dojtj do blagostanja, a negda donášala straha i nevolje. Njenje velj bujice zagrožavale so naseljenje, plavile žitna polja".¹⁹

Drava je u poplavama donosila nevolje ovdšnjem stanovništvu. Primjeric, 1822. godine donjodubavska crkva nije imala stalnoga prihoda jer je rijeka Drava "oduzela" zemlju prigodom

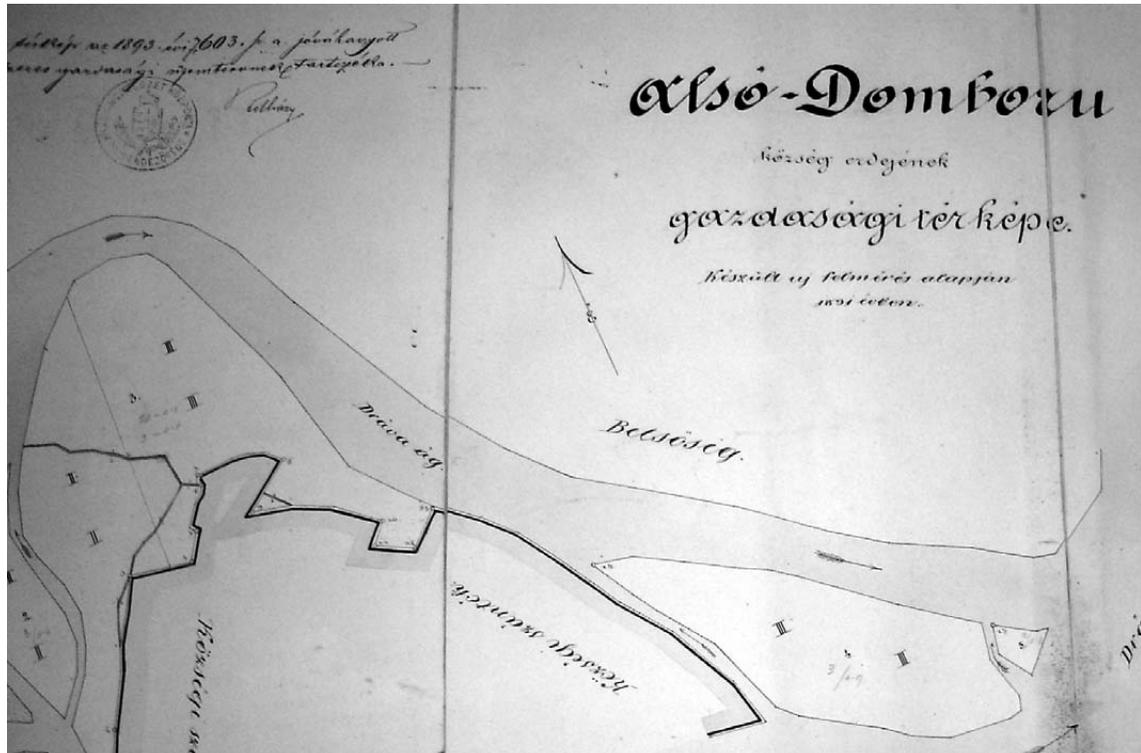
¹⁵ Državni arhiv Varaždin (DAV), Zbirka matičnih knjiga, Matične knjiga vjenčanih župe Donja Dubrava 1790.-1800., 1815.-1857.

¹⁶ DAV, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga vjenčanih župe Drnje 1751.-1857.

¹⁷ B. A. Krčelić, *Annue ili historija 1748-1767*, Zagreb 1952., str. 98, 101, 465.

¹⁸ Župni ured Donja Dubrava, Spomenica župe.

¹⁹ D. Šafar, *Drava i Dobrava*, *Dobravske novine*, br. 22, Donja Dubrava 2004., str. 10.

Sl. 2 Karta Drave kod Donje Dubrave kao gospodarska osnova - stanje 1893. godine

meandriranja.²⁰ Te je godine bio tako visok vodostaj da je polje blizu Mure i Drave zvano Pažut i Parag bilo toliko pod vodom da su ljudi brali kukuruz u čamcima.²¹

ZLATARSTVO

Drava je ovdašnjem stanovništvu donosila i niz određenih koristi. Dravska voda je s dalekih Alpi donosila zlatna zrnca, tako se u donjem dijelu Međimurja razvio obrt ispiranja zlata. Seljaci su u Donjem Vidovcu, Sv. Mariji, Legradu, Donjoj Dubravi i drugdje otkrili mogućnost skromne zarade ispiranjem zlata. Zlato se na rijeci Dravi ispiralo tijekom cijeloga ranoga novog vijeka, a uz ova sela je i selo Drnje kraj Koprivnice niz godina bilo središte ispirača zlata.

Postoje dokazi da su Zrinski ispirali zlato u Dravi i Muri, a kasnije je brigu o ispiranju zlata vodila bečka dvorska komora. Npr. otpisom kraljice Marije Terezije iz 1749. bilo je uređeno ispiranje zlata. Za ravnatelja ispiranja zlata u Ugarskoj je bio postavljen Franjo de Weidinger savjetnik Ugarske dvorske komore i ravnatelj tridesetnice dok je nadzornik ispiranja zlata za Hrvatsku bio Ignacij Cindéri. Patent Marije Terezije je odredio da ako vlastelin želi na svom zemljištu ispirati sam ili po svojim ljudima, ima isprano zlato, ukoliko ga je želio zadržati za svoju uporabu, prema čistoći ispranog zlata i njegovoj vrsnoći s rijeke Drave "zlato u spoju ili u prašku stavljati na otkup eraru."²²

²⁰ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije (dalje: NAZ, KV), Prot. 84/XV, str. 33-39.

²¹ Župni ured Donja Dubrava, Spomenica župe.; N. Benko, Povijest župe Donja Dubrava, str. 30.

²² E. Laszowski, Rudarstvo u Hrvatskoj, 1, Zagreb 1942., 76-77.

U jednom zapisu iz pretprošlog stoljeća piše: "Ako vodostaj Drave opadne toliko da iz vode vire pješčani sprudovi, ispiraći zlata – ne Cigani, kako to obično kažu, već prost puk ovoga kraja – počinje traganja za zlatonosnim nanosima. Potrebno je veliko iskustvo da bi se utvrdila količina zlata; zlato ni zarade ispiraća zlata nisu iste. Ako nađu dobru lokaciju i na kosom, naherenom stolu – jer za ispiranje zlata ne koriste tzv. kolijevku – ostane dosta zlatnih zrnaca, jedan muškarac dnevno zaradi 2-3 krune. Ali se ponekad nađu takva mjesta gdje se zaradi 40-50 kruna dnevno. U drugoj polovici 18. stoljeća je bilo i takvih zarada. Zlato nose u porezni ured u Kanižu (Nagykanizsa). Posao je težak jer ljudi često stoje do pojasa u vodi, ipak svakoga mami sjaj sve-mogućeg zlata..."²³ Najstari zapis o zlatarenju u Međimurju je iz 1671. kada se navodi da je iz riznice Zrinskih u Beč odnesen 41 dukat i pol čistog zlata ispranog iz rijeke Drave. Među brojnim dokumentima o ispiraćima zlata sačuvala se isprava koju je Marija Terezija 21. lipnja 1776. godine dala Bolti Embreušu za neometano ispiranje zlata na obali rijeke Drave u širini od 3 metra, za postavljanje šatora, loženje vatre i sl.²⁴

Ispiranje zlata je pučanstvu u Međimurju osiguravalo zaradu i kruh. O kvaliteti dravskog zlata u ovom kraju dovoljno govori otkupna cijena iz 1776. godine. Jedan kantar dunavskog zlata se plaćao 13 forinti i 30 krajcara. Zlato ispirano na Dravi i Muri plaćalo se po 14 forinti i 45 krajcara, a za zlato ispirano na ostalim rijekama 11 forinti.²⁵

Krajem 19. stoljeća se u Sv. Mariji, Donjem Mihaljvcu, Donjoj Dubravi i Donjem Vidovcu ispiranjem zlata bavilo gotovo 250 parova ispiraća, odnosno 500 ljudi.²⁶ Početkom 20. stoljeća je u jednim prekomurskim novinama zabilježena razvijenost zlatarstva u ovom kraju: "(...) U to vrijeme Donji Vidovec se još smatrao centrom, gdje se da bi dopunili svoju zaradu – ispiranjem zlata bavilo 125 domaćina, a ovi su imali otprilike isti broj pomoćnih radnika; u Svetoj Mariji tim poslom se bavilo 25, Donjoj Dubravi 20, a Kotoribi otprilike isti broj domaćina. Naravno, zlato se ispiralo tek onda kada su vremenske prilike bile povoljne, odnosno kada su to poljoprivredni poslovi dozvoljavali. Izuzev hladnih dana svaki su dan (zlatari) odlazili na rijeku (...)"²⁷ Godine 1939. u Donjem Vidovcu je bilo 129 čamacara i 240 zlatara, dok ih je u Donjoj Dubravi zabilježeno 20, Legradu 10, a Sv. Mariji 5 zlatara.²⁸

Na ispiraće zlata u ovom kraju je poticajno djelovala i činjenica što se u patentnim kraljevskim poveljama njihovo zlato spominje kao najkvalitetnije. Naime, kvaliteta zlata nije svugdje bila ista, a odavno je bilo utvrđeno da je najkvalitetnije ono zlato koje se ispiralo na Dravi i Muri.²⁹

RIBARSTVO

Drava je bila važna i zbog ribarstva od kojeg su živjeli pojedini ribari. Što se tiče ribarstva potrebno je istaknuti da su se za ulov ribe na Dravi i Muri plaćale određene takse osim u slučajevima kada su ribari poklanjali ribu svećenicima. O razvijenosti ribarstva uz Dravu govori i podatak da je vrijednost sprava za ribarenje obitelji Zrinski iznosila 1034 forinti, što je u to vri-

²³ N. L. Endre, *Panonsko zlato*, Podravski zbornik, sv. 21, Koprivnica 1995., str. 209.

²⁴ <http://www.kotoriba.hr/dvidovec.htm>. Pristup ostvaren 20.06.2007.; Drava u Međimurju još uvijek živi, Čakovec 2005., str. 107.

²⁵ N. L. Endre, *Panonsko zlato*, str. 209.

²⁶ F. Gönczi, *Međimurje – ljudi, vjerovanja, običaji*, Čakovec 1995., str. 158.

²⁷ *Alsólendavai Hírlap*, *Alsólendava* 1907., br. 42.

²⁸ A. Golob, *Mostovi, život ljudi i događaji uz Dravu*, Međimurje, br. 5, Čakovec 1984., str. 151.

²⁹ J. Golub, *Muraközi aranyosók*, *Keszthely Hírlap*, Keszthely, 4. studeni 1904.

jeme bila znatna svota. Osim toga rukavci i mrtvi kanali uz rijeku bili su pogodna mjesta za uzgoj ribe o čemu svjedoče i razni podaci o ribnjacima uz Dravu. Riba iz rijeke Drave je bila važna za prehranu stanovništva. Najjednostavniji pribor je još krajem 19. stoljeća predstavljao udice ("vodice") za dno i osti ("ostve"). Udice za dno su se sastojale iz jednog debelog konopa na koji j ebilo svezano šest do sedam konopa na čijim su se krajevima nalazile udice. Na svaku udicu se zakvačila živa žaba, a na kaj debelog konopa veći kamen te se to nastojalo odbaciti što dalje od obale. "Kraj debelog konopa učvrsti se na obali. Sve se to napravi navečer, a ako je dobro odabrano mjesto na svakoj će udici biti riba. U Donjoj Dubravi i okolici takvom udicom love somove. Na udicu stave živu ribicu i bace u vodu tamo gdje su virovi. Ulov se vadi ujutro čamcem. Ako je som uhvaćen, prvo ga se nastoji umoriti, a potom se ostima privuče čamcu, glava mu se pritisne uz bok čamca, tako da sam uskoči u njega. Udarac većeg soma ponekad zna biti tako jak da prevrne čamac."³⁰

UTJECAJ DRAVE NA STANOVNIŠTVO

Utjecaj rijeke na život stanovništva moguće je ustanoviti i proučavanjem demografskih kretanja, posebno kada se bavimo utjecajem poplava na stanovništvo koje je živjelo uz rijeku. Iako je istraživanje demografskih kretanja krajem 18. i početkom 19. stoljeća u Donjoj Dubravi, ali i u još nekim naseljima uz rijeku Dravu i naseljima udaljenima od rijeke pokazalo da niti u godinama kada su zabilježene poplave nisu vidljive značajnije demografska odstupanja u naseljima uz Dravu od demografskih kretanja na širem području,³¹ potrebno bi bilo istražiti za jedno duže vremensko razdoblje da li su poplave Drave u pojedinim situacijama imale utjecaja na demografska kretanja. Možemo pretpostaviti da su velike poplave mogle utjecati na demografska kretanja stanovništva, posebno u razdoblju ranog novog vijeka kada je prometna povezanost bila loša te se hrana u pogođena područja teže transportirala jer su u poplavama najčešće propadali usjevi.

Na osnovu sjećanja mještana je odnos Donje Dubrave i rijeke Drave opisao Zvonimir Bartolić slijedećim riječima: "Sav život od pamtivijeka ovdje se orijentirao na rijeke, pogotovo na Dravu. Šajkaši, splavari, ribari, tkalci, mlinari, tesari, kovači, kolari, foringaši, to su bila negdašnja zanimanja (...) Gradnja brodova (skela), čuna i mlinova od davnine je ovdje poznata i prelazila je s koljena na koljeno. O dubravskom obrtu i obrtnicima govore i dubravski cehovi i cehmeštri. Uz Dravu, hirovitu i okrutnu rijeku, Dubrava je uvijek bila sudbinski vezana. Mnogi su događaji danas prikriveni velom tajne. Ali legende i pripovijesti o vodenjaku "s kojim su se konjari hitali do jutra", legende i pripovijesti o črnoškolcu, dijaku grabancijašu koji je – dok je Bogorodica pila vodu z Drave i Mure – pozoja zvekkel z Pijajiške jame, išče žive. Ako ne drugda, unda za margaletsko prošćenje pod štandom ili za Martinje v kleti."³²

Međimurje je nekada bilo bogato šumama, koje su pretjeranim krčenjem znatno smanjene. O tome je zapisao Ferencz Gönczi: "dok je Međimurje još bilo bogato šumama, drvo se je transportiralo Murom i Dravom u udaljene krajeve. Krajnji je cilj uvijek bio Osijek." Otpremu su vršili šajkaški i lađarski cehovi, a pravila šajkaškog ceha je 1717. je potvrdio car Karlo VI. (odnosno kao kralj Karlo III.).³³

³⁰ F. Gönczi, Međimurje – ljudi, vjerovanja, običaji, str. 152-153.

³¹ I. Obadić, Međuodnos ljudi i rijeke Drave na području Varaždinske Podravine u ranome novom vijeku, diplomski rad, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb 2006.

³² Z. Bartolić, Povijesna pripovijest o Dubravi, Dobravske novine, br. 1, Donja Dubrava 1993., str. 4.

³³ F. Gönczi, Međimurje – ljudi, vjerovanja, običaji, str. 161-162.

Šajke (čoni) su bili drveni brodići, osim za "dugu" plovidbu po Dravi korišteni i za prijevoz ljudi s jedne na drugu obalu. Kasnije su ih koristili košaraši koji su rezali šibu na Dravi te trgovci ("mešetari") svinjama, ždrijebadi, soli, brašnom, duhanom itd.³⁴

Roba se rijekom Dravom prevozila iz unutarnjoaustrijskih zemalja prema Podunavlju. O vrlo razvijenom prometu šajkama na rijekama Muri i Dravi koju su vodili stanovnici Legrada, Kotoribe i Drnja govore brojni podaci s početka 19. stoljeća, a među njima i studija s kartom "Zaladska županija, putevi i vode" nastala 1831. godine.³⁵

U popisu brodova (skela) Čakovečkog vlastelinstva za 1807. godinu vidljivo je da je općina Dubrava imala u zakupu brod na Dravi kraj Donje Dubrave te brod na rijeci Mure kraj lokaliteta Kakonja.³⁶

Početkom 20. stoljeća stanovnici Donje Dubrave su bili egzistencijalno usmjereni na rijeku Dravu. Uz glavno korito Drave od kancelarija poduzeća "Ujlaki-Hirschler i sin" do broda (skele) "sve bi vrvjelo od rada, a nedjeljama i praznicima na Staroj Dravi od Ribićevog Piklina do Veljkih pilotlinov i Drajiće šetalo se i odmaralo. Obje obale Stare Drave bila su šetališta sa utabanim stazama. Tu je bio lijepo uređenih livada s bujnom travom i oljskim cvijećem, a u tim dubravama cvrkut i pjev ptica pjevicica." Na tom je prostoru bilo na desetke "privezanih lancima i zaključanih zlatarskih šiljastih čamaca (vidovskih i dubravskih zlatara)".³⁷

POPLAVE

Rijeka Drava je odnosila brojne živote, pa ni u matičnim knjigama umrlih za nekadašnju župu Donji Vidovec i od 1790. za župu Donja Dubrava, nisu rijetki zabilježeni slučajevi utapljanja. O donjodubravskim pučkim vjerovanjima vezanim uz utapljanja, zapisao je Zvonimir Bartolić: "Svi oni koji su se bilo kada utopili u virovima Drave, ljudi su mislili da prebivaju u kraljevstvu zelenih dravskih dubina. Najviše žrtava bilo je uvijek za velikih trojačkih voda. To su bile prve velike vode koje su se javile oko Trojaka, nekada već koncem svibnja, a nekada u lipnju. Sve grabe i svi jarki i rukavci tada su se napunili, iznaneli ljude i djecu, a najviše one koji su htjeli prkositi rijeci. Oni su se, kupajući se u tim ranim vodama, najčešće utapali." Iz tih su razloga u pučkom vjerovanju stanovnici uz rijeku Dravu, pa i oni u Donjoj Dubravi, izmislili legende o Vodenjaku koji je utapljao ljude. "Svaki naraštaj u mjestu iznova se pitao kako se osloboditi strahova od Vodenjaka. Zato se uvijek čekalo novo pokokljenje iz kojega će doći junaci koji će osloboditi mjesto od straha. O svemu tome uvijek s mnogo pripovijedalo i na guvnima kad se trijebio kukuruz i na čeharama, kada se čehalo perje."³⁸

Čitavo je 18. stoljeće proteklo "u obračunavanju dravskih ljudi i sukoba o granicama koje je mijenjala Drava nakon svake veće poplave. Dravski šumoviti prirodni krajolik bio je rudnik građevnog materijala za tradicionalnu gradnju međimurskih hiža, mostova, skela, mlinova, bačvi, a kasnije i željezničke pruge zbog čega je ona bila interesantna mnogima. Dravske vode bile su mjesta gdje su proplivale generacije djece, ugasili popodnevu žegu *kanasi* i *kravari* sa svojim blagom, kosci i žeteoci na *zviranjcima*, žene su prale rublje *grohanjem* i namakale konoplje za tkanje. Hirovitost rijeke Drave ruralnom stanovništvu Međimurja, često je donosilo i zlo proizaš-

³⁴ Drava u Međimurju još uvijek živi, Čakovec 2005., str. 110.

³⁵ G. Bencze, Zala megye leírása a reformkorban, Zalai Gyujtemény, 23. sz., Zalaegerszeg 1986., str. 28-29.

³⁶ V. Kalšan, Međimurska povijest, Čakovec 2006., str. 175.

³⁷ D. Em Šafar, Duh hrvatstva u Donjoj Dubravi na početku XX. stoljeća, Dobravske novine, br. 10, Donja Dubrava 1998., str. 16.

³⁸ Z. Bartolić, Brod. Pripovijest iz stare Dobrave, Dobravske novine, br. 6, Donja Dubrava 1996., str. 8.

lo iz topljenja snijega na obroncima Alpi i velikih proljetnih i ljetnih kiša koje su izazivale poplave. Nerijetko su se cijela naselja morala povlačiti na povišena mjesta, a iza poplava ostala je pustoš na poljima. Uoči takvih neprilika seljaci su se upuštali u akcije spašavanja imovine gradnjom *pilotljina*, pruća punjenog sa šljunkom i vezanog debelom žicom koje su bacali u Dravu. Time su pokušali zaustaviti njene bujice. Osim *pilotljina* sjekli su *jagnjedi*, vrbe i topole koje su bacali povezane žicom u vodu."³⁹

Donja Dubrava je bila usko vezana uz rijeku Dravu i u razdoblju druge polovice 19. te početkom 20. stoljeća. No, problem je bio u učestalim poplavama rijeke Drave koje su ugrožavale stanovništvo koje je stanovalo blizu rijeke. Selo Donja Dubrava je smješteno na relativno maloj udaljenosti od rijeke pa je stalno prijetila opasnost da bude poplavljeno. Posljedice poplava su bile teške za stanovništvo. Iako su poplave predstavljale opasnost za stanovništvo one su istovremeno, zahvaljujući zadržavanju vode zbog bujnog raslinja gnojile tlo i time poboljšavale njegovu poljoprivrednu kvalitetu. S vremenom se kod ljudi razvila svijest da se raznim hidrotehničkim radovima – melioracijama, uređenjem i kanaliziranjem korita te povezivanjem riječnih tokova kanalima može utjecati na hidrografske odnose. Drava je prije hidroregulacije često poplavljivala obalna područja. Drava je često meandrirala i mijenjala korito rijeke. Kasnije su radi zaštite od poplava na prostorima uz Dravu bili provođeni regulacijski radovi.

Sredinom 19. stoljeća se glavna matica rijeke Drave približila Donjoj Dubravi sa zapadne strane ugrozivši put od strane Donjeg Vidovca. Velikim naporima mještana i Hirschlerovog poduzeća otklonjena je opasnost daljnje erozije. Stanovnici Donje Dubrave su pamtili tzv. "veljke i male pilotljine" u tzv. Staroj Dravi (nekadašnjem rukavcu rijeke Drave). To su bili ostaci obrane od erozivnog djelovanja rijeke. "Neko vrijeme je u dubavskome Prekopu od "Veljkih pilotljinov" do "Piklina" bila "ljenta" - pristanište šajki i splavi, kada je u XIX. stoljeću tamo bila obala glavne matice Drave. Skladišta uz obalu tu su pazili "šafari" (...) Od 1935. i 1936. jedan jaki odvojak Drave se obrušio pod dubravsko Doljnje polje. Razjedinio je vrlo plodne oranice i livade u blizini sela i prijetio starom drumu u pravcu Kakinje. Ni visoka obala, do deset metara na tome dijelu, nije smetala virovima koji su se tu vrtjeli i kod niskog vodostaja i kao frezom bušili obalu usmjeravajući se nekakko na sjever. Obala se rušila uz gromki šum u vodu i opasno se bilo u blizini zadržavati."⁴⁰

Prema sjećanjima mještana "prigodom jedne poplave mjesto je ostalo skoro prepolovljeno. Bilo je to pedesetih godina devetnaestoga stoljeća, u doba Jelačićeve hrvatske uprave. Tako se tu živjelo, rađalo i umiralo, kraj vode i na vodi. S jedne strane branila se otimana zemlja od vode, a s druge strane čuvala se zemlja od vlastelina. Kada je bilo moguće ona se i kupovala od njega."⁴¹

DRAVA KAO PROMETNICA

Donjodubravski i donjoštajerski (slovenski) splavari ("fljojsari") su se najviše zadržavali u gostionici Rusak. Restauracija je imala tri namještene sobe gdje su gosti mogli prenoćiti. "Tu u lokalu bi se sklupali kupoprodajni ugovori i "kaparile rajže" između splavara i poslodavaca za daljnju plovidbu od Dubrave do Vizvara-Ferdinandovca ili Osijeka, Novog Sada, Beograda i dalje (...) U trima ovećim prostorijama Rusakove restauracije u sezoni plovidbe bi se vrtjelo nekoliko desetaka raspoloživih "Kranjaca". Tu bi se odmarali uz pjesmu do večernjeg vlaka iz Kotoribe za Maribor i Dravograd. (Neki od momaka imali su "svoje ljupce" u Dubravi i ne bi

³⁹ Drava u Međimurju još uvijek živi, str. 113.

⁴⁰ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, Čakovec 1991., str. 33-35.

⁴¹ Z. Bartolić, Povijesna pripovijest o Dubravi, Dobravske novine, br. 1, Donja Dubrava 1993., str. 4.

žurili kući). Desetak lijepih slovenskih pjesama su Dubravčani naulili od "Kranjcov", koji bi uvijek i selom zorno pjevali kad bi ih dubravski foringaši vozili po osmoricu na kolima sa splavarskom opremom u Kotoribu s vlakovima."⁴²

Prije nego što je bila izgrađena željeznička pruga (1860.) splavari su se iz Donje Dubrave vraćali kući pješice, a putovanje je trajalo više dana. Sa sobom su nosili "fljojsarski štrik" i sje-kiru. "Ko so se vraćali domov z vlakom, so se pogosto srećali z savinjski spavarji in si z njimi izmenjali vtise in izkušnje". U svakoj šajki je bilo šest članova posade (kormilar i pet njegovih pomoćnika). Štajerski splavari su većinu šajki rasprodali u Donjoj Dubravi i to poduzeću "Ujlaki-Hirschler i sin", a nakon raspada Austro-Ugarske i u novonastaloj Kraljevni Srba, Hrvata i Slovenaca ovo je poduzeće izgubilo ranije privilegije i postupno je slabilo. Drvo, koje nije kupilo ovo donjodubravsko poduzeće, splavari su vozili dalje do Osijeka, Novog Sada i Beograda. Transport drva rijekom Dravom je bio jeftiniji od prijevoza željeznicom. Kupci drveta više puta nisu rastavljali šajke pa su ih upotrebljavali za prijevoz drugoga tereta po Dunavu i kao brodove za prijevoz niz rijeku. Osnovni uvjet za plovidbu je bio taj da je u koritu rijeke Drave tekla dovoljna količina vode. Kada je protok vode bio viši od 500 m³/sek, dravska voda je bila toliko visoka da je vožnja bila opasna i gotovo nemoguća. U takvim su situacijama splavari morali splavi privezati u pristaništu i čekati da voda opadne. Loši uvjeti su u prosjeku trajali 30-tak dana na godinu. Da opasnost od Drave nije bila bezazlena govore podaci da je godišnje pet do deset splavara našlo svoj mokri grob u ovoj rijeci. Ponekad su to bili mladići, a nekada i iskusni splavari koji su i desetljećima plovili na splavima. Ukoliko je sve bilo u redu tijekom plovidbe splavari bi drugi dan vožnje dospjeli u Donju Dubravu gdje je bilo veće pristanište gdje je lako moglo više splavi. Tu su vlasnici odlučili koji će se splavari vratiti kućama, a koji će nastaviti vožnju. U Donjoj Dubravi su se po dva "fljojsara" iz svake šajke vratila kući, a mijenjali su ih stanovnici Donje Dubrave. Između Donje Dubrave i Vizvara vožnja "po šumi" nije bila tako zahtjevna pa je plovidba bila bez kormilara sa četiri člana posade koje je vodio "ober" koji je bio jedan od stanovnika Donje Dubrave. Splavare koji su vozili od Donje Dubrave nizvodno Dravom su nazivali "šumaki" jer je Drava tekla kroz šumske predjele. U Vizvaru su po dvije šajke vezali zajedno, za što je bilo dovoljno četiri veslača dok su se ostali vratili svojim kućama.⁴³

Splavarenje je bilo jedan od mnogih oblika suživota ljudi i rijeke Drave. "To je bil preko 500 let star način spravlja lesa iz obsežnih gozdov Pohorja in Kozjaka po reki navzdol do kupcev po širini Panonski nižini vse tja do Černega morja. Spave so sestavljali iz hlodov, tesanega in žganega lesa. Splavi so bili široki okrog 5 m, dolgi pa od 16 do 24 m."⁴⁴

Sredinom 19. stoljeća su splavari na putu do Donje Dubrave dobivali 6 guldena, "ravnjaki" 50 krajcera više, a kormilar 12 guldena. Ukoliko je šajka plovila dalje dobivali su dodatke na plaću. Po otvaranju koruške željeznice položaj splavara je postao nepovoljniji. O cijenama prijevoza drveta su se dogovarali u splavarskim zadrugama, a splavarima je uspjelo dobiti djelomično vraćanje troškove povratka vlakom. Za plovidbu do Donje Dubrave su dobili svaki dan plaćenu dnevnicu, a uz to su dobivali paušalnu plaću koja je ovisila o relaciji plovidbe. Godine 1938. je

⁴² Gostionicu je u drugoj polovici 19. stoljeća otvorio Đuro Rusak (1834.-1901.) da bi krajem 19. stoljeća taj posao preuzeo njegov sin Mijo Rusak (1874.-1933.). On je s vremenom akumulirao kapital i otvorio «črepanu» iz koje je crijepom i betonskim cijevima opskrbljivao Donje Međimurje i dio Podravine. D. Šafar, Dubravska restauracija Rusak nekoć, Dobravske novine, br. 11, Donja Dubrava 1998., str. 16. Jedan dio slovenskih splavara se odmarao i u gostionici Vrtarić koja je bila u seli najbliže Dravi i ljeti, ali tek od 1937. kada je taj lokal iznajmio Slovenac Nestlin Seifrid sa svojom suprugom Lojzikom.

⁴³ M. Kanop, Drava – nekđaj plovna reka, u: Drava nekoć in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika, Maribor 2000., str. 169-170, 180-181, 184-186.

⁴⁴ M. Jež, Drava nas povezuje, Planinarski zbornik, Varaždin 1999., str. 40.

"ober" (splavar iz Međimurja koji je vozio od Donje Dubrave nizvodno) dobivao 30-35 dinara. Npr. za "rajžo" do Donje Dubrave dobivali su splavari iz Libelič 175, a kormilar 350 dinara, iz Dravograda 150 odnosno 300 dinara, a iz Maribora 100 odnosno 200 dinara. Za sklapanje i rasklapanje splavi se računala dvostruka dnevnic, povratak vlakom je vlasnik plaćao u udjelu od 75 posto do Maribora. "Šumakima" (splavarima koji su vozili splavi od Donje Dubrave nizvodno) se plaćala do Ožbalta cijena cijele prijevozne karte vlakom. Godine 1938./39. splavar je na jednodnevnom ili dvodnevnom putu iz Dravograda, Vuzenice ili Vuhreda do Donje Dubrave zaslužio 150, a kormilar 230 dinara.⁴⁵

Kada su splavari došli u Donju Dubravu, tamo je vlasnik splavi izabrao kormilara koji se je u njegovo ime morao brinuti za plovidbu, a ujedno je bio zadužen za kontrolu količine drveta koja je bila preuzeta pri trgovcu s drvetom. Zaduženu količinu drveta je morao predati raznim kupcima u Podravini, Srijemu, Bačkoj ili Banatu.⁴⁶ U Donjoj Dubravi je svaki splavar dobio pola, a kormilar litru vina. Tamo se u gostionici vršio "krsni obred" novih splavara.⁴⁷

Brodarstvo (skelarstvo) na Dravi je bilo unosan posao. Pošto nije postojao most ova rijeka se jedino mogla prijeći preko broda (skele). Brod je bio osiguran lancem koji je bio pričvršćen na oba kraja obale. Brod je postojao i na rijeci Muri (lokalitet Kakinja). Vezano uz ovaj brod je primjerice 12. siječnja 1861. sklopljen ugovor o njegovom korištenju između trgovišta Legrad i općine Donja Dubrava.⁴⁸

O životu broda i brodarka postoje brojne legende. Nešto od toga je na temelju sjećanja mještana zapisao Dragutin Feletar: "Zanimanje brodarka bilo je vrlo poštovano v Dobravi. Bili su mahom naočiti ljudi, spretni i crvenih obraza, koje su brili dravski vjetrovi i hladna voda, snažni kormioniši s jakim mišićima. Uvijek su provodili život na rijeci, bilo da su imali sklepanu malu kućicu za spavanje na dobravskoj strani rijeke ili, pak, na samoj skeli, zbitu od starih dasaka. Za prijevoz im se obično plaćalo u naturi – kukuruzom, pšenicom, krumpirom, kruhom... Ponekad su po svoju plaću brodarki išli kolima po selu, od kuće do kuće."⁴⁹

Zvonimir Bartolić je o dijelu svakodnevnog života brodarka, na temelju sjećanja mještana Donje Dubrave, zapisao slijedeće: "Noću se površina Drave bjelasla, poglavito za punog mjeseca. Pričinjavalo se uvijek kao da rijekom, dolazeći i odlazeći, putuju izdužena iskričava zrcala. Konji su na tom mjestu, i prije negoli bi ih kočijaš zaustavio, podizali glave i kao ukopani stali. Katkada su hrzali, uspinjali se, kopali prednjim nogama. Plašili su se šme i šuma vode. Oni koji su poznavali običaje dolazeći do broda brzo su se snalazili i stavljajući ruke oko ustiju otegnuto dovikivali: broodaaar, broodaaar! Jeka je katkada daleko putovala, a onda se na veliko iznenađenje vraćala. Nakon stanovitog vremena odista se iz mraka pomolila crna sjena broda kod kapure.

⁴⁵ M. Kanop, Drava – nekadašnja plovna reka, str. 189-190.

⁴⁶ I. Verboten, P. Macuh, Splavarstvo na Dravi in Donavi, u: Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi; splavarstvo in energetika, Maribor 2000., str. 206.

⁴⁷ M. Kanop, Drava – nekadašnja plovna reka, str. 192. "Drugi ali treći dan so prispeli do Donje Dubrave. Tukaj so se ustavljali vsi splavi in nekateri splavarji in kormioniši so se vračali domov. Zvečer so v splavarski gostilni krstili novopečene splavarje in kormioniše. Pri tem krstu je sodeloval zgovoren flosar, ki je bil duhovnik, dva sta bila pa ministranta. Oblečeni so bili v improvizirana mašna oblačila. Krščanec si je moral izabrati starejšega in uglednega splavarja, ki mu je bil za botra. Postavljali so mu različna šaljiva vprašanja, na katera je moral krščanec bolje odgovarjati. Po slovesnem nagovoru "duhovnika" so novopečenega flosarja krstili. Lahko si je izbiral, ali hoče biti krščen z vodo ali z vinom. Če si je izbral vodo, so ga polili po glavi, če pa vino, je moral vrč izpiti. Veselo razpoloženje je trajalo pozno v noč. Nekateri med njimi so izginili k svojim ljubicam.

⁴⁸ Arhiv općinskog poglavarstva Donja Dubrava, Spis od 12. siječnja 1861.

⁴⁹ D. Feletar, Kronika dobravskog mosta, Dobravske novine, br. 3, Donja Dubrava 1994., str. 11.

Brodar je uz škripu dasaka, zvokečući lancima brod zavezao za kapuru, a kočijaši su uz težak babot konjskih kopita utjerivali konje na brod. Nakon toga sve se ponavljalo. Kada se pak ljeti spremalo nevrijeme i gromovi i strijele kresale po brodskim lancima, kod svih su se stiskala srca i zaustavljao dah (...)"⁵⁰

Godine 1913. došlo je do ukidanja broskog prijelaza preko rijeke Mure kraj Donje Dubrave. Taj su prijelaz koristili uglavnom stanovnici Donje Dubrave i Legrada. Zbog ukidanja broskog prijelaza općina Donja Dubrava se žalila upravi Zaladske županije. Žalba je došla do ministarstva i bila je vrlo brzo riješena.⁵¹ Iste, 1913. godine je došlo do postupka za razrješenje vodenih naprava. Dopisi su bili upućeni Martinu Čižmešiji, Stjepanu Štefiću, Stjepanu Rusaku, Ivanu Vargi iz Donje Dubrave te Josipu Haniću iz Legrada.⁵²

MLINOVI

Drava je bila važna i zbog toga što se njena snaga upotrebljavala za pokretanje brojnih mlinova. U 19. stoljeću je na Dravi bilo 11 mlinova u Donjoj Dubravi. Vodeni mlinovi su davali svojevrsni romantični ugođaj na rijeci Dravi, a danas je na njih ostalo samo sjećanje.⁵³ Ferenc Gönczi je napisao da su se u tim mlinovima mljeli pšenica i kukuruz ne samo za lokalne potrebe već i za susjedne krajeve.⁵⁴ Sva sela uz Dravu, pa tako i Donja Dubrava, koristila su dravske mlinove na kompama (čamcima). Središnje mjesto svakog mlina (vodenice) je bio gornji kamen s rupom kroz koju se sipalo žito koji se onda mljeo trvenjem tog gornjeg pokretnog s donjim stabilnim kamenom. Kvaliteta brašna je ovisila o razmaku između ta dva kamena. Kamenje je pokretano snagom vode preko kola i zato je briga za stalnu opskrbu vodom bila najveća briga vodeničara, pa je to uvjetovalo i smještaj vodenice odnosno njihovo premještanje uzvodno ili nizvodno Dravom.⁵⁵ Prema dokumentaciji Zaladske županije iz 1889. godine svoje su mlinove na rijeci Muri imali slijedeći stanovnici Donje Dubrave: Andras Szabo, Istvan Csizmasia, Ferenc Mikor, Martin Csizmazia, Jozsef Zsinics, Ivan Blagovics i Istvan Stefics.⁵⁶ Početkom 20. stoljeća je na Dravi kraj Donje Dubrave bilo sedam mlinova.⁵⁷

"Brod ili mlin kada bi ga led ili otrgnuo ili kada bi ga otnula klada, ili neka nečista sila voda je nosila daleko pod Legrad, do Molvarskih Konaka, ili još dalje do Oseka. Te nesreće donosile su uvijek bezbrojne teškoće. Jer takav kvar teško se mogao nadoknaditi. Mnogo puta zbog toga Dobravčani su ostali mjesecima bez broda, a dobravska općina dugo je morala otplaćivati dugove. Dobravski su pak mlinari propadali, njihova su gospodarstva nestajala, a kroz čitavo stoljeće pripovijedale su se pripovijesti o tome kako su nestajali mlinovi i brodovi. I brojni utopljenici, mlinari i brodari koje je Drava odnesla do Dunaja, uvijek su bili strašna opomena živima."⁵⁸

⁵⁰ Z. Bartolić, Brod. Pripovijest iz stare Dobrave, Dobravske novine, br. 6, Donja Dubrava 1996., str. 8.

⁵¹ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje: PAM), Odbor za opću upravu Županije Zala, fond 1125007, kut. 24, br. 3302/1913.

⁵² PAM, Odbor za opću upravu Županije Zala, fond 1125007, kut. 24, br. 3313/1913.

⁵³ A. Golob, Mostovi, život ljudi i događaji uz Dravu, str. 151.

⁵⁴ F. Gönczi, Međimurje – ljudi, vjerovanja, običaji, str. 159.

⁵⁵ M. Kolar, E. Wagner, Vodenice u Hrvatskoj (18.-20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka, Ekonomska i ekohistorija, br. 3, u pripremi.

⁵⁶ PAM, Podžupan županije Zala, fond 1125006, 1889 (bez broja).

⁵⁷ Z. Čižmešija, Mlin i Dubrava bili su moj život (razgovor s Vinkom Miserom), Dobravske novine, br. 15, Donja Dubrava 2000., str. 4.

⁵⁸ Z. Bartolić, Brod, Dobravske novine, br. 6, Donja Dubrava 1996., str. 8.

GUŠAVOST I DRAVSKE ŠUME

Pojava endemske gušavosti može biti posljedica nedostatka joda u hrani ili u vodi.⁵⁹ Gušavost je bila česta bolest ljudi uz Dravu zbog siromaštva njenih voda jodom.⁶⁰ Kada je skupina stručnjaka Medicinskog fakulteta 1957. godine istraživala područje kotara Koprivnica uočila je da je gušavost mogla dovesti do znatnih posljedica po zdravlje stanovništva.⁶¹ Probleme s gušavosti i tzv. "kretinizmom" su imala i međimurska sela uz rijeku Dravu. Npr. u Donjoj Dubravi su bunari bili obično na dubini od tri do četiri metra pa je razina bunarskih voda često bila u dodiru s dravskom vodom. U sjećanjima mještana govori se da je od davnih vremena selo imalo do stotinu gušavih osoba i desetak slučajeva s "endemskim kretinizmom".⁶²

Stanovnici Donje Dubrave su imali svoje šume na području uz tok rijeke Drave. Zahvaljujući sačuvanoj dokumentaciji u Pokrajinskom arhivu u Mariboru, gdje se čuva građa Mađarske kraljevske šumske uprave iz Zalaegerszega postoje četiri primjera opisa šumskih površina na području Donje Dubrave sa pripadajućom analizom, kartama i iscrpnim podacima. Zbog ograničenog prostora ne bi detaljno ulazili u ovu problematiku već bi na nju uputili buduće istraživače. Podaci su iz razdoblja između 1893. i 1912. godine. Iz karata je vidljivo da je većina šumskih površina bila na prostoru neposredno uz rijeku Dravu i njezine brojne rukavce. Na eksploatacijskim (gospodarskim) kartama su označeni i ritovi, sprudovi, glavni te sporedni tokovi rijeke Drave. Na karti iz 1912. vidljiv je put koji je išao s desne strane rijeke Drave, taj je put koristio dvije dravske ade, imao je jedan most između dviju ada, a u blizini međimurske strane Drave je bio brod. Na karti je također prikazano razgraničenje između teritorija sela Selnice (u Podravini) i Zaladske županije. Šumske površine su prikazane raznim bojama i rangirane su prema kakvoći u pet kategorija.⁶³ Stanovnici Donje Dubrave su za korištenje šuma trebali dozvole, a srećom se sačuvalo podosta takvih dozvola s početka 20. stoljeća⁶⁴, što će zasigurno biti izazov za buduće istraživače.

Šume na području Donje Dubrave su ponekad pogađali požari. Na prostoru šume bivše urbanizirane zajednice u općini Donja Dubrava izbio je požar 1913. godine.⁶⁵ O iskorištavanju šuma na području Donje Dubrave tijekom Prvoga svjetskog rata postoje podaci i u dokumentaciji Odbora za opću upravu Zaladske županije iz 1916. godine.⁶⁶ Još jedan veliki šumski požar na prostoru donjodubravskih šuma je zabilježen 1916. godine. Nakon požara je uprava Zaladske županije dala prijedlog za obnovu šume.⁶⁷

⁵⁹ Guša (struma štitnjače), Hrvatska enciklopedija, sv. 4 (Fr-Ht), Zagreb 2002., str. 412.

⁶⁰ Drava u Međimurju još uvijek živi, Čakovec 2005., str. 113. Kasnije su zbog toga u svoje bunare seljaci uz Dravu bacali medicinski jod čime je ta bolest polako nestala na ovome području.

⁶¹ G. Čeh, Oligofrenija kao posljedica endemskog kretinizma, Zdravstvene novine, god. XI, br. 5-6, Zagreb 1958., str. 82-83.

⁶² D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, Čakovec 1991., str. 35.

⁶³ PAM, Mađarska kraljeva gozdna uprava Zalaegerszeg, fond 1125009, kut. 2/5.

⁶⁴ PAM, Odbor za opću upravu Županije Zala, fond 1125007, kut. 14, br. 86/1916, br. 4108/1914.; kut. 26, br. 1063/1909.

⁶⁵ PAM, Odbor za opću upravu Županije Zala, fond 1125007, kut. 18, br. 1138/1913.

⁶⁶ PAM, Odbor za opću upravu Županije Zala, fond 1125007, kut. 14, br. 86/1916.

⁶⁷ PAM, Odbor za opću upravu Županije Zala, fond 1125007, kut. 15, br. 862/1916.

DONJODUBRAVSKA PODUZETNIČKA OBITELJI HIRSCHLER I RIJEKA DRAVA

Uspon obitelji Hirschler iz Donje Dubrave "prikazuje tipičan put bogaćenja trgovaca tijekom 19. stoljeća. Obitelj je prešla svoj put od pokućarca do plemenitaškog naslova baruna."⁶⁸ Poduzetnici iz obitelji Hirschler će tijekom većeg dijela 19. i početka 20. stoljeća obilježiti gospodarski i društveni život Donje Dubrave. Na žalost, nije ostala sačuvana dokumentacija o ovoj obitelji pa će podaci izneseni u tekstu koji slijedi, sustavnim arhivskim istraživanjima, najvjerojatnije morati biti podložni korekcijama.

Prema predaji stari Hirschler (najvjerojatnije se zvao Henrik)⁶⁹ i njegov sin Julius, kaniški Židovi "trgovci-cenkari" obilazili su kuće i prodavali robu. Početkom 19. stoljeća Julius Hirschler (29. kolovoza 1810.- 08. listopada 1876.) je u Donjoj Dubravi otvorio trgovinu,⁷⁰ no čini se da je u Donjoj Dubravi još 1771. godine postojala tvrtka "Braća Hirschler", koja se bavila preprodajom drvene građe.⁷¹ Broj Židova je tijekom 19. stoljeća rastao, npr. 1857. je u Donjoj Dubravi popisano 21 Židov, a do 1900. je njihov ukupni broj više nego udvostručen pa ih je te godine bilo popisano 49 u Donjoj Dubravi.⁷²

Godine 1828. je došlo do spajanja između starog krznarskog majstora Jeronima Ujlakija i trgovca građevnim drvom Juliusa Hirschlera, a od tada se zajedničko poduzeće naziva "Ujlaki-Hirschler". Hirschleri su osim s drvom trgovali na velikom vinom, jabukama, orasima, lukom i kašama, a roba se prevozila šajkama i splavovima ("fljojsima"). U Donjoj Dubravi i Legradu su imali svoja skladišta i pristaništa ("lente"), a kada Velika Kaniža bila povezan sa pragerskom željeznicom, otvorila se još jedna "arterija" ne samo za obitelj Hirschler nego i za Međimurje.⁷³ Moguće je ocjeniti da je poduzeće "Ujlaki-Hirschler" dalo pečat cjelokupnom razvoju Donje Dubrave, ali i jačanju splavarstva na rijeci Dravi.⁷⁴

Jeronim Ujlaki je imao dva sina: Stjepana koji je bio profesor gimnazije u Velikoj Kaniži (Nagykanizsa), a potom u Stolnom Biogradu (Szekesfehervar) i Gašpar koji se nakon neuspješnog studija vratio kući. Poslije svađe sa ocem je otišao u Varaždin i tamo izučio krznarski zanat. Iz Varaždina je otišao "u frent". Julius Hirschler je kasnije putem oporuke naslijedio imetak od Jeronima Ujlakija.⁷⁵

Gašpar Ujlaki je u Parizu je otvorio radionicu, a za vladavine Luja Bonoparte (1808.-1873.)⁷⁶ postao je njegov krznar. Kada se Luj Bonoparte 1852. proglasio za cara Napoleona III. (vladao je do 1870. kada je uspostavljena Treća Republika Francuska)⁷⁷, prema predaji sačuvanoj u obitelji, je caru sašio svečanu bundu-dolamu od harmelina za krunidbu. Navodno je krajem 1860-ih godina Gašpar posljednji puta posjetio Donju Dubravu i donio rođacima bogate darove.⁷⁸

⁶⁸ B. Bunjac, J. Jahn, V. Matotek, I. Puzak, M. Šestak, Pregled povijesti Međimurja, Čakovec 2003., str. 97.

⁶⁹ D. Feletar, Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik, sv. 2, Koprivnica 1976., str. 126.

⁷⁰ Župni ured Donja Dubrava, Stanje duša. Za Juliusa Hirschlera je zabilježeno da je "trgovec od desek".

⁷¹ NAZ, KV, Prot. 79/X, str. 63-64.

⁷² V. Kalšan, Građansko društvo u Međimurju, Čakovec 2000., str. 126-127.

⁷³ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, Čakovec 1991., str. 21.

⁷⁴ D. Feletar, Zlatari i splavari na Dravi, str. 126.

⁷⁵ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 21-22.

⁷⁶ Napoleon III. (puno ime Charles Louis Napoleon Bonoparte), Hrvatska enciklopedija, knj. 7, Zagreb 2005., str. 582.

⁷⁷ J. Carpentier, F. Lebrun, Povijest Francuske, Zagreb 1999., str. 216-225.

⁷⁸ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 22.

Kada je Gašpar Ujlaki umro bez potomaka, iz Pariza je, navodno, stigao ček na 70.000 franaka u zlatu na ime njegovih nasljednika. Prema predaji Hirschleri su tada imali "u službi kućnog učitelja, Švicarca, koji je učio djecu obitelji i njih njemački, francuski i talijanski. On je preveo na mađarski jezik sve dokumente koji su stigli iz Pariza. Jakob Hiršler je pozvao tada k sebi u kancelariju staroga Jošku Ujlakija "škerlečara" i saopćio mu da mu je umro bratić Gašpar u Parizu i da je dobio nasljedstvo odanle u iznosu od 70 zlatnih franaka (cekina). Stari "škerlečar" je bio vrlo zadovoljan, jer i to su bili "veljki penezi" tada. Poljubio je ruku "milostivomu gosponu" i veselo izašao. Kroz nekoliko godina je stari Švicarac dobio otkaz zbog neke prepirke sa svojim poslodavcem. Prije odlaska iz sela je došao k starome Joški Ujlakiju i ispričao mu svu makinaciju Hiršlera sa nasljedstvom od bratića Gašpara. Švicarac je nagovorio Joška da preda predmet u Okružni sud u Velikoj Kaniži, što je ovaj i učinio. Ali Hiršleri su već tada imali svuda "svoje ljude" i advokate, pa je Ujlaki izgubio parnicu iza zastarjelosti slučaja. Tako se na tome sve završilo (ali nasljednici Ujlakija su ostali za cijeli život kivni na Hiršlere)."⁷⁹ Hirschlerovo poduzeće je s vremenom ojačalo pa je dana 1. siječnja 1869. godine je bila blagoslovljena njihova nova zgrada na rijeci Dravi.⁸⁰

Poduzeće "Ujlaki-Hirschler" kasnije je imalo naziv "Ujlaky-Hirschler i sinovi" da bi poslije ime bilo "Ujlaky-Hirschler i sin". Ova tvrtka je pod vodstvom sinova Juliusa Hirschlera: Lepolda (Donja Dubrava, 22. listopada 1840. - 17. travnja 1907.)⁸¹, Maximiliana (Donja Dubrava, 16. prosinca 1841.-1919.)⁸², Antuna (Donja Dubrava, 13. siječnja 1843.-1888.)⁸³, i Jakoba (Donja Dubrava, 18. studeni 1845.- 23. ožujka 1891.) doživjela procvat.

Vodostaj rijeke Drave je 1882. godine bio toliko velik da je sva imovina poduzeća za preprodaju drvenom građom "Braća Hirschler" (na Lenti na obali rijeke Drave) bilo pod vodom, osim njihove kancelarije. Župnik je s Hirschlerom obilazio gomile dasaka i gledao da li su dovoljno utvrđene da ih voda ne odnese.⁸⁴

Zahvaljujući jednoj nesreći uspjeli su dobiti plemstvo. Zapisna je usmena predaja o tome "kako se Mura jako razlila u sedamdesetim godinama i poplavila nekoliko naselja, na spašavanje ljudi i imovine Hiršleri su u Podturnu i Kotoribi dali 70 čamaca (koliko su imali na skladištu u Dubravi). Taj njihov humani gest su "njihovi ljudi" u Budimpešti naveliko reklamirali u parlamentu i lokalnoj vladi (Antun, Maks i njihov šurjak Franc Löke su radili u ministarstvima u Budimpešti). Bio je podnesen dvoru u Beč zahtjev da se nagrade "dobročinitelji". Opunomoćenik od braće Jakob je otišao sa starim Juliusom u Beč na poziv u audijenciju k caru Franji-Josipu. Na pitanje cara, što želi i čime da ga nagradi za njegov humani čin spasavanja njegovih podanika,

⁷⁹ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 23.

⁸⁰ Župni ured Donja Dubrava, Spomenica župe.

⁸¹ Suvlasnik poduzeća Leopold Hirschler je 1887. primio katoličku vjeru 27. rujna 1885. i prezime Hirschler promijenio u Zalán, a ime pri krštenju mu je bilo Janos (Ivan). Župni ured Donja Dubrava, Status Animarum.

⁸² On je bio županijski virilist za 1907. godinu. Zajedno s braćom je vodio jednu od najvećih tvrtki za proizvodnju, preradu i promet drveta u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Kralj i car Franjo Josip mu je 1887. dao plemstvo za osobite zasluge u gospodarskom razvitku zemlje. Dana 23. srpnja 1917. je primio katoličku vjeru. Župni ured Donja Dubrava, Protocollum conversorum in Parochia Dubrava; V. Kalšan, Židovi u Međimurju, katalog, Čakovec 2006., str. 68.

⁸³ Bio je kraljevski savjetnik u Ministarstvu financija u Budimpešti, a 27. rujna 1885. je prešao na katoličku vjeru, a prezime Hirschler promijenio u Zalán. V. Kalšan, Židovi u Međimurju, str. 67.

⁸⁴ Župni ured Donja Dubrava, Spomenica župe.

Julius se zahvalio na prijedlogu cara kad mu je predlagao novac, posjed. Drhćućim glasom je izjavio jer bi želio plemstvo za obitelj da sve drugo imadu."⁸⁵

Poslovi ove obitelji su se razvijali. Došlo je do kupovine velikih kompleksa šuma na području današnjih Slovenije i Austrije, a otvarali su brojna trgovačka predstavništva širom Monarhije te time povećavali broj splavara i drugog radništva.⁸⁶

Od rijetkih dokumenata koji su sačuvani iz djelatnosti ovoga poduzeća osvrnuti ću se na dva. Prvi dokument je račun od 18. lipnja 1874. godine, a iz njega se vidi da je Hirschlerovo poduzeće napravilo posao s koprivničkom gradskom općinom prodajući joj drvo u vrijednosti od 2.421 forint i 91 filira, a Dragutin Feletar smatra da su se ti poslovi u Koprivnici stalno proširivali.⁸⁷ Poduzeća "Ujlaky Hirschler és fia" je 14. travnja 1881. iz Donje Dubrave uputilo dopis poglavarstvu općine Novigrad Podravski iz kojeg se vidi da je ovo poduzeće imalo razgranate poslovne veze.⁸⁸

Obitelj Hirshler je u Donjoj Dubravi "na Posrancu" izgradila parnu pilanu, te istovremeno kupila velike površine šuma na Pohorju i okolici Dravograda, kao i hrastove šume u Međimurju od grofa Feštetića. Talijanski graditelji su im zidali nove velike zgrade u Dubravi, tako da su potkraj XIX. stoljeća imali u Dubravi 13 velikih kuća sa gruntima za sebe i činovnike. Nakon požara koji je uništio pilanu u Donjoj Dubravi Hirschleri su odlučili podignuti novu pilanu.⁸⁹ Ovo poduzeće je odlučilo povećati trgovinu s Mađarskom kako bi tamo izvezilo daske, a ne više trupce. Radi toga je za novu lokaciju pilane odabrano susjedno naselje Kotoriba, koja je bila smještena na željezničkoj pruzi. Pilana je sagrađena kraj kotoripskog željezničkog kolodvora 1882. godine, kao najstarija u Međimurju. Kraj pilane je bilo veliko istovarište trupaca, a južno od željezničkog kolodvora veliko stovarište dasaka, zvano "kašte".⁹⁰

U tu pilanu su trupce dopremljene "fljojsovima" rijekom Dravom prevozili "foringaši" iz Donje Dubrave što je otvorilo novi izvor zarade za tamošnje stanovnike. Uz splavarenje su, od izvanagrarnih zanimanja, time su stanovnici Donje Dubrave za život mogli zarađivati prijevozom građevnog drveta, nakon istovara sa splavova te odvoz na pilanu i željezničku postaju. "Tu bi na lenti bili zaposleni deseci dubravskih prevoznika sa svojim zapregama. To su bili najviše stanovnici sela, oni s malim posjedima, polunadničari, često sa neuhranjenim konjima. Znali bi preopretiti svoja bijedna kljuseta s više kubika građe nego što su mogli konji povući, jer su bili po kubiku plaćeni. Tada bi vikali dubravskim ulicama psujući svoje konje udarajući ih bičevima. Prevažali bi ti "foringaši" 15 do 20 metara dugačke grede s kojima su se teško okretali vijugavim ulicama sela. Te velike "grede-konji" sa splavova su se otpremale na raspiljavanje u kotoripsku pilanu."⁹¹

Krajem 19. stoljeća, kada je bila pojačana izgradnja željezničkih pruga, narasla je potražnja za drvenim željezničkim pragovima što je iskoristilo poduzeće "Ujlaky-Hirschler i sin". "Na pilane je stotine zaprega dovozilo trupce iz okolnih šuma, kao i piljenu građu sa splavova prevo-

⁸⁵ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 23.

⁸⁶ D. Feletar, Zlatari i splavari na Dravi, str. 126.

⁸⁷ Državni arhiv Varaždin, Gradsko poglavarstvo Koprivnica, broj 1894 od 18. lipnja 1894; D. Feletar, Zlatari i splavari na Dravi, str. 126-127. U ovome članku je D. Feletar objavio i jedan faksimil spisa poduzeća "Ujlaky Hirschler és fia" iz 1899. godine.

⁸⁸ Faksimil dokumenta je objavljen u: H. Petrić, Novigradska Podravina od ranog srednjeg vijeka do početka 20. stoljeća, Općina Novigrad Podravski – izabrane teme, Novigrad Podravski 2001., str. 70.

⁸⁹ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 23.

⁹⁰ J. Kolarić, Povijest Kotoribe, Zagreb 1992., str. 87-88.

⁹¹ D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 59-60.

zilo u Kotoribu za utovar u vagone. Već 1908. godine, kad se slavila 80-godišnjica firme "Ujlaki-Hiršler", Hiršleri su imali 16 velikih pilana diljem Austro-Ugarske imperije (Dornbirn, Kirschbach, Bruck an den Mur, Dravograd, Kotoriba, u Galiciji, Erdelju, Slavoniji, pa i u Bosni). Već tada se njihov aktivni kapital procjenjivao na 36 milijuna kruna.⁹²

Zbog bogatstva šuma nije čudno da se na ovom području razvila značajna djelatnost na Dravi koja je bila vezana uz transport drveta splavima ("fljojsarenje") iz austrijskih i slovenskih šuma u Podunavlje. Za razvoj Donje Dubrave je osobito bila je zaslužno poduzeće "Ujlaki - Hirschler i sin", koje je ovo selo pretvorilo u jedno od glavnih središta prometa drvetom na Dravi. Do druge polovice 19. stoljeća su viškovi drveta u Međimurju nestali što ukazuje da su najkasnije do tada bile iskrčene nekadašnje prostrane međimurske šume do te mjere da više nisu mogle davati drvo za prodaju. O tome je zapisao Ferencz Gönczi: "Danas Međimurje više nema višak drveta, dapače drveta je permalo, pa se ono Dravom doprema iz Štajerske i Koruške, osobito u Donju Dubravu, gdje braća Hirschler imaju veletrgovinu drvom. Oni drvom opskrbljuju veliki dio zemlje, a izvoze ga i u druge zemlje."⁹³ U ovom donjodubravskom poduzeću je radilo oko 500 zaposlenika, od toga 80 splavara, dok je 200 zaposlenih radilo u kotoripskoj pilani.⁹⁴ O tome je Vladimir Kapun zapisao slijedeće: "Najveći, najznačajniji i najvredniji objekt u mjestu bilo je poduzeće Ujlaki-Hirschler i sin. Njihova trgovačka mreža protezala se od Pohorja i drugih šumovitih planina u Sloveniji do Budimpešte i Crnog mora. Niz Dravu i Dunav otpremali su čitave karavene splavi s bezbrojnim kubcima neobrađenog i obrađenog drveta. Prema ugovoru s općinom na 50 godina imali su u zakupu velik dio dravske obale i čitav jedan predio današnje Donje Dubrave radi manipuliranja drvetom. Znali su se pokazati humanim dobrotvorima, a od njihovog silnog prometa imala je korist i općina odnosno mjesto."⁹⁵

Kolika je bila snaga obitelji Hirschler 1914. godine dovoljno govori da je iza grofa Eugena Feštetića, najbogatiji čovjek Međimurja bio Maximilijan (Mikša) Hirschler, trgovac iz Donje Dubrave. On je platio čak 3.260,40 forinti poreza.⁹⁶

Napredak Donje Dubrave tijekom druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća je na osnovu sjećanja mještana slikovito opisao Zvonimir Bartolić: "Svoj tadašnji rast Dubrava duguje vrlo živom prometu na Dravi. Drava je tada bila prekrita šajkama i splavima. Tu se vršilo pretovaranje i danonoćno, sve dok nije krenuo led, na šajkama i splavima plantjeli su ognji. Mokro drvo izvlačilo se n okrvavljenim ramenima iz vode. Postojao je tada i kasino za bolje društvo. Livreirani kočijaši, hintovi, sluge, mnogo gostionica. U središtu Dubrave, na glavnome trgu oko crkve u to doba sagrađeno je nekoliko zgrada, a na periferiji uz stari dravski rukav, u sjeni šume, nastala je čitava ulica malenih sitnih potleušica, brvnara i krovinjara. Tu se živjelo na Dravi i od Drave. Među činima, splavima, ribarskim mrežama vrzmalo se uvijek mnoštvo djece. Činilo se kao da to nije Europa već neka istočnjačka mahala. Tako su one zgrade i one romantičarske slikovitosti plamtećih ognjeva na šajkama i splavima – u ljetnim noćima – imale svoj krvavi epilog u bijedi i neimaštini. Splavi su se Dravom kretale sve do drugog svjetskog rata. Gradnjom centrale Mari-

⁹² D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 23.

⁹³ F. Gönczi, Međimurje – ljudi, vjerovanja, običaji, str. 162. Podzeće «Ujlaki - Hirschler i sin» je zapošljavalo mnoge nadničare i tako siromašnjem stanovništvu omogućavalo minimum zarade u izvanagrar-nim djelatnostima.

⁹⁴ A. Golob, Mostovi, život ljudi i događaji uz Dravu, str. 151.

⁹⁵ V. Kapun, Međimurje 1918., Čakovec 1982., str. 172. Vladimir Kapun je 1982. godine zabilježio: «Još ima ljudi koji se sjećaju kako su svake godine znali dati i po 20 pari odijela za siromašne učenike, a najboljeg učenika nagrađivali s pet forinti ili cekinom. I općinskog nameta sami su plaćali toliko koliko čitavo selo, što znači da su imali više nego svi ostali mještani zajedno.»

⁹⁶ V. Kalšan, Židovi u Međimurju, Čakovec 2006., str. 14.

borski otok Nijemci su onemogućili transport drvene građe Dravom. Na taj način više od stotinu kilometara nizvodno jedno mjesto koje je vjekovima bilo okrenuto rijeci, počelo je mijenjati način života." ⁹⁷ "Od Drave se danas više toliko ne strepi kao nekada, njezine su obale tvrđe, ali je ljubav prema njoj ostala jer Dubrava je rođena na Dravi."⁹⁸

Prosperit Donje Dubrave u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća se jasno vidi i iz toga što je od 1857. kada su u Donjoj Dubravi živjela 2602 žitelja, ukupni broj stanovnika do 1910. porastao na čak 3734 odnosno za više od 40 posto. To je i logično jer je druga polovica 19. stoljeća predstavljala razdoblje uspona poljoprivredne proizvodnje, obrta i trgovine, kao i glavnog donjodubravskog poduzeća "Ujlaki-Hirschler i sin". Dragutin Feletar smatra da "upravo u tom razdoblju Dobrava postaje najživlje i najvažnije središte istočnog Međimurja."⁹⁹

Poduzeće Ujlaki-Hirschler je u studenom 1912. u Budimpešti sklopilo ugovor s upravom veleposjeda Miklósa Esterházyja o tome kako će osam godina eksploatirati borovo drvo u Kobilju u Prekomurju. Dogovorena eksploatacija borovine nije bila izvedena do kraja.¹⁰⁰ Pod kraj eksploatacije došlo je do agrarne reforme. Glavno povjereništvo za agrarnu reformu u Sloveniji nije poštivalo ranije spomenutu pogodbu uz obrazloženje da je tvrtka Ujlaki-Hirschler imala u vlasništvu šumske komplekse u Koroškem ob Dravi kojih je površina bila 1682 ha što je bilo dovoljno za eksploataciju. No, čelni ljudi tvrtka Ujlaki-Hirschler su imali dobre veze u Zagrebu i Beogradu pa je sam ministar agrarne reforme Krizman 2. svibnja 1920. poništio odluke ljubljanskog povjereništva. Protiv te odluke su se podignule prekomurske općine tražeći za sebe potrebno drvo. Kako je Prekomurje tada imalo loše prometne veze sa slovenskom Štajerskom, poduzeće Ujlaki-Hirschler se 25. kolovoza 1920. ponudilo da za izgradnju novoga mosta između Prekomurja i slovenske Štajerske može ponuditi dovoljnu količinu obrađenog drveta.¹⁰¹

Poduzeće su nakon smrti Maximiliana (Maksa) Hirschlera vodili njegova supruga Adela (Körmend, 1859.-Donja Dubrava 1938.)¹⁰² te sinovi Elemer (Donja Dubrava, 1882.-1937.)¹⁰³ i Rudolf (Donja Dubrava, 19. prosinca 1887.- 1. travnja 1944.)¹⁰⁴

⁹⁷ Z. Bartolić, Povijesna pripovijest o Dubravi, Dobravske novine, br. 1, Donja Dubrava 1993., str. 4. Bartolić navodi da je ovaj članak napisao 1963. godine uz riječi: "Sve ono što sam napisao i zapisao pročitao sam u starim listinama ili sam čuo od starih Dubravčana."

⁹⁸ Z. Bartolić, Donja Dubrava – u svojoj historiji, legendi i stvarnosti, Međimurje, br. 532, Čakovec 29. srpnja 1964., str. 4-5.

⁹⁹ D. Feletar, Kretanje broja stanovnika Donje Dubrave. Ima nas sve manje i starimo!, Dobravske novine, br. 1, Donja Dubrava 1993., str. 5; S time se slaže i Petar Feletar, usp. P. Feletar, Istočno Međimurje, Samobor 2005.

¹⁰⁰ Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, fond Esterházy, fasc. Spisi banske uprave in agrarne direkcije Gozdarstvo.

¹⁰¹ Miroslav Kukolj, Prekmurški Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919-1941, Murska Sobota 1984., str. 524-526.

¹⁰² Rođena Pesburger. Najprije supruga Jakoba Hirschlera, a nakon njegove smrti 1891. udala se za njegovog brata Maximiliana. Kao kći najbogatijeg trgovca u Körmendu, donijela je milijunski miraz. Bila je udovica od 1919. godine. Često je boravila u mondenim ljetovalištima. V. Kalšan, Židovi u Međimurju, str. 67.; D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 23, 25.

¹⁰³ Bio je bohem, lovac, lovio je po Africi i Aziji, kockar i lutalica, a novac je potrošio tako da je umro kao siromah u Donjoj Dubravi. V. Kalšan, Židovi u Međimurju, str. 67.; D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 27.

¹⁰⁴ Hirschler, Rudolf (Rezšo) je bio sin Jakoba i Adele, rođene Presburger iz Körmenda. Industrijalac i veletrgovac drvetom. Školovao se u Sopronu i na Trgovačkoj akademiji u Grazu. Tvrtka "Ujlaky – Hirschler i sin" 1913. godine izgradila industrijsku željeznicu dugu 33 kilometra koja je išla od Redicsa preko Porszombata do Szilvagyija. U studenom 1918. godine doveo četrdesetak vojnika u mornaričkim uniformama iz Nagykanizse kako bi uspostavili red i mir u Donjoj Dubravi. Supruga mu je bila budim-

Hirschleri su titulu baruna "von Unterdubrau Alsodomoruy" dobili 1917. godine od posljednjeg cara i kralja Karla. Mondeni život i loše vođenje tvrtke te velika svjetska gospodarska kriza upropastili su nekada poznatu i uvažavanu tvrtku. "Degenerirani i bez menedžerskog talenta sinovi Jakoba za jednu deceniju su raspršili bogatstva koja su im preci stekli. U tome im je pomogla i raspuštena majka Adela, koja je vodila "slatki život" po ljetovalištima Evrope više od dvadeset godina (...) Svi ti pravnici, glavni računovođe, ekonomisti i komercijalisti (najviše sposobni Židovi), još u dvadesetim godinama su vjreno služili i ulizivali se "milostivom gospodinu i gospođi", da bi već u tridesetim godinama sami postali veletrgovci drvom, vlasnici pilana i kuća Hiršlerovih. Česti lovovi, poslije njih gozbe i piknikovanje, polasci u Zagreb u hotel "Esplanade" na večere, dva šofera i četiri paradna kočijaša i desetak dugog osoblja posluge – sve je to odnijelo milijune koje su stekli preci. Firma je i onako stagnirala i bila nelikvidna u vrijeme katastrofalne svjetske ekonomske krize, pa nije mogla davati potrebna i tražena sredstva kao nekad. 1934. godine je firmu preuzela Prva hrvatska štedionica i rasprodavala pilane i sve blago." Godine 1939. Hirschlerov činovnik Eugen Kaufman je osnovao svoje zasebno poduzeće za trgovinu drvom pod imenom "Borka", ali je ono propalo već 1943. godine.¹⁰⁵

UMJESTO ZAKLJUČKA

Međuodnos Donje Dubrave i rijeke Drave, na neki je način sažeo Zvonimir Bartolić: "Mjesto Dobrava ili zelena Dobrava – kako je naziva jedna hrvatska pjesma iz turskih vremena smjestilo se na samom lijevom dravskom strmcu Drave. Dok ju je Drava plavila, Dobrava je bježala od nje, gradila je nasipe za obranu, a kada Drava umirila ponovno se spuštala na njezine obale. Tako se kroz stoljeća ustalio život uzajamnog strahopoštovanja i ljubavi."¹⁰⁶

SUMMARY

The village Donja Dubrava is one of the villages along the river Drava which has developed the connection of its inhabitants to the river through centuries-long experience. From the 18th to the 20th century, the inhabitants of Donja Dubrava were for the most part existentially connected to the river. In the paper, the author tried to reconstruct the mutual relationship between a village in Međimurje (Donja Dubrava) and the river Drava, by analyzing floods and their battle against them, the illnesses related to the river (goitre), forests and economic activities related to the river – goldsmith trade, shipping, barges, milling, etc. In the paper, the author approached the subject from the point of view of environmental history and economic history.

peštanska manekenka Lili Barkay. Na svadbi 1928. godine bio je veliki broj uglednih poslovnih ljudi i aristokrata. Pored ostalih i grof Josip Franjo Bombelles, kasnije ljubavnik Lily Barkay. Uz svadbu je bila organizirana i proslava 100-te obljetnice poduzeća. V. Kalšan, Židovi u Međimurju, str. 68.; D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 25.

¹⁰⁵ D. Feletar, Zlatari i splavari na Dravi, str. 126.; D. Em Šafar, Donja Dubrava između dva rata, str. 24-26.

¹⁰⁶ Z. Bartolić, Brod. Pripovijest iz stare Dobrave, Dobravske novine, br. 6, Donja Dubrava 1996., str. 8.

PROSTORNI RAZVOJ ĐURĐEVCA I NJEGOV OKOLIŠ S POSEBNIM OSVRTOM NA PRIDRAVSKI PROSTOR

Mladen Matica

Županijski zavod za prostorno uređenje
Jelačićev trg 15/II.
Koprivnica

Primljeno: 27. 11. 2010.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 912.43(497.5-35 Đurđevac)

SAŽETAK

U ovom radu obrađuje se prostorni razvoj Đurđevca i đurđevečkih konaka u 19. i početkom 20. stoljeća. U tom razdoblju đurđevački pridravski prostor je imao najdinamičniji razvoj te mu se zato daje posebna važnost. Ovaj prostor karakteriziraju dvije prirodno-geografske cjeline – rijeka Drava i đurđevečki Peski. Najveće promjene u pejzažu upravo su se događale na ovim prostorima. Stoga se prate promjene sjeverno i sjeveroistočno od Đurđevca. Đurđevečki Peski pružaju se između ogromnih prašumskih naplavnih površina koje su često bile plavljene hirovitom Dravom i Đurđevca.

Ovaj rad temelji se na obradi kartografskih prikaza, prvenstveno izvornih katastarskih podloga iz Đurđevačkog ureda za katastar. Specifičnost ovih podloga je da su na njima ucrtavane i upisivane sve promjene koje su se događale u prostoru (parcelacije, vlasnici, novi objekti i sl.).

U cijelom pridravskom prostoru ovdje su ostale najveće sačuvane šumske površine. Način života đurđevečkog «konačara» krajem 19. stoljeća bio je u skladu s održivim razvojem. Čovjek je proizvodio onoliko koliko mu je trebalo za život, živio je u skladu s prirodom ostavljajući u nasljedstvo današnjim generacijama kompleks đurđevečkih nizinskih šuma, sačuvanu rijeku Dravu (na području đurđevečkih konaka ni danas nije sagrađen klasičan nasip), mrtvice (Lepa Greda, Bakovci) i konačka naselja kao poseban oblik naseljenosti i života.

Ključne riječi: Podravina, Đurđevac, rijeka Drava, povijest okoliša, konaki

Key words: Podravina, Đurđevac, Drava river, environmental history, lodgings

RAZVOJ ĐURĐEVCA DO 19. STOLJEĆA

Đurđevac se prvi puta spominje u dokumentu iz 1267. godine, kao selo (villa sancti Georgii). Radi se o darovnici Bele IV., hrvatskog i ugarskog kralja iz 1267. godine, koju je potvrdio i s graničnim međama dao Belin sin, kralj Stjepan II., godine 1270. nadbiskupu Ostrogonskom Filipu u Pešti. Radi se o posjedu Prodavić nekog Korarda sina Korardova, što ga je ovaj radi uvrede kralja Bele IV. izgubio, a kralj Bela IV. ga dariva nadbiskupu Ostrogonskom Filipu i njegovu bratu Tomi kao znak priznanja velikih usluga kralju Beli. Prema opisu graničnih međa taj posjed je vrlo velik i proteže se područjem Podravine od Hlebina sve do Kloštra i današnjeg Ferdinandovca¹.

¹ CVEKAN Paškal, Đurđevac kakav nije poznat, str. 23.

Tablica 1: Kretanje broja stanovnika Đurđevca i đurđevčkih konaka (1890.-1921.)

	1890.	1900.	1910.	1921.
Grkine	95	126	197	176
Hladna Voda	161	68	83	75
Severovci	229	355	379	398
Bakovci	211	166	189	208
Kranjica	149	154	215	260
Lepa Greda	145	203	207	297
Lukin Mekiš		90	130	127
Đurđevčki Pavlanci	93	113	163	154
Đurđevčke Trepče	114	161	171	164
Đurđevčke Rakite	30	46	69	62
Đurđevac	6019	6481	6904	6599
Ukupno	7246	7963	8707	8520

Izvor: Korenčić, M. (Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb, 1979.

Crkva sv. Jurja prvi puta se spominje u popisima iz 1334. što ga je tada sastavio zagrebački kanonik Ivan². Oko te crkve razvilo se s vremenom trgovište Đurđevac. U to vrijeme formiraju se u Podravini putovi i naselja sličnog rasporeda kakav je danas. Đurđevac je tada spadao u Križevačku županiju. Za vrijeme pripadnosti kralju Sigismundu 1426. godine trgovištu Đurđevac pripadala su 82 sela³. Kralj Matija Korvin zaposjeda Đurđevac 1465. i prodaje ga 1470. Ivanu Ernuštu. Ernušti su vladali Đurđevcem do 1541. godine⁴. Da je Đurđevac bio veliko središte ovoga kraja govori podatak da su u Đurđevcu 1501. godine bila 4 svećenika⁵, što znači da je tada uz utvrdu već postojalo i oveće trgovište. Prvi kartografski spomen Đurđevca nalazimo na Lazarusovoj karti Ugarske iz 1528. godine⁶.

Đurđevac je nastao usred močvare na povišenim pješćanim "gredama". Aluvijalna ravan zbog čestih izlivanja Drave i velikih močvara nikako nije bila pogodna za stvaranje naselja. Zbog takvog položaja Đurđevac nije imao većih razvojnih mogućnosti. Neregulirana, divlja Drava često bi preplavila cijeli kraj, pa je tako s potocima, koji su dolazili s Bilogore, nanosila i na taj način izdizala tlo. Time se samo zemljište počelo isušivati, pa kako je bilo plodno zbog mineralnih sastojaka, stvorili su se preduvjeti za ljudska naselja⁷. Pretpostavka je da je prvobitno naselje bilo nešto južnije od današnjeg na lokalitetu Pri Turnu.

Sjeverno i sjevero-istočno od Đurđevca pružale su se šumske površine, a dalje prema rijeci Dravi prelazile su u ogromne prašumske naplavne površine koje su često bile plavljene hirovitom Dravom. U tom području 1334. i 1501. godine spominje se Župa Svetog Pavla (današnji

² BUTORAC Josip ; Popis župa Zagrebačke biskupije godine od godine 1334. str. 26.

³ HORVAT Rudolf.; Povijest Đurđevca, str. 5.

⁴ Isto, str. 6.

⁵ RAČKI Franjo ; Popis župa Zagrebačke biskupije godine 1344. i 1501., str. 214.

⁶ SLUKAN-ALTIĆ Mirela; Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnog grada, str. 91.

⁷ VIDAKOVIĆ Marko; Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca, str. 14.

Tablica 2: Kretanje broja stanovnika Novog Virja (1890.-1921.)

Popisi	Broj	Lančani	Razlika	
	stanovnika	index	apsolutna	u %
1880.			0	-100,00
1890.	2228		2228	-100,00
1900.	2854	128,10	626	28,10
1910.	3121	109,36	267	9,36
1921.	3074	98,49	-47	-1,51

Izvor: isto

Pavlanici)⁸. Prodorom Turaka dio stanovništva Đurđevca sklanja se u ovo nepristupačno (sigurno) područje u kojem je boravilo za najvećih opasnosti.

Turci su počevši od 1521. godine osvajali Slavoniju. Osijek su zaposjeli 1526. godine, a Voćin s najvećim dijelom slavonske Podravine i Pakrac s okolicom 1543. godine. Kralja Ferdinand je obranu Podravine povjerio 1548. godine kapetanu Luki Sekelju. On je držao svoje čete u Koprivnici, Virju i Đurđevcu, a morao je također braniti Viroviticu i Gorbonuk. Tada je došlo do formiranja koprivničke kapetanije u sklopu slavonske Vojne krajine što je ustvari zametak Vojne Krajine u Podravini⁹. Iz Požege je Ulama - beg 1552. godine krenuo na Viroviticu i osvojio je. Ne mogavši zauzeti Virje, udario je Ulama - beg na Đurđevac, no bez uspjeha¹⁰. Turci su tvrđavu u Virovatici pojačali i u nju stavili jaku vojničku posadu. Od tada je nestalo sigurnosti u đurđevačkoj Podravini, kamo su Turci često provaljivali paleći kuće i odvođeći ljude i stoku. Uskoro su opustjela gotovo sva sela između Virovitice i Koprivnice, odakle se stanovništvo iselilo u sigurnije krajeve, naročito u južnu Ugarsku¹¹. Gotovo na ničijoj zemlji najistaknutija prema turskoj granici, uporno se držala tvrđava Đurđevac. Prvi poznati kartografski prikaz utvrde Đurđevac s naseljem nastaje 1556. godine. Izradio ga je talijanski carski inženjer i kartograf Nicolo Angielini¹².

U ovom razdoblju uslijed turske opasnosti dio stanovnika povukao se u šumsko područje pijesaka i bereka, i tamo se bavio stočarstvom. Zbog malog broja ljudi intenzitet čovjekova djelovanja u prostoru oko Đurđevca je smanjen. Već u prvoj polovici 17. stoljeća uslijed naglog povećanja broja stanovnika antropogeni utjecaj u prostoru je bio sve veći. Tada je već počelo ogoljivanje đurđevačkih pijesaka, koje se nastavilo sve većim intenzitetom u idućem stoljeću.

Nakon Karlovačkog mira 1699. godine, čitavo područje Đurđevca ostalo je u sastavu Vojne Krajine iako je turska opasnost minula, kako bi monarhija mogla koristiti i dalje ovdašnje pučanstvo za svoje ratne pohode diljem Europe. Sjedište varaždinskog generalata 1731. godine seli iz Varaždina u Koprivnicu. Za vrijeme Marije Terezije, 1746. godine, došlo je do preustroja Vojne krajine. Varaždinski je generalat dobio dvije regularne pukovnije sa zajedničkim područjem, a ove su se 1756. godine prozvale: đurđevačkom i križevačkom pukovnijom (regimentom)¹³.

⁸ RAČKI Franjo ; Popis... str. 214.

⁹ HORVAT Rudolf; Povijest Đurđevca, str. 8.

¹⁰ isto, str. 9.

¹¹ isto, str. 10.

¹² SLUKAN-ALTIĆ Mirela; Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnog grada, str. 92.

¹³ CVEKAN, P.; Đurđevac-kakav nije poznat, str.46.

Sl. 1 Specijalna karta Hrvatske i Slavonije iz 1879. godine mjerila 1: 75 000
Izvor: Arhiv Gradske knjižnice Đurđevac

Ustrojstvom iz te iste godine Đurđevačka pukovnija (sa sjedištem u Đurđevcu) se radi lakšeg i uspješnijeg upravljanja, područno razdijelila u 12 kapetanija (kumpanija), a svaka kapetanija sastojala se od više manjih upravnih jedinica koje su se nalazile u selima, a nazivane su štacije ili straže (općine). To su bile sljedeće kapetanije: Grubišno Polje, Kovačica Gornja, Severin, Rača, Veliko Trojstvo, Pitomača, Đurđevac, Virje, Novigrad, Peteranec, Sokolovac i Kapela. U đurđevačku kapetaniju broj 7 pripadala su mjesta: Budančevica, Budrovec, Čepelovec, Ferdinandovec, Đurđevac, Kalinovac, Prugovec i Sirova Katalena¹⁴. Krajišnici đurđevačke pukovnije zvali su se Đuroki. Kao stožerno mjesto Đurđevačke pukovnije Đurđevac je postao glavno trgovačko središte na ovom području. Đurđevac se prostorno širi, a prvi put je detaljno prikazan tlocrt naselja 1780. godine na karti koja je izrađena u svrhu regulacije rijeke Drave¹⁵. Iz te karte se vidi da su Đurđevački Peski bili u drugoj polovici 18. stoljeća ogoljeli. Naselje je postojalo samo na uzvišenim gredama (naseljeni su Veliki i Mali Brvci, centar vezan uz župnu crkvu i utvrdu, Varaš, te Farbarov Breg do vodotoka). Učrtana je kapela Svetog Lovre na starom groblju i kapela Svete Rožalije na Brvcima. Kapela Svetog Lovre obnovljena je 1742. godine. Poslije 1826. godine kapela i groblje su zapušteni¹⁶.

¹⁴ isto, str.46.

¹⁵ SLUKAN-ALTIĆ Mirela; Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnog grada, str. 94.

¹⁶ CVEKAN, P.; Đurđevac..., str.79.

PROMJENE OKOLIŠA U 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

Močvare oko Đurđevca počele su se odvodnjavati pod upravom Vojne Granice 1820. godine. Đurđevac je 12. lipnja 1827. godine zadesila teška nesreća. Uslijed neprekidnih kiša u Štajerskoj i Koruškoj tako je nabujala rijeka Drava, da je izašla iz korita i poplavila Podravinu. U Đurđevcu je voda 1 hvat visoko pokrila sve vrtove, livade polja i ceste. Tom su prigodom nastradali svi usjevi, a poginulo je mnogo ljudi i stoke¹⁷. Nakon toga započeli su prvi radovi na smirivanju Drave.

Specijalna karta Hrvatske i Slavonije iz 1879. godine mjerila 1: 75 000 (sl. 1.) prikazuje kako je izgledao Đurđevac i pejzaž đurđevačke Podravine sredinom 19. stoljeća (franc-jozefinska izmjera). Đurđevac je već poprimio današnje obrise, a izgrađeni su sljedeći dijelovi: Varaš, Bent, Brvci, Novo Selo (dio), Ciganija, Pri Lovrencu, Farbarov Breg, Kandalovec, Kopčica, Rešetariš, dio današnje Vinogradske ulice (otprilike do pruge) i dio oko današnjeg sajmišta na Ledinama, a na Peskima samo Pemija i današnja ulica Matije Gupca. Ova ulica se ističe geometrijskom pravilnošću, a to nam samo dokazuje koliki je bio utjecaj Vojne Krajine na izgradnju naselja.

Peski su dakle najmlađi dio Đurđevca, koji je nastao na pokretnom pijesku, koji je ljudima ulazio i u kuće. Kako se naselje počelo širiti i u niže dijelove bilo je potrebno prije gradnje kuća navoziti mnogo zemlje, takav primjer je Kandalovec. Sa svih strana grad je bio okružen močvarnim terenom obraslim vrbom i johom. Prostor južno i jugozapadno od Đurđevca je bez vegetacije i močvarnog tla, što znači da su te i danas najkvalitetnije oranice tada bile potpuno iskorištene. Zbog već navedenih razloga Peski su potpuno ogoljeli i predstavljaju nešto poput tampon zone između đurđevačkih močvara i bereka (poloja) sjeverno od pjesaka. Ističu se ogromni šumoviti Preložnički berek i Jelik. Pukovnik Čivić dao je iskopati današnji kanal Čivićevac, od Molvi do rudine Stiska zapadno od Đurđevca, te od Kalinovca do sutoka potoka Bistra u Rog strug. To je ujedno i najvažniji odvodni kanal u đurđevačkoj Podravini. Čivićevac spaja korita Komarnice, Zdele, Hotove i đurđevačkih kanala. Iz karte je vidljivo da je Virje već tada imalo obrise kao i u 20. stoljeću. Virjanski konaki prostirali su se od Sekulina do Karaške luke na istoku odnosno

Sl. 2 Segment katastarske podloge Gjurđevac 14 (1: 2880) – Ledine
Izvor: Katastar Đurđevac

¹⁷ HORVAT Rudolf; Povijest Đurđevca, str. 60.

Lepe Grede. Drava je imala meandrirajući tok, više tokova. Đurđevečki konaki pritezali su se na zapad (15 km) sve do starih tokova rijeke Drave. Đurđevac je bio naselje na Dravi. Između Sekulina i Bukevja odnosno usred Virovskih konaka nalazili su se Đurđevečki mlinovi. Razlog tome je najvjerojatnije što su đurđevečki konaki na samoj obali Drave (Pri Brestu, Bakovci) bili zapravo uz stara odumirajuća korita kroz koja nije tokom cijele godine tekla voda. S druge strane većina tadašnjeg glavnog toka rijeke pripadalo je Mađarskoj. Naselje Ferdinandovac ističe se na karti svojim planski rasterom kuća usred šumovitog područja. Kao obrana od poplava vidljiv je bent koji se proteže od Sekulina pa sve do Podravske Sesvete. Po bentu se odvijao promet i uz njega su nastajala konačarska naselja. Stari drum prometno je spajao konake i istovremeno branio od visokih voda Drave. Najveće šumske površine na đurđevečkim konacima su Grabrina, Lepa Greda, Krajnička šuma, Drvoseki, Preložnički Berek.

Na originalnim katastarskim kartama¹⁸, gledajući po toponimima, nabrojiti ćemo samo neke rukom upisane «uživatelje» posjeda: *Lopušinci* (Nikša Stjepan, Martin, Ivo, Petar i Mato, Ivan-

Sl. 3 Segment
katastarske podloge
Gjurđevac 15 (1:
2880) – Peski
Izvor: Katastar
Đurđevac

Sl. 4 Segment
katastarske podloge
Gjurđevac 5 (1:
2880) – Novo Selo
Izvor: Katastar
Đurđevac

¹⁸ Iz arhiva Katastra Đurđevac

dija Martin, Štefoković Mato, Josip, Ivo i Boltek, Mišulin zadruga, Redjep zadruga, Mrculin zadruga, Sedmak zadruga, Posavec zadruga, Filipović zadruga), *Lipa* (Imbriša zadruga, Maletić Petar, Car Mato i Brestak zadruga), *Preložnički Berek* (Topolčić Ivo, Horvat Petar), *Peski* (Seleš Josip, Mišulin Petar, Hudelist Josip), današnji geografsko-botanički rezervat Đurđevački pijesci (Kovačić Nikola), *Brezovice* (Horvat Petar i Mato, Konjarek Mato), *Grkina* (Šiptar zadruga, Seleš zadruga, Patačko Stjepan, Blaga Stjepan i Mato), *Leščinci* (Jakupović zadruga, Martonja Josip, Zlatec Petar, Vokšan Gjuro i Petar, Vodaković Ivo i Bolto, Krušec Gjuro), *Grabanka* (Klikić zadruga, Jendrašić Martin, Luka i Josip, Bobovčan Mato, Belobrk zadruga), *Sračnice* (Piškorec Mato, Vokšan Mato), *Jablanovec* (Martonja Stjepan, Cikoš Ivo, Štefanov Bolto, Lovašen zadruga, Hodić Stjepan, Radman Mato, Tomerlin zadruga, Hajduković Martin, Tomica Mato i Stjepan, Bobovčan zadruga, Stankeric Gjuro, Jendrašić Martin, Luka i Josip), *Severovci* (Kožar Ivo, Ivandija Josip, Martin i Bolto), *Trepče* (Golubić Mato, Fucak Martin, Kokotić, Kovačić), *Pavljanci* (Turković Kata i Bolto, Živko Martin i Bara, Jendrašić, Turbelija Stjepan, Ružić zadru-

Sl. 5 Segment katastarske podloge Gjurjjevac 18 (1: 2880) – loznjak na Peskima
Izvor: Katastar Đurđevac

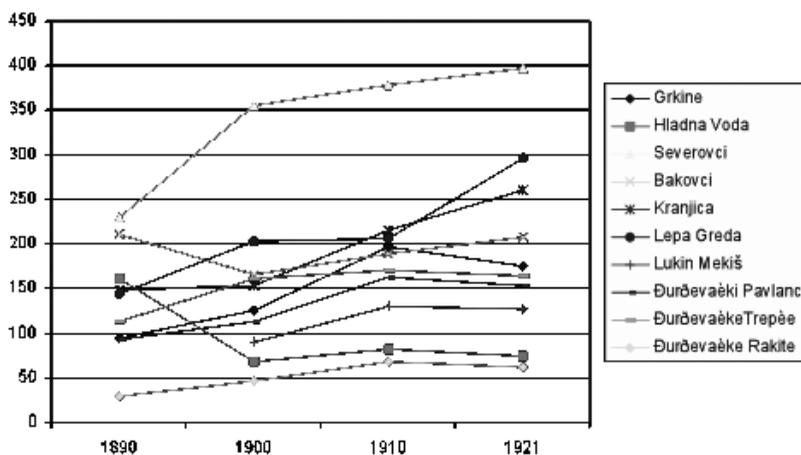
Sl. 6 Segment katastarske podloge Gjurjjevac 12 (1: 2880) – današnji rezervat Đurđevački pijesci
Izvor: Katastar Đurđevac

ga), *Mlađ* – uz samu obalu rijeke Drave (Piškorec Josip, Csih Janos iz Vizvara), *Lukin Mekiš* (Markovica, Horvat, Seleš), *Bakovci* - uz samu obalu rijeke Drave (Hodalić Martin, Bobovčan Đuro, Ivandija Martin, Laklija Stjepan, Matočec zadruga), *Rakite* (Štefoković Mato, Ivan i Boltek, Franković Josip i Blaž, Čupen zadruga iz Kloštra) i *Kranjica* (Topolčić Mato i Bolto, Robotić Ivo, Ređep Bolto). Štefoković Mato, Ivan i Boltek imaju posjede uz rijeku Dravu i u Đurđevcu što znači da još uvijek nije bilo došlo do preseljenja dijela zadruge na konake. Rudine na područja naselja Đurđevac su: Leščinci, Grabanka, Sračnice, Jablanovec, Lopušinci, Francovo brdo, Pavišin brieg, Klen, Sošice, Kostanj, Blažon, Gjudiš, Čepelovačka staza, Buščić, Vidak, Dolj, Dobovčić, Krč, Sied, Koljak, Taborište, Plavišće, Selnice, Stiski, Kopčice, Lipa, Sečica, Breščice, Za gradom, Kudrinka, Pieski i Sračnice.

Prvotno su se sve oranice prostirale južno i jugozapadno od Đurđevca. Sve većoj potrebi za oranicama udovoljavalo se krčenjem šikara, konačkih šumskih parcela, što ih je stanovništvu ustupljivala država¹⁹. Sav posjed što bi ga neka kuća posjedovala, nalazi se u polju na nekoliko mjesta ali ponekad i sav na okupu. Ako se i nalazio na više mjesta, bili su to veliki jedinstveni komadi zemlje. Običaj je bio da se oko jednog kompleksa zemlje ostavi za među dosta široka živica, šikara ili «seča» i takav ograđeni komad zemlje zvao se «ograd». Sve do dioba zadruga bili su to veliki posjedi (5-10 jutara)²⁰. Donesen je 1850. godine novi zakon za Vojnu Krajinu. Prema tom zakonu graničarske zadruge postale su vlasnici poljoprivrednog zemljišta (mekote, livade, pašnjaci, vinogradi) koje su posjedovale, dok je pravo korištenja šume ostalo kao do tada. Krčenjem šuma, uz minimalnu odštetu, prelazila je krčevina u vlasništvo zadruge. U pojedinim zadrugama bilo je i do 20 ljudi²¹. Vlasti su i iz strateških razloga silile seljake na krčenje šuma. Tako je razdijeljeno cijelo područje između Đurđevca i Peski, odnosno današnje livade i oranice «za gradom». Đurđevačka imanja nalazila su se dijelom u naselju, dijelom van naselja. Poljoprivredna proizvodnja bila je samodostatna²².

Naseljavanjem prostora prema Dravi izgrađen je i put Stari drum koji je za vojničke potrebe povezivao Đurđevac s prijelazom na Dravi nešto južnije od Heresinja²³. Đurđevac se počeo širiti

Graf. 1 Kretanje broja stanovnika đurđevačkih konaka (1890.-1921.)
Izvo: isto

¹⁹ KRANJČEV Ivan, *Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka*, str. 28.

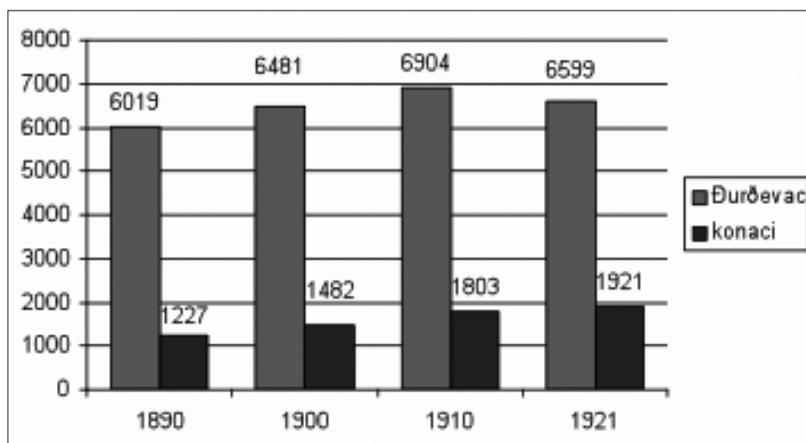
²⁰ Isto, str. 31.

²¹ VIDA KOVIĆ Marko, *Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca*, str. 55.

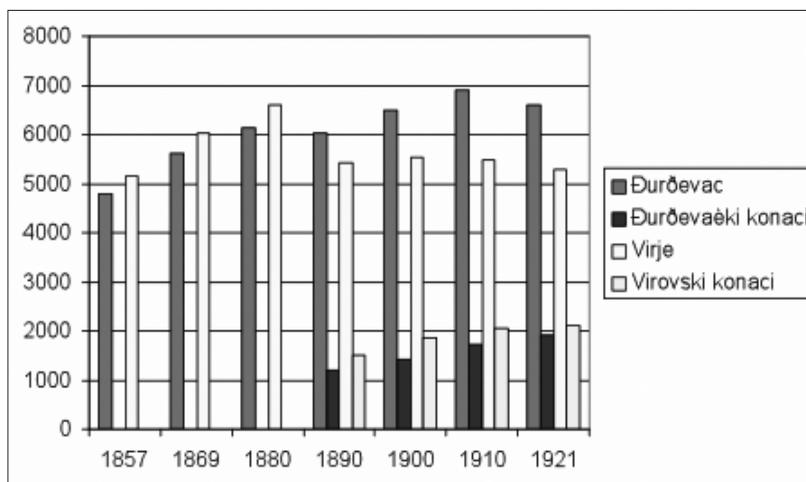
²² Poljoprivrednik je proizvodio onoliko i ono što mu treba.

²³ FELETAR Dragutin, *Podravina*, str. 208.

Graf. 2 Usporedba kretanja broja stanovnika Đurđevca i đurđevečkih konaka (1890.-1921.)

Graf 3 Usporedba kretanja broja stanovnika Đurđevca i Virja i pripadajućih konaka

prema jugu (Ledine) gdje se početkom 20. stoljeća uredilo Sajmište (sl. 2.). Iza svake kuće nalazi se vrt s voćnjakom i livada. To je još uvijek bilo naplavno i vlažno područje. Prema istoku odnosno Peskima Đurđevac se znatno proširio (sl. 3.). Iza kuća nalaze se livade kao i u nižem predjelu Stiski. Đurđevac se proširio i uz cestu na zapad prema Virju (sl. 4.). U tom predjelu je teren nešto viši i ima dosta oranica. Krajem 19. stoljeća Đurđevac se povezuje željeznicom s Koprivnicom i Zagrebom. Godine 1900. otvorena je pruga od Virovitice do Kloštra Podravskog, 1909. od Kloštra do Virja i 1912. od Virja do Koprivnice²⁴. Trasa pruge u velikoj mjeri prati trasu dotadašnjih glavnih putova. U Đurđevcu su postojale dvije željezničke postaje (glavna i stajalište Mlin).

ĐURĐEVEČKI PESKI

Najnovija istraživanja potvrdila su da genezu podravske pijesake možemo vezati uz najstarije holocensko razdoblje, odnosno uz intenzivne klimatske promjene na prijelazu iz ledenog (pleistocen) u sadašnje geološko doba (holocen). »Ove taložine fosilnih dina očito su sedimenti fluvijalnog podrijetla koji su krajem würma i početkom holocena pretaloženi djelovanjem vjetrova - odnosno eolskom erozijom - formirajući do danas u đurđevačkoj Podravini niski, valoviti reljef. Morfogenezu ovih pijesaka usko je povezana s velikom pleistocenskom plavinom južno od Bakonjske šume u Mađarskoj, koja je krajem würma i početkom holocena bila izložena snažnoj

²⁴ HORVAT R.; Povijest Đurđevca, str. 63.

eolskoj eroziji i dijelom tako prenesena u ovaj dio Podravine. Zbog promjene klime i zatopljenja topile su se velike količine leda i snijega nad Alpama te su vodene bujice nosile goleme količine materijala prema Panonskoj nizini. Na rubovima Alpa, a osobito u današnjoj zapadnoj Mađarskoj, stvorene su velike plavine koje su se poslije nastavljale na završne morene, ranije formirane djelovanjem ledenjaka tijekom pleistocena. S površine tih plavina vjetar je raznosio sitne čestice pijeska i drugog materijala u dijelove Panonske nizine. Tada su vladali dugogodišnji olujni vjetrovi jer je zrak nad zaleđenim Alpama bio hladan i teži, a nad Panonskom nizinom topliji i rjeđi pa se dizao prema gore. Tako se vjetar s Alpa stuštio prema istoku i sa završnih morena i pogotovo plavina nosio (eolskom erozijom) goleme količine materijala. Na taj su način nastale mlađe lesne naslage te sedimenti pijesaka širom Panonske nizine, a osobito u Mađarskoj. Jedan manji relikv tih nanosa su i Đurđevački pijesci²⁵.

Mineralno-petrografsku analizu pijeska izvršio je Fran Kučan u Mineraloško-petrografskom zavodu u Zagrebu početkom 20. stoljeća. U svojem istraživanju posebno je proučavao pijesak iz Đurđevca a posebno pijesak iz Pijesaka kod Đurđevca. Za pijesak iz Đurđevca ustvrdio je da se od ostalih pijesaka u Hrvatskoj razlikuje svojom smeđom bojom, sitnozrnate strukture, bogat kremenom, granatom, muskovitom i epidotom. Dok je pijesak kod Đurđevca krupnozrnat i sivo-smeđe boje, istog sastava, a jedina je razlika što se umjesto muskovita javlja nepravilno zrnje vapnenca²⁶. Živi pijesak bio je veliki neprijatelj stanovništvu Đurđevca, jer mu je otežavao život na više načina; za nekoliko sati pijesak nošen vjetrom zatrpao bi dvorišta, uništavao vrtove i prodirao u svaki kut stanova, mijenjao smjer puteva²⁷. Naziv «živi pijesak» došao je zbog njegove pokretljivosti.

Djelovanjem humidne klime i vanjskih čimbenika na pijesak se stvara organski život odnosno biljni svijet. Dokaz tome je što je na obadviije lokacije utvrđena prisutnost organske tvari. To je dokaz da je područje Pijesaka bilo pod vegetacijom i šumom (tragovi hrasta). Postavlja se pitanje zašto su Pijesci oživjeli i kada se to dogodilo. Kronike u kojima se govori o razdoblju turske opasnosti (1552.-1684.) ne spominju žive pijeske. Iz čega se može zaključiti da ih nije bilo²⁸. Međutim, prvi dokazi o postojanju pješćanih površina oko Đurđevca nalaze se na kartama iz 17. i 18. stoljeća te iz opisa Đurđevačke pukovnije iz druge polovice 18. Stoljeća.²⁹

Od svojega taloženja do danas pijesci prošli nekoliko faza različite razine ogoljenosti. »U svim tim fazama važnu ulogu imala je lokalna eolska, ali i fluvijalna erozija. Ti erozivni procesi bitno su utjecali na sadašnju mikromorfologiju terena Đurđevačkih pijesaka. Na mlađe mijene ogoljelosti pijesaka snažan utjecaj imali su i destruktivski procesi. To se osobito odnosi na vrijeme intenzivnijeg naseljavanja okolnog prostora Podravine. Prije intenzivnije ispaše, krčenja i paljenja pijesci su bili posve ukroćeni, stabilni. Međutim, već od druge polovice 17., a pogotovo u 18. i 19. stoljeću dolazi do snažnijeg procesa naseljavanja (posebno susjednih holocenih i wúrmskih terasa na kontaktu prema Bilogori), a od kraja 19. stoljeća i do tzv. gladi za zemljom, odnosno guste naseljenosti s obzirom na motičarski sustav obrade i niske prinose, a rasta natali-

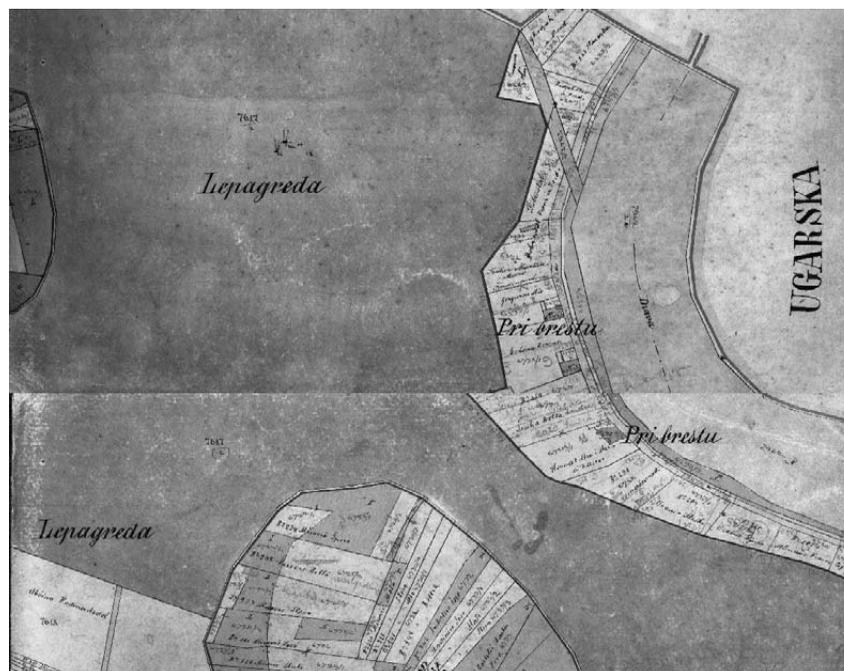
²⁵ FELETAR, Dragutin i FELETAR, Petar ; Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti Gornje hrvatske Podravine, str. 180.

²⁶ Isto, str. 181.

²⁷ SOKLIĆ Ivan; Biljni svijet Podravnih pijesaka, str. 3.

²⁸ Isto, str. 16.

²⁹ PETRIĆ, Hrvoje; „Neodrživi razvoj“ ili kako je krčenje šuma u ranome Novom vijeku omogućilo širenje đurđevačkih pijesaka, str. 14-21

Sl. 10 Segment katastarske podloge Gjurgjevac 28 (1:2880) – Konaki Pri Brestu
Izvor: Katastar Đurđevac

tete i imigracija. Djelatnošću ljudi dobar dio Đurđevečkih pijesaka je ponovno ogolio pa je oživila i eolska erozija, a to je područje izgubljeno za stvaranje bilo kakvih sjedilačkih naselja³⁰.

Pijesak nalazimo na potezu od Peteranca sve do Virovitice, ali kao morfološka znamenitost dolazi do izražaja samo na Đurđevečkim Peskima odnosno potezu Molve-Podravske Sesvete. Dio pijeska sedimentiran je i po sjevernim obroncima Bilogore, a velike količine tog pijeska vodotoci su nosili u nizinu. **Pojedine segmente pijeska nalazimo po cijeloj Podravini, ali najkompaktniji dio proteže se sjeverno i istočno od Đurđevca.** Pijesak leži na različitim sastojinama. Na obroncima Bilogore segmenti pijeska dolaze na naslage lesa, dok u Dravskoj nizini leže na pijescima i šljuncima aluvijalne ravni, a mjestimično i na barskim sedimentima. Pijesak je stvarao velike probleme u to doba, vjetar ga je raznosio na sve strane, ulazio je u kuće, putovi su bili teško prohodni i moralo se hitno prići «smirivanju» Pijesaka. Đurđevečki učitelji Anka i Milan Poljak opisali su 1900. godine Đurđevačke peske.

Karta iz 1870. godine i katastarski premjer iz 1868. godine pokazuje nam da su tada Đurđevečki peski bili ogoljeli. Ogoljavanje Đurđevačkih pijesaka nastalo je kao posljedica intenzivnijeg agrarnog iskorištavanja tog prostora. Pretpostavka je da je taj prostor služio za ispašu stoke, a rubni dijelovi za sadnju ratarskih proizvoda. U to vrijeme Đurđevečki su peski bili prava pustinja u srcu Podravine, pa otuda i naziv «Hrvatska Sahara». Nakon razvojačenja Peski su ostali u državnom vlasništvu. Jedino su manje obrađivane površine pripale kao i ostalo obradivo tlo dotadanjim korisnicima. Tamo gdje pijesak graniči s okolnim niskim berekom, obrašten je sitnom travom i korovom, a tako je i po malim uvalicama unutar pješćanih humaka. Pijesci su tako hranili stada siromašnijih obitelji³¹.

Prvo pošumljavanje Pijesaka, odnosno točnije podizanje vjetrobrana, vezano je upravo uz osnivanje loznjaka, a datira iz 1891. godine. Narodno-gospodarstveni odsjek Kraljevske zemalj-

³⁰ FELETAR, Dragutin i FELETAR, Petar ; Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti Gornje hrvatske Podravine, str. 180. i 181.

³¹ KRANJČEV Ivan, Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka, str. 11.

Sl. 11 Segment
katastarske podloge
Gjurgjevac 28 (1:
2880) – Bakovci
Izvor: Katastar
Đurđevac

ske vlade u sklopu projekta unapređivanja poljoprivrede u Hrvatskoj i Slavoniji, osnovao je na dijelu Peski “loznjak”³². Na katastarskoj karti franciskanske izmjere Gjurgjevac 18 (1: 2880) koju je 1868. godine izmjerio nadporučnik Ivan Sperro, a reambulirao i nacrtao natporučnik Vladislav Mersich naknadno je ucrtan loznjak (sl. 5.). Godine 1899. Đurđevačka imovna općina kupuje cjelokupne Đurđevačke Peske koji su do tada bili u vlasništvu financijskog erara i one, zajedno s vinogradom, u vlasništvu Zemaljske vlade Hrvatske. Od države (erara) pijeske su kupovali i pojedinci³³. Tako su na katastarskoj karti franciskanske izmjere Gjurgjevac 17 (1:2880), na području današnje šume Borik, upisane privatne parcele (Šimunic, Šandor, Mišulin, Šiptar itd.). Nakon preuzimanja Peski od Imovne općine Đurđevac nastavljeno je smirivanje i pošumljavanje Peski, ponajprije oko loznjaka, kako bi se stvorila zaštita od vjetra. Površina cijelog kompleksa iznosila je oko 50 kat. jutara, od čega je lozom bilo posađeno 40 kat. jutara. U vinogradu se nalazilo 1900. godine i 650 voćaka. Vinograd je bio i omiljeno izletišta za Đurđevčane³⁴. Nakon smirivanja pijesaka prva kultura koja se uzgajala sa svrhom smirivanja tla bila je vinova loza. Uz lozu uzgajale su se i voćke, žitarice i povrće. Međutim, zbog velikih troškova proizvodnje matični loznjak se napušta³⁵ i na tom mjestu se sadi bor.

Pošumljavanje Peski se provodilo u četiri faze: prva faza bila je uravnavanje tla, druga smirivanje pijeska, treća sađenje bagrema, a četvrta zamjena bagrema borom. Smirivanje pijeska provodilo se na sljedeći način: na prethodno poravnatom tlu iskopale su se jame u koje su se koso stavljale dugačke grane zečjaka, borovice, johe, brijesta i hrasta. Zečjak je najviše pridonio kod smirivanja pijeska, zato jer je on odličan meliorator tla (pospješuje stvaranje i nagomilavanje nitrata) te brzim i grmolikim rastom zaštićuje ostale sadnice. Između redova bila je sijana trava, najviše vlasulja bradica. Radovi su bili intenzivni i mukotrni. Najamna radna snaga radila je i do 14 sati dnevno. Prva i druga faza trajale su godinu dana. Sađenju bora i bagrema prišlo se

³² ŠAVOR Ivan; Đurđevački pijesci, str. 237.

³³ Isto, str. 237.

³⁴ Isto, str. 247.

³⁵ Isto, str. 247.

sljedeće godine. Bor se sadio na površinama koje su bile dovoljno vezane psamofitskom vegetacijom. Nakon 4 godine prišlo se zamjeni bagrema bijelim i crnim borom³⁶.

Osim bora i bagrema sađena je i smreka, jablan i pajasen. Sadnja jablana zabilježena je 1906. godine, a pajasena 1908. godine. Uz rub vinograda i puta Đurđevac-Molve bila je posađena živica od trnovca (još uvijek postoji nekoliko stabala uz put). Paralelno s pošumljavanjem Peski se proglašavaju branjevinom 1901. godine³⁷. U prvoj polovici 20. stoljeća nisu svi dijelovi Đurđevačkih peski bili pošumljeni. Prostor prema Kalinovcu najkasnije je smiren (sl. 6.).

NASELJAVANJE KONAKA

Ljudi su živjeli u kućnim zadrugama, što je odgovaralo krajiškim vlastima. Godine 1807. izdan je prvi temeljni Krajiški zakon, kojim je uređen odnos između države i krajišnika. Po tom zakonu vladar se smatrao vlasnikom svih zemljišta u Vojnoj Krajini, a krajišnici su bili kmetovi cara i kralja. Ekonomsko zemljište koje su krajišnici posjedovali, smatralo se kao odšteta za vršenje vojne službe. Osim toga imali su pravo korištenja šume za pašu i žirenje stoke te za opskrbu građevnim i ogrjevnim drvom. Stočarstvo je bilo glavni oslon gospodarstva. Stoka se napasala na posebnim zajedničkim pašnjacima, na livadama, njivama, po berečnim šumama i po Pijescima. Zajednički pašnjaci su 1850. postali općinskim vlasništvom. Na njima je svaka kuća imala besplatno pravo napasanja svoje stoke bez obzira na broj³⁸. Stoka je pasla na zajedničkim pašnjacima, no s povećanjem broja stoke to nije bilo dovoljno³⁹, pa se stoka s proljeća tjerala na ispašu u okolne šume, gdje je boravila do jeseni. Đurđevačka je općina posjedovala vrlo mali broj pašnjaka⁴⁰. I livade su jednim dijelom godine služile stoci za ispašu⁴¹. I njive ili oranice mogle su poslužiti za ispašu stoci. Nakon što se neko vrijeme uzgajala pšenica ili kukuruz, na stanovitom dijelu se zemlja iscrpila i ostavila bi se na ugaru nekoliko godina. Porasla bi trava i stoka bi dolazila pasti i istovremeno gnojila zemlju. Nakon nekoliko godina ponovno bi se sijalo na njoj. Ovakav način tretiranja zemljišta postao je rijetkost već potkraj 19. stoljeća⁴². Stanovništvo se prvenstveno bavilo stočarstvom pa tek onda ratarstvom. Zato jer je ratarstvo gdje se oralo drvenim plugom i zemlja teško obrađivala bilo daleko teže, a okolica je bila bogata pašnjacima. Po broju i vrsti stoke cijenilo se bogatstvo kuće⁴³.

Imovinske i erarske šume su predstavljale nepresušno vrelo ishrane za stoku. Za «granice» su «stare pravice» graničarima bile ponovno potvrđene, te su iz tih šuma uživali mnogostruke koristi. Svaka je kuća besplatno dobivala drvo za ogrjev i gradnju potrebnih zgrada. Određene dane u godini bilo je dozvoljeno kupiti suharke iz šume, kupiti različite plodove kao žir, bukvicu i dr. Najveću korist šume su pražale za ispašu⁴⁴. Šumska vegetacija bila je vrlo bujna, šume su mjestimice bile gotovo neprohodne. Prorjeđivanje ovakovih gustiša bilo je nužno radi što pavilnijeg uzrasta i njegovanja šuma. Šume su tada osim malo polja na južnoj strani Đurđevca i nešto vinograda na obroncima Bilogore zauzimale sav mjesni okoliš istočno i sjeverno sve do same

³⁶ BLAŠKOVIĆ Vladimir; «Hrvatska Sahara» nekad i danas, str. 180.

³⁷ Isto, str. 241.

³⁸ KRANJČEV Ivan.; Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka, str. 3.

³⁹ Isto, str. 5.

⁴⁰ Isto, str. 5.

⁴¹ Isto, str. 6.

⁴² Isto, str. 7.

⁴³ Isto, str. 8.

⁴⁴ Isto, str. 8.

Drave⁴⁵. Pastiri su sa stokom bili ulogoreni u šumi od proljeća do jeseni. Bilo je to izrazito sezonsko ekstenzivno stočarenje i za potrebe takvog oblika i načina gospodarskog života podizani su od pruća, granja i pletera jednostavni obori ili torovi, a uz njih jednako primitivno građeni pastirski stanovi. Pastiri bi tu iskrčili nešto šume i počeli obrađivati zemlju. Iskrčena zemlja bivala je iz običaja zadružnim vlasništvom. Takav kultiviran dio zemlje u dravskoj šumi zvao se od najdavnijih vremena *konak*⁴⁶. S vremenom se oranice (»mekote») sve više obrađuju i u ratarstvu se proizvodi hrana za stoku. Napušta se ekstenzivni uzgoj i stoga se zatvara u štale.

Đurđevačka predaja govori da počeci takvoga ekstenzivnog stočarenja sežu u drugu polovicu 18. stoljeća. Zbog ispaše stoke i usijecanja tragova kola u tlo, ogoljeli su i oživjeli Đurđevački Peski. Cijelo to razdoblje karakterizirano je graničarskim načinom života. Granica je bila izvan jurisdikcije hrvatskoga Sabora, njome se upravljalo iz Graca i Beča. Graničarske vlasti odlučivale su o mjestu, obliku i načinu izgradnje naselja. Prometnice su se gradile u skladu s potrebama graničarskih vlasti.

Ukidanje Vojne Granice (1871), njezino razvojačenje (1873) i pripojenje Banskoj Hrvatskoj (1881), imalo je mnogo utjecaja na život ljudi. Od područja bivše đurđevačke pukovnije stvorena je Bjelovarska županija. Općinska uprava u Đurđevcu osnovana je 1871. godine i do 1872. oblikovana. Do 1874. spadala je pod kotar Virje. Kotarska uprava je iz Virja došla u Đurđevac 1875. godine. U đurđevački kotar su uvrštene općine Pitomača, Virje i Novigrad⁴⁷. Đurđevac je tako opet postao upravno središte đurđevačke Podravine.

Uvođenje civilne uprave odrazilo se i na način gospodarenja prostorom. Zakonom iz 1871. godine izdvaja se iz postojećih carskih šuma jedna polovina šuma na području svake pukovnije za pravoužitak, po istim uvjetima kao i prije. Šume na području jedne pukovnije činile su jednu imovnu općinu. Tako je osnovana Imovna općina Đurđevac 1874. godine. Dodijeljene su joj razdvojene šumske površine bliže naseljima, više izložene šumskim štetama, a državi su ostali zaokruženi šumski kompleksi kvalitetnijih šumskih sastojina. Osnovna zadaća imovnih općina bila je namirenje potreba članova imovne općine šumskim proizvodima. Članovi imovnih općina bili su: mjesne, crkvene i školske općine, krajiške obitelji (koje su do segregacije živjele u zadrugama) i krajiške obitelji izvan zadruga, koje su izvršavale obveze davanja vojnika. Pravoužitničke pripadnosti odnosile su se na ogrjevno i građevno drvo, pašu, žirovinu i stelju. Imovna općina pomagala je kod izgradnje cesta, mostova, kopanja kanala i uređivanja potoka⁴⁸.

Naglim povećanjem pučanstva i diobom zadruga parceliraju se veliki posjedi, a osnivaju mala samostalna (obiteljska) gospodarstva. Pri dijeljenju zadruga trebali su biti ispunjeni neki uvjeti: svaki je sljedbenik pored kuće za stanovanje trebao dobiti najmanje 6 jutara zemlje, a s diobom se morala složiti većina članova zadruga oba spola iznad 18 godina. Prije nego će se odjeliti, svaka obitelj, koja izlazi iz zadruga morala je imati pripremljenu kuću u koju će se odseliti. Mora se priznat, da se mnogo zadruga dugo održalo samo stoga što im nije bilo moguće ispuniti sve uvjete. Najteže je bilo s prvim uvjetom, s određenim brojem jutara za svakog sljedbenika. Oni sljedbenici koje bi zapalo da se nakon diobe kao samostalni mali gospodari nastane na konaku, osnivaju trajne konačke naseobine⁴⁹. Prvotne samostalne konačke naseobine bile su sporadične, nepravilno razbacane, međusobno nepovezane. Ali postupnom aglomeracijom vežu se jedna na

⁴⁵ Isto, str. 9.

⁴⁶ Isto, str. 10.

⁴⁷ CVEKAN P., Đurđevac... str. 125.

⁴⁸ LACKOVIĆ Vinko, Osnutak, djelovanje i likvidacija Đurđevačke i Križevačke imovne općine, str. 43.-44.

⁴⁹ KRANJČEV Ivan, str. 69.

drugu⁵⁰, sve dok ne poprime oblik sela (npr. Grkine, Severovci). Osim toga dolazi do transformacije stočarsko-ratarskog ekonomskog tipa u ratarsko-stočarski⁵¹. Dijeljenjem zadruga dolazi do promjena i u pejzažu. Pojedine parcele morale su se dijeliti na nekoliko dijelova, posljedica čega je još i danas vidljiva u sitnim i rascjepkanim poljoprivrednim parcelama.

Đurđevački konaki su: Grkine, Hladna Voda, Severovci, Bakovci, Krajnica, Lepa Greda, Lukin Mekiš, Đurđevački Pavljanci, Đurđevačke Trepče i Đurđevačke Rakite. Prvi puta se bilježi stalno stanovništvo na konakima 1890. godine (tab. 1). Najkasnije se bilježi u Lukinom Mekišu 1900. godine. Najveća «konačka» naselja su Severovci, Lepa Greda, Krajnica i Bakovci, a najmanja naselja su Đurđevačke Rakite i Hladna Voda (sl. 7.). Konaki Bakovci, Krajnica, Lepa Greda, Lukin Mekiš, Đurđevački Pavljanci, Đurđevačke Trepče i Đurđevačke Rakite tvore naselje Lepa Greda, koje danas nema status naselja već pripada naselju Ferdinandovac. Maksimalan broj stanovnika 8.638 Đurđevac sa svojim «konačkim» naseljima ima 1910. godine. Nakon 1910. godine broj stanovnika naselja Đurđevac opada (sl. 8.), a na konakima još uvijek raste (u Severovcima +19, u Bakovcima +19 i u Lepoj Gredi +90). Migracija stanovništva iz Đurđevca na konake uvijek je bila manja od virovske (sl. 9.). Prema popisu iz 1910. godine u Đurđevcu i đurđevačkim konakima živjelo je većinsko Hrvatsko stanovništvo. U samom naselju Đurđevac popisan je 51 Židov, 8 Slovenaca, 3 Čeha, 49 Mađara, 15 Nijemaca i 2 Talijana. U Bakovcima je živjelo 11, u Lepoj Gredi 14, u Grkinama 1, u Kranjici 1 Mađar, u Đurđevačkim Pavlancima 1 Slovak, a u Lepoj Gredi 1 Nijemac⁵². Broj stanovnika konaka kontinuirano se povećavao od 1890. do 1921. godine. To je posljedica stalnog doseljavanja stanovništva iz agrarno prenapučenog Đurđevca. Godine 1921. đurđevački konaki imali su 1921 stanovnika. Đurđevački konaki prostirali su se sve do rijeke Drave (sl. 10.). Povlačenjem rijeke Drave iz starih rukavaca i kao posljedica stoljetnih naplavlivanja nastale su plodne oranice (sl. 11).

VIROVSKI KONAKI

Novo Virje kao samostalno naselje prvi puta se u statistici vodi od popisa stanovništva iz 1890. godine. Sastojalo se od nekoliko raštrkanih konačkih naselja. Najveća su bila Medvedička, Drenovica i Crnec. Tu su još bili zaseoci Virovske Širine, Bukevlje Virovsko i Ogorelo Polje (zbog promjene toka nalazila su se na lijevoj obali rijeke Drave), Karaš, Kongovo, Pavlanci Virovski i Trepče Virovsko. Novo Virje nastalo je kao «konačko» naselje Virja, koje je u to doba bilo najveće naselje u ovom dijelu Podravine. Od prvog popisa stanovništva 1857. pa sve do 1890. godine Virje je imalo više stanovnika od Đurđevca (sl. 9). Maksimalan broj stanovnika 6611 Virje je imalo 1880., a Đurđevac 1910. godine. Novo Virje je 1890. godine imalo već 2228 stanovnika (tab. 2.). Do 1900. godine broj stanovnika se povećao na 2854 (najveće povećanje od čak 28,1%), a 1910. broj stanovnika dosegnuo je maksimalan broj 3121. Medvedička je tada iskazana kao samostalno naselje s 1061 stanovnikom. Od tada pa sve do danas broj stanovnika kontinuirano opada. Od 1890. kada se stanovništvo konaka počelo voditi kao stalno stanovništvo broj stanovnika Virja stagnira ili opada, dok na konakima raste. U desetogodišnjem razdoblju broj stanovnika smanjen je za 1178. Đurđevac je također smanjio broj stanovnika ali to je bilo neznatno (-109) i imao je više stanovnika od Virja. Na virovskim konakima 1890. godine zabilježeno je 2228 stanovnika što znači da je toliko stanovnika izgubilo Virje. Poslije ovog smanjenja broja stanovnika Virje se više nikada nije demografski oporavilo jer radilo se o demografski

⁵⁰ isto, str. 74.

⁵¹ Isto, str. 62.

⁵² Popis žiteljstva 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.

mlađem stanovništvu koje se nastanilo na konakima. Razdjelnica između Virovskih i Đurđevčkih konaka (Trepče i Pavlanci) je kanal Pačica. Kanal Pačica je prokopan 1889. godine⁵³. Kanal se ulijevao u dravski rukavac Špinc (danas mrtvica Lepa Greda). Izgradnja ovog kanala pridonijela je isušivanju velikih površina i širenju pogodnog poljoprivrednog zemljišta. Naseljavanje virovskih i đurđevčkih konaka teklo je usporedno. O tome nam govore i nazivi pojedinih zase-laka; Đurđevčke Trepče i Trepče Virovske te Đurđevčki Pavlanci i Pavlanci Virovski.

ZAKLJUČAK

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća grad Đurđevac dosiže najveći broj stanovnika. U tom razdoblju naselje dobiva današnje obrise. Socijalno-ekonomske promjene utjecale su značajno na izgled pejzaža oko samog Đurđevca usitnjavanjem posjeda, nestankom ugara i prorjeđivanjem kolinjaka i živica kao međe. Uslijed prevelike agrarne naseljenosti dolazi do povremenih migracija u naplavne šumovite predjele prema rijeci Dravi. Istodobno, kao posljedica ispaše stoke, korištenja šuma i sve većih migracija prema rijeci Dravi nastavlja se „otvaranje pješćanih površina“. Krajem 19. stoljeća započinju radovi na njihovom smirivanju. Nakon raspada kućnih zadruga trajno se naseljavaju konaki, a s vremenom se iz pojedinačnih skupina kuća formiraju obrisi specifičnih naselja. Postanak konaka vezan je uz parcelaciju i krčenje šuma. Krčenjem šumaraka i hidrotehničkim radovima u pejzažu dolazi do promjena: sve je više oranica, izgrađuju se putovi, kanali. Đurđevački «konačari» naseljavali su i samu obalu rijeke Drave i njezinih rukavaca («Pri Brestu»). Đurđevac je dakle bio naselje na rijeci Dravi. Pošto je ovaj dio hrvatske bio pod vojnom upravom koja nije dozvoljavala sječju najvrjednijih šuma naseljavalo se naplavno i ugroženo područje uz samu rijeku Dravu. Cijelo ovo vrijeme rijeka Drava je mijenjala korito i naplavlivala okolne prostore. U cijelom pridravskom prostoru ovdje su ostale najveće sačuvane šumske površine. Razlog tome je što je njima upravljala vojna uprava iz Graza, nepostojanje veleposjednika i osnivanje Imovne Općine Đurđevac koja je kasnije upravljala šumama. Način života đurđevčkog seljaka krajem 19. stoljeća bio je u skladu s održivim razvojem. Čovjek je proizvodio onoliko koliko mu je trebalo za život, živio je u skladu s prirodom ostavljajući u nasljedstvo današnjim generacijama kompleks đurđevčkih nizinskih šuma, sačuvanu rijeku Dravu (na području đurđevčkih konaka ni danas nije sagrađen nasip), mrtvice (Lepa Greda, Bakovci) i konačka naselja kao poseban oblik naseljenosti i života. Uz Đurđevac svoje konake naseljavala su i ostala veća mjesta đurđevačke Podravine. Tako imamo još Virovske, Molvarske, Kalnovečke, Ferdinandske, Sesevtske i Pitomačke konake. Njihovo naseljavanje teklo je usporedno.

LITERATURA:

Blašković, V.; «Hrvatska Sahara» nekad i danas, Podravski zbornik, 174.-182., Koprivnica, 1977.

Blašković, V.; Prirodne oznake Đurđevačkih pijesaka, Geografski glasnik, 1-35, Zagreb, 1963.

Butorac, J.; Popis župa Zagrebačke biskupije od godine 1334., Zagreb,

Cvekan, P.; Đurđevac-kakav nije poznat, Đurđevac, 1991.

Feletar, D.; Podravina 1., Koprivnica 1988.

Feletar, D i Feletar P.; Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti Gornje hrvatske Podravine, Podravina, Vol. VII, broj 13, 167-212, Koprivnica, 2008.

Horvat, R.; Povijest Đurđevca, Zagreb, 1940.

⁵³ SLUKAN-ALTIĆ Mirela.; Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, str. 135.

Katastarske podloge Djurdjevac 1-32 (1:2880)

Korenčić, M.; (Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971, Djela JAZU, Knjiga 54, Zagreb, 1979.

Kranjčev, I.; Ekonomski razvitak Đurđevca i đurđevačkih konaka, Etnografski prikaz, doktorska disertacija, Đurđevac, 1926.

Kranjčev, R.; Pijesci u Podravini, Đurđevački pijesci, Koprivnica, 2006.

Kudumija, M.; Đurđevac u svijetu i vremenu, Đurđevac, 1968.

Kurtek, P.; Gornja Hrvatska Podravina, doktorska disertacija, Zagreb, 1966.

Lacković V.; Osnutak, djelovanje i likvidacija Đurđevačke i Križevačke imovne općine, Sto godina šumarstva Bilogorsko-Podravske regije, 41-76, Bjelovar, 1974.

Petrić, H; „Neodrživi razvoj“ ili kako je krčenje šuma u ranome novom vijeku omogućilo širenje đurđevačkih pijesaka?, Ekonomska i ekohistorija, Vol. IV, broj 4, 5-26, Samobor, 2008.

Poljak, A. i M.; Gjurgjevac, Glasnik Hrvatskog naravnoslovnog društva, godina XII, broj 1-2, 157-164, Zagreb, 1900.

Popis žiteljstva 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Kraljevski zemaljski statistički ured u Zagrebu, 1914.

Rački, F. ; Popis župa Zagrebačke biskupije godine 1344. i 1501., Starine, knjiga IV, JAZU, Zagreb, 1873.

Slukan-Altić, M.; Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnog grada, Podravina, br. 3., 90-102, 2003.

Slukan-Altić, M.; Hidroregulacije Drave i njezini utjecaji na transformaciju prirodnog i kulturnog pejzaža Podravine, Podravina, br. 2., 128-152, 2002.

Šavor, I.; Đurđevački pijesci, Sto godina šumarstva Bilogorsko-Podravske regije, 229-250, Bjelovar, 1974.

Vidaković, M.; Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca, Zagreb, 1939.

SUMMARY

This paper deals with the regional development of Đurđevac and its lodgings in the 19th century and at the beginning of the 20th century. In this period, the Đurđevac area around the river Drava had the most dynamic development and was therefore given particular attention. This area is characterized by two natural geographic wholes – the river Drava and the Đurđevački Peski. The greatest changes in landscape happened precisely in this area. Therefore, the author followed the changes to the north and north-east of Đurđevac. The remains of the desert called Đurđevački Peski stretch between the huge virgin forest alluvial surfaces which were often flooded by the whimsical Drava and Đurđevac.

The paper is based on the analysis of cartographic illustrations, first of all original cadastral map from the Đurđevac cadastral office. The specific quality of these maps is the fact that all changes happening in the area (divisions, owners, new objects, etc.) were drawn into and written down on it.

The largest preserved forest areas in the entire area near the Drava remained here. The way of life of the Đurđevac "konačar" (quartermaster) at the end of the 19th century was in accordance with sustainable growth. Man produced as much as he needed for survival, he lived in harmony with nature, leaving behind a legacy for today's generations, a complex of Đurđevac lowland forests, the preserved river Drava (there are still no classic embankments in the area of Đurđevac counties), still waters (Lepa Greda, Bakovci) and the county settlements as a particular form of settlement and life.

PROSTORNI RAZVOJ GRADOVA U PODRAVINI IZMEĐU SREDNJEG VIJEKA I 19. STOLJEĆA

REGIONAL DEVELOPMENT OF THE TOWNS IN PODRAVINA BETWEEN THE MIDDLE AGES AND THE 19TH CENTURY

Ratko VUČETIĆ

Institut za povijest umjetnosti
Ulica grada Vukovara 68
Zagreb

Primljeno: 2. 3. 2011.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recezije

Pregledni rad

Review

UDK / UDC 711.4(497.5-3 Podravina)

SAŽETAK

Srednjovjekovni grad u Hrvatsko-ugarskom kraljevstvu dosiže svoj puni urbanitet u 15. stoljeću. Zatim slijedi opasnost od Osmanlija, što gradovima u Podravini daje novu, prvenstveno vojnu funkciju. Važne točke obrane su Virovitica, Koprivnica i Križevci, a najznačajniji među njima je Varaždin. U prvoj liniji obrane najvažniju ulogu imala je nova velika renesansna utvrda u Koprivnici, a u drugoj liniji Varaždin. Zatim slijedi barokna obnova i to djelomice već nakon Žitvanskog mira 1606., a osobito tijekom 18. stoljeća. U radu se opisuje urbanistički razvoj gradova u Podravini tijekom 18. stoljeća, kada su zabilježene najvažnije promjene.

Ključne riječi: područje Podravine, urbanistički razvoj, obrambena utvrda, austrijski utjecaji, Varaždin, Koprivnica

Key words: Podravina area, urban development, defence fortress, Austrian influence, Varaždin, Koprivnica

Nastanak i razvoj gradova oduvijek je bio vezan uz velike rijeke. U starom Egiptu i u Mezopotamiji, kao i kasnije u srednjovjekovnoj Europi, značajni gradovi gotovo u pravilu smješteni su uz značajne vodene tokove. U antičkom razdoblju, kada je Sredozemlje civilizacijsko žarište, širenje rimskog imperija prema unutrašnjosti evropskog kopna odvija se riječnim komunikacijama, koje će i u srednjem vijeku ostati okosnicama urbanizacije. U srednjoevropskom prostoru posebno značenje ima Dunav na čijim obalama je tijekom povijesti nastao niz značajnih gradova, pa i četiri glavna grada suvremenih država.

Na području kontinentalne Hrvatske ključni komunikacijski smjerovi, pa prema tome i nastanak gradova, vezani su uz tokove Save i Drave, tj. Međurječje kako se uobičajeno označava ovaj prostor. U antičkom i ranosrednjovjekovnom razdoblju savski prometni smjer imao je veću važnost, no u kasnijim razdobljima njegova uloga opada, a raste važnost sjevernijeg dravskog pravca, bližeg kasnosrednjovjekovnim središtima moći Budimpešti i Beču.

U Podravini uz srednji tok Drave u razdoblju od 12. do 16. stoljeća može se zapaziti najveća koncentracija gradova, od Varaždina, koji prvi dobija i kraljevske povlastice, preko Križevaca i Koprivnice do Virovitice, koji se mogu izdvojiti i kao zasebna regionalno određena skupina gra-

dova razvijajući se u sličnim prirodnim uvjetima i povijesnim okolnostima, što je utjecalo i na njihovu morfološku strukturu.¹

Za razliku od srednjovjekovnih gradova u gornjem toku Drave (u današnjoj Sloveniji - Maribora, Ptuja i Ormoža), koji nastaju na riječnoj obali, gradovi Podravine udaljeni su od riječnog toka. Razlozi tome su nestabilan tok Drave s učestalim poplavama, zbog čega je žarište naseljavanja pomaknuto na više i zaštićenije položaje terasa.

Srednjovjekovni grad Hrvatsko-Ugarskog kraljevstva dosiže svoj puni urbanitet u 15. stoljeću. Prema prostornoj strukturi, većina naselja koje možemo nazvati gradovima je izdužene forme, određene utvrdom - rezidencijom i župnom crkvom, s elementarno razvijenim uličnim trgom. Uzduž cestovne strukture naselja nižu se duboke i uske parcele s kućama zabatno orijentiranim prema ulici. Osim utvrde- rezidencije i župne crkve, ključni elementi urbaniteta su i samostani, hospitali i gradske utvrde koje u najvećem broju primjera nastaju u ovom razdoblju. Tako formirana naselja u osnovi možemo odrediti kao agrarne gradove. Od druge polovice 15. stoljeća u srednjoevropskom prostoru postupno se mijenja i struktura gradova. Grade se ili moderniziraju gradske utvrde unutar kojih se zbija grad, nastaju nove, planirane ulice nastanjene pretežno obrtnicima, uobičajeno uz začelnu stranu parcela koje sada podijelom postaju kraće i gube gospodarske zgrade tj. obilježja agrarnog grada. Ovaj proces kod nas se odvija relativno sporo i u specifičnim uvjetima nadolazeće turske opasnosti.²

Zbog turskih prodora u 16. stoljeću gradovi se utvrđuju tada suvremenim novim tipom bastionskih utvrda, koji je zahtijevao prazan prostor izvan utvrde, a u unutrašnjoj strukturi grada dolazi do promjene srednjovjekovne jezgre. U kontinentalnoj Hrvatskoj zbog neposredne ratne opasnosti proces utvrđivanja posebno je bio izražen uz dravski prometni smjer. U ovom prostoru važne točke obrane su utvrđeni gradovi Virovitica, Koprivnica, Križevci i najznačajniji među njima Varaždin. Zbog straha od turskih osvajanja dolazi do migracija stanovništva idući od istoka prema zapadu, što se odrazilo i na strukturu gradova.

Izloženost turskim napadima i iseljavanje stanovništva u primjeru Virovitice uzrokovali su zbijanje grada i formiranje utvrđenog zapadnog predgrađa na prirodno zaštićenom položaju uz srednjovjekovnu utvrdu. Izvan utvrđenog prostora ostali su franjevački i dominikanski samostani i župna crkva koji su srušeni prilikom opsade i pada Virovitice u turske ruke 1552. godine.³

Utvrđivanjem Koprivnice (od 1548. godine Koprivnica je sjedište koprivničke kapetanije)⁴ u 16. stoljeću u zajednički fortifikacijski sklop obuhvaćena je i prijašnja "kurija", smještena uz tržnu ulicu, koja je u svom istočnom dijelu, nasuprot "kuriji", oblikovana postavljanjem kuća "na piku", što se kao način dodatnog pojačanja obrane uz gradska vrata pojavljuje i u Varaždinu i u Kisegu.⁵ Dodatnim utvrđivanjem "kurije" ona je pretvorena u kastrum, zbog čega je došlo do pomaka glavne osi tržne ulice i otvaranja novih gradskih vrata u osi krajnje istočne ulice. Do

¹ Struktura srednjovjekovnog grada u Podravini iscrpnije je prikazana u članku R. Vučetić, Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini, Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja, br. 3, Samobor, 2003., str. 133 - 142.

² A. Kubinyi, Urbanisation in the East - central part of Medieval Hungary, u Towns in Medieval Hungary, ur. L. Gerevich, Budapest, 1990., str. 147., D. Calabi, Storia della citta-L'eta moderna, Venezia, 2001. str.11., 26.,27.

³ J. Adamček, Virovitica i virovitička županija u srednjem vijeku, Virovitički zbornik, Virovitica 1986., str.124.

⁴ I. Karaman, Osnovne socijalno-ekonomske determinante povijesnog razvoja grada Koprivnice i njegove regije, Koprivnica grad i spomenici, Zagreb 1986., str. 19.

⁵ O fazama utvrđivanja Koprivnice u 16. i 17. stoljeću vidi A. Žmegač, Najstariji nacrti Koprivnice, Podravski zbornik 26/27, Koprivnica 2001., str.75-81.

kraja 16. stoljeća kastrum je srušen i pretvoren u bastion, dio jedinstvenog obrambenog sustava grada tvrđave.⁶ Krajnja istočna ulica, kao i druga s njom paralelna ulica nastale su vjerojatno kao sekundarne ulice koje je naselilo novopridošlo stanovništvo povlačeći se pred Turcima i tražeći zaštitu unutar utvrđenog prostora. Žarište Koprivnice i nadalje je ostala tržna ulica, koja gubi trgovačku namjenu, a uz koju se u skladu s obrambenom funkcijom grada izgrađuju zgrade vojne uprave. Župna crkva sv. Nikole našla se izvan utvrđenog prostora i srušena je zbog obrambenih razloga.⁷ Franjevački samostan koji se nalazio uz glavnu gradsku os napušten je i pretvoren u skladište.⁸

Slična situacija može se prepoznati i u Križevcima. Uz Koprivnicu i Ivanić, sjedište vojne kapetanije na prvoj obrambenoj liniji bili su i Križevci, koji su zbog svog središnjeg položaja na slavonskoj granici do zadnje četvrtine 16. stoljeća imali i centralnu funkciju u njezinoj obrani.⁹ Turci su spalili Gornji grad, a samostan augustinaca je napušten.¹⁰ Kraljevska "kurija",¹¹ izvan gradskih zidina vjerojatno je srušena kao i samostan, jer smeta obrani gradske "tvrđave". Kao i u Koprivnici, paralelno s glavnom ulicom uz koju se izgrađuju zgrade vojne namjene nastaju dvije sekundarne ulice. Nastanak sekundarnih ulica u pravilu znači i promjenu srednjovjekovne parcelacije. Zbog novopristiglog stanovništva i ograničenog prostora unutar tvrđave, nove ulice nastaju uz gospodarske putove koji su prolazili uz stražnji rub parcela, koje se zbog nove izgradnje skraćuju. Kuće podignute na novouspostavljenim ulicama zabatno su orijentirane, kao i u srednjem vijeku, no samostojeće zgrade vojne namjene većih su dimenzija i postavljene su dužom stranom uz uličnu liniju, što je uvjetovalo i spajanje više parcela manjih dimenzija, te su ujedno i začetak u formiranju kontinuiranih uličnih nizova uz tržnu ulicu.

U drugoj obrambenoj liniji posebnu važnost tijekom 16. stoljeća imao je Varaždin koji u zadnjoj četvrtini stoljeća preuzima ulogu Križevaca i postaje sjedište Slavonske krajine.¹² Zbog centralne funkcije Varaždina u obrani Hrvatske, kao i promjene važnosti komunikacija (od kraja 16. stoljeća trgovina s Mađarskom prebacuje se s "ljublanske ceste" na "hrvatsku", što će uzrokovati i stagnaciju Ptuja čije će funkcije dijelom preuzeti i Varaždin)¹³, situacija je drugačija nego u drugim gradovima. Iako franjevci i ovdje napuštaju svoj samostan, u grad uz vojsku dolazi i niz obrtnika i trgovaca nužnih zbog opskrbe vojne granice. Utvrđivanje grada novim potezom zidina obuhvatilo je i srednjovjekovni burg koji je moderniziran, no opkopima je ostao izdvojen iz gradskog tkiva. U 16. stoljeću uz obnovu župne crkve sv. Nikole gradi se (pregrađuje se postojeća kuća) i gradska vijećnica.¹⁴ Najznačajnija urbana transformacija dogodila se pretvaranjem

⁶ M. Kruhek, Tvrđava u Koprivnici-povijesni i tipološki razvoj, Koprivnica grad i spomenici, Zagreb, 1986., str.26.

⁷ D. Vukićević-Samaržija, Sakralna arhitektura kasnog srednjeg vijeka u Koprivnici, Koprivnica grad i spomenici, Zagreb 1986., str.73.

⁸ M. Planić Lončarić, Izgradnja grada do sredine 19. stoljeća, Koprivnica grad i spomenici, Zagreb 1986., str.39.

⁹ M. Kruhek, Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća, Zagreb 1995., str.337.

¹⁰ V. Bedenko, Urbanistički razvoj Križevaca do sredine 19. stoljeća, Križevci grad i okolica, Zagreb 1993., str.78.

¹¹ O problematici srednjovjekovnih "kurija" u našoj literaturi se vrlo malo pisalo. Nešto više o ovoj tematici vidi u : M. Kruhek, Križevačka utvrda i utvrde Križevačke županije, Povijesni prilozi 20/2001., Zagreb 2001., str.88-95., i R. Vučetić, nav. dj. str.137-138.

¹² M. Kruhek, Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog Kraljevstva tijekom 16. stoljeća, str.337-338.

¹³ J. Curk, Trgi in mesta na slovenskem štajerskem, Maribor 1991. str. 53.

¹⁴ I. Lentić Kugli, Varaždin povijesna urbana cjelina grada, Zagreb 1977., str.32., D. Vukićević-Samaržija, Gotičke crkve Hrvatskog zagorja, Zagreb 1993., str.17.

dotadašnjeg lijevkastog srednjovjekovnog tržnog prostora u dva pravokutna trga različitih funkcija. Trg pred franjevačkim samostanom nastao je kao proširenje ulice a prema namjeni bio je vojni trg s vojnim zgradama izgrađenim uz njegov južni obod dok je napušteni samostan franjevača uz sjeverni obod trga postao vojno skladište.¹⁵ Trg pred gradskom vijećnicom profilira se kao civilno središte, a svoj oblik dobio je popunjavanjem do tada neizgrađenog tržnog prostora izgradnjom kuća plemstva, koje od 16. stoljeća doseljava u gradove koji su zaštićeni od ratne opasnosti, te kućama trgovaca i obrtnika.¹⁶ Utvrđivanje i nove gradske funkcije uvjetovale su i nastanak novih pravilnih, planiranih ulica, uz liniju gradskih zidina i prilaz burgu, koje su uzrokovale i promijenu parcelacije.¹⁷ U Varaždinu i danas imamo sačuvan najstariji sloj sačuvanih građanskih kuća sagrađenih iz čvrstog materijala. Te zidanice položene su dužom stranom uz ulicu i zauzimaju čitavu frontu parcele. Nizanjem pročelja renesansnih kuća stvoren je zatvoren okvir trga pred gradskom vijećnicom. Za razliku od drugih podravske gradova koji tijekom 16. stoljeća stagniraju i postaju posadna utvrđena naselja Varaždin se intenzivno razvija zahvaljujući i vojnoj funkciji koja je potaknula razvoj trgovine i obrta.

Nakon potpisivanja Žitvanskog mira 1606. godine i sređivanja prilika na habsburško-turskoj granici, obnavlja se gospodarski život i u našim krajevima, što će se odraziti i na razvoj gradova. Oživljavanje gradskog života obilježiti će obnova trgovine i obrta, stvaranje gradskih oligarhija, doseljavanje plemstva, povratak redovnika i dolazak novih redova kao reakcija na protestantizam posebno jak u 16. stoljeću, modernizacija gradskih utvrda i izgradnja zgrada vojne namjene.¹⁸ Obnova gradskog života u 17. stoljeću nastavak je procesa iz prethodnog stoljeća što se može najbolje pratiti na primjeru Varaždina, koji u 16. stoljeću postaje najvažniji grad kontinentalne Hrvatske. Promjene u urbanoj strukturi Varaždina 16. stoljeća odraziti će se i na prostornu situaciju drugih gradova sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću, prilagođene lokalnim uvjetima.

Početak 17. stoljeća u gradove se vraćaju redovnici. U Varaždinu franjevci obnavljaju svoj stari samostan, a nakon njih dolaze i isusovci.¹⁹ Isusovački samostan izgrađen je uz jugoistočni rub trga pred gradskom vijećnicom. Položaj novo podignutih samostana uz rub gradskog trga uobičajen je i u drugim gradovima. Novopodignute zgrade u pravilu su jednokatne, a uz samostanke crkve zvonici se podižu nakon četrdesetih godina 17. stoljeća kada se na samostanima dograđuju i katovi. Razlozi zbog kojih su samostanske zgrade izgrađene niske, a crkve bez zvonika su vojne prirode. Isti princip vrijedio je i za izgradnju ostalih zgrada, kojima je prizemlje uglavnom zidano a kat drven, kako bi se u slučaju ratne opasnosti mogao srušiti. Vedute 17. stoljeća gradove prikazuju sapete unutar zidina s pretežno niskom horizontalnom izgradnjom koja koja jedva nadvisuje utvrde. Varaždinski unutrašnji - utvrđeni grad u prvoj polovici 17. stoljeća potpuno je izgrađen no i unutar gustog rastera ulica nastaju i nove ulice ili već postojeće dobivaju novu namjenu. Na potezu od južnih gradskih vrata prema Franjevačkom trgu, od ranije postojeća komunikacija postaje Dućanska ulica sa stacionarnim dućanima zbog čega su prizemlja kuća prema ulici rastvorena trijemovima. Uz rastvaranje zgrada što je svakako znak opadanja ratne

¹⁵ N. Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb-Koprivnica 1994., str.114.

¹⁶ O strukturi grada u 16. stoljeću vidi: M. Ilijanić, *Varaždin u 16. stoljeću*, *Urbanizam graditeljstvo kultura-zbornik radova*, Varaždin 1999., str.147-157.

¹⁷ M. Ilijanić, S. Kapustić, *Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16. stoljeća*, *Varaždinski zbornik*, Varaždin 1983., str.182-184.

¹⁸ N. Budak, *Pogranična gradska naselja sjeverne Hrvatske u 17. stoljeću*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Zagreb*, vl.25., Zagreb 1992., str. 27-38.

¹⁹ Lj. Radović, *Političke gospodarske i kulturne prilike Varaždina u 17. stoljeću*, *Radovi Zavoda za Znanstveni rad HAZU u Varaždinu*, br. 12-13., Varaždin 2001., str 87-104.

opasnosti nije se zaboravilo niti na obranu, pa se u produžetku te ulice prema gradskim vratima kuće grade na "pilu", kao pojačanje obrane uz gradska vrata što bi trebalo usporiti napredovanje osvajača. Stabilizacija prilika omogućila je i ponovno stvaranje predgrađa. Ona nastaju pred gradskim vratima uz ključne komunikacije. Osim malenog južnog predgrađa značajnije predgrađe razvija se uz sjeverna vrata. Širenje grada prati i izgradnja sakralnih objekata, u prvom razdoblju kapela posvećenih zaštitnicima od požara i bolesti. Kapele označavaju prostor u koji se grad širi, a smještene su uz komunikacije koje vode prema gradskim vratima. U pravilu u svim gradovima pojavljuje se kapela svetog Florijana, zaštitnika od požara. U primjeru Varaždina ova kapela smještena je uz put koji iz Ptuja vodi do sjevernih gradskih vrata. Za razliku od srednjovjekovnog razdoblja kada su crkve morale biti pravilno orijentirane u smjeru istok- zapad, sada to više nije bilo nužno, što će omogućiti orijentaciju sakralnih objekata prema urbanom prostoru. Varaždinska kapela postavljena je na spoju dvaju putova, pa se pred njenim pročeljem formirao malen tržni prostor. Kuće sjevernog predgrađa građene su u nizu na potezu od kapele sv. Florijana do gradskih vrata. Kako se ovdje spominju i dućani, očito je da se trgovanje počelo odvijati i izvan gradskih utvrda. Širenje grada u predgrađa prati i plemstvo koje u neposrednoj blizini utvrda izgrađuje kurije, samostojeće zgrade, sjedišta poljoprivrednih gospodarstava.

Slične promjene, no u znatno manjem opsegu, mogu se pratiti i u drugim gradovima.

Koprivnica u 17. stoljeću dobiva prava održavanja novih sajмова, a započinje i obnova prostora unutar gradskih utvrda.²⁰ Nakon odlaska franjevac, župnik sv. Nikole preuzima njihovu crkvu i izgrađuje crkveni toranj i župni dvor. Nemogućnost povratka na staru poziciju prisililo je franjevce na odabir novog položaja za izgradnju samostana. Novi samostan podignut je na južnom dijelu srednjovjekovne tržne ulice, tako da je prekinut njezin tok, pa se ulica doima kao zatvoren prostor sličan trgu. Zbog sigurnosnih razloga samostan je podignut kao jednokatna građevina s niskim četvrtastim zvonikom u pročelju crkve. Nizak zvonik podignut je i uz župnu crkvu, a oba sakralna kompleksa imala su i ulogu dodatnog fortificiranja uglova naselja. Zatvaranjem južnih gradskih vrata i otvaranjem zapadnih omogućeno je i stvaranje zapadnog podgrađa, "Pod Pikom", koje ubrzo preuzima i dio trgovačkih funkcija grada. Pred sjevernim gradskim vratima slično kao i u Varaždinu postupno nastaje novi trg "Piazza", uz koji se izgrađuje kapela sv. Florijana. Izgradnja u predgrađima 17. stoljeća još uvijek je rahle strukture. S obzirom na nove uvjete pojavila se i potreba za izgradnjom gradske vijećnice. Nova zgrada podignuta je uz tržnu ulicu i njezin spoj sa novonastalim pravokutnim trgom, uz čiji je istočni rub izgrađena kuća krajiškog kapetana. Prema svojim funkcijama trg je imao dvojaku namjenu civilnog i vojnog središta.

Pravokutan trg položen uz tržnu ulicu sa zgradama vijećnice i kapetana u prvoj polovici 17. stoljeća postojao je i u Križevcima, no izgleda da je nastao na drugačiji način, izgradnjom kuća na tržnoj ulici i popunjavanjem praznog prostora te ispuštanjem prostora za novi trg, za što analogiju pronalazimo i u formiranju varaždinskog trga pred vijećnicom. Varaždinski trgovi prethode onima u Križevcima i Koprivnici, no u sličnim uvjetima u gradu-tvrđavi 16. stoljeća, Karlovcu, nastaje novi civilni trg u 17. stoljeću, što je izrazito jaka analogija s našim primjerima.²¹

Križevački trg popunjava se u drugoj polovici 17. stoljeća, izgradnjom pavlinskog samostana i njemačke kapele, a nešto ranije izgrađuje se i novi zvonik župne crkve svetog Križa. Do popunjavanja sadržaja unutar jегre dolazi zbog koncentracije funkcija. Izvan utvrđenog prostora, pred

²⁰ O društveno povijesnim uvjetima u Koprivnici, kao i organizaciji prostora uz navedenu literaturu vidi i H. Petrić, Prilog poznavanju Koprivnice u 16. i 17. stoljeću, Kaj br. 6., Zagreb 2000., str. 85-97.

²¹ Đ. Cvitanović i drugi, Karlovac-analitičke studije karlovačke "Zvijezde", Strossmayerov trg, Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb 1979., str. 4-6. (strojopis)

južnim vratima i uz crkvu sv. Križa nastaju mala predgrađa, kao predgrađe se navodi i Gornji grad, u koji dolaze franjevci i obnavljaju nekadašnji augustinski samostan.

Za turske vladavine Virovitica se razvija kao krajiški grad pod vojnom upravom.²² Sjedište je Dravske kapetanije (pandan onima u Vojnoj krajini) i uporište za daljnja turska osvajanja.²³ U 16. stoljeću sjedište je nahije i kadiluka, no o strukturi grada gotovo da nema podataka. Spominje se velik broj kuća, mahala i kulturnih objekata prema čemu se može zaključiti da je bila značajnije naselje. Možemo pretpostaviti da je imala status kasabe, što bi značilo stalno naseljeno muslimansko stanovništvo, najmanje jednu veću mahalalu i jednu džamiju, trg, čaršiju i tjedni pazar.²⁴ Ovakvo određenje kasabe odgovaralo bi određenju trgovišta u srednjoevropskom prostoru. Zbog neposredne ratne opasnosti mogućnosti razvoja bile su ograničene. Prema ono malo dostupnih podataka i slikovnih prikaza naselje je bilo formirano uz tvrđavu u kojoj se nalazila i džamija u jednoj od kula, te u zapadnom predgrađu, što bi odgovaralo položaju krajiške tvrđave i kasno-srednjovjekovnoj situaciji neposredno prije turskih osvajanja kada je grad u stagnaciji, sveden na nivo trgovišta. Prema nazivima nekih ulica izvedenim iz turskog jezika (Čimen, Čimenci, Čoluk) lociranim uz prilazne komunikacije, sjeverno i zapadno od tvrđave, a na mjestu srednjovjekovnog naselja, možemo pretpostaviti naseljenost i u razdoblju turske vladavine no vjerojatno seoskog karaktera.

Osamnaesto stoljeće obilježeno je nestankom vojne funkcije gradova koju sada preuzima novoosnovani Bjelovar, te obnovom županijskog sustava i izrazitom barokizacijom naših gradova. U 18. stoljeću pojaviti će se i funkcionalno novi tip gradskih naselja; hodočasnička-proštenjarska, organizirana uz crkvu i lječilišta-toplice, nastala uz izvore ljekovite vode. Centralizacija države, katolička obnova, upravne reforme, razvoj prometa, trgovine i nastanak prvih manufakturna karakterizirati će stvaranje moderne imperije, što će se naročito odraziti u reurbanizaciji i reorganizaciji gradova uz savski prometni koridor koji su stagnerali ili nestali tijekom povijesti.

Varaždin od 1767. godine postaje sjedište namjesničkog vijeća, zbog čega u grad doseljava ban i plemstvo. Novi sloj stanovništva donosi i novi način života kojem odgovara izgradnja palača koje su najkvalitetija ostvarenja baroka i rokoka u kontinentalnoj Hrvatskoj.²⁵ U drugim gradovima palače se pojavljuju samo sporadično. U gradu samostan izgrađuju uršulinke, a izvan utvrđenog prostora kapucini. Na mjestu vojnih zgrada na trgu nasuprot franjevačkog samostana podiže se nova županijska zgrada, u Križevcima zgrada županije postavljena je uz tržnu ulicu, a u Virovitici na istočnom od dva barokna trga.²⁶ Probijanjem zapadnih i istočnih vrata, Varaždin se i prema tim stranama širi u predgrađa uz ulicu koja je okruživala bedeme. Od šezdesetih godina 18. stoljeća pokreće se pitanje rušenja gradskih utvrda, no do toga dolazi tek u 19. stoljeću. Glavni razlozi koji se navode kao obrazloženje su higijenski uvjeti i prometne potrebe. Zbog istih razloga u svim gradovima u predgrađima se podižu hospitali, svratišta, tridesetnice, poštanske postaje. Nove funkcije ubrzavaju rast predgrađa koja ubrzo brojem kuća nadilaze broj kuća unutar tvrđave. Na prilaznu ulicu, os uz koju se vežu predgrađa nadovezuje se sustav poprečnih ulica,

²² I. Mažuran, Virovitica i njezina okolica za osmanske vladavine (1552-1684), Virovitički zbornik 1234-1984., Virovitica 1986., str. 127-141.

²³ H. Petrić, Virovitica pod osmanskom vladavinom, Virovitica - izabrane teme, Virovitica 1996., str.62, 63.

²⁴ N. Moaćanin, Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine, Slavonski Brod 2001., str. 64.

²⁵ I. Lentić-Kugli, Varaždin nakon požara 1776., Zagreb 1973., i I. Lentić Kugli, Požar i njegove posljedice s naročitim osvrtom na graditeljstvo Varaždina u 18. stoljeću, Varaždinski zbornik, Varaždin 1983., str. 199-209.

²⁶ A. Horvat, O urbanističkoj jezgri Virovitice, Bulletin JAZU, br. 3, Zagreb 1958., str 161-168., i M. Fischer, Virovitica- provedbeni urbanistički plan centra- pokušaj pomirenja starog i novoga, Radovi IPU, br. 11, Zagreb 1997., str. 95-107.

pa se tako formiraju blokovi. Izgradnja blokova započinje od spoja dviju ulica koji je određen postavljanjem uglovnica, dok se postupno ne popuni i ulična linija. Prilazna os koja prolazi uz gradske bedeme izgrađuje se u otvorenom sustavu, tj. samo s jedne strane ulice, jer izgradnja uz liniju bedema nije moguća, tj. nije dozvoljena. U zadnjoj četvrtini stoljeća utvrde uglavnom prelaze u vlasništvo gradova uz zabranu njihovog rušenja. Gradska vrata - stvarni i simbolički elementi odvajanja grada od njegove okolice - pretvaraju se u dućane, škole, ukrašavaju se skulpturama (sv. Ivana Nepomuka, zaštitnika od poplava i utapljanja), na njima se podižu tornjevi sa satovima ili imaju neku drugu namjenu vezanu uz gradske potrebe. Donošenjem građevinskih redova reguliran je i način izgradnje u gradovima, intenzivno se počinju graditi zidanice, dograđuju se katovi na samostanima, zvonici na crkvama s baroknim lukovicama.

Uz zajednička obilježja važno je naglasiti i posebnosti pojedinih gradova: Varaždin u 18. stoljeću postaje najvažniji grad kontinentalne Hrvatske, grad se širi u predgrađa, a nakon požara 1776. godine iz njega odlazi plemstvo koje zamjenjuju trgovci i obrtnici; Križevci su zadržali centralitet unutar utvrđene jezgre, za razliku od Koprivnice u kojoj razvoj predgrađa dovodi do napuštanja utvrđenog prostora. Razlog ovakvog prostornog razvoja može se naći u funkciji Koprivnice kao sjedišta Varaždinskog generalata (1731.-1765. godine, od kada je grad izdvojen iz Vojne krajine), što je zakočilo razvoj civilnog naselja unutar tvrđave. U zapadnom predgrađu "Pod Pikom", krajem 18. stoljeća sagrađena je pravoslavna crkva u dijelu grada u kojem stanuju "grčki" trgovci. Dva predgrađa, sjeverno s kapelom sv. Florijana i zapadno s pravoslavnom crkvom u prvoj polovici 19. stoljeća, biti će i prostorno povezana zgradom magistrata.²⁷ Zaseban je položaj Virovitice u kojoj se nakon oslobođenja od Turaka formiraju dva ulična trga, nadovezujući se jedan na drugog, a grad se širi uz zvjezdasti sustav prilaznih ulica u žarištu kojeg je vlastelinski dvorac. Uz trgove se nižu zgrada magistrata, konjička kasarna, plemićka kurija i franjevački samostan s crkvom, koja je ujedno i župna crkva. Takva urbana forma s dvorcem u žarištu uobičajeni je element strukture naselja na razvojnom stupnju trgovišta, što se kao model ponavlja u brojnim primjerima u prostoru između Virovitice i Osijeka.

Želimo li izdvojiti zajednička obilježja gradova u Podravini svakako moramo krenuti od prirodno-geografskih uvjeta. Gradovi nastaju uz tok rijeke Drave, na zaštićenim položajima, uz komunikacijski smjer koji prati riječni tok. U sličnim prirodno povijesnim uvjetima nastaju i slične urbane strukture, malog, u osnovi nizinskog grada, formiranog uz tržnu ulicu, ograničenih ili slabo razvijenih urbanih funkcija tj. agrarnog karaktera, što je uostalom i karakteristika regije.

Promjene u strukturi grada potaknute novim funkcijama mogu se pratiti od 16. stoljeća. Obilježje novog vijeka je hijerarhizacija gradova, koji postaju upravna središta šireg prostora, u organiziranom sustavu, što će značiti i prekid sa srednjovjekovnim partikularizmom. U našim krajevima, a prije svega u Podravini taj proces obilježen je stvaranjem Vojne krajine i pretvaranjem gradova u tvrđave, središta vojnih kapetanija, sa stalnom i profesionalnom vojnom posadom, koje oko sebe okupljaju niz manjih utvrđenih naselja i utvrda. Nova tehnika ratovanja zahtijevala je i nove, renesansne, tada najsuvremenije načine utvrđivanja, koje provode talijanski inženjeri. U novim uvjetima dolazi i do promjena u urbanim strukturama.

Zbog neposredne ratne opasnosti, obilježje prvih utvrda je elementarno utvrđivanje i stvaranje praznih prostora u neposrednoj okolici, što će uz dolazak vojne posade, značiti i priljev izbjeglog stanovništva u gradove. U takvim uvjetima u gradovima nastaju i elementarne planirane strukture, pravilnih, međusobno povezanih paralelnih ulica, koje se nadovezuju na srednjovjekovnu

²⁷ Današnji središnji gradski prostor s novom zradom magistrata preuzeti će centralne gradske funkcije u narednom razdoblju.

uličnu shemu. Paralelne ulice nastaju uz stražnju frontu izduženih srednjovjekovnih parcela, što će uzrokovati njihovo skraćivanje i drugačiji funkcionalni ustroj, tj. nestanak dotadašnjih agrarnih parcela. Promjene parcelacije obilježiti će i izgradnja novih kuća, troosnih pročelja (ovakav tip kuće zadržati će se do u 19. stoljeće), koje će zauzimati čitavu frontu parcele, a od kuće na susjednoj parceli biti će odvojene uskim prolazom. Uz pojavu većeg broja zidanica (vidi Varaždin) uglavnom će i dalje prevladavati drvene kuće.²⁸ Prvobitna središnja tržna ulica i nadalje će zadržati centralnu funkciju, kojoj će biti pridodana i vojna namjena, koja postaje i dominantna.

U narednom razdoblju obilježenom obnovom trgovine i obrta, tj. civilnih funkcija, dolazi do specijalizacije i funkcionalne diferencijacije dijelova grada, odnosno odvajanja civilnog i vojnog kroz stvaranje "reprezentativnih", planiranih, pravilnih gradskih trgova, uz čije rubove nastaju stacionarni dućani, kuće plemstva ili imućnog građanstva te gradske vijećnice. Obrtničke radnje potisnute su u paralelne, sekundarne ulice ili predgrađa koja nastaju uz gradska vrata, uglavnom na zapadnoj, najzaštićenijoj poziciji utvrđenog grada. U 17. stoljeću moderniziraju se gradske utvrde, a u sklopu katoličke obnove u gradove se vraćaju redovnici, bilo oni koji su ih napustili na izmaku srednjeg vijeka ili novi protureformacijski redovi. Među njima posebnu važnost imaju isusovci, koji uz samostane grade i druge zgrade javne namjene, u središtima najrazvijenijih gradova. Novi samostani unose u gradove i nove dimenzije, monumentalne arhitekture, smještene uglavnom u središtu grada, koja oblikuje nove javne prostore. Tijekom ovog razdoblja prvi puta se u središtu grada - ako za to postoji mogućnost - izgrađuje crkva (samostanska), koja će često preuzeti i funkciju župne crkve. U duhu protureformacije, ali i pobjeda nad Turcima, gradovi dobijaju i izrazito simbolički karakter, koji će kulminirati u 18. stoljeću.

Ishodište ovih promjena treba tražiti u tadašnjim centrima na području Austrije, posebno u Grazu, a njihovo širenje može se pratiti uz tokove Mure i Drave (Maribor, Ptuj, Radgona), no tipične su za prostor na prvoj obrambenoj liniji granice, od Rijeke i Karlovca, preko Nagykanizse i Győra, do Novy Zamki. Promjene su vezane uz vojne inženjere granice, prije svega uz Domenico dell'Allia, koji se javlja kao prvi projektant utvrda, ali i planiranih renesansnih gradova i reprezentativne arhitekture. Najveće sličnosti i generičke veze s našim gradovima naći ćemo u Mađarskoj, u sustavu obrane koji povezuje Dunav s Dravom, preko Balatona, tj. na obrambenoj liniji uz rijeku Rábu (Körmend, Vasvár, Sárvár, Győr itd.), no i u nekim drugim primjerima gradova-utvrda u graničnom pojasu na području današnje Slovenije i Austrije (npr. Brežice, Klagenfurt, Eisenstadt).

Osnovne urbane sheme gradova u Podravini, koje se i danas mogu prepoznati, nisu srednjovjekovne, već potječu iz 16. i 17. stoljeća.

Društveno- povijesni uvjeti, funkcionalne i prostorne promjene koje su ih pratile, bitno se razlikuju od onih srednjovjekovnih i u osnovi obilježavaju grad "novog doba", zasnovan na sustavu bastionskih utvrda i elementarnog planiranja na ortogonalnom principu, što su osnovna obilježja "renesansnog grada" u srednjoj Evropi, koji se formira tijekom 16. i 17. stoljeća.

²⁸ Istraživanja stambene arhitekture gradova kontinentalne Hrvatske nikada nisu sustavno provedena, no postoje brojne analogije u srednjoevropskom prostoru, gdje je ovakav tip kuće uobičajen u 16. i 17. stoljeću. Gradske kuće 16. stoljeća, osim onih istraženih u Varaždinu, moguće je rekonstruirati i u Karlovcu, na osnovi povijesnih izvora i veduta. Upravo u Karlovcu, planiranom gradu tvrđavi 16. stoljeća pojavljuje se isti tip drvene, zabatno orijentirane, troosne kuće, čije pročelje zauzima čitavu frontu parcele, a od kuće na susjednoj parceli odvojena je prolazom, što će s obzirom na funkcije i vrijeme nastanka Karlovca i gradova-tvrđava u Podravini omogućiti usporedbe i pretpostavke o istom tipu kuće koji nastaje u sličnim uvjetima.

Prva polovica 18. stoljeća obilježena je ratovima, no smirivanjem situacije u drugoj polovici stoljeća, na području čitave Habsburške monarhije uvodi se niz reformi koje će se odraziti i na razvoj gradova.

Pomicanje granice na Savu značilo je gubitak vojne funkcije gradova u Podravini i jačanje civilnih. Centralizacija države značila je i subordinaciju gradova, te funkcionalnu specijalizaciju. Dotadašnju vojnu funkciju Varaždina u razdoblju od 1731.-1765. preuzima Koprivnica, postaje središte Varaždinskog generalata. Varaždin postaje središte civilne vlasti, tj. glavni grad Hrvatske, a od ranije je kao i Križevci sjedište županije, što postaje i oslobođena Virovitica (više simbolički zbog povijesnog naslijeđa, a stvarno središte županije postaje Osijek), koja je izgubila status grada i svedena je na nivo vlastelinskog trgovišta. Varaždin postaje rezidencijalni grad kojim dominiraju palače, u Križevcima i Koprivnici jača sloj obrtnika i trgovaca, dok se Virovitica razvija kao trgovište agrarnih funkcija, kojim dominira dvorac. Jačanjem upravnih funkcija javlja se potreba za izgradnjom županijskih zgrada, na gradskim trgovima, na mjestima na kojima su stajale zgrade vojne uprave. Barokiziraju se crkve i samostani kojima se dograđuju katovi, izdižući se iznad gradskih utvrda. Razvoj prometa i sanitarni propisi potiču razvoj predgrađa, koja se ubrzano razvijaju i brojem stanovnika prerastaju dotadašnje jezgre. Težnja za jasnoćom i pretvaranje trga u reprezentativni prostor, na kojem se javlja i javna skulptura izrazito simboličkog karaktera, povezujući kult svetaca sa kultom dinastije, zahtijevala je i izgradnju zgrada za sadržaje koji su se odvijali na gradskom trgu. Trgovina, tj. sajmovi, izbačeni su u predgrađa uz gradska vrata, na glavne prometnice, s kapelama, pokloncima ili pilovima u žarištu. Predgrađa su formirana longitudinalno, s tržnim proširenjem uz gradska vrata, a od zgrada javne namjene pojavljuju se hospitali, gostinjeci, tridesetnice. Gradske utvrde gube svoju namjenu i postupno se zapuštaju ili probijaju novim vratima no vojne uprave ne dozvoljavaju njihovo rušenje, pa se neki njihovi dijelovi i danas mogu prepoznati, za razliku od mađarskog prostora gdje su gradske utvrde srušene početkom 18. stoljeća da ne bi poslužile kao uporišta protu habsburških urota. Uobičajeni razlozi koji su navođeni za rušenje utvrda svedeni su na potrebe prometa i higijene. Činjenica je da su utvrde srušene u 19. stoljeću uz ista obrazloženja, no svi uvjeti za širenje grada izvan zidina i njihovo rušenje stvoreni su u prethodnom stoljeću, što je u stručnoj literaturi jedva zabilježeno.

Spomenimo za kraj i problematiku trgovišta, kojima je pripadao najveći broj gradskih naselja, a među koja nakon oslobođenja od Turaka pripada i Virovitica.

Trgovišta možemo podijeliti u tri skupine: u unutrašnjosti, odmaknuta od granice, ona na granici koja se pretvaraju u utvrde i ona na turskom području, s karakteristikama kasaba. Tijekom 16. i 17. stoljeća dolazi do sistematizacije gradskih naselja, nestanka jednog dijela trgovišta i nastanka novih u kojima se razvijaju centralne funkcije. Uobičajenu strukturu trgovišta 18. stoljeća čini ulično, nizno naselje drvenih kuća, s baroknom ili barokiziranom srednjovjekovnom crkvom. Javne zgrade su rijetkost, a ako ih ima uglavnom se radi o vlastelinskim gostinjcima (u naseljima udaljenim od granice) ili zgradama vojne namjene (u graničnom području). U trgovištima koja su bila pod Turcima, naseljem dominira dvorac, sjedište veleposjeda. Takvim naseljima pripada i Virovitica, ali s nekim specifičnostima.

Nakon oslobođenja (1684. godine), Virovitica postaje komorsko trgovište, kojim upravlja Ugarska komora do 1726. godine, kada postaje vlastelinsko trgovište. Uz garnizon u naselju se u 17. stoljeću spominju i narodni vojnici (hajdones, haramije).²⁹ Od početka 18. stoljeća poznata su imena sedam ulica, koje i danas možemo prepoznati u strukturi naselja. Ulice su postavljene

²⁹ J. Adamček, Prilozi povijesti Virovitice (od sredine 18. do sredine 19. stoljeća), Virovitički zbornik 1234-1984., Virovitica 1986., str.157-181.

zvjezdolika u odnosu na srednjovjekovnu utvrdu na čijem mjestu će kasnije biti podignut dvorac. Zvjezdolika forma naselja česta je u razdoblju baroknog urbanizma, naročito u Velikoj mađarskoj ravnici, tipična za "hajdučke gradove" i odgovara strukturi vojno-agrarnog stanovništva na granici. S obzirom na funkcije Virovitice i upravu Ugarske komore moguće utjecaje na formu naselja mogli bismo potražiti na području Mađarske.

U novooslobođenim područjima uz Dravu u 18. stoljeću nastaju veleposjedi sa sjedištima u dvorcima pretežno smještenim u nekadašnjim, srednjovjekovnim gradskim naseljima koja krajem 18. i početkom 19. stoljeća stječu status vlastelinskih trgovišta. Vlastelini istovremeno koče urbanizaciju, no potiču doseljavanje stanovništva i razvoj manufaktura za preradu poljoprivrednih proizvoda. Trgovišta zadržavaju agrarni karakter, uz veliko povećanje broja stanovnika, koji ponekad prelazi broj stanovnika u gradovima. Zbog toga u prvoj polovici 19. stoljeća dolazi do prvih regulacija i planiranja ortogonalnih naselja, (koja u svom središtu nemaju zgrade javne namjene, a niti crkve, za razliku od vojnih gradova 18. stoljeća), upravo u vlastelinskim trgovištima³⁰, a ne u gradovima u kojima se regulacije javljaju gotovo pedeset godina kasnije.

SUMMARY

The medieval town in the Croatian-Hungarian Kingdom reached its full urbanisation in the 15th century. This was followed by the threat of the Turks, which gave the towns in Podravina a new, primarily military function. The important defence points were the towns of Virovitica, Koprivnica and Križevci, however the most significant among them was Varaždin. The most important role in the first line of defence was given to the new Renaissance fortress in Koprivnica, and in the second line to Varaždin. Then followed the Baroque restoration, partially already after the Peace of Zsitvatorok in 1606, and especially in the 18th century. The paper describes the urban growth of the towns in Podravina during the 18th century, when the most important changes were noted.

³⁰ Kolonizacija i planiranje trgovišta intenziviraju se nakon napoleonskih ratova. Planiranje u ortogonalnom sustavu uzima za polazište postojeću, stariju strukturu naselja koja ostaje nepromijenjena i danas prepoznatljiva u tkivu naselja. U prostoru kontinentalne Hrvatske kao primjere koji su mogli poslužiti kao uzor možemo spomenuti Sisak i Daruvar.

ČOVJEK I OKOLIŠ – DRAVSKA ZANIMANJA S OSVRTOM NA SYLVU

MAN AND THE ENVIRONMENT – OCCUPATIONS ON THE DRAVA WITH AN OVERVIEW OF SYLVA

Mario ŠIPEK

V. osnovna škola

Kurelčeva 11

Varaždin

Primljeno: 15. 1. 2011.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne receznije

Stručni rad

Profesional paper

UDK / UDC 314.6(497.5-35 Drava)

SAŽETAK

U radu se opisuje značenje rijeke Drave u životu priobalnog stanovništva. Navode se glavne gospodarske djelatnosti vezane uz Dravu, koje su se razvile prvenstveno od 18. do 20. stoljeća. To su šajkaštvo, mlinarstvo, ribarstvo, brodarstvo, splavarstvo, zlatarenje i korištenje močvarnog bilja i pridravskih šuma. Također se daje prikaz razvoja grada Varaždina kao najznačajnijeg naselja na Dravi.

Ključne riječi: riječni obrti, mlinarstvo, šumski prostor, splavarstvo, Varaždin, Drava

Key words: river crafts, milling, forest areas, barges, Varaždin, the Drava

PRIRODNI ELEMENTI

"Podrijetlo imena Drava nalazimo u staroindijskom sanskrtu gdje drava znači riječni tok a staro indogermansko dra znači hitati, brzati, pa tako i opće ime drava znači brzi vodotok"¹. Drava je izrazito alpska rijeka s velikom vodenom snagom u gornjem toku, dok je u donjem toku nizinskog karaktera, puna sprudova, plićaka, meanderskih rukavaca i mjestimično močvarskih terena. Mijenja korito u mekoj i geološki vrlo mladoj aluvijalnoj naplavini nove vododerine. Mijenjavajući glavno korito stvara suha korita ili rukavce pričinjavajući pritom "velike štete".

Teren kojim protječe u nizinskom dijelu je pjeskovit i šljunkovit te slabe otporne snage koji pogoduje eroziji. Voda podriva niske obale i prelijeva se nanoseći štetu poljoprivredi i rušeći stambene objekte. Iz tog razloga nema sagrađenih gradova i naselja odmah uz rijeku. I sama rijeka Drava razlikuje se u tri dijela; u gornjoj Podravini rijeka ima vrlo složen tok s mnogo rukava i meandara i znatnom poplavnom zonom. Do hipertrofije rijeke dolazilo je zbog neregulacije obale i klimatskih uvjeta iz perialpskih krajeva, o čemu govori i jedan podatak iz 1827.² Uz rijeku se nalazi velik broj močvarnih područja koja su podesna za širenje zaraze.

¹ Osobitosti Drave: Vladimir Blašković, str. 140.

² Povijest grada Varaždina: "... kada je u Tirolskim i Koruškim Alpama zapao snijeg koji se na proljeće počeo otapati a uz to je i više tjedana padala kiša u Tirolu. Kada je voda doprla u hrvatske krajeve poplavila je veliki dio okolice Varaždina." 1889. vodostaj je iznosio 395 cm iznad normale., str. 290.

Povremeno bujično erodiranje i probijanje riječne obale te mijenjanje korita, dovodilo je i do međudržavnih nesuglasica i sporova. Drava je prema sjeveru granica, iako se prirodne osobine gornjopodravske regije nastavljaju i sjeverno od rijeke (Međimurje). Sjevernoistočni dio pripada Mađarskoj a prema jugu, granica se može povući po tercijarnim gorama: Haloza, Topličke gore, Kalničkog gorja i Bilo-gora. S povjesnog stajališta socio-ekonomskih početaka, zapadni kraj je pretendirao feudalnom uređenju dok je istočni bio graničarski.

Geološke karakteristike gornje Podravine ističu se pretežito aluvijalnim i diluvijalnim tlom (hidromorfna tla). U vrijeme razdoblja suša³ kada je razina rijeke bila jako niska, vjetrovi koji su puhali s jugozapada i sjeverozapada zahvaćali bi pijesak i sedimentirali ga po okolici. U vrijeme vlažnijih razdoblja, mogao se na pijescima razviti biljni pokrov. Novodoseljeno stanovništvo koje potkraj 18. st. dolazi u ove krajeve, bavilo se stočarstvom i za ispašu koristilo spomenute površine. Dolazi do ogoljavanja, pa prirodni procesi ponovno započinju. Uništavanjem šuma, tjeranjem stoke na pašu i urezivanjem kotača kola u pijesak, nastaju mogućnosti za stvaranje golog pijeska. Da bi se to izbjeglo, trebalo je mnogo napora kao i biljke brze prilagodbe. Time se stvara plodno tlo na površini pijeska koje je danas već obraslo šumskom i travnom vegetacijom te različitim drugim kulturama. U pijesku koji Drava nosi ima i malih količina zlatonosnog pijeska, naročito u granatnom pijesku koji se još u bližoj prošlosti i ispirao.

Kod svake rijeke postoji i proces autopurifikacije, dakle organske otpadne tvari⁴ dospijevši u vodotok počinju se razgrađivati što anticipira već spomenutom procesu samopročišćavanja voda. Ovaj proces međutim nije svemoguć, jer konstantnim onečišćavanjem i na više mjesta onemogućava se odvijanje procesa do kraja. U našim nizinskim rijekama u koje spada i Drava, uglavnom prevladava beta - mezosaprobna zona (kategorija vode po biološkoj metodi procjene onečišćenja voda odn. metodi saprobnosti)⁵.

S ribarskog stajališta Drava spada u područje deverike (ciprinidne vrste kao što su šaran, linjak, karas, crvenperka). Sporotekuća je rijeka pješčanog i muljevitog dna s velikim varijacijama ekoloških parametara i odgovarajućim bentosnim biocenozama. Razvoj fitoplanktona daje joj blago zelenkastu boju a dobro se razvija i više vodeno bilje. Životinjski je svijet bogat: ima mekušaca (puževi) ali i riba kao što su već spomenute ciprinidne vrste, zatim grabljivice (som, štuka, smuđ, grgeč), te diadromnih⁶ vrsta (jesetrovke i jegulje).

Za razliku od čovjeka, fauna ima stanovitu izvornost pa tako na ovom području možemo naići na vuka, lisicu, divlju mačku, lasicu i kunu⁷. Riječ je o prirodnim vrstama s vlastitim razvojem u okolišu koji se mijenja u čovjekovoj prisutnosti. Od domaćih životinja koje su povezane s ljudskim djelatnostima nailazimo na govedo, svinju, ovcu, konja i vola. Ovčje runo koristilo se u ispiranju zlatnog pijeska a u istu svrhu koristila se i volovska koža u nedostatku prethodnog⁸. Od biljnih vrsta brojni toponimi ukazuju na floru ovog kraja: Hrastovsko, Bukovec, Graberje. Uz Dravu tj. na vlažnim nizinskim područjima širi se uzak pojas hidrofilne šume, topole, johe i vrbe pomiješane s livadnim površinama. Na močvarnu vegetaciju podsjećaju toponimi Trstenjak, Rogoznica, Berek itd. Šume uz Dravu namjerno se čuvaju jer štite obalu od erozivnog djelovanja,

³ Gornja Hrvatska Podravina, str. 4., bilješka 27.

⁴ Povijest grada Varaždina, str. 124.; grad je odredio mjesto gdje mesari smiju klati i raščinjavati stoku koje je bilo malo izvan grada, no mesari nisu na to pristajali već su sami izabrali mjesto u središtu grada. Gradsko vijeće je zaključilo da svaki mesar koji kolje stoku na tom mjestu mora platiti globu.

⁵ Ribarstvo, Treer, Safner, Aničić, Lovrinov; str. 46.

⁶ Ribarstvo: diadromna- koja podnosi slatku i slanu vodu u određenom fiziološkom periodu života, str. 43.

⁷ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 37.

⁸ D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str. 121.

a pridravske šume u blizini, služile su za žirenje svinja i drvarenje. Na tim niskim terenima ima očuvanih malih skupina hrasta lužnjaka kao ostataka nekada dominantne biljne zajednice (povezan s ljudskom djelatnošću, od njega su se radile dužice za bačve).

ŠAJKAŠTVO, MLINARSTVO, RIBARSTVO, BRODARSTVO, SPLAVARSTVO, ZLATARENJE I MOSTOVI

Preko Drave je vodio put u Međimurje, odnosno iz Hrvatske u Mađarsku. Promet se odvijao na lađama, splavima, šajkama, i mostovima koliko je bilo moguće zbog hipertrofskih karakteristika rijeke. Mostarina je spadala u najstarije dohotke grada Varaždina. Prihodi od ove daće upotrebljavali su se za održavanje gradskih ulica i cesta, te za gradnju i održavanje mostova na teritoriju grada Varaždina. Prvi most na Dravi kod Varaždina izgrađen je 1786. g.⁹ Za vrijeme Marije Terezije promet preko Drave odvijao se preko povezanih lađa tzv. pontonaca, koji bi se rastavili kad bi Dravom prelazile splavi s drvenom građom, a u zimskim mjesecima zbog leda¹⁰. U nedostatku cesta i cestovnog prometa, trgovina je bila orijentirana na rijeke pa su se koristile šajke. U drugoj polovici 19. st. šajkaštvo gubi svoj značaj no pojavljuje se nova grana gospodarstva - splavarstvo (fljojsarstvo). Balvani koji su spuštani rijekom slagali su se u posebno građene splavi tzv. fljojse, koji su se povezivali vrbovom šibom, ploveći do Donje Dubrave (Međimurje) zbog širine i mirnoće rijeke¹¹. Transportiranje drva Dravom vrlo je staro, vjerojatno su se tim poslom bavili i stanovnici uz rijeku još prije dolaska Slavena.

Kao splavarstvo, i ispiranje zlata stari je zanat, javlja se od 17. st., a razvilo se u 18. i 19. stoljeću. Dakle, njima se bave uglavnom seljaci. Zlato se ispiralo od kraja trećeg mjeseca pa do kraja kasne jeseni, no najbolje se ispiralo nakon poplava i viših vodostaja. Nanosi šljunka koje je donijela bujica bili su nalazišta naplavljenog zlata. Koliki je značaj imalo ispiranje, govori nam i specijalna povelja Marije Terezije¹². Sredstva kojima su se koristili za ispiranje bila su od ovčje kudrove kože. Dlaka je zaustavljala zlatna zrnca a u istu svrhu upotrebljavala se i volovska koža¹³. Ispiranje zlata moralo je neminovno uzmaknuti pred suvremenim načinom življenja, a i Drava je u novije vrijeme ukroćena nasipima i elektranama. Ribolov je bio relativno važna grana gospodarstva. Za ulov ribe na Dravi i Muri plaćale su se određene takse osim u slučajevima kada su ribari poklanjali ribu svećenicima¹⁴. Ribnjaci koji se pojavljuju na vlastelinstvima u 17. stoljeću važni su kao gospodarski objekti za prehranu. Koliko je riba bila važan izvor u prehrani, pokazuje nam zapisnik mesarskog ceha iz 1691. godine¹⁵. Inače, prvi pisani dokument o ribarstvu u Hrvata potječe iz 995. g. za vrijeme Držislava, prvo šaransko ribnjačarstvo je osnovao inž. Josip Ivančić, sagrađeno 1897. g. u Božjakovini¹⁶.

Mlinarstvo se pojavljuje još u 14. stoljeću, dok snažniji razvoj započinje tek od 18. stoljeća. Osnovni preduvjet za gradnju bila je količina vode i njena protočna moć. Osim toga, trebalo je

⁹ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 272.

¹⁰ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 723.

¹¹ D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str. 107.

¹² D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str.121.

¹³ D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str.121.

¹⁴ Povijest grada Varaždina, str. 111.

¹⁵ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 205. - uvrijeme korizmi hrana se nije smjela pripravljati na masti, koristilo bi se maslo i bili su dobro opskrbljeni ribom što nam pokazuje zapisnik mesarskog ceha "sježa i sušena riba 5 forinti i 84 denara, piškori 40 denara, rak 52 denara, bakalar 2 forinte i 80 denara..."

¹⁶ Ribarstvo, str. 18.

posjedovati veću površinu zemljišta jer je posebnim odvodnim kanalom sa pogonskog drvenog kotača trebalo vratiti vodu u korito potoka ili rijeke. Također je bilo potrebno izgraditi i kontinuirano održavati branu koja je zadržavala vodu na određenom nivou. Kako bi dobili dovoljno vode za okretanje mlinskog kotača kopali su se prokopi, jarci na stanovitim mjestima i dizali nasipi. No ti prokopi često su bili na štetu susjednih zemalja, zbog čega dolazi do pritužbi i zabrana podizanja novih mlinova¹⁷. Godine 1755. Marija Terezija izdaje u 29. točaka opširan red za vodenice u kojem govori o dužnostima mlinara koji kasnije, 1769., dobivaju od nje povelju o svojim pravima¹⁸. Vlasnici mlinova bili su župani, grofovi a u kasnijem razdoblju mesari, pčelari itd. Kmetovi su mljeli pretežno kod kuće na ručni pogon, jer nisu bili u mogućnosti odvajati "ujam" koji se uzimao kao naknada za meljavu¹⁹. " Svaka je vodenica posjedovala mlinsko kamenje. Gornji kamen s rupom u sredini, kroz koji se puštalo žito, bio je pokretan, dok je donji bio stabilan. O visinskom razmaku između ta dva kamena ovisila je kvaliteta brašna. Kamene su se nakon određenog vremena morali klepati. Poslije klepanja mljelo se samo za životinje, jer se u brašnu moglo naći i ostataka kamena.²⁰ "

Dravom je bila planirana i parobrodsko plovidba od Varaždina do Osijeka, projekt kojim bi se Varaždin preko Drave, Save i Dunava povezao s ostalim krajevima. Drava je za tu priliku očišćena od klada i krševa, te su premiještane vodenice kako bi parobrod dostigao dovoljno prostora, kako u širinu tako i u dubinu. No zbog niskog vodostaja Drave²¹ projekt je propao 1857. g. Gradsko poglavarstvo grada Varaždina sastavilo je 1861. g. predstavku kojom moli Hrvatski sabor za regulaciju Drave od Legrada do Varaždina, kako bi mogli ploviti parobrodom. Nažalost, ni taj pokušaj nije ostvaren.

SYLVA - ŠUMSKI PROSTOR

Ravničarski pojas predstavlja osobit ekološki biotop koji je razvijen u dolinama i ravnicama rijeke Drave. Odlikuje se posebnim reljefom, tlama i utjecajem poplavnih i podzemnih voda. Ti dolinski predjeli različita su staništa lužnjakovih šuma na što podsjećaju brojni toponimi Dubovica, Dubnica, Hrastovljan, Cerovica - od narodnog naziva cer za vrstu hrasta²². Osim spomenutih, u sloju drveća rastu klen, malolisna lipa, srebrnolisna lipa, divlja kruška i poljski jasen. Uz rijeke i potoke razvijeni su manjiošici, vrbici i topolici. U tom pojasu, šume su gotovo sasvim potisnute, a njihova su staništa pod ratarskim kulturama, u močvarnim livadama.

Moderno šumarstvo javlja se u Njemačkoj, krajem 18. stoljeća. Austrijski zakon o šumama iz 1852., protegnut je 1858. i na područja civilne Hrvatske, a 1860. na Vojnu krajinu. Zemaljska vlada kraljevine Hrvatske donosi 1871. privremenu naredbu o upravi, gospodarenju i uživanju općinskih šuma u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, kojoj se 1873. pridružuje i zakon o imovnim općinama u Hrvatskoj i Slavoniji. Tim zakonskim aktima udareni su temelji organiziranijeg gospodarenja šumama u nas. U prošlosti se gospodarenju u šumama poklanjala nedovoljna pozor-

¹⁷ Povijest grada Varaždina, str. 150.

¹⁸ Povijest grada Varaždina, str. 251.

¹⁹ Franjo Horvatić: Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik '83., str. 179.

²⁰ Franjo Horvatić: Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik '83., str. 181.

²¹ Povijest grada Varaždina, str. 325. zbog dugotrajne suše od Varaždina do Legrada nije bilo moguće doći.

²² Gornja Hrvatska Podravina, Pavao Kurtek, str. 14.

nost. U feudalna vremena vlasnici velikih kompleksa šuma bili su feudalni gospodari, trgovišne općine, crkva, bogati trgovci i obrtnici, ili pak vojna uprava odn. državna²³.

Turskim pustošenjem uništeni su vlastelinski alodi, a njihova je obnova počela ponovnim doseljavanjem stanovništva. Novodoseljeni stanovnici krčili su šikare i šume²⁴, često bez nadzora, pa je vlastela morala ograničiti njihovo iskorištavanje. Velike vlastelinske šume koje su okruživale imanja, bile su brižljivo čuvane a lugari "sylvani", svaku su pa i najmanju štetu prijavljivali provizoru što se kažnjavalo batinjanjem i zatvaranjem. U 16. stoljeću vlastelinstvo je raspolagalo velikim šumama od kojih je ubiralo prihode od žirenja svinja, ustupanjem krčevina kmetovima kao i drvarenjem. Većina prihoda trošila se za potrebe dvorca. U 18. stoljeću grad Varaždin imao je i nadzornika šuma, "inspector sylvarum", kome su bili podređeni "sylvani"²⁵. Dolazilo je i do sporova oko korištenja zajedničkih šuma²⁶ i pašnjaka između Varoške i Starogradske općine u spornim pitanjima zemljoposjedništva.

Potkraj 18. stoljeća devastacija šuma dostigla je vrhunac. Drvo se uglavnom izvozilo²⁷. U graničarskim šumama, zbog nemogućnosti izvoza, postojeći kapital iskorištavao se luženjem potaše²⁸. Stočarstvo sjeverozapadne Hrvatske koje se dobrim dijelom oslanjalo na ispašu seoskih pašnjaka (gmajne) i žirenje u okolnim šumama, imalo je dosta ekstenzivni karakter i u 19. stoljeću ostalo je jedno od vrlo važnih i unosnih arendatornih prava²⁹. U vrijeme turske opasnosti, pogranični krajevi bili su zapušteni, pa je bujna berečka ispaša s obiljem žira i bukvice privlačila stočare. Postojali su podizanjem od pruća, granja i pletera, i jednostavni obori, a uz njih i stočarske nastambe. Od nekadašnjih povremenih i privremenih pastirsko-stočarskih skloništa, nakon prestanka turske opasnosti, razvila su se sela i brojna zasela a ujedno je značio i brži razvoj u duhu tadašnjih europskih društvenih kretanja. U slučaju sylve, to se opaža više na estetskom viđenju okoliša nego na ekološkom, čije primjere nalazimo u Zelendvoru, Opeki itd. Marko Bombelles pretvorio je ogromna šumska prostranstva Zelendvora u lovišta koja su obogaćena zečevima i fazanima³⁰. Spomenik vrtne arhitekture, Opeka, rađena je prema projektu nizozemskih vrtlara, a barokna osnova ostvarena je kroz klasično oblikovanje po engleskom uzoru perivoja. Nabavljene su sadnice iz raznih krajeva svijeta. Zahvaljujući izuzetnoj mikroklimi, većina sadnica se prilagodila podneblju.

GENEA GRADA VARAŽDINA KAO ZAKLJUČAK "ČOVJEK I OKOLIŠ - DRAVSKA ZANIMANJA S OSVRTOM NA SYLVU"

Nasuprot ekstenzivnoj proizvodnji isključivo na zemlji, proizvodnja je grada Varaždina mnogo šira a karakteriziraju je zanatstvo i trgovina koje se udružuju u cehove i stvaraju jednu novu trgovačko - obrtničku kulturu (koja je obilježje ovog grada kroz njegovu povijest). Dodje-

²³ D. Feletar, Podravina, str. 183., u Vojnoj krajini

²⁴ Josip Adamček, Agrarni odnosi; u Srednjem vijeku velike su površine bile pod šumama koje su se gotovo neograničeno eksploatirale, u 16. st. kada je kraj opustošio stvarale su se nove šikare i šume.

²⁵ Povijest grada Varaždina, str. 249.

²⁶ M. Andrić, str. 24, iz gradske šume Brezje građani su mogli koristiti dio građe

²⁷ Povijest grada Varaždina, str. 436., izvoz hrastovih dužica iz Hrvatske u Francusku

²⁸ Vinko Vrgoč, Monopol potaše u bivšoj Hrvatskoj Vojnoj krajini, str. 178.

²⁹ D. Feletar, Podravina, str. 147.

³⁰ "Kako je divljač pričinjavala velike štete usjevima okolnih seljaka, grof je plaćao godišnju odštetu i do 20 tisuća kruna." Njegova osobita naklonost gospodarstvu odrazila se i u proizvodnji i rafineriji špirita zahvaljujući čemu su postavljene željezničke tračnice i do Varaždina. Nakon uklanjanja te uskotračne pruge nasip uz rijeku Dravu postaje zaštitom cijelog kraja od poplava.

ljivanjem slobodština i donošenjem poticajnih mjera, tadašnji vladari, a što je bilo tipično za prilike u cijeloj Europi, žele steći naklonost i odanost slobodnih³¹ gradova te ojačati njihovu ekonomsku samostalnost i moć. Takvi slobodni gradovi uspostavljaju vlast nad okolicom³² preko sajмова i tržnica koje su odigrale značajnu ulogu u razvoju društva. Roba koju su donosili prevozila se šajkama preko Drave koja je do druge polovice 19. stoljeća bila glavno prijevozno sredstvo. Sredinom 15. stoljeća i približavanjem turske opasnosti, grad se utvrđuje a zidovi koji ga okružuju, oblikuju grad u jedan novi prostor koji je fizički odijeljen od okoliša, što i anticipira veliku potražnju za drvenom građom, glavnim elementom u gradnji palisada.

U 16. stoljeću grad postaje glavnom tvrđavom slavonske granice i obrambeni objekt od turske najezde. Strateški položaj bio je veoma značajan u nizu fortifikacijskog sustava Dravskog limesa³³ S druge strane, 16. stoljeće je u znaku protestantizma i uslijed protestantskih borbi osjetan je nedostatak fortifikacijskih stručnjaka. Taj nedostatak riješen je dovođenjem talijanskih renesansnih graditelja koji su ostavili znatan utjecaj na radove domaćih graditelja. Znatan utjecaj ostavljaju i protestantizmu skloni plemići³⁴, mijenjajući ne samo tokove Drave, već i kulturne tokove grada tj. trgovaca i obrtnika. Nadalje, 17. stoljeće je i nadalje u znaku turske opasnosti, ali i protureformacije. Dolaskom isusovaca u Varaždin, dolazi i do mijenjanja dotadašnjeg urbanističkog izgleda grada. Grad, u čijem centru nije bila crkva već gradska vijećnica, i koji je imao jednu župnu crkvu unutar zidova, dobiva siluetu bogatu crkvenim tornjevima (sl. 14.), koja se uklopila u postojeći trgovačko - obrtnički ambijent dajući mu novu dimenziju.

Antropografski pusta sela i ničija zemlja, koja je okružena brojnim utvrđenjima s obje strane granice, odaje nam fizionomiju prirodnog pejzaža, iako čovjek izravno ne utječe na nju, obraslog šumama i šikarama. Da bi privukli stanovništvo naseljavanju pustih sela, vlastelini daju povlastice slobodnjaka. Novodoseljenici drukčijih kulturnih svjetonazora, često bez nadzora mijenjaju sliku spomenutog pejzaža. Stoga vlastelini ograničavaju iskorištavanje, pretvarajući ih u dio alodija. Urbarijalna regulacija od 1773. do 1780.g., kojom su propisane poljoprivredne površine i određena veličina seljačkog posjeda³⁵, koju vlastelin nije mogao pretvoriti i oduzeti u alodijal. Grad, s druge strane, iskorištava kmetove za čišćenje korita rukavaca i graba oko utvrde. Ustajala je voda pogodovala raznim zarazama i bolestima, stvarajući nezdrav okoliš koji si jedan progresivni grad nije mogao dopustiti. Smrad su proizvodili i mesari jer grad nije imao gradske klaonice. Stoga grad određuje vangradsko mjesto mesarskog djelovanja, a ukoliko bi to obavljali unutar grada, plaćali bi globu. No moguća onečišćenja rijeke bivala bi zbog procesa autopurifikacije akutna karaktera, bez dugotrajnih posljedica.

Podizajući mlinove na rukavcima i potocima, varaždinski građani mijenjali su fizionomiju zemljišta, jer su česti prokopi i nasipi koji su bili potrebni za mlin, pogodovali poplavama prilikom jačih vodostaja. U tu svrhu Marija Terezija izdaje opširan red za mlinove na Dravi³⁶. Njezine odredbe, ne samo za mlinove već i za zaštitu od požara po kojem je grad obilježen, utjecale

³¹ A. Mohorovičić, Razvoj naselja i gradova na području sjeverne Hrvatske, str. 557. "Indikativan je strateški položaj i teritorijalna disperzija naselja-gradova koji su u sjevernom dijelu Hrvatske postigli slobodan status."

³² A. Mohorovičić, Razvoj naselja i gradova na području sjeverne Hrvatske, str. 557. Nadziru plodna polja te strateški važne puteve

³³ Ivy Lentić-Kugli, Varaždin nakon požara, niz utvrda uz Dravu bilo je ponavljanje starijeg Rimskog obrambenog limesa. str. 12.

³⁴ Hrvatska i Europa, srednji vijek i renesansa, sv. II. str. 471.

³⁵ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII st., str. 8.

³⁶ Povijest grada Varaždina, str. 251.

su pozitivno na svijest građana. U gradu već od 16. stoljeća postoje nadzornici kamina i kuhinja, kao zaštitnici od požara. Unutarnji dio grada sastojao se od drvenih kuća odijeljenih uskim ulicama. Dimnjaci na tim kućama rađeni su od istog materijala koji se upotrebljava od 1864., a nakon toga od cigle. Nakon velikog požara 1776., dolazi i do odredbe o općoj zabrani gradnje drvenih kuća unutar gradskih zidina. Marija Terezija, dakle, unaprijeđuje zaštitu od požara.

Zabranjuje pucanje iz pušaka i pušenje duhana, koja bi mogla predstavljati prvu zabranu pušenja duhana na javnom mjestu na ovim područjima. Dakle, nesvjesno je utjecala na zdravlje svojih podanika štiteći ih od kancerogenih posljedica. No i dim iz dimnjaka, posebno u zimskim razdobljima, kada se nije prozračivalo, ostavljao je negativne posljedice kako na stanovnicima, tako i na njihovim kućama punim čađe. Takva slaba građa nastamba izložena je atmosferilijama, požarima i propadanju.³⁷ Lan i konoplja nisu se smjeli sušiti u peći, a obrtnici koji su radili uz pomoć vatre (kovači i bravari), morali su imati radionice na sigurnim mjestima, dakle ne u blizini slame i sijena, koje se jednako tako nije smjelo držati u kućama. Marija Terezija nije samo davala odredbe o zaštitama, već je i izdavala specijalne povelje kojima unapređuje zanimanja. Jedna takva tiče se ispiranja zlata na Dravi.

Početak 18. stoljeća obilježava kuga koja je harala po Ugarskoj i Slavoniji. Stoga grad obustavlja sve sajmove i uređuje lazarete zbog njezina patogena djelovanja. Mentalna reakcija grada djelovala je poput začahurene gusjenice ne puštajući nikoga unutar zidina. Takve bolesti, pa i praznovjerja, gradile su zavjetne kapele³⁸ na ulazu i izlazu iz grada. Ujedno su te građevine u kasnijem širenju grada, predstavljale glavne pravce. Nakon prestanka ratne opasnosti, u tu svrhu osnovana je gradska komisija za poljepšanje grada koja se brinula o izgledu i paralelnom rasporedu kuća, što anticipira urbanističku osvještenost gradske uprave.

U 17. stoljeću sagrađen je prvi drveni most kojim je vodio put u Međimurje odnosno iz Hrvatske u Mađarsku, te ujedno predstavljao pravac širenja grada. Otvorenju je prisustvovao i sam car Josip II, koji je zasigurno i pridonio brzom razvoju varaždinskog zanatstva, kao i općem napretku, ukinućem kmetstva 1785. No feudalni poredak trajati će do 1848. g.

Nasuprot ograničenoj proizvodnji i to gotovo isključivo na zemlji, proizvodnja grada je mnogo šira, a karakterizira je trgovina i obrt. Deruralizacija koja je prvenstveno bila uzrokovana bunama seljaka i kmetova, koje su u prvoj polovici 18. stoljeća bile uzrokom prijelaza iz naturalnog u novčano gospodarstvo. Zatim, dolaskom bana stižu plemići, feudalna gospoda i činovnici. Taj osjetan priljev novog građanstva donio je i nov način percepcije. Pod njihovim utjecajem Varaždin počinje živjeti suvremenijim životom. Taj nagli politički građanski i društveni skok, nažalost nije imao dublje posljedice što je vidljivo iz činjenice da su nakon velikog požara 1776. taj grad napustili "privremeni", a nisu ga napustili oni žitelji grada koji su bili povezani s njegovom tradicijom. 18. stoljeće je stoljeće baroka u čijem stilskom izrazu nastaju brojne zidane i kamene građanske zgrade, plemićke palače i javni objekti. Doba je to i gradnje ladanjske ili vrtne arhitekture, koje su egzistirale i unutar gradskih zidina u posjedu samostana i plemića te nekih imućnijih obrtnika i trgovaca.

Sredinom 18.³⁹ stoljeća stanovništvo počinje sve više izlaziti iz tijesnog nukleusa i graditi manje obiteljske objekte na već zacrtanim građevinskim linijama. Ono što je zanimljivo, jest da ta arhitektura pokazuje sličnosti s arhitektonskim ostvarenjima Štajerske, Slovenije, Austrije i

³⁷ Nažalost, nisam naišao na slučajeve štetnog djelovanja dima na ljude, što ne znači da ih nije bilo.

³⁸ Gustav Pijasek, Zdravstvo Varaždina do konca XVIII st., str. 79. U optujskoj sv. Florijan i zagrebačkoj sv. Roka

³⁹ A. Gabričević, str. 119.

Ugarske, što govori o utjecaju zidarskih majstora, stranaca. Rušenjem gradskih zidina 1807⁴⁰., grad ponovno dolazi u prirodni doticaj s okolinom, čime započinje proces fuzije stare jezgre i njezina novog dijela u kompaktnu cjelinu. U prvoj polovici 19. stoljeća afirmira se klasicistički ili bidermajerski stil, koji predstavlja izraz jedne nove građansko-trgovačko-obrtničke kulture. Dolazi do devalorizacije feudalnih palača baroknog graditeljstva. Trgovački stalež sa sve većom afirmacijom otvorenijeg pristupa na život, kao i uslijed svoje ekonomske snage, kupuje feudalne palače. Ne mogavši nastaviti životom bivših vlasnika, ovakav standard morao je zarađivati novi vlasnik a ne velikaški kmet.

Naglo bogaćenje kao rezultat kapitalističko-industrijalističke preobrazbe vodećeg stanovništva, te doseljenje buržoazije, značajke su druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. Industrijalizacija donosi disharmoniju ne samo gradu, već i prirodi koja ga okružuje. Težnja da se novi sadržaji logično uklope u postojeća zdanja, bila su neshvatljiva. Tko je imao novca gradio je gdje je htio i kako je htio. Međutim, industrijalizacija uvjetuje širenje znanja kako u tehničkim znanostima, tako i u prirodnim, npr. botanici. Mnogi su perivoji u okolici grada obogatili floru kraja raznim biljnim vrstama iz različitih krajeva svijeta. Ne samo obogatili, već anticipirali razvoj lučarstva i lovstva kao regulirajućim faktorima velikih šumskih prostora. Naravno da je industrijalizacija bila uzrokom istiskivanja upravo dravskih zanimanja, kao što su mlinarenje, splavaranje, zlatarenje i šajkaštvo, dok mostogradnja, brodarstvo i ribarstvo postaju još isplativijima. Moglo bi se reći da industrijalizacija kao progres, obuhvaća dvije struje: jednu koja eksploatira a druga brine za okoliš.

LITERATURA:

- Josip Adamček: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. st. do kraja XVII. st. Zagreb 1980.
 Pavao Kurtek: Gornja Hrvatska Podravina, Zagreb 1966.
 Ante Gabričević: Stanovništvo Varaždina - tijekom minulih stoljeća; Specijalno stočarstvo
 Marijan Kruglović: Stari parkovi varaždinskog kotara, Zagorski kalendar 1959.
 Despot Miroslav: O privredi grada Varaždina u prvoj polovici XIX st. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb 1963.
 Hrelja, Pavliček, Slišković, Valić: Varaždin u arhivu, Varaždin 1995.
 Povijesna naselja: Ludbreška podravina, Zagreb 1997.
 Rudolf Horvat: Povijest grada Varaždina, Varaždin 1993.
 Dragutin Feletar: Podravina, Koprivnica 1989.;
 Legrad, monografija, Čakovec 1971.
 Ivy Lentić-Kugli: Varaždin nakon požara 1776. Zagreb 1973.
 Podravski Zbornik '76, '83, '97. Radovan Kranjčec: Neki predstavnici živog svijeta Drave i njezinog zaobalja, Vladimir Blašković: Osobitosti Drave, Dragutin Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Franjo Horvatić: Mlinovi na potoku Komarnici
 Gustav Pijasek: Zdravstvo Varaždina do konca XIX st.
 Hrvatska i Europa: Kultura, Znanost i Umjetnost, Srednji vijek i Renesansa, sv. II, Zagreb 2000.
 Eugen Kotzig: Kako se vadi zlato iz Drave i Mure, Veliki Međimurski kalendar, Čakovec 1939.
 Stjepan Belošević: Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin, Zagreb 1926.

⁴⁰ Ivy Lentić-Kugli, str. 29.

Ivo Lentić: Varaždinski zlatari i pojasari, Zagreb 1981.

Vinko Lacković: Sto godina šumarstva Bilogorsko-podravske regije Bjelovar 1974.

Milivoj Vežić: Urbar Hrvatsko-slavonski, Zagreb 1882.

Igor Karaman: Privreda i društvo Hrvatske u XIX st. Zagreb 1972.

Vinko Vrgoč: Monopol potaše u bivšoj Hrvatskoj krajini

Treer, Safner, Aničić, Lovrinov: Ribarstvo, Zagreb 1995.

SUMMARY

The paper describes the significance of the river Drava in the life of riverside inhabitants. It states the main economic activities related to the Drava, which developed mostly from the 18th to the 20th century. These included the trading of goods, milling, fishing, shipping, barges, goldsmith trade and the use of swamp herbs and forests around the Drava. It also gives a presentation of the development of the town of Varaždin as the most important settlement on the Drava.

A "DEMOGRAPHIC PENINSULA" IN CROATIA¹ - FERTILITY FEATURES OF THE DRAVA-REGION BASED ON THE HUNGARIAN CENSUS IN 1910

"DEMOGRAFSKI POLUOTOK" U HRVATSKOJ – FERTILITET U REGIJI DRAVE PREMA MAĐARSKOM POPISU 1910.

Gabor HARRACH

Kalapcs u. 12

1148 Budapest

Hungary

Primljeno: 12. 11. 2010.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recezije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 331.52(497.5-69)

SAŽETAK

U članku se objašnjavaju znatne razlike u stopi fertiliteta u krajevima uz rijeku Dravu, a na osnovi mađarskog popisa stanovništva iz 1910. godine. Već je tada stopa fertiliteta (i nataliteta) bila niža na području Bjelovarsko-križevačke županije i Županije Somogy nego u ostalim okolnim hrvatskim i mađarskim županijama. Osobito je niska stopa fertiliteta bila na području Podravine, dok je ta stopa u Varaždinskoj županiji i Virovitičkoj županiji bila znatno viša. Zato se može govoriti o fenomenu određenog "demografskog otoka" s niskim natalitetom.

Key words: Historical demography, fertility rate, birth rate, ethnics and denominations

INTRODUCTION

"It has been half a century that Petar Matković launched the independent Croat statistical literature,² and the Royal Statistical Office of Zagreb has been existing for only forty years (since 1875), but during this period the Croat statistical profession has reached such a standard of development that it would give enough reason to be proud for any other nations in the West." This is the initial sentence of a book entitled *The population of Croatia*, written by József Szücsi, issued in Budapest, 1916. The author in his introduction takes offence at the representatives of the Hungarian social sciences that they examine mostly distant nations while "having lived in the same state community with our Croat brothers _ the long joint historical past had created such a connection between the two nations that we (*Hungarians – G.H.*) should keep in view the relations with them always with the greatest interest".³

¹ Maps of this study, based on the author's data, were made by László Sebok.

² Statistički nacrt trojedne kraljevine, 1864

³ The original parametres of the book: Szücsi József: *Horvátország népessége*. Budapest, Fritz Ármin Könyvnyomdája, Budapest, 1916

Szücsi's work is one of the most comprehensive summaries of the demographic relations of Croatia from this period, the value of which will not be changed either in positive or in negative sense by the author's political comments. The interest of researchers in border regions revived nine decades later, after the change of regimes in Eastern and Central Europe, parallel with the establishment of Euroregions. Hence I will write about the demographic relations of the time when Croat–Hungarian state border was still considered to be an inner frontier, thus this social area was less divided than nowadays. This summary contains a small part of a longer research, the aim of which is to examine the impacts of traditional social facts (religion, ethnicity, property relations, educational level, rates of employment, family-sociological features) on fertility in Central Europe at the beginning of the 20th century. The following text is about the possible coherences between ethnic/religious relations and fertility.

A few generations ago these facts determined the demographic processes in Europe much more than today. Central-Europe is one of the most interesting subjects to research this phenomena. First of all religious traditions still played an important role in everyday life of the region at this time, but on the other hand a lot of social facts had already had impacts on reproduction, such as the proportion of literates and educated persons, estate conditions, distribution of employees by different sectors, etc. In our case the most important question is how ethnic and religious proportions can determine the formation of fertility of this multicultural area at the beginning of the 20th century. The Austro–Hungarian Monarchy, extending to 667 thousand square kilometers within Central Europe, was the most multi-ethnic political conglomerate in Europe in the 19-20th century. I chose to examine four Croatia and one Hungarian counties (as a small region of the Monarchy) along the River Drava, which formed at that time an inner state border between Hungary and Croatia (see the maps below). Inhabitants living here belonged to the big religious cultures of Europe (Roman Catholic, Protestant, Orthodox). The data applied during the research are based on the Hungarian census in 1910.

GENERAL FERTILITY FEATURES IN THE AREA RESEARCHED

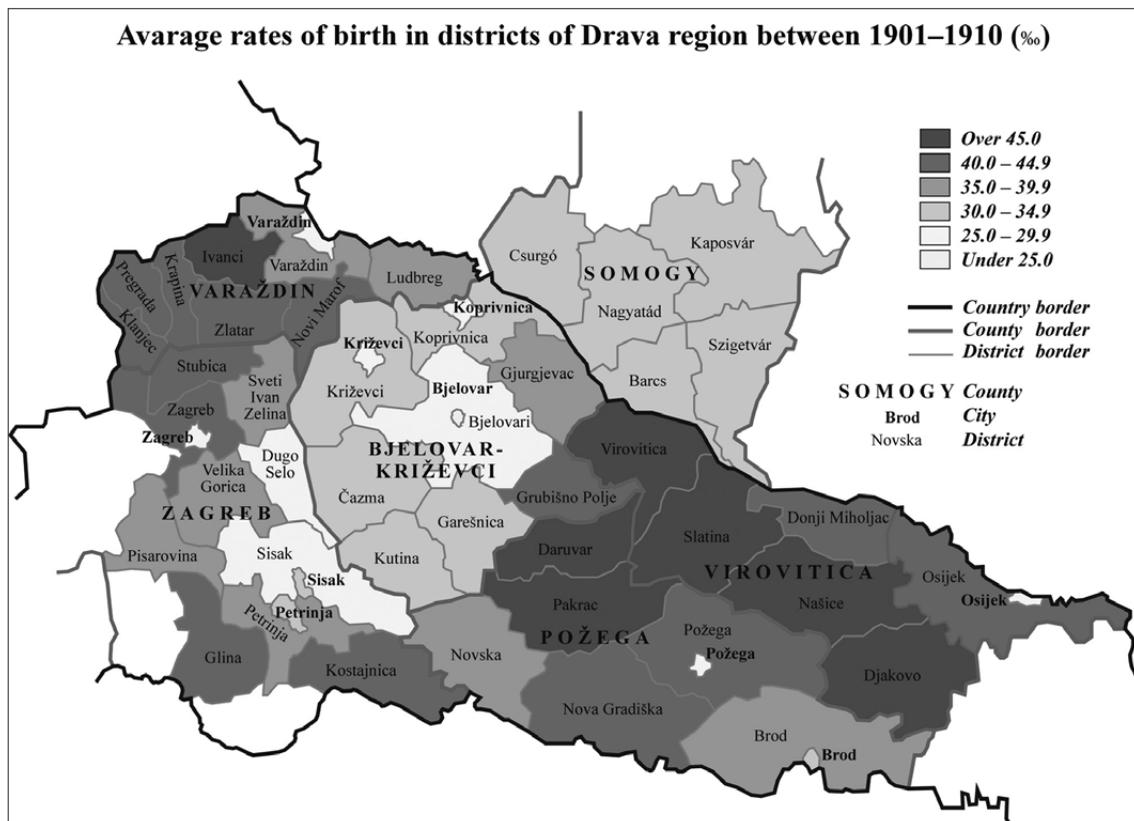
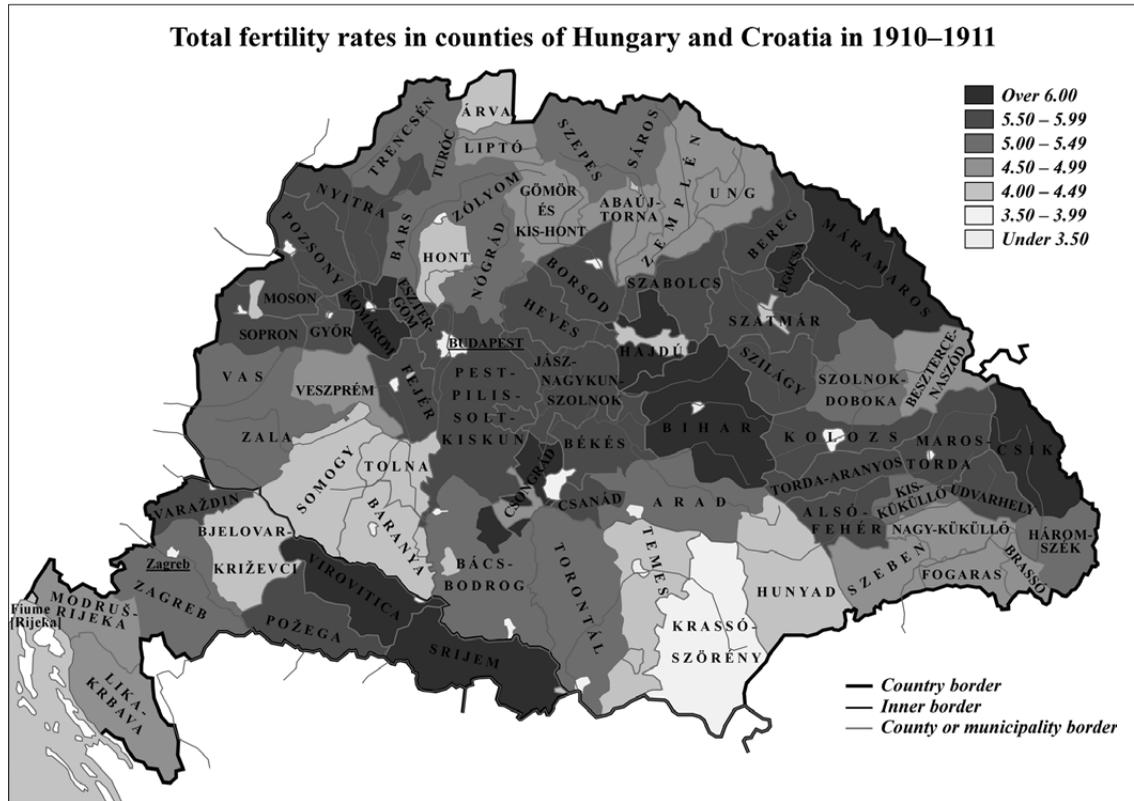
Areas which consist of counties having similar fertility rates are named here as "demographic regions". The first map below shows the total fertility rates in the counties and major cities of Hungary and Croatia in 1910–1911.

In our case the fertility rates in counties nearby the River Drava are only relevant for us. It is obvious that counties situated at the southern side of the river have high rates, but all of their neighbor counties in Hungary have low ones. The geographical continuity of the Croat counties having high fertility is broken interrupted by a "demographic peninsula", Bjelovar-Križevci county, the rate of which is similar to the Hungarian counties' as it can be seen below.

1st table: The total fertility rates of counties examined in Hungary and Croatia

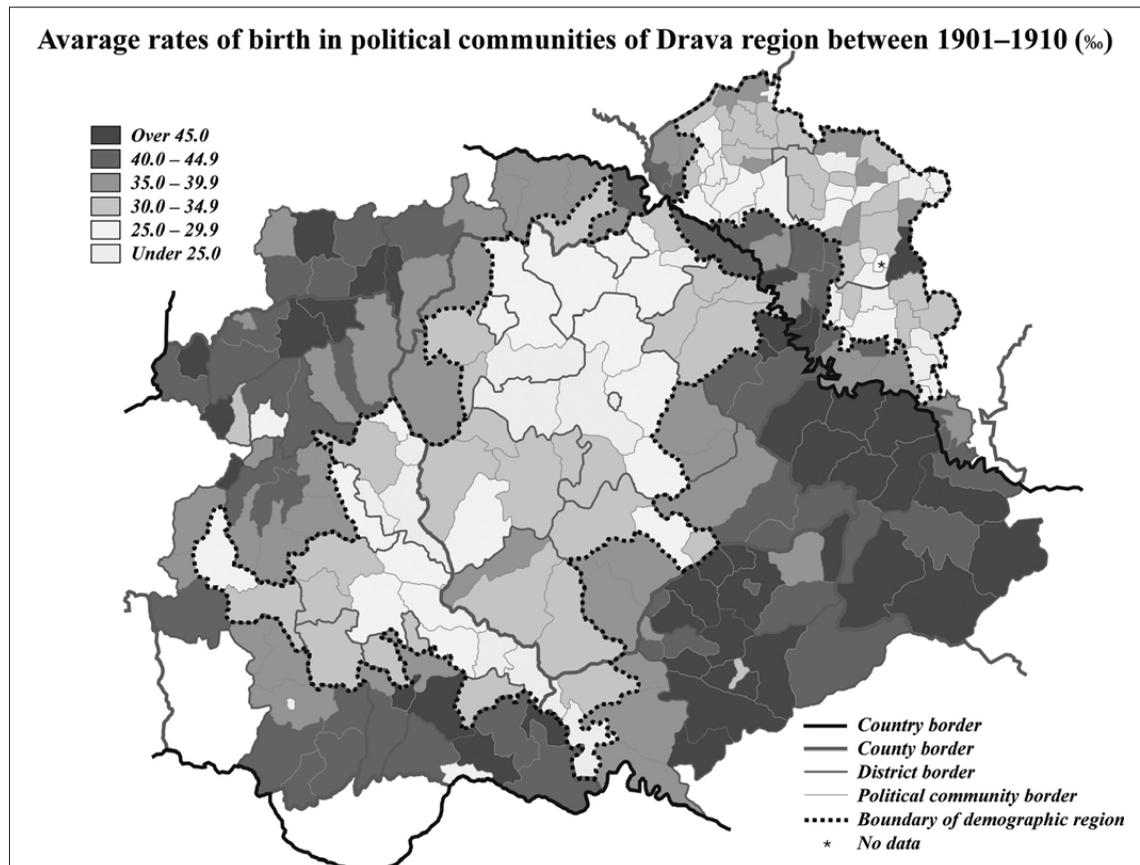
		1900-1901	1910-1911
Hungary	Somogy	4.94	4.34
	Bjelovar-Križevci	4.51	4.31
Croatia	Varaždin	5.75	5.66
	Požega	5.50	5.53
	Virovitica	6.05	6.12

The demographic data on district level can be found in the 2nd map. It shows the average birth rates between 1901–1910 in each districts. (On this administration level fertility rates could not be calculated from the data of the Hungarian census in 1910.)

It can be seen that there are very large territorial deviations between the rates of births, and sharp boundaries are located between the areas with high and low rates. This fact enables the comparative examinations of demographic features and other social variables on a territorial basis. During the research I examined 252 settlements which are placed on the so-called "demographic peninsula" and its surrounding areas. In this sample, the proportions of settlements with high and low birth rates are (approximately) 50-50. The lowest value, 13‰, belongs to a Hungarian village Kisbajom, mostly with Calvinist inhabitants. The highest one, 57‰, can be found in Končanica in the Daruvar district, inhabited by Czech Catholics.

The demographic peninsula of Bjelovar-Križevci consists of settlements having birth rates under 35‰, making a continuous field (see 3rd map). This field includes also "transition zones" between areas with lower and higher birth rates. (It is important that in Croatia the smallest administration unit was the so-called political community, which was made by drawing together villages in an administrative sense.)

The following facts can be seen on the map.

On the one hand the zone with low birth rates does not cover entirely the area of Bjelovar-Križevci county, on the other hand it extends over that.

The geographical continuity between this zone and the settlements in Somogy county having similar low rates is slight; the two areas meet along just a short line.

Settlements having higher birth rates located along the River Drava make a narrow but continuous geographical stripe, connecting both of the banks. It means that this Croat demographic region spreads onto some Hungarian settlements.

The 2nd table contains the data of the demographic region of Bjelovar-Križevci, compared to the data of those administrative units which includes the demographic region mentioned.

2nd table: The towns and political communities of "demographic peninsula" of Bjelovar-Križevci within the administrative area and population

County	District	Administrative area		Demographic area within the admin. area	
		Political community	Inhabitant	Political community	Inhabitant
		47	332 592	33	230 012
Bjelovar-Križevci	Bjelovar	9	69 023	7	57 085
	Čazma	6	34 372	6	34 372
	Garešnica	5	28 256	3	13 334
	Gjurgjevac	7	53 798	3	31 398
	Koprivnica	7	41 224	6	34 809
	Križevci	7	60 056	5	35 242
	Kutina	3	23 772	3	23 772
	Other district	3	22 091	0	0
		39	307 010	1	5 969
Varaždin	Ludbreg	6	35 874	1	5 969
	Other district	36	271 136	0	0
		70	265 272	3	7 966
Požega	Novska	7	28 621	3	7 966
	Other district	63	236 651	0	0
		99	515 014	20	88 536
Zagreb (without the capital)	Dugo Selo	5	21 797	5	21 797
	Glina	8	44 621	1	1 986
	Velika Gorica	7	33 455	1	5 527
	Petrinja	8	37 655	3	18 323
	Pisarovina	5	22 432	1	5 352
	Sisak	9	35 551	9	35 551
	Other district	57	319 503	0	0
Together		255	1 419 888	57	332 483

ETHNIC, DENOMINATIONAL AND DEMOGRAPHIC COHERENCES

Mass appearance of families with an only-child was observed at the beginning of the 20th century, first of all at the northern side of the River Drava in Hungary. Later this habit became so usual that it was the most important field of the Hungarian social researches between the two World Wars. Explanation-theories can be separated into two groups: one verified the the only-child phenomena by economic causes as estate conditions and heritage usages, the other explained it by protestant cultural traditions, adding the fact that Catholic settlements have higher fertility in general.⁴ The results of our examination reinforce and refute the denominational explanation at the same time. For example most of the inhabitants in Bjelovar-Križevci county, Croatia, are Roman Catholics, but the county has a low birth rate. However, from the 252 settlements examined, the ten villages with the lowest birth rates have strong Calvinist majorities. The tables below show the total fertility rates and ethnic/denominational deviations among the counties examined.

⁴ List of these theories and researches are gathered and published by Rudolf Andorka. Original version: Andorka Rudolf: A dél-dunántúli egykeutatók története. In: *Gyermek, család, történelem*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Budapest, 2001. p.13-29.

3rd table: Ethnic division of the counties in Drava-region in 1910

Country	County	Total fertility rate (1910–1911)	Croat	Hungarian	German	Serb
%						
Hungary	Somogy	4.34	2.7	91.2	5.1	–
Croatia	Bjelovar-K.	4.31	76.3	4.3	1.3	13.4
	Varaždin	5.66	97.7	0.4	0.4	0.8
	Požega	5.53	53.8	6.2	5.0	25.2
	Virovitica	6.12	50.4	13.8	15.0	17.1
Region together		5.17	54.7	2.1	5.1	10.4

4th table: Denominational division of the counties in Drava-region in 1910

Country	County	Total fertility rate (1910–1911)	Roman Catholic	Calvinist	Lutheran	Orthodox
%						
Hungary	Somogy	4.34	74.8	17.4	4.9	–
Croatia	Bjelovar-K.	4.31	84.9	0.4	0.4	13.4
	Varaždin	5.66	98.7	–	–	0.8
	Požega	5.53	70.1	1.2	1.4	25.4
	Virovitica	6.12	77.5	1.9	0.8	17.6
Region together		5.17	81.2	4.7	1.6	10.5

It is obvious that River Drava, beyond its state border function, also makes an imaginary border between the Hungarian and the Croat majorities, while Serbs have a relevant presence in Požega and Virovitica counties. Concerning the denominational deviation, the region entirely has a Roman Catholic majority, but in Hungary the Calvinist, and in Croatia the Orthodox are the second largest denominations. If we look at the entire region, it can be calculated that there are no correlations between the ethnic/denominational proportions and the fertility rates. But it does not mean the shortage of correlations in the smaller areas, as it will be clear below.

The Hungarian census in 1910 gives the age-specific data of the main ethnic groups and denominations by genders on county level. By those numbers the fertility rates of these groups can be calculated, see the 4th and 5th tables below. (In parentheses the rates of those ethnics and denominations can be found of which population is under 4% within the concret territorial unit.)

5th table: Fertility rates of the major ethnics in Drava region in 1910-1911

Country	County	Croat	Hungarian	German	Serb	All of the inhabitants
Hungary	Somogy	(4.91)	4.35	3.35	–	4.34
Croatia	Bjelovar-K.	4.39	4.15	(4.69)	3.66	4.31
	Varaždin	5.59	(2.33)	(1.28)	(3.59)	5.66
	Požega	5.28	4.78	5.16	6.14	5.53
	Virovitica	6.39	4.97	5.28	6.21	6.12
Region together		5.29	4.41	4.69	5.39	5.17

6th table: Fertility rates of the major denominations in Drava region in 1910-1911

Country	County	R. Catholic	Calvinist	Lutheran	Orthodox	All of the inhabitants
Hungary	Somogy	4.75	2.91	3.68	–	4.34
Croatia	Bjelovar-K.	4.40	(4.58)	(6.95)	3.72	4.31
	Varaždin	5.54	–	–	(3.70)	5.66
	Požega	5.33	(3.97)	(6.49)	6.15	5.53
	Virovitica	6.09	(3.49)	(4.90)	6.24	6.12
Region together		5.16	3.01	(4.33)	5.43	5.17

Conclusions of these numbers are the following facts:

Catholics, being dominant in every county, and Orthodoxes, being relevant in three Croatian counties, have no constant fertility rates, but varying ones, changing in parallel with the fertility rates of each county.

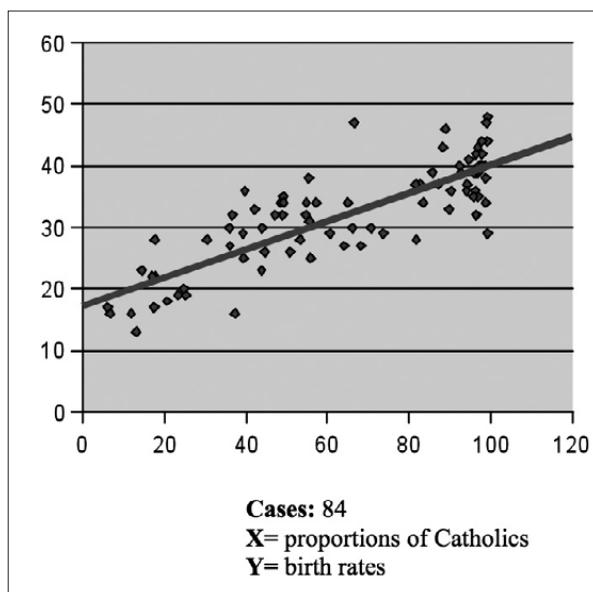
In ethnic respect we can declare the same conclusions about the Croats, Hungarians and Serbs.

The fertility rates of denominations and ethnics having slight proportions are hectic.

Moreover, there is no such rule that the reproduction of some ethnic groups or denominations should usually be higher than another's.

The statements above reinforce the fact that in the whole region examined the denominational and ethnic proportion number cannot be an independent variable in demographic respect. *All things considered the denominational and ethnic proportions can be coherent with the fertility rates in some districts, but they cannot explain the larger territorial deviations.*

Correlations between denominational/ethnic proportions and fertility are proved clearly only in Southern-Somogy county. 84 of the 252 settlements examined are located here. The table on denominations above shows that this area is populated mostly by Catholics and Calvinists, except for six villages having Lutheran absolute majorities. Below a point-diagram and its regression line indicate the correlation between the proportion numbers of Roman Catholics and the birth rates in settlements of Southern-Somogy county. (If we examined the proportion of Protestant inhabitants, we would get, of course, the reverse of this regression line on the graph.)

1st diagram: Proportions of Roman Catholics (%) and rates of birth (‰) in settlements of Southern-Somogy in 1910

Although the correlation is unambiguous, we should not suppose a direct logical connection between the Protestant cultural traditions and the aversion to childbirth. Probably the denominational status has an impact on the fertility in an indirect way: a third factor has been placed between reason and its effects within the logical chain. However, it is possible that Catholics and Protestants have different attitudes towards some economical challenges in house holdings (for instance, the division of small estates as inheritances among the descendants) and these differences manifested themselves by the deviated numbers of children. As Max Weber wrote, "...the Protestants (...) both as majority and as minority, have shown a special tendency to develop economic rationalism which cannot be observed to the same extent among Catholics either in the one situation or in the other."⁵

In the Croatian counties examined there are no examples of similar correlations like before. If we would like to describe the demographic features of the latter counties, our conclusions would be the following facts:

While in Southern-Somogy county, Hungary, 30 villages among the 51 settlements having lower birth rates than 35‰, have Protestant and Hungarian majority, in Croatia every settlements which have the same rates are Catholic and ethnic Croat.

The upper part of the Drava region (Varaždin and Northern-Zagreb counties) is an absolutely homogeneous area in ethnic and denominational respect, with high fertility. Settlements with higher than 35‰ birth rate have Catholic and Croat population too, proportions of them are almost 100%.

Eastern and Southern part of the Drava region (Virovitica, Požega and Southern-Zagreb counties) is a multicultural area. All ethnic and religious groups have high fertility.

As it was mentioned in the introduction, during the entire research other social facts were examined also, over the denominational and ethnic view. Although the representation of these results here is not necessary anyway, it is worth to mention that firstly two things could have impacts on the fertility at this period in the region examined. They were the proportion of literates among the fertile women in fertile age and the social conventions on marriage. Connections between the fertility and other economic or social facts (estate conditions, employment structure or attitude-transfer related to inner immigration) cannot be proved. Two reasons can be imagined as explanations: in fact there are no correlations or the data of the Census 1910 are not sufficient to prove our suppositions yet.

SUMMARY

The aim of this research was to explore the reasons of the differences between fertility rates in the region around the Croat–Hungarian border at the beginning of the 20th century. The data applied during the examination are based on the Hungarian census in 1910. Areas having similar fertility rates are named as "demographic regions". Counties in Croatia along the driver Drava have high rates, except a "demographic peninsula", Bjelovar-Križevci county, which interrupts this geographical continuity. Bjelovar's fertility is similar to the Hungarian counties' at the opposite side of the river. During the research I examined 252 settlements, describing the exact geographical extension of the "peninsula" mentioned before, naming the concrete settlements (under 35‰ birth rate) belonging to this region.

Examination of the possible reasons of demographical differences leads to the conclusion that the denominational and ethnic proportions can be coherent with the fertility rates in some dis-

⁵ Max Weber: *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. George Allen & Unwin Ltd. 1930. Translated by Talcott Parsons. p.39.

tricts, but they cannot explain the larger territorial deviations. For example, Varaždin and Northern-Zagreb make an absolutely homogeneous area in ethnic and denominational respect, with high fertility. Virovitica, Požega and Southern-Zagreb counties make a multicultural area with high fertility too. However a linear regression analysis indicates a correlation between the proportion of Roman Catholics and the birth rates in the Hungarian settlements examined.

ČLANCI - ARTICLES

PODNEBNE SPREMEMBE V SLOVENIJI

KLIMATSKE PROMJENE U SLOVENIJI – NA PRIMJERU LJUBLJANE I MARIBORA

CLIMATE CHANGE IN SLOVENIA – USING THE EXAMPLES OF LJUBLJANA AND MARIBOR

Igor ŽIBERNA

Oddelek za geografijo

Filozofska fakulteta

Koroška cesta 160

Maribor 2000

Slovenija

Primljeno: 12. 2. 2011.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recezije

Pregledni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 630.93-497.5(Slovenija)

IZVLEČEK

V članku so prikazani trendi temperatur, padavin, evapotranspiracije in vodne bilance za meteorološki postaji Ljubljana (1865-2010) in Maribor (1876-2010). Analizirane so spremembe mesečnih, sezonskih in letnih povprečij v opazovalnih nizih. Obravnavana je tudi dinamika sprememb trendov v opazovalnem obdobju, tudi v povezavi z aktivnostjo Sonca.

SAŽETAK

U članku su prikazani trendovi kretanja temperatura, padalina, evapotranspiracije i vodne bilance, u meteorološkim postajama Ljubljana (od 1876. do 2010.) i Maribor (od 1876. do 2010.). Analizirane su promjene mjesečnih, sezonskih i ljetnih prosjeka u promatranom nizu. Također je objašnjena i dinamika tih promjena, a u skladu s promjenama u aktivnosti Sunca.

Ključne besede: trendi temperatur, trendi višine padavin, trendi vodne bilance, podnebnne spremembe, Slovenija

Ključne riječi: kretanje temperatura, kretanje količine padalina, kretanje vodne bilance, klimatske promjene, Slovenija

Key words: temperature changes, precipitation changes, water balance changes, climate changes, Slovenia

1. UVOD

Spremembe podnebja na lokalni in globalni ravni so splošno priznano dejstvo. Vzroki za podnebne spremembe so lahko različni. Lahko bi jih razdelili v tri večje skupine:

- astronomski vzroki: Osnovni astronomski vzrok za spreminjanje podnebja na Zemlji izvira iz treh Milankovičevih ciklusov: spreminjanja sploščenosti Zemljine orbite (perioda reda velikosti 100 000 let), precesije pomladišča (perioda reda velikosti 22 000 let) in spreminjanja nagnjenosti Zemljine osi (perioda reda velikosti (42 000 let) (Houghton 2009, 86). Med astronomske vzroke sodi tudi spreminjanje aktivnosti Sonca (praviloma z 11 letnim ciklom). Manj redni vzroki izvirajo predvsem iz padcev večjih teles na Zemljo, ki vplivajo na prosojnost Zemljine atmosfere, s tem pa tudi na spremenjeno energijsko bilanco našega planeta.

- atmosferski vzroki: Sestava Zemljine atmosfere se ves čas spreminja. V preteklosti so bili vzrok za spremembe naravni (spremenjeni biogeokemični krogi na Zemlji, nihanja vulkanske aktivnosti). Posledice so spremenjena kemijska zgradba atmosfere, ki vpliva na koeficiente absorptivnosti in transmitivnosti in s tem na spreminjanje energijske bilance.

- terestrični vzroki: med te sodijo spreminjanje razmerja med kopnim in morjem, spremembe v rabi tal, spremembe v albedu, spremembe morskih tokov in orogeneza.

V zadnjem času govorimo o čedalje intenzivnejšem posegu človeka v biogeokemične kroge na Zemlji, predvsem v kroženje CO₂ (Plut, 2010, 178). Kot posledica povečanih vnosov toplogrednih plinov v ozračje, se njihove koncentracije višajo, kar modificira energijsko bilanco našega planeta. Zaradi povečane absorpcije dolgovalovnega sevanja v atmosferi je namreč komponenta dolgovalovnega protisevanja čedalje večja, kar vpliva na zmanjševanje energijskih izgub atmosfere, posledično pa vodi segrevanju. Naravnim vzrokom se torej pridružujejo umetni, antropogeni (Houghton 2009).

2. METODOLOGIJA

O spremembah posameznih podnebnih parametrov lahko najbolj zanesljivo govorimo v t.i. instrumentalnem obdobju, to je v času, ko meteorološke elemente merimo. V Sloveniji potekajo meritve v okviru meteorološke službe od sredine 19. stoletja naprej. Najstarejša meteorološka postaja je bila locirana v Ljubljani. Lokacija meteorološke postaje se je v celotnem obdobju spreminjala (Tabela 1).

Tabela 1: Lokacije meteorološke postaje Ljubljana med leti 1853 in 2010.

Lokacija	Nadmorska višina (m)	Obdobje delovanja
Prečna ulica	287	1.1.1853-1.1.1891
Prečna ulica	290	1.1.1891-1.7.1895
Vegova ulica	306	1.7.1895-16.1.1919
Vegova ulica	304	16.1.1919-1.1.1925
Geografski inštitut	309	1.1.1925-1.1.1926
Ljubljana-Dvorec	306	1.1.1926-1.1.1948
Ljubljana-Bežigrad	299	1.1.1948-

Vir: Arhiv Urada za meteorologijo, 2011.

Nadmorska višina postaje se je v omenjenem obdobju premikala v razponu relativne višine 22 m. Bolj kot sprememba višine pa je pomembna sprememba rabe tal v okolici opazovalnega prostora. To je mogoče opaziti predvsem v zadnjih desetletjih, ko je postaja locirana na območju

Bežigrada. Prvotna oblika rabe tal v okolici opazovalnega prostora so bile njive in vrtovi, danes pa je okolica pozidana, zaradi česar se vplivu mestnega toplotnega otoka ni mogoče izogniti. Zgodnji podatki v arhivu niso popolni, zato smo v našo analizo vključili obdobje po letu 1865. Tudi v tem obdobju podatki niso povsem homogeni. Za manjkajoča obdobja smo podatke interpolirali s pomočjo podatkov meteorološke postaje Trst.

Sorazmerno dolgo merilno obdobje ima tudi meteorološka postaja Maribor, kjer so začeli z meritvami že leta 1864 (Povše 1984), vendar zgodnji podatki žal niso dostopni. Urejeni niz podatkov za meteorološko postajo Maribor zato obstaja od leta 1876 naprej. Tudi podatki za Maribor zaradi spreminjanja lokacij žal niso povsem homogeni (Tabela 2).

Tabela 2: Lokacije meteorološke postaje Maribor med leti 1876 in 2010.

Lokacija	Nadmorska višina (m)	Obdobje delovanja
Zavod za pospeševanje sadjarstva	269	1.1.1876-31.12.1877
Splošna postaja	297	1.1.1882-31.12.1917
Zavod za pospeševanje sadjarstva	269	1.1.1921-31.12.1947
Maribor - Tezno	275	1.1.1948-31.12.1961
Maribor - Tabor	275	1.1.1962-

Vir: Arhiv Urada za meteorologijo, 2011. Povše, 1984.

Od začetka meritev do časa po 2. svetovni vojni je bila meteorološka postaja Maribor locirana na levem bregu Drave, ob vznožju Mariborskih goric na lokaciji Zavoda za pospeševanje sadjarstva, od leta 1948 do leta 1961 pa je delovala na območju nekdanjega športnega letališča na obrobju mesta ob današnji južni vpadnici v mesto. Leta 1961 so meteorološko postajo preselili za okoli 500 m proti severozahodu. Z rekonstrukcijo značilnosti rabe tal s pomočjo starejših zemljevidov in vojaških aerofotoposnetkov lahko z gotovostjo sklepamo, da se do konca 60. in začetka 70. let 20. stoletja oblika rabe tal ni bistveno spreminjala. Na vseh obravnavanih lokacijah so se v okolici nahajali travniki, vrtovi in njive. Šele na koncu 60. let so v okolici sedanje lokacije meteorološke postaje začele rasti prve stavbe (gasilski dom, stanovanjski bloki ob Rapočevi ulici in Jadranski cesti, nakupovalna središča in servisne dejavnosti s pripadajočimi asfaltiranimi parkirišči). Tako se tudi na primeru Maribora v zadnji 50. letih pri analizi podnebnih sprememb ne moremo izogniti vpliva mestnega toplotnega otoka (Žiberna 1996; Žiberna 2006).

Pri obeh obravnavanih meteoroloških postajah smo analizirali trende naslednjih meteoroloških elementov:

- povprečne temperature zraka
- povprečne višine padavin
- povprečne vrednosti potencialne evapotranspiracije po Thornthwaitu
- povprečna vodna bilanca
- indeks kontinentalnosti po Kernerju.

Podatke o temperaturah, padavinah, evapotranspiraciji in vodni bilanci smo analizirali na nivoju mesecev, leta in sezon, pri čemer smo upoštevali klasično klimatsko tipizacijo sezon (pomlad od 1. marca do 31. maja, poletje od 1. junija do 31. avgusta itd.).

Zaradi omejenega števila merjenih meteoroloških elementov na obeh postajah predvsem do sredine 20. stoletja, smo se pri računanju potencialne evapotranspiracije bili prisiljeni zateči k preprostemu Thornthwaitovemu modelu, po katerem se potencialna evapotranspiracija za dani mesec računa po naslednjem obrazcu:

$$PET_m = 1,6 \times \left(100 \times \frac{T_m}{I} \right)^a$$

Pri čemer pomenijo:

T_m – povprečna mesečna temperatura v °C

I – člen, ki ga izračunamo po obrazcu:

$$I = \sum_{m=1}^{12} \left(\frac{T_m}{5} \right)^{1,514}$$

a - člen, ki ga izračunamo kot funkcijo I :

$$a = (6,75 \times 10^{-7} \times I^3) - (7,7 \times 10^{-5} \times I^2) + (1,79 \times 10^{-2} \times I) + 0,49$$

(Linacre, 1992).

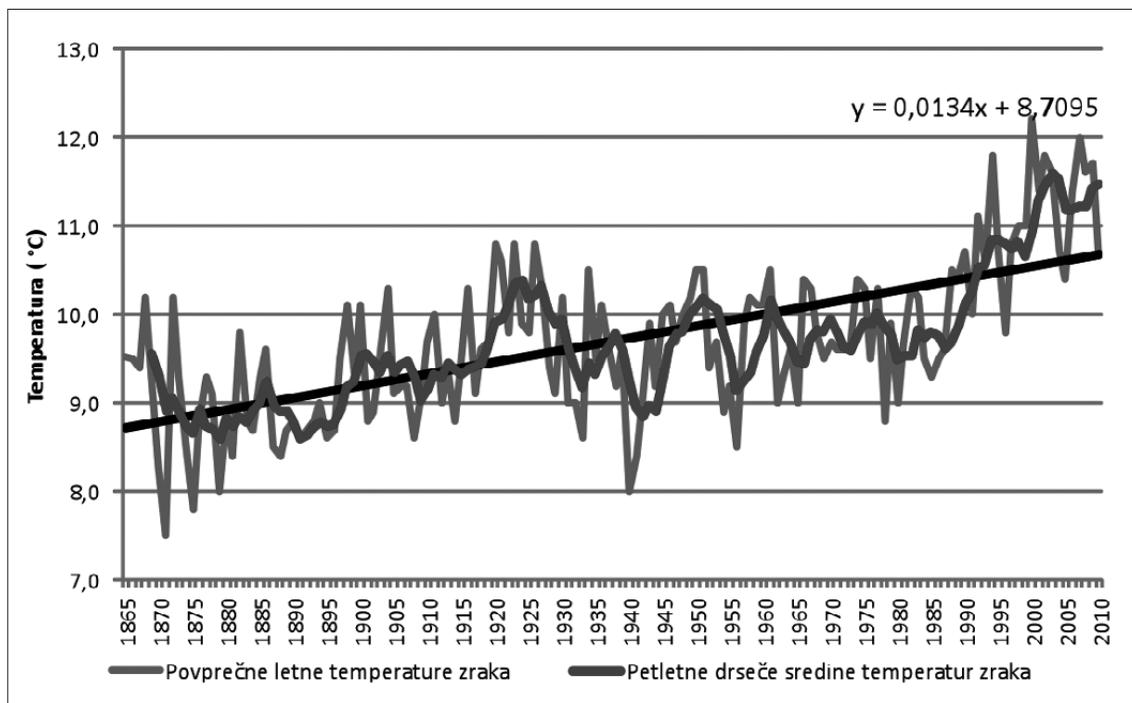
Vodno bilanco smo privzeli kot razliko med višino padavin in potencialno evapotranspiracijo.

Trende klimatskih parametrov smo prikazali tudi s petletnimi drsečimi sredinami. Zveze med temperaturnimi trendi in aktivnostjo Sonca smo analizirali z uporabo povprečnih mesečnih vrednosti Wolfovega števila. Slednje je merilo aktivnosti Sonca s pomočjo števila peg in števila skupin peg na Soncu. Verificirani podatki o povprečnem mesečnem Wolfovem številu se nahajajo na spletni strani NASE in sicer za obdobje od leta 1749 naprej (<http://solarscience.msfc.nasa.gov/SunspotCycle.shtml>).

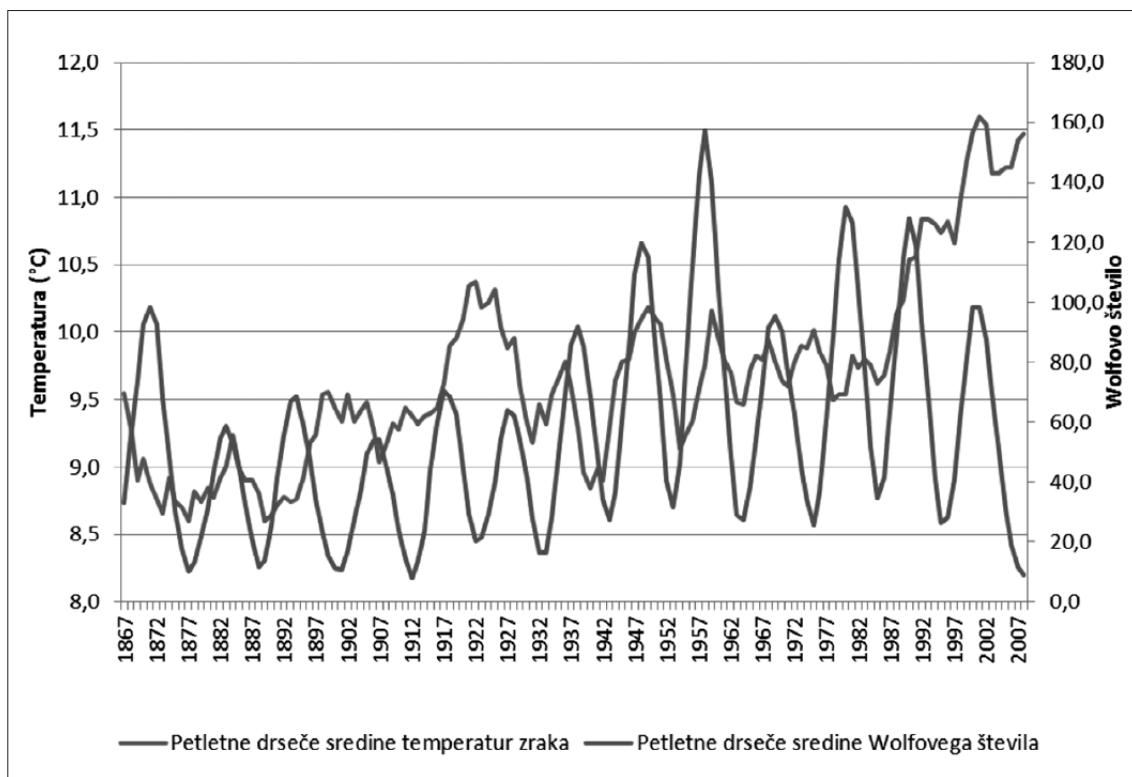
3. TRENDI TEMPERATUR ZRAKA

Začetek merjenja temperatur zraka v Sloveniji sovpada s koncem "male ledene dobe", obdobja s podpovprečnimi temperaturami zraka, ki se je začelo sredi 16. stoletja (Borroughs 2007, 256). Trend povprečnih letnih temperatur v obdobju 1865-2010 je bil v Ljubljani s stopnjo 1,35°C/100 let. V vseh mesecih so bili trendi temperatur zraka pozitivni. Najvišji trendi so se pojavljali v januarju (1,91°C/100 let) in februarju (1,79°C/100 let). Najnižji trendi so se pojavljali v septembru (0,85°C/100 let) in aprilu (0,93°C/100 let). Med letnimi časi so se najbolj segrevali zima (1,68°C/100 let), sledili pa so pomlad (1,35°C/100 let), poletje (1,25°C/100 let) in jesen (1,13°C/100 let). Trendi povprečnih letnih temperatur so bili v posameznih obdobjih seveda različni, opaziti pa je mogoče višanje trendov. V zadnjih 100 letih, v obdobju 1911-2010 so se povprečne letne temperature zraka višale s stopnjo 1,56°C/100 let, v zadnjih 70 letih (1941-2010) s stopnjo 2,61°C/100 let, v zadnjih 50 letih (1961-2010) s stopnjo 4,29°C/100 let, v zadnjih 30 letih (1981-2010) pa celo s stopnjo 4,91°C/100 let. V obdobju 1981-2010 so se najbolj segrevale zime (7,76°C/100 let), sledile pa so pomladi (7,28°C/100 let), poletja (7,27°C/100 let) in jeseni (4,94°C/100 let). Med meseci sta se v zadnjih 30 letih v Ljubljani najbolj segrevala februar (11,65°C/100 let) in junij (11,64°C/100 let).

Povprečne letne temperature v Ljubljani so v prvem petletnem obravnavanem obdobju (1865-1869) znašale 9,5°C. Temperature so se nato do leta 1880 znižale na 8,0°C, nato pa ponovno

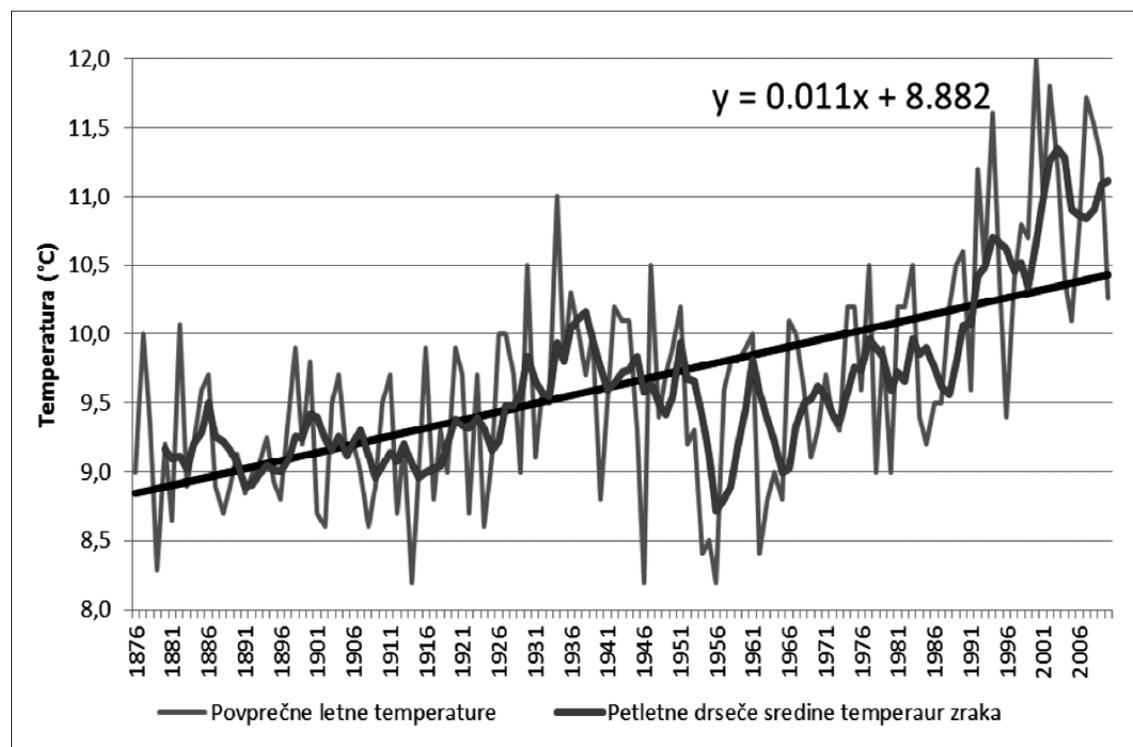
Sl. 1 Trendi povprečnih letnih temperatur zraka in petletne drseče sredine letnih temperatur v Ljubljani (1865-2010).
Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011.

Sl. 2 Petletne drseče sredine povprečnih letnih temperatur v Ljubljani (1865-2010) in Wolfovega števila.
Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011., <http://solarscience.msfc.nasa.gov/SunspotCycle.shtml>

naraščale. Oscilacije maksimalnih petletnih drsečih sredin so se nato do 20. letja pojavljale z viški v letih 1882, 1899, 1911 in 1922, torej z intervali 15 let, 17 let, 12 let in 11. let. Vsak maksimum je bil višji od preteklega. Petletne drseče sredine temperatur zraka so v Ljubljani leta 1922 znašale 10,4°C. Sledilo je obdobje, ko so povprečne temperature zraka nekoliko upadle oziroma niso naraščale s tempom, ki je bil značilen za konec 19. in začetek 20. stoletja. Maksimumi petletnih drsečih sredin so se pojavljali v letih 1935, 1948, 1959, 1975 in 1981. Zanimivo je, da so vrednosti temperatur zraka v maksimumu rahlo upadale, oscilacije pa so se pojavljale z intervali 12 let, 13 let, 11 let, 7 let in 6 let. Splošno je priznано, da so vzrok za stagnacijo in padec temperatur zraka od sredine 20. stoletja do začetka 80. let 20. stoletja vnosi delcev in nekaterih plinov, ki so posledica intenzivnejšega kurjenja fosilnih goriv in prometa (Lamb 1995, 329). Amplitude posameznih oscilacij so postajale čedalje nižje. Razpon maksimalne in minimalne temperature petletnih drsečih sredin v obdobju med 1922 in 1931 je znašal 1,2°C, razpon oscilacije med leti 1978 in 1981 pa le 0,3°C. Od leta 1981 naprej beležimo ponovno intenzivnejšo rast temperatur zraka. maksimumi oscilacij petletnih drsečih sredin so se v Ljubljani pojavljali v letih 1993 in 2001. Povezava z aktivnostjo Sonca je šibka. Sovpadanje maksimuma petletnih drsečih sredin Wolfovega števila in temperature zraka kaže na sovpadanje maksimumov obeh parametrov v letih 1882, 1935, 1948, 1959, 1966, 1993 in 2001. Vendar pa se po 80. letih temperature zraka očitneje višajo, metem ko aktivnost Sonca tudi v maksimumih celo rahlo upada. Pearsonov korelacijski koeficient med petletnimi drsečimi sredinami Wolfovega števila in temperatur zraka v Ljubljani znaša le 0,1951.

Tudi v Mariboru v obravnavanem obdobju 1876-2010 lahko govorimo o naraščanju povprečnih letnih temperatur in sicer s stopnjo 1,19°C/100 let. Med sezonami so se najintenzivneje segrevali zima (1,37°C/100 let) in pomlad (1,31°C/100 let), sledili pa so poletje (1,11°C/100 let)

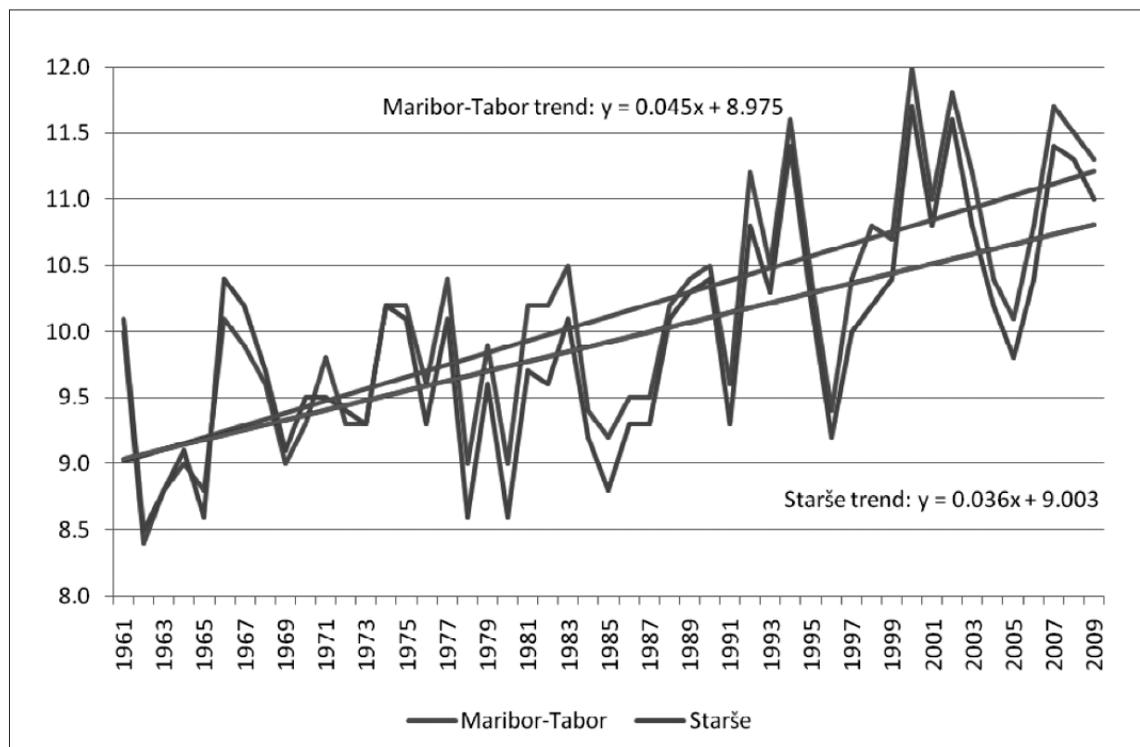

Sl. 3 Trendi povprečnih letnih temperatur zraka in petletne drseče sredine letnih temperatur v Mariboru (1876-2010). Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011.

in jesen ($0,94^{\circ}\text{C}/100$ let). Med meseci so se najintenzivneje segrevali februar ($1,69^{\circ}\text{C}/100$ let) in januar ($1,68^{\circ}\text{C}/100$ let), za tem pa še maj ($1,46^{\circ}\text{C}/100$ let), november ($1,30^{\circ}\text{C}/100$ let) in april ($1,27^{\circ}\text{C}/100$ let). Tudi v Mariboru lahko zaznamo, da se trendi v zadnjih desetletjih stopnjujejo. Če smo za zadnjih 135 let ugotovili intenzivnost segrevanja povprečnih letnih temperatur s stopnjo $1,19^{\circ}\text{C}/100$ let, pa so ti trendi za obdobje 1911-2010 (100 let) $1,56^{\circ}\text{C}/100$ let, za obdobje 1941-2010 (70 let) $2,61^{\circ}\text{C}/100$ let, za obdobje 1961-2010 (50 let) $4,29^{\circ}\text{C}/100$ let in za obdobje 1981-2010 (30 let) celo $4,91^{\circ}\text{C}/100$ let. Zanimivo je, da so se v zadnjih 30 letih najbolj segreli poletje (trend $6,66^{\circ}\text{C}/100$ let), pomlad (trend $5,94^{\circ}\text{C}/100$ let) in šele nato zima (trend $5,26^{\circ}\text{C}/100$ let). Jesen se je segrela s stopnjo $2,55^{\circ}\text{C}/100$ let.

Oscilacije petletnih drsečih povprečnih letnih temperatur zraka je mogoče zaznati tudi v Mariboru. Viški so se pojavljali v letih 1882, 1896, 1903, 1910, 1916, 1926, 1934, 1941, 1947, 1957, 1969, 1973, 1980, 1990 in 1999. Intervali med vrhunci oscilacij so v Mariboru tako znašali 14 let, 5 let, 7 let, 6 let, 10 let, 8 let, 7 let, 6 let, 10 let, 12 let, 4 leta, 7 let, 10 let in 9 let. V povprečju se torej dolžina oscilacij giblje med 4 in 14 let. V nekaterih epizodah bi lahko govorili tudi o ujemanju med ciklom Sončeve aktivnosti in nihanjem povprečnih temperatur zraka, v večini primerov pa so temperaturna nihanja očitno oblikovali drugi dejavniki. Pearsonov korelacijski koeficient med Petletnimi drsečimi povprečnimi letnimi temperaturami v Mariboru in Wolfvim številom je le 0,2173. Tudi v Mariboru je – podobno kot v Ljubljani - mogoče zaznati razkorak med trendi aktivnosti Sonca in povprečnimi letnimi temperaturami. Delno si to lahko razlagamo s spremenjeno rabo tal v Mariboru, čeprav je intenzivnost širjenja bila največja v času do začetka 80. let 20. stoletja.

O vplivu mestnega toplotnega otoka na trende temperatur zraka tako v Ljubljani kot v Mariboru smo že govorili. V Mariboru lahko izvedemo primerjavo med urbano meteorološko postajo

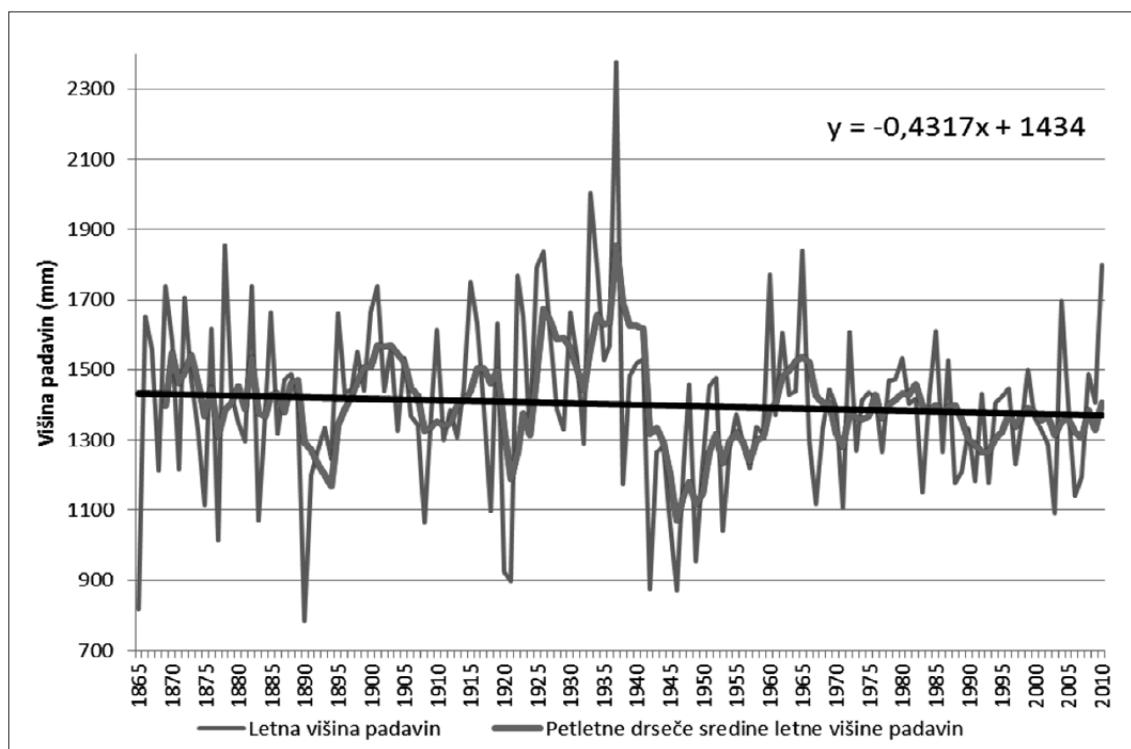
Sl. 4 Povprečne letne temperature zraka na meteoroloških postajah Maribor-Tabor in Starše (1961-2009).
Vir: Žiberna, 2006.

Maribor-Tabor in meteorološko postajo Starše, ki je locirana na Dravskem polju, 12 km jugovzhodno od Maribora in je začela delovati leta 1961. Za slednjo pa je potrebno omeniti, da se je zaradi suburbanizacije predvsem od sredine 90. let 20. stoletja vendarle kažejo tudi precej omiljeni antropogeni vplivi (Žiberna 2006), vendar ti v obravnavanem obdobju še niso moteči. Starše tako v naši analizi predstavljajo neke vrste "ozadje" v kateri se "šum", ki nastane zaradi součinkovanja vpliva globalnih temperaturnih trendov in vplivov mestnega toplotnega otoka dajo razločiti.

Primerjava trendov povprečnih letnih temperatur zraka kaže, da so te seveda hitreje naraščale v Mariboru in sicer s stopnjo $0,45^{\circ}\text{C}/10$ let, v Staršah pa je ta trend znašal $0,36^{\circ}\text{C}/10$ let. Groba ocena torej kaže, da je v zadnje pol stoletja prispevek mestnega toplotnega otoka na trend reda velikosti $0,09^{\circ}\text{C}/10$ let (Slika 4).

4 TRENDI PADAVIN, EVAPOTRANSPIRACIJE IN VODNE BILANCE

Trendi višine padavin so manj signifikantni od temperaturnih trendov. V Ljubljani so padavine v obdobju 1865-2010 v splošnem padale in sicer s povprečnim trendom $-43,17$ mm/100 let. V resnici so v vmesnih obdobjih nastopale fluktuacije višine padavin, vendar z manj pravilnimi oscilacijami, kot je bilo to mogoče opaziti pri temperaturah zraka. Do 90. let 19. stoletja so padavine v Ljubljani rahlo upadle (leta 1890 je v Ljubljani padlo le 784 mm padavin, kar je najmanj v celotnem obravnavanem obdobju oziroma le okoli 50 % dolgoletne povprečne višine padavin). Višina padavin je nato do 30. let 20. stoletja naraščala (leta 1933 je v Ljubljani padlo 2004 mm, leta 1937 pa kar 2379 mm padavin, kar je najvišja vrednost v celotnem obravnavanem obdobju). To leto je bilo tudi sicer rekordno: na padavinski postaji Učja na območju Julijskih Alp so nameirili 4309 mm, na Gomanjcah v Snežniškem pogorju pa 4109 mm (Trontelj 1997, 48). Do leta

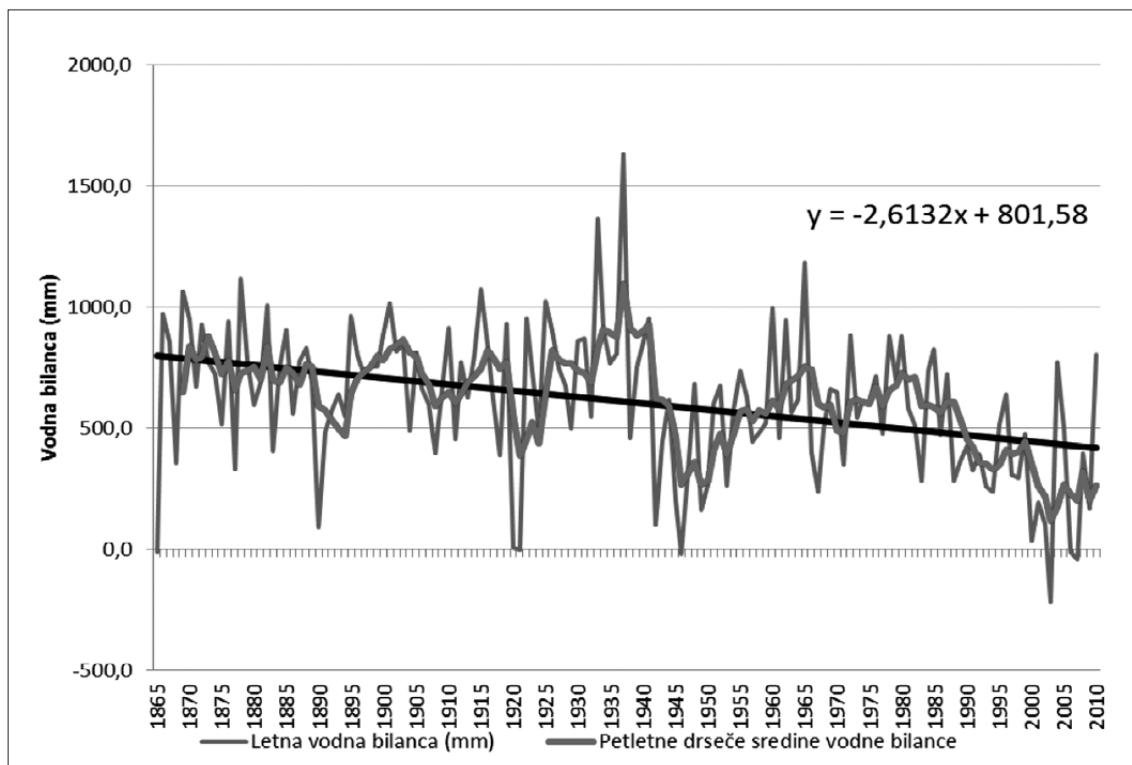

Slika 5: Trendi letnih višin padavin in petletne drseče sredine letnih višin padavin v Ljubljani (1865-2010). Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011.

1946, ko je v Ljubljani padlo le 872 mm padavin so se le-te močno znižale, nato ponovno naraščale do sredine 60. let, odtlej pa vse do danes beležimo rahel vendar konstanten padec višine padavin. Trendi višine padavin po sezonah kažejo največje zmanjševanje v poletju (-20,97 mm/100 let) in jeseni (-19,16 mm/100 let). Zmanjševanje višine padavin je mogoče zaznati še v pomladi (-10,39 mm/100 let), medtem ko se je pozimi višina padavin celo rahlo povečala (8,36 mm/100 let). Potrebno pa je povedati, da pozimi zaradi segrevanja delež padavin v trdi obliki (sneg) počasi pada na račun padavin v tekoči obliki (dež).

Posledica višanja temperatur zraka v Ljubljani je tudi višanje potencialne evapotranspiracije. ta se je v obdobju 1965-2010 dvigovala s stopnjo 218,16 mm/100 let. Najvišji trendi potencialne evapotranspiracije so bili v poletnih mesecih (104,36 mm/100 let), spomladi (55,19 mm/100 let), jeseni (48,75 mm/100 let), medtem ko so bili pozimi le 9,07 mm/100 let). Potencialna evapotranspiracija se je dvigala zlasti po letu 1981.

Razlika med višino padavin in potencialno evapotranspiracijo predstavlja poenostavljeno vodno bilanci, zaloge vlage v tleh, kjer pa se v obliki podzemne vode ta prav tako giblje. Trendi vodne bilance v Ljubljani kažejo izrazit negativen trend: -261,32 mm/100 let. Povedano drugače: padavinsko je osrednja Slovenija izgubila dva dobro namočena meseca. najvišji negativni trendi vodne bilance nastopajo v poletnih mesecih (-125,33 mm/100 let), kar je z vidika oskrbe z vodo in potreb za kulturne rastline izrazito neugodno. Za razliko od nekaterih žitaric (pšenica, ječmen), ki jih požanjemo že na začetku julija, pa se nekatere druge kulturne rastline, predvsem koruza, ki je v osrednji Sloveniji pogosta, ravno v obdobju primanjkljaja vlage nahajajo v fenofazah rasti, torej fazah, ko so njihove potrebe po vlagi največje. Dodatno k neugodnim razmeram botruje dejstvo, da se večina njivskih površin nahaja na plitvih do srednjeglobokih tleh na produ in pesku, kjer meteorna voda zelo hitro odteče v večje globine in kot taka ni več na voljo korenin-

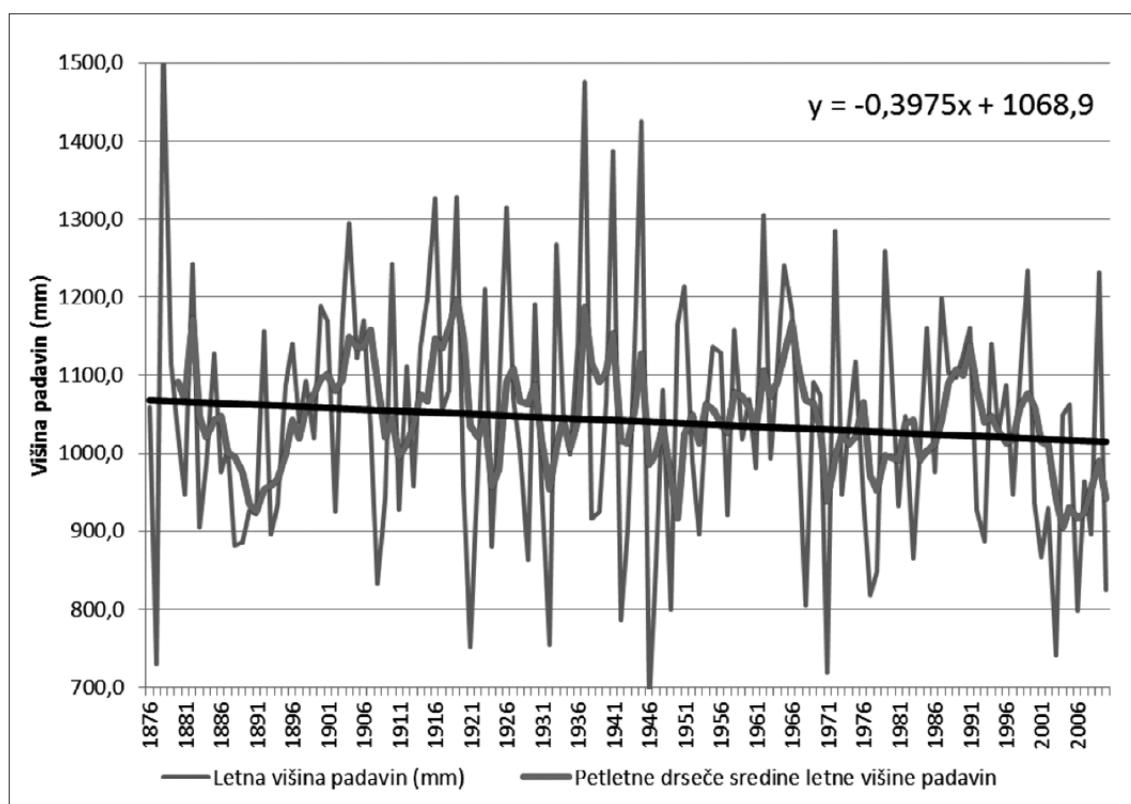

Sl. 6 Trendi letne vodne bilance v Ljubljani (1865-2010).

Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011.

skemu sistemu rastlin (Kajfež-Bogataj, Bergant 2005, 38-39). Prepolovljeni trendi nastopajo v jesenskih (-67,29 mm/100 let) ter spomladanskih mesecih (-65,58 mm). Trend vodne bilance v zimskih mesecih je zelo neizrazit (-0,71 mm/100 let). Kljub vsemu pa osrednja Slovenija predvsem na račun dovolj velike količine padavin v splošnem še ne beleži negativne vodne bilance. Obdobja, ko je vodna bilanca v Ljubljani bila manjša od 500 mm se pojavlja od sredine 40., do sredine 50. let 20. stoletja ter od konca 80. let 20. stoletja, ko je tako stanje že normalno. V sušnem letu 2003 je znašala vodna bilanca v Ljubljani -217,3 mm, kar je najmanj v celotnem obdobju meritev.

V Mariboru v primerjavi z Ljubljano zaradi lege na robu subpanonskega podnebnege tipa pade letno manj padavin. Povprečna letna višina padavin v obdobju 1876-2010 je znašala 1041,9 mm. Najbolj namočeni so poletni meseci (junij 121,6 mm), ko so padavine konvektivnega nastanka. Sekundarni maksimum padavin se pojavlja v oktobru (95,5 mm) in novembru (84,2 mm), ko je izvor padavin povezan z intenzivnejšo ciklogenezno v Genovskem zalivu. Tudi v Mariboru v obravnavanem obdobju beležimo trend upadanja povprečne letne višine padavin in sicer s stopnjo 39,8 mm/100 let. Tako kot v Ljubljani tudi tukaj trendi niso signifikantni, saj znaša standardni odklon povprečne letne višine padavin v obravnavanem obdobju 160,2 mm. Tudi

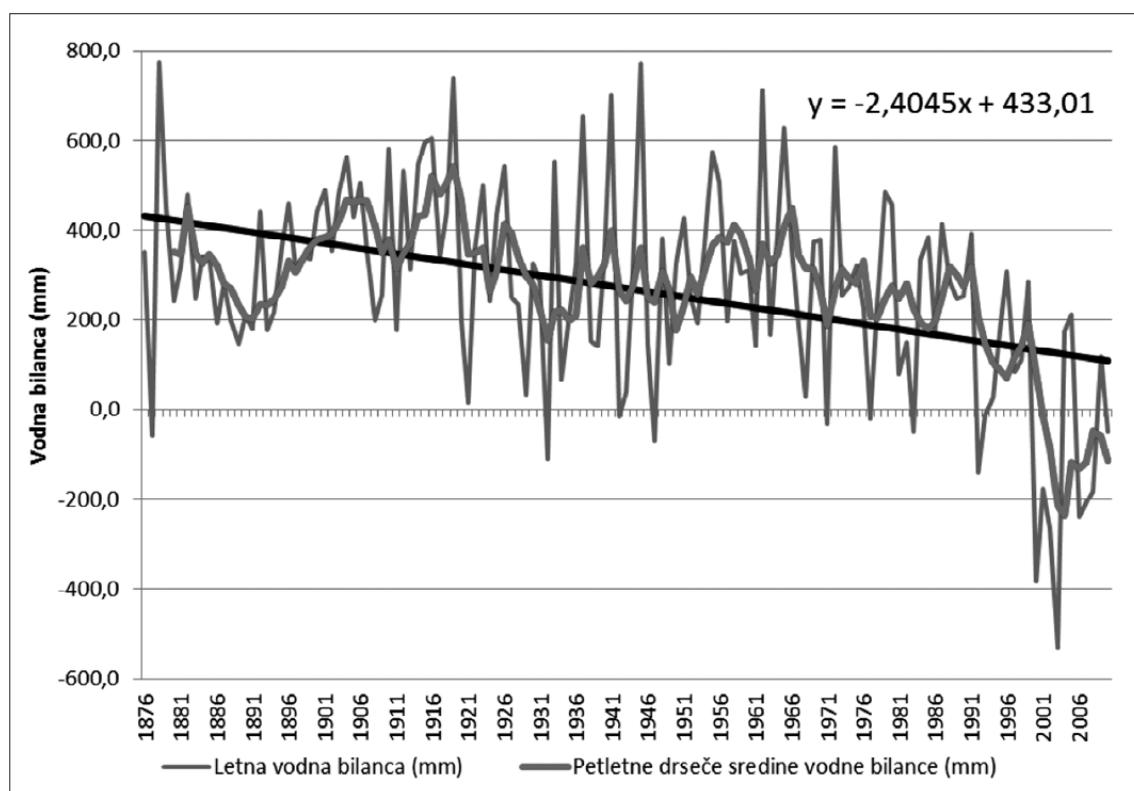
Sl. 7 Trendi letne višine padavin v Mariboru (1876-2010).

Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011.

trendi višine padavin po sezonah niso signifikantni in so vsi nižji od standardnega odklona. V zimskih mesecih višina padavin celo rahlo narašča (1,35 mm/100 let), v ostalih sezonah pa pada: spomladi s stopnjo 34,23 mm/100 let, poleti s stopnjo 3,54 mm/100 let in jeseni s stopnjo 15,72 mm/100 let. Potencialna evapotranspiracija na letni ravni znaša 772,4 mm, najvišja pa je seveda

poleti (385,1 mm), sledita jesen (185,6 mm) in pomlad (185,1 mm), najnižja pa je pozimi (16,5 mm). Zaradi višanja temperatur se potencialna evapotranspiracija viša in sicer na letni ravni s stopnjo 200,7 mm/100 let. Med sezonami je trend potencialne evapotranspiracije najvišji poleti (95,43 mm/100 let), sledijo pa pomlad (53,53 mm/100 let), jesen (42,51 mm/100 let) ter zima (9,55 mm/100 let).

Razlika med višino padavin in potencialno evapotranspiracijo je v Mariboru zaradi subpanonskih podnebnih značilnosti večja kot v Ljubljani. Če je Ljubljana v obravnavanem obdobju beležila presežek padavin nad evapotranspiracijo v višini 609,5 mm, je ta presežek na letnem nivoju v Mariboru le še 269,5 mm. V Ljubljani so vse sezone in vsi meseci razen julija beležili presežek padavin nad evapotranspiracijo. V Mariboru je situacija precej drugačna. Vse sezone razen zime v obravnavanem obdobju beležijo primanjkljaj vlage. Najvišji primanjkljaj se pojavlja poleti (-258,5 mm), nato spomladi (-100,0 mm) in jeseni (-86,0 mm). V zimi je zaznati presežek vlage v višini 38,9 mm. Stanje je z vidika kulturnih rastlin izrazito neugodno, saj se deficiti vlage pojavljajo ravno v fenofazah rasti, ko rastline potrebujejo največ vlage. Tudi trendi vodne bilance so izrazito neugodni. V obdobju 1876-2010 se je ta nižala s stopnjo -240,45 mm/100 let. To pomeni, da se je enem stoletju povprečna letna višina padavin znižala za okoli 25 %, oziroma, da smo "izgubili" dva najbolj namočena meseca. Trendi vodne bilance so najvišji v poletnih mesecih (-56,41 mm/100 let) in spomladi (-46,60 mm/100 let). Med meseci vsi razen decembra beležijo negativne trende vodne bilance. Ti so najvišji maja (-42,60 mm/100 let), aprila (-34,31 mm/100 let), julija (-31,53 mm/100 let) in junija (-30,37 mm/100 let). Klimatska suša v severovzhodni Sloveniji postaja torej že neke vrste "normalno" stanje. Sušna leta so se pojavljala že v preteklih obdobjih: leta 1877 je bila vodna bilanca -57,9 mm, leta 1932 -110,8 mm, 1942 -13,9 mm, 1947

Sl. 8 Trendi letne vodne bilance v Mariboru (1876-2010).

Vir: Urad za meteorologijo, ARSO, Ljubljana, 2011.

-69,7 mm, 1971 -33,3 mm, 1977 -20,8 mm in leta 1983 -50,2 mm. Leta 1992 je bila vodna bilanca -141,0 mm, po letu 1999 pa klimatska suša v Mariboru ni pojavila le leta 2004 in 2010, v ostalih letih pa je vodna bilanca znašala vedno pod -200 mm, leta 2000 - 382,9 mm, leta 2003 pa celo -531,1 mm, kar je rekordni deficit zabeležen v času instrumentalnih meritev v Mariboru.

5 ZAKLJUČEK

Meritve meteoroloških elementov v Sloveniji potekajo od sredine 19. stoletja naprej. Najdaljše homogene opazovalne nize imata klimatski postaji Ljubljana in Maribor. Lokacije meteoroloških postaj so se v celotnem obravnavanem obdobju spreminjale. Največji vpliv mesta pa je opaziti predvsem zaradi širjenja pozidanih površin v okolici opazovalnega prostora, čemur smo na obeh postajah priča v drugi polovici 20. stoletja naprej. Obe meteorološki postaji kažeta na naraščanje temperatur. V Ljubljani so se v obravnavanem obdobju povprečne letne temperature višale s stopnjo $1,34^{\circ}\text{C}/100$ let, v Mariboru pa s stopnjo $1,195^{\circ}\text{C}/100$ let. V obeh mestih so omenjeni trendi ne le posledica globalnih podnebnih sprememb, pač pa tudi čedalje intenzivnejšega pojava mestnega toplotnega otoka. Vendar pa ta vpliv predstavlja manjši prispevek k dvigu temperatur, kar je tudi dokazano na primeru primerjave med Mariborom in Staršami. V obeh mestih so se v obravnavanem obdobju najbolj ogrele zime in sicer v Ljubljani s stopnjo $1,68^{\circ}\text{C}/100$ let, v Mariboru pa s stopnjo $1,37^{\circ}\text{C}/100$ let. V obeh mestih je prav tako mogoče zaznati rahel padec višine padavin, vendar trendi niso signifikantni. V Ljubljani so se letne višine padavin zniževale s stopnjo $43,17$ mm/100 let, v Mariboru pa s stopnjo $39,75$ mm/100 let. Zaradi višanja temperatur se v obeh mestih viša potencialna evapotranspiracija. Posledica tega je, da se razlika med padavinami in potencialno evapotranspiracijo manjša. Vodna bilanca v Ljubljani se je tako znižala z dinamiko $261,32$ mm/100 let, v Mariboru pa z dinamiko $240,45$ mm/100 let. Taki trendi so zaskrbljujoči predvsem v severovzhodni Sloveniji, kjer v spomladanskih in poletnih mesecih deficit vlage čedalje pogosteje predstavlja običajno stanje. Deficiti vlage so se v zadnjih desetletjih stopnjevali. V Mariboru (in na območju celotne severovzhodne Slovenije) v zadnjih letih beležimo rekordne izpade padavin, po letu 2000 sta bili le dve leti s suficitom vlage.

LITERATURA

- Arhiv Urada za meteorologijo, ARSO, 2011, Ljubljana.
- Borroughs W.J., 2007, *Climate Change. A Multidisciplinary Approach*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Houghton J., 2009, *Global Warming. Complete Briefing*. Cambridge University Press, Cambridge.
- <http://solarscience.msfc.nasa.gov/SunspotCycle.shtml>
- Kajfež – Bogataj L., Bergant K., 2005: Podnebne spremembe v Sloveniji in suša, *Ujma*, 19, Ljubljana.
- Lamb H.H., 1995, *Climate History And The Modern World*, Routledge, London.
- Linacre E., 1992, *Climate Data And Resources. A Reference And Guide*. Routledge, London.
- Povše M., 1984, *Imenik ali seznam krajev z vremenskimi postajami v SR Sloveniji in s kronološkim pregledom dosedanjih meteoroloških opazovanj*, Hidrometeorološki zavod SRS, Ljubljana.
- Plut D., 2010, *Geografija sonaravnega razvoja*, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- Trontelj M., 1997, *Kronika izrednih vremenskih dogodkov XX. stoletja*, Hidrometeorološki zavod RS, Ljubljana.
- Žiberna I., 1996, *Mestna Klima Maribora*. Doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Žiberna I., 2006, *Trendi temperatur zraka v Mariboru kot posledica razvoja mestnega toplotnega otoka*. *Revija za geografijo*, Filozofska fakulteta. Maribor.

SUMMARY

The paper presents the trends in the change of temperatures, precipitations, evapo-transpirations and water balance in metrological stations in Ljubljana (from 1876 until 2010) and Maribor (from 1876 until 2010). It analyses the changes in monthly, seasonal and summer average values within the observed range. It also explains the dynamics of these changes in accordance with the changes in the activities of the Sun.

INDUSTRIJA PODRAVINE – OD MANUFAKTURA DO DEINDUSTRIJALIZACIJE (GLAVNE ETAPE I PROCESI)

INDUSTRY OF PODRAVINA - FROM MANUFACTURES TO DEINDUSTRIALIZATION (MAIN STAGES AND PROCESSES)

Petar FELETAR

Asistent prometne geografije

Fakultet prometnih znanosti

Zagreb, Vukelićeva 2

petar@meridijani.com

Primljeno: 10. 11. 2011.

Prihvaćeno: 1. 12. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK/UDC 332.1-4 (497.5 Podravina)

SAŽETAK

Članak donosi glavne etape širenja industrije u geografski prostor gornje hrvatske Podravine. Analizom glavnih razvojnih elemenata, predloženo je pet osnovnih razvojnih etapa: 1. Obrtničko-manufakturna etapa, 2. Manufakturno-industrijska etapa, 3. Etapa zastoja industrijalizacije, 4. Etapa intenzivne industrijalizacije, 5. Etapa tranzicije i deindustrijalizacije. U drugom dijelu članka prikazani su glavni efekti procesa industrijalizacije na transformaciju Podravine. To se prvenstveno odnosi na intenzivne promjene u prostornoj slici naseljenosti, zaposlenosti i dnevnim migracijama, ali i na poslovne rezultate gospodarstva, te prostornu distribuciju cestovne mreže.

Ključne riječi: manufaktura, industrija, periodizacija, etapa, prostorni raspored, deindustrijalizacija, procesi deruralizacije, cestovna infrastruktura

Key words: manufacture, industry, periodization, stage, spatial distribution, deindustrialization, deruralization processes, road infrastructure

1. UVOD

Na primjeru gornje hrvatske Podravine može se pratiti transformacija geografskog prostora iz tipične agrarne regije u razvijeno industrijsko područje, pa danas i do razvoja postindustrijskog društva.¹ I u Podravini su sekundarne djelatnosti bile glavni čimbenik rastakanja tradicijske agrarne strukture, a procesima industrijalizacije ne samo da je posve promijenjena struktura stanovništva prema djelatnostima, nego su unijete posvemašnje promjene u sve sastavnice života ljudi. Danas se i Podravina nalazi na novom razvojnom izazovu: u tijeku je stvaranje postindustrijskog društva, kada u stvaranju novih vrijednosti dominiraju tercijarne i osobito kvartarne djelatnosti. Može se govoriti i o procesima deindustrijalizacije, iako tzv. realni sektor (proizvodnja) i dalje mora ostati osnovica stabilnosti i razvoja. To znači da usporedo treba razvijati procese tranzicije i prestrukturiranja, uz brže usvajanje modernih tehnologija i efikasnije uklapanje u svjetske tokove roba, znanja i ljudi.

¹ Pojam (gornja hrvatska) Podravina obuhvaća geografski prostor tzv. tradicionalne povijesno-toponomastičke nizine Drave, u kojem se stanovništvo regionalno određuje pod imenom Podravci. To je geografsko područje triju velikih općina: Ludbreg, Koprivnica i Đurđevac, odnosno kraj od Vrbanovca na zapadu do Staroga Graca na istoku. Južna granica takve Podravine su sjeverni obronci Kalnika, Lepavinska vrata i bilo Bilogore, a na sjeveru je državna granica prema Mađarskoj.

U kontekstu nastojanja da se uz primjenu industrijskogeografske metodologije objasne glavni čimbenici i procesi tijekom industrijalizacije Podravine, važno je što realnije postaviti i periodizaciju tih promjena. Naime, ovi kompleksni procesi nisu se odvijali pravocrtno i vremenski ravnomjerno, već se mogu utvrditi pojedine etape i podetape koje imaju određene specifičnosti. Razvojne etape ovih procesa od pojave razvijenog obrta i manufaktura do intenzivne industrijalizacije i početka deindustrijalizacije, podudaraju se dakako dobrim dijelom s periodizacijom industrijskog razvoja šireg prostora, odnosno Hrvatske (Jugoslavije). S obzirom na različite razvojne faktore industrijalizacije i specifičan *genius loci* (lokalne oznake kreativnosti), periodizacija tih procesa u Podravini ipak se znatno razlikuje od općih (državnih). Stoga je postavljanje i objašnjavanje osnovnih etapa (periodizacije) procesa industrijalizacije od znatne važnosti za industrijskogeografsko proučavanje Podravine, te za bolje razumijevanje procesa koji su u tijeku ili će se događati.

Dosad je objavljeno podosta geografskih, a pogotovo povijesnih znanstvenih i stručnih radova o Podravini (i sjeverozapadnoj Hrvatskoj). Kompleksna periodizacija gospodarskog razvoja Podravine u zadnja dva stoljeća, još nije osmišljena, iako u nekim radovima ima parcijalnih naznaka formiranja pojedinih razvojnih etapa. Znatno je više radova o pojedinim razdobljima i vrstama djelatnosti podravskog gospodarstva, pa time i industriji. Također je objavljen veći broj radova o nepoljoprivrednim djelatnostima, te posebice industriji, kao čimbeniku transformacije geografskog prostora Podravine. To se osobito odnosi na demogeografske teme, geografiju naselja, agrarne i urbane geografske teme i slično.

U postavljanju osnovne metodološke strukture teme ovoga rada, neophodno je konzultirati i strane i domaće radove o osnovama industrijske geografije. Osnove industrijskih lokacija i proučavanju industrije kao čimbenika transformacije geografskog prostora postavili su još A. Weber (1909.), W. Brücher (1982.), K. Hottes (1976.), W. Gaebe (1989.), W. Chapman (1987.), H.A. Stafford (1991.) i drugi. Interpreti hrvatske industrijsko-geografske škole primijenili su i proširili ta saznanja u uvjetima razvoja hrvatske industrije, a dio tih metodoloških postavki primijenjen je i u ovom radu. Tu je važan rad D. Feletara (1985.) o teorijsko-metodološkim osnovama industrijske geografije, kao i njegov rad o periodizaciji i regionalizaciji industrije Jugoslavije (1986.). Z. Stiperski i D. Feletar (1990.) objavili su analizu razvojnih faza i procesa disperzije industrije Zagreba, a neke metodološke postavke mogu se koristiti i iz novije knjige R. Vuk (2009.) o gospodarskom razvoju (s osnovnim povijesnim etapama) kao faktoru transformacije ludbreške Podravine.

D. Pejnović (2005.) donosi neke metodološke postavke primjenjive i na područje Podravine, u članku o polarizaciji funkcija rada kao pokazatelju razlika u regionalnom razvoju Hrvatske. U knjizi o centralnim funkcijama i prometnim vezama naselja središnje Hrvatske, A. Malić (1981.) donosi metodološke osnove važnosti i utjecaja prometa na gospodarski (i industrijski) razvoj. D. Njegač (2000.) pojašnjava regionalnu strukturu Hrvatske, a A. Lukić (2010.) objašnjava teorijske pristupe geografskom proučavanju ruralnih prostora, dok stariji rad P. Kurteka (1966.) postavlja geografske osnove gornje hrvatske Podravine.

U koncipiranju i metodologiji ovoga rada od posebne su važnosti bili demogeografski radovi, jer su razvoj i transformacija gospodarstva izravno vezani uz prostorne i strukturalne promjene stanovništva. Korištene su metode i geografsko-prostorna primjena metodologije iz knjiga I. Nejašmića (2005.), M. Friganovića (1987.), A. Wertheimer Baletić (1990., 2005.), D. Živića i I. Žebec (1993.), I. Crkvenčića (2003.) i drugih. U tom smislu je važan rad K. Bašić (2005.) o depopulaciji gradske regije Zagreba, te više radova D. Feletara o demografskim mijenama na području Podravine i sjeverozapadne Hrvatske (1982., 1988., 2002., 2008.). O međuzavisnosti razvoja prometa i industrije, metodološki su korišteni radovi A. Malića (1981.), M. Matice

(2007.), I. Franolića, M. Dugije i P. Feletara (2010.), M. Sića (1997.), I. Dadića, D. Božičevića i M. Govorčinovića (2005.), I. Legca (2005.) i drugih.

O geografskim osnovama proučavanja tranzicije i prestrukturiranja hrvatskog gospodarstva, te determiniranju osnovnih ciljeva i pravaca toga procesa danas, tek se počela formirati odgovarajuća literatura. Osim nekih radova ekonomista, valja u tom smislu spomenuti radove L. Lorber (2003., 2005., 2011.), koja razrađuje regionalne razvojne probleme Podravlja, govori o važnosti bržeg prijenosa znanja i tehnologije, te razrađuje suvremenu transformaciju starih industrijskih zona na primjeru mariborskog Tezna. V. Pavlaković Koči i D. Pejnović (2005.) pišu o trendovima i promjenama regionalnog gospodarskog razvoja u uvjetima nove geografske stvarnosti, Z. Bračić i J. Lončar (2011.) razrađuju unutarregionalne disparitete na primjeru Sisačko-moslavačke županije, dok M. Matica piše o novijim gospodarskim promjenama u koprivničkoj Podravini (2003.). Tu su i neki radovi stranih geografa nužni za usporedbe u metodologiji suvremenih promjena. Primjerice, korišten je rad slovenskih autora B. Černič i P. Kumera (2011.) o suvremenim demografskim promjenama, čeških autora I. Ivana i J. Horaka (2011.) o demografskim mijenama u uvjetima industrijalizacije i deindustrijalizacije na primjeru Ostrave i Glasgowa, i drugih.

Osim osnovnih radova o regionalizaciji i periodizaciji industrije D. Feletara (1984., 1986.), za realno određivanje trajanja pojedinih razvojnih etapa, od značenja su i radovi suvremenih povjesničara o novijoj hrvatskoj povijesti. To se dakako odnosi na razvoj od 1945. do danas, dakle na vrijeme najintenzivnijih procesa industrijalizacije. U periodizaciji industrijskog razvoja tijekom toga turbulentnog razdoblja osobito mogu od koristi biti knjige D. Bilandžića (1968., 1999.), I. Goldsteina (2008., 2011.), J. Pirjeveca (2005.), I. Banca (2001.) i drugih. O periodizaciji starijih razdoblja gospodarskog razvoja Hrvatske neophodna je šira povijesno-gospodarska literatura, od koje ističem djela R. Bićanića (1951.), J. Lakatoša (1924.), R. Horvata (1994.) itd.

Konačno, za formiranje periodizacije razvoja industrije Podravine, kao i njezina utjecaja na transformaciju toga kraja, nužno je konzultirati veći broj radova povjesničara, ekonomista i drugih stručnjaka. O gospodarskoj povijesti Podravine osobito velik broj radova objavila je M. Kolar Dimitrijević (1977., 1978., itd.), koja donosi dragocjene podatke o prehrambenoj industriji i manufakturi, o rudnicima, o kemijskoj i metalnoj industriji i drugim granama nepoljoprivrednih djelatnosti u Podravini. Velik broj radova s tom tematikom objavio je i H. Petrić (2008., 1997., 2000., itd.), te osobito D. Feletar (1988., 1990., 2002., 2008. itd.), koji daje i metodološke osnove odnosa industrije i drugih gospodarskih grana, te kao transformatora područja Podravine. Valja spomenuti još radove F. Horvatića (1976.) o cehovima, Ž. Matije (1976.) o nafti, I. Reberski (1986.) o urbanom razvoju, M. Winter (2000.) o povijesti ludbreškoga kraja itd.

Od posebne su vrijednosti odgovarajući izvori, prvenstveno oni o demografskim i gospodarskim značajkama Podravine. Uz korištenje uobičajenih izvora Državnog statističkog zavoda (popisi stanovništva itd.), obilno su korišteni podaci FINA-e, Hrvatske gospodarske komore, a od posebne su koristi bili rad M. Štimca (2011.) o gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije u 2010. godini, te opsežna studija Županijska razvojna strategija Koprivničko-križevačke županije za razdoblje od 2011. do 2013. godine (2011.).²

2. GLAVNE RAZVOJNE ETAPE INDUSTRIJE PODRAVINE

Proces industrijalizacije Podravine odvijao se postupno kroz gotovo dva stoljeća. S obzirom na intenzitet investicija u industriju, kao i razinu utjecaja na transformaciju geografskog područja, kroz to dugo razdoblje izdvaja se nekoliko glavnih i nekoliko pratećih razvojnih etapa. Slijed etapa i podetapa može najbolje pratiti podatak o zaposlenosti u industriji. Čini nam se da su

² Spomenuti i drugi radovi koji se koriste u ovom radu, nalaze se u abecednom popisu na kraju članka.

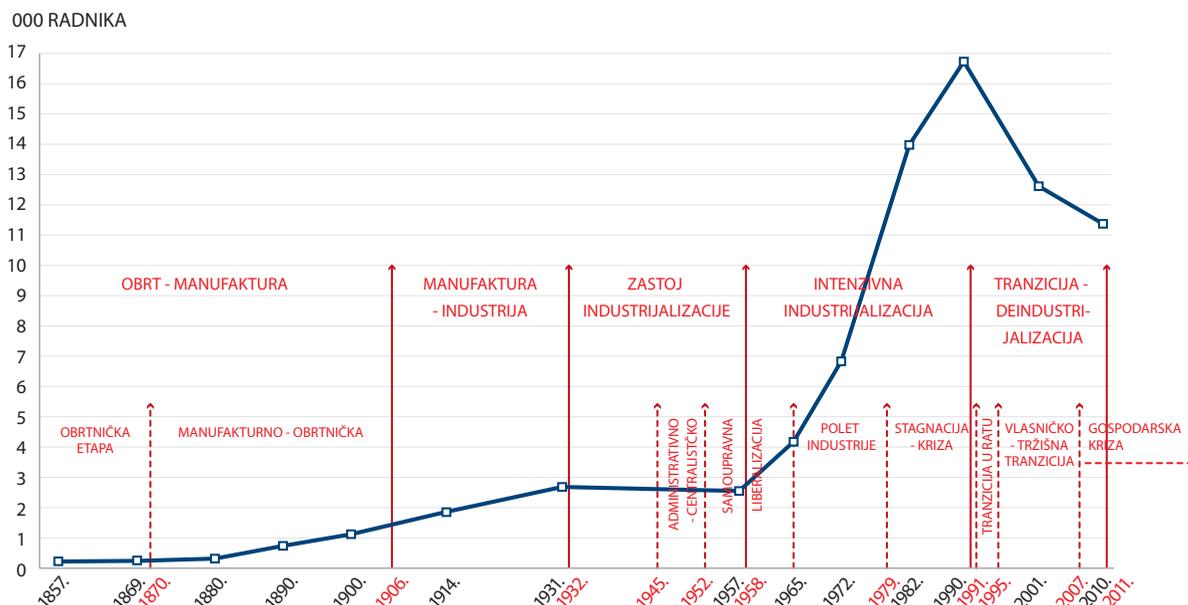
podaci o broju zaposlenih referentniji i stabilniji od drugih. Primjerice, vrlo referentan bi bio podatak o kretanju ukupne vrijednosti industrijske proizvodnje. Međutim tih podataka uglavnom nema ili ih je nemoguće izračunati da bi bili uspoređivi u dužem vremenskom nizu. Dobar je i podatak o fizičkom obujmu proizvodnje industrije. No, tih podataka također nema za veći broj godina, a i nemoguće ih je uspoređivati u duljem vremenskom nizu, jer se proizvodila raznovrsna roba vrlo različite vrijednosti. Stoga kao najstabilniji pokazatelj ostaje broj zaposlenih, iako i taj pokazatelj nije najrealniji u duljem vremenskom nizu. Napretkom tehnologije i uvjeta proizvodnje, jedan radnik u industriji prije pola stoljeća i jedan radnik danas nema isti ponder. Danas znatno manje radnika proizvede više robe (veće vrijednosti) nego ranije. Ipak smo se bazirali na tom pokazatelju, jer stabilnijeg za duže razdoblje nema.

Na temelju kretanja broja zaposlenih u manufakturama i industriji Podravine, kao i drugih pokazatelja razvoja sekundarnih djelatnosti i njihova utjecaja na transformaciju kraja, može se proces industrijalizacije Podravine periodizirati na pet osnovnih etapa. 1. Obrtničko-manufakturna etapa traje od prvih manufakturna krajem 18. stoljeća do 1906. godine. 2. Manufakturno-industrijska etapa počinje izgradnjom velike industrije Danica 1906. godine i završava pogubnim posljedicama svjetske ekonomske krize 1932. godine. 3. Etapa zastoja procesa industrijalizacije traje kroz razdoblje posljedica svjetske ekonomske krize, Drugi svjetski rat i rigidno razdoblje poratnih godina u realsocijalističkoj Jugoslaviji – dakle od oko 1932. do oko 1957. godine. 4. Etapu intenzivne industrijalizacije u Podravini označio je razvojni uzlet Podravke od 1957. i brzi transfer radne snage iz poljoprivrede u industriju. Taj proces najintenzivnije traje do oko 1980., ali se u Podravini nastavlja i u razdoblju krize realsocijalističkog poretka do 1990. godine. 5. Etapa tranzicije i deindustrijalizacije označila je razvoj Podravine nakon stvaranja samostalne Hrvatske 1991. i traje i danas.³

STARA OPĆINA	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1914.	1931.	1957.	1965.	1972.	1982.	1990.	2001.	2010.	Pad 2001./1990.	Pad 2010./1990.
RADNIKA U MANUFAKTURI I INDUSTRIJI																
KOPRIVNICA	-	-	-	-	591	1.100	2.050	1.613	2.984	4.437	9.315	9.758	7.381	7.017	-24,4	-28,1
ĐURĐEVAC	-	-	-	-	217	540	558	602	625	857	1.972	3.028	2.157	1.758	-28,8	-41,9
LUDBREG	-	-	-	-	311	215	75	333	588	1.538	3.290	3.945	3.274	2.582	-17,0	-34,6
UKUPNO	220	242	315	736	1.119	1.860	2.683	2.548	4.175	6.832	14.579	16.731	12.812	11.357	-23,4	-32,1
BROJ STANOVNIKA																
KOPRIVNICA	36.660	41.148	44.326	50.530	53.315	57.135	56.246	59.614	61.309	61.086	63.824	62.232	61.755	56.946	-0,8	-8,5
ĐURĐEVAC	31.966	37.282	40.410	48.179	53.539	57.840	56.459	54.243	51.666	47.788	41.828	40.008	37.910	34.601	-5,3	-13,5
LUDBREG	13.142	15.047	15.831	18.505	20.391	21.131	22.575	23.802	23.057	22.340	22.058	21.886	21.551	19.767	-1,5	-9,7
UKUPNO	81.768	93.477	100.567	117.214	127.145	136.106	135.280	137.659	136.032	131.214	127.710	124.106	121.216	111.314	-2,3	-10,3

Tablica 1. Kretanje broja manufakturno-industrijskih radnika i broja stanovnika na području Podravine od 1857. do 2011. godine (Izvor: Popisi stanovništva i literatura)

³ Trajanje i nazivi etapa razlikuju se od onih koje su dosad postavili geografi i povjesničari, što je i razumljivo s obzirom na lokalne podravske specifičnosti.

Sl. 1. Grafikon kretanja broja zaposlenih u manufakturama i industriji Podravine od 1857. do 2011. godine i glavne etape i podetape razvoja procesa industrijalizacije (P. Feletar, 2011.)

2.1. OBRITNIČKO-MANUFAKTURNA ETAPA (DO 1906.)

U tipičnoj agrarnoj Podravini s tradicionalnom autarkičnom poljoprivrednom proizvodnjom, transformacija gospodarstva u smjeru jačanja nepoljoprivrednih djelatnosti odvijala se vrlo sporo, znatno sporije nego u blizim područjima Mađarske ili Štajerske. Sve do razvojačjenja Vojne krajine (proglašeno 1871., a provedeno do 1883.), Podravina je bila podijeljena na dva upravno-politička dijela. Istočno od grada Koprivnice bila je vojnokrajiska vlast, a sjedišta kumpanija bila su u Peterancu, Sokolovcu, Novigradu Podravskom, Virju, Đurđevcu, Kloštru Podravskom i Pitomači. Grad Koprivnica i zapadni dio Podravine nalazili su se pak u sastavu Provincijala, odnosno banske Hrvatske.

Uvjeti za stvaranje jačih izvanpoljoprivrednih proizvodnih jedinica bili su nepovoljni u oba dijela Podravine. Vojnokrajiske vlasti nisu razvijale obrt i manufakture, a najveći dio potreba za takvom robom vlasti su zadovoljavale uvozom iz austrijskih zemalja. Vojnokrajiska usitnjena domaćinstva nisu imala dovoljno inicijative i kapitala za pokretanje većih poslova. Najvećim dijelom tek nakon razvojačjenja krajine, te stvaranjem novih mogućnosti napretkom tehnologija i prometa, u bivšem vojnokrajiskom dijelu Podravine dolazi do osnivanja znatnijih obrtničkih radionica i manufaktura.

Slični su se procesi odvijali i na banskom dijelu Podravine. Obiteljske zadruge i seoska domaćinstva bila su tradicionalno zatvorena, bez kapitala za razvoj. Nakon ukidanja kmetstva 1848. i podravski posjedi plemstva izgubili su na gospodarskoj snazi. Kapital posjednika i vlastelina trošio se više na spašavanje negdašnjeg sjaja i načina života, nego li za moderniji gospodarski razvoj. Vlastelinstva u Velikom Bukovcu, Rasinji, Ludbregu i Martijancu, kao i manji posjedi u desetak drugih sjedišta, sporo reagiraju na prestrukturiranje gospodarstva, te na svojim posjedima osnivaju tek manje proizvodne pogone, uglavnom vezane za preradu poljoprivrednih proizvoda i drva. Znatno je inicijativniji građanski sloj u formiranju, koji je u to doba počeo stasati osobito u slobodnom kraljevskom gradu Koprivnici, te donekle u Legradu, Ludbregu, Virju i

Đurđevcu. Tu se iz obrta stvaraju manufakture, jača trgovački kapital (osobito židovski), što je bila osnovica za stvaranje prvih maloindustrijskih pogona.

Tijekom 70-tih godina 19. stoljeća dolazi do određene prekretnice u razvoju nepoljoprivrednih djelatnosti u Podravini. Nositelj tih mijena je grad Koprivnica, koja postaje najvažnije središte obrta, trgovine, manufakture, prve industrije, prometa i obrazovanja u Podravini, sa širom gravitacijskom zonom. Uz postupni razvoj obrta, manufakture, trgovine i prometa, ubrzanje toga procesa ubrzalo je nekoliko najvažnijih događaja. Tada znatnije prodiru tehnološke i organizacijske inovacije iz austrijskih zemalja i Mađarske u Podravinu. U poljoprivredi se raspadaju tradicionalne obiteljske (kućne) zadruge, a proizvodnja polako prelazi iz autarkične u tržišnu. Novi građanski sloj postaje nositelj najvažnijih razvojnih procesa, osobito u Koprivnici i u trgovištima. Godine 1870. izgrađena je najvažnija transverzalna željeznička pruga između Budimpešte i Zagreba, te 1873. dalje prema Rijeci. Pruga je dala snažan poticaj transformaciji podravskog gospodarstva. Godine 1871. razvojačena je Vojna krajina, pa su pravno i stvarno izjednačeni uvjeti razvoja u cijeloj Podravini. Konačno, uvedeno je obvezatno osnovno obrazovanje. Novim hrvatskim školskim zakonom 1874. udareni su temelji državnom pučkom školstvu, a već 1860. osnovano je u Križevcima Kraljevsko gospodarsko učilište (viša poljoprivredna škola) s velikim utjecajem na razvoj cjelokupnog gospodarstva.

Prvo razvojno razdoblje – **obrtničko-manufakturnu etapu** – na temelju iznijetih procesa, valjalo bi podijeliti na dvije podetape: 1. Obrtnička podetapa do 1870. i 2. Obrtničko-manufakturna podetapa od oko 1870. do 1906. godine.

Obrtničku podetapu (do oko 1870.) svojim su djelovanjem obilježili cehovi, koji su strukovno okupili i zaštitili djelovanje i tržište svojim članovima. Glavna cehovska središta u Podravini bili su Koprivnica i Legrad. Računa se da je najstariju povelju dobio legradski Ceh kožara i to već 1480., ali procvat obrta u Legradu slijedi u 17. i 18. stoljeću, pogotovo nakon što je cehovska pravila dobio Šoštarski i kušnjarski ceh 1697. godine. Koprivnica je imala devet glavnih cehova, a prvi je pravila dobio Ceh bravara, kovača, krznara i remenara 1635. godine.

Razvojem poslovanja vrlo je mali broj obrtničkih radnji prerastao u veće radionice i manufakture. Manje obrtničkim kapitalom, a više inicijativom jakih trgovaca, te države i vlastelinstava, od kraja 18. stoljeća javljaju se i prve manufakture. Tradicionalne vodenice bile su nukleus osnivanja većih mlinova, pogotovo nakon dolaska parnoga stroja i u Podravinu 60-tih godina 19. stoljeća. Računa se da je prvi paromlin u Koprivnici osnovao Ivan Đurkan 1858. godine, a kasnije se veći mlinovi osnivaju i u drugim podravskim trgovištima. Tada se javljaju i drugi mali pogoni za preradu poljoprivrednih proizvoda – pecare octa i rakije, pa i obrtničke pivovare (prva se u Koprivnici spominje već u statutu grada 1753., a braxatorium vlasnika Kalivode 1783.). Svilarstvo se u Podravini gaji još od vremena Marije Terezije, a u Koprivnici su djelovale dvije radionice za osnovnu preradu svile (philatorium). Od polovice 19. stoljeća na vodotocima niče i nekoliko manjih pilana, a kod većih naselja djeluju priručne ciglane (cigla od diluvijalnih glina se suši na suncu), koje su kasnije prerasle u veće ciglane pečene cigle. U to se doba javlja i rudarstvo kao značajna gospodarska grana. Lignit iz Bilogore i sjevernih obronaka Kalnika zanatski se počeo vaditi od 60-tih godina 19. stoljeća, a najizdašniji ugljenici nalazili su se oko Glogovca i južno od Pitomače.

Obrtničko-manufakturnu podetapu (od oko 1870. do oko 1906.) karakterizira povećanje broja većih obrtničkih radionica i manufakture, a potkraj toga razdoblja i nicanje prvih manjih industrijskih pogona u Podravini. Usprkos određenih kriza koje su potkraj 19. stoljeća potresale i ovaj dio Austro-Ugarskog carstva, u Podravini je ostvaren napredak u poljoprivrednoj proizvodnji, pogotovo prodorom kukuruza i krumpira kao glavnih ratarskih kultura i napretkom stočarstva (marvogojstva). Početak razvoja zadrugarstva inicirao je i nicanje malih radionica za preradu

poljoprivrednih proizvoda. U tu granu ulaže se i kapital postojećih posjednika i vlastelina, a snažno se množi i trgovački kapital, pogotovo židovski u Koprivnici, Lgradu i drugdje. Novoizgrađena željeznica ubrzala je i usvajanje novih tehnologija i drugih novina.

Sve do početka 20. stoljeća prostorni raspored malih proizvodnih pogona imao je na prostoru Podravine posve policentrične oznake. Zbog strukture stanovništva prema osnovnim granama djelatnosti – kada je i do 90 posto Podravaca živjelo od primarnih zanimanja – i prostorni raspored naseljenosti bio je ujednačen. Tada još nije došlo do značajnije diferencijacije u razini centraliteta podravnih naselja, iako i u tom smjeru već ima naznaka početka procesa deruralizacije.

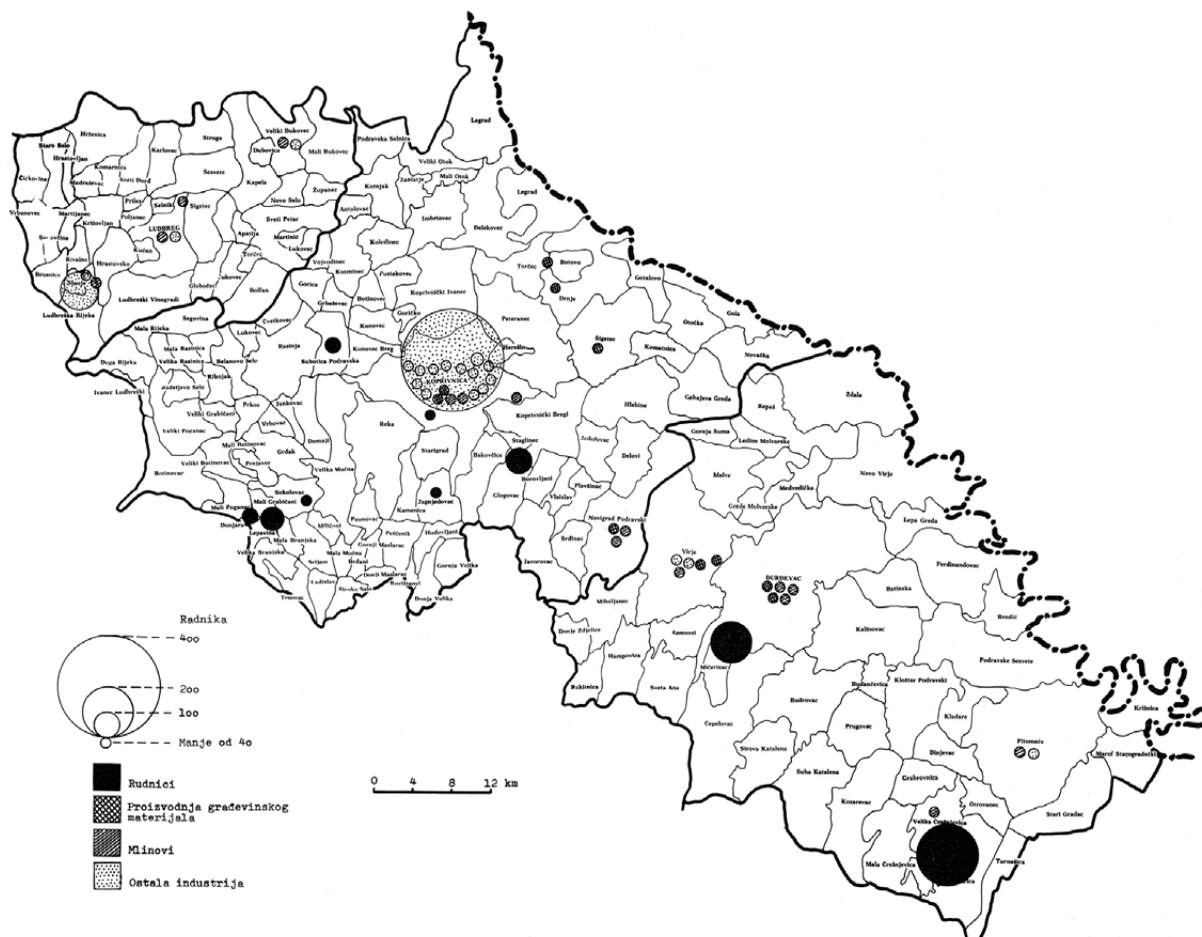
Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Kemijska (Danica d.d.)	Koprivnica	1906.	1937.	400
Uljna (Braun)	Koprivnica	1914.	1937.	20
Gradska klaonica	Koprivnica	1837.	1945.	8
Gradska pivovara	Koprivnica	1753.	1880.	5
Novi parni mlin d.d.	Koprivnica	1894.	1945.	30
Paromlin (Đurkan)	Koprivnica	1858.	1945.	15
Paromlin (Dlaka)	Koprivnica	1908.	1945.	10
Tvornica octa (Schwarz)	Koprivnica	1880.	1914.	40
Sodavoda (Löffler)	Koprivnica	1900.	1919.	3
Sodavoda (Lövy)	Koprivnica	1900.	1930.	3
Tvornica sapuna (Gvozdić)	Koprivnica	1908.	1909.	8
Paromlin (Ettinger)	Novigrad	1910.	1945.	15
Mlinarstvo (Kuzman)	Novigrad	1910.	1945.	6
Gradska ciglana	Koprivnica	1834.	1945.	25
Ciglana (Toplak)	Koprivnica	1880.	1945.	20
Gradska svilana	Koprivnica	1775.	1914.	10
Ciglana (Lendvaj)	Sigetec	1903.	1933.	10
Ciglana	Novigrad	1890.	1945.	15
Šljunčara (Singer)	Botovo	1907.	1945.	20
Cementni crijep (Štimec)	Drnje	1900.	1945.	8
Stolarija (Rogina)	Koprivnica	1885.	1919.	5
Tiskara (Kostinčer)	Koprivnica	1885.	1930.	5
Tiskara (Neugebauer)	Koprivnica	1897.	1914.	5
Tiskara (Kuzmić)	Koprivnica	1906.	1913.	5
Tiskara (Vošicki)	Koprivnica	1911.	1945.	8
Rudnik ugljena Donjara	Donjara	1906.	1943.	60
Rudnik (Pongrac)	Sokolovac	1866.	1875.	15
Rudnik (Fischer)	Žljebic	1890.	1925.	40
Rudnik	Jagnjedovac	1890.	1941.	25
Rudnik (Crnković)	Subotica	1891.	1945.	60
Rudnik (Imovna općina)	Bregi	1869.	1945.	100
Rudnik	Lepavina	1871.	1937.	90
Općina Koprivnica	32 pogona i rudnika			1.100

Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Paromlin (Braun)	Đurđevac	1899.	1945.	25
Paromlin (Peršić)	Virje	1911.	1945.	11
Paromlin (Maitz)	Đurđevac	1910.	1945.	6
Mlinarstvo (Lichtner)	Đurđevac	1910.	1919.	5
Paromlin	V. Trešnjevica	1900.	1945.	7
Paromlin	Pitomača	1900.	1945.	8
Uljara (Bechner)	Pitomača	1905.	1919.	5
Ciglana (Maier)	Đurđevac	1905.	1945.	20
Cementni crijep	Đurđevac	1910.	1919.	5
Ciglana (Skrčević)	Virje	1900.	1945.	10
Ciglana (Imovna općina)	Virje	1890.	1945.	10
Tiskara (Ljubić)	Virje	1892.	1911.	5
Tiskara (Drašković)	Virje	1898.	1905.	4
Rudnik (Imovna općina)	Mišulinovac	1906.	1941.	160
Rudnik (Singer)	Pitomača	1880.	1945.	240
Općina Đurđevac	15 pogona i rudnika			540
Paromlin (Drašković)	V. Bukovec	1903.	1945.	15
Mlinarstvo (Kerstner)	Ludbreg	1904.	1945.	10
Mlinarstvo (Strattmann)	Luka	1895.	1945.	5
Mlinarstvo (Lambert)	Slanje	1895.	1910.	10
Pilana (Strattmann)	Ludbreg	1880.	1903.	5
Drvena industrija (Lambert)	Slanje	1896.	1910.	150
Octara (Drašković)	V. Bukovec	1903.	1914.	5
Octara, škrob (Lambert)	Slanje	1898.	1910.	10
Općina Ludbreg	8 pogona			215
Podravina	55 pogona			1.860

Tablica 2. Najvažnije obrtničko-manufakturne radionice i mali industrijski pogoni, te rudnici u Podravini do 1914. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 49)

Do početka 20. stoljeća osobito je ojačalo mlinarstvo, rudnici ugljena, ciglarstvo i osnovna prerada drva. To su četiri grane koje su zapošljavale u to doba u Podravini više od 80 posto svih manufakturno-industrijskih radnika. U Koprivnici su tada djelovala tri paromlina, dvije ciglane, tvornice octa i sodavode, dvije tiskare, svilana, oveća stolarija i nekoliko manjih pogona; u Sigecu i Novigradu, te Virju radile su ciglane; u Botovu u Drnju proizvodili su se proizvodi od šljunka i pijeska, a na Bilogori i u većim naseljima radile su male pilane. Nakon što je 1866. otvoren ugljenik u Sokolovcu, do kraja 19. stoljeća proradili su rudnici ugljena i u Donjari, Žlebicu, Jagnjedovcu, Lepavini, Podravskoj Subotici i najveći u Glogovcu kod Koprivničkih Bregi.

U đurđevačkoj Podravini potkraj 19. stoljeća židovska poduzetnička familija Braun otvara veliki paromlin u Đurđevcu, a paromlinovi su proradili i u Pitomači, Velikoj Črešnjevici i drugdje. Po dvije ciglane rade u Đurđevcu i Virju, te kod Staroga Graca, u Virju je osnovana tiskara, a uljara i octara rade u Pitomači. U ludbreškoj Podravini je na kraju 19. stoljeća grof Lambert na svojem imanju u Slanju osnovao nekoliko industrijskih pogona, koji su se u osnovi temeljili na drvenom bogatstvu blizoga Kalnika. Tu je bila velika pilana (s uskotračnom željeznicom), te

Sl. 2. Prostorni raspored obrtničko-manufakturnih i industrijskih pogona u Podravini do 1914. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 50)

pogon za proizvodnju stolica i druge drvenine od savijenog drveta. Preradi drva, Lambert je dodao i oveći paromlin, te octaru (računa se da je u industriji Slanja početkom 20. stoljeća radilo oko 150 radnika). Zbog prezaduženosti Lambert je imanje i tvornice morao prodati, a postrojenja drvne industrije prenijeta su u Varaždin (tu je nastala kasnije velika industrija Mundus). Na Bednji u Ludbregu radi veliki mlin na vodu i paru, mlinarstvo se razvija i u Luki i Velikom Bukovcu, gdje djeluje i tvornica octa i škroba, itd.

U razdoblju do 1914. možemo u Podravini konstatirati djelovanje 55 manufakturno-industrijskih pogona (s malim pogonima i više), koji su ukupno zapošljavali oko 1860 radnika. Prema popisima stanovništva, godine 1857. u manufakturama u Podravini bilo je zaposleno oko 220 radnika, 1869. oko 240, 1880. oko 320, 1890. oko 740 i 1900. godini oko 1120 radnika.⁴ Dakle, vidljivo je znatnije povećanje zaposlenosti u sekundarnim djelatnostima u Podravini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada se osnivaju značajnije firme u Koprivnici, Đurđevcu, Pitomači, Ludbregu i osobito Slanji, a znatno je povećana i proizvodnja ugljena.

⁴ Podaci o broju zaposlenih u manufakturno-industrijskim pogonima do 1910. uglavnom su vrlo provizorni, jer se u popisima navode druge vrste zaposlenih. Do njih se došlo uglavnom zbrojem zaposlenih u pogonima u Podravini, koji se spominju u literaturi i izvorima.

2.2. MANUFAKTURNO-INDUSTRIJSKA ETAPA (1906. DO 1932.)

Gospodarski polet s prijelaza iz 19. u 20. stoljeće u Podravini se nastavio sve do početka Prvoga svjetskoga rata. Zadružni pokret unapređuje agrarnu proizvodnju, u većim mjestima osnivaju se štedionice i banke pa je lakše doći do kapitala, uglavnom se kompletira i longitudinalni željeznički smjer nizinom Drave, jača trgovina, obrazovanje i stvaraju se drugi povoljni faktori za rast sekundarnog sektora. Pred Prvi svjetski rat u Podravini je u manufakturama i industriji radilo već oko 2000 zaposlenih, što je utjecalo i na početak prostorne diferencijacije u slici naseljenosti – uz jačanje Koprivnice kao regionalnog središta.

Iako je Prvi svjetski rat (1914.-1918.) i za Podravinu značio gubitak znatnih ljudskih potencijala i zastoj u gospodarskom i društvenom razvoju, neke privredne inicijative su nastavljene i u ratnim prilikama. Rudnici ugljena su po obujmu povećali proizvodnju, što se odnosi i na brojne podravske mlinove. U Koprivnici upravo tada stasa nova značajna tvornička proizvodnja – Brauni osnivaju veliku tvornicu ulja, a dolazi do nekih inicijativa u drugim podravskim mjestima.

Ipak početak ove **manufakturno-industrijske etape** (1906.-1932.) označila je izgradnja velike kemijske industrije Danica u sjevernom dijelu Koprivnice. To je bila dotad najveća investicija u industriju u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, koja je ujedno značila i bržu transformaciju Podravine, a posebice urbanističkog razvoja i demografskog uzleta Koprivnice. Poduzetnička obitelj Daničić (iz Zagreba) izgradila je na Danici najveću industriju kemijskih proizvoda (prvenstveno umjetnih gnojiva i raznih kiselina) u ovom dijelu Europe, koja je već nakon otvaranja 1906. zapošljavala više od 500 radnika.

Zanimljivo je ovdje navesti da je izgradnja Danice slijedila većinu faktora i uvjeta iz teorije industrijskih lokacija, što je bilo važno za kasnije širenje urbanog tkiva Koprivnice. Prirodno-geografski lokacijski uvjeti bili su ovdje povoljni, jer se Danica nalazi na sjevernoj strani grada, a pad voda je prema sjeveru (Dravi), ovdje pušu ponajviše zapadni vjetrovi pa se zagađenja i vode iz zraka usmjeruju podalje od grada. Odličan je i prometni položaj uz željezničku prugu iz Koprivnice prema Mađarskoj (a najviše kupaca umjetnog gnojiva je iz te zemlje). U financiranje izgradnje uključile su se, uz mađarske i zagrebačke, također i koprivničke banke. Da su Daničići za lokaciju svoje tvornice izabrali upravo Koprivnicu, prevagnuli su povoljni lokalni lokacijski uvjeti. Tadašnja uprava grada vodila je stimulativnu politiku za privlačenje kapitala znajući da će investicije donijeti napredak.⁵ Grad je, naime, dao besplatno zemljište, izgradio je pristupni industrijski kolosjek, te investitoru darovao potrebnu ciglu za izgradnju tvornice. Uz to, investitoru su na nekoliko godina smanjeni lokalni porezi.

Nakon Prvog svjetskoga rata, uvjeti razvoja sekundarnog sektora znatno su se pogoršali. Stvorena je nova država (Jugoslavija), a na Dravi je povučena čvrsta državna granica, čime je odsiječeno važno mađarsko tržište. Bitno je smanjen dotok stranoga kapitala, kao i snaga nekad dominirajućeg zagrebačkog bankarstva (ta je moć preseljena uglavnom u Beograd). Uslijedile su i za Podravinu mršave poslijeratne godine, ali inicijativnost u širenju sekundarnog sektora je ipak nastavljena. Nastavljen je vidljiv napredak rudarstva i industrije sve do nove velike stagnacije, koju je i u Podravini uzrokovala svjetska ekonomska kriza – došla je do izražaja osobito nakon 1932. godine.

U razdoblju od 1906. do 1932. Koprivnica se profilira kao dominirajući gospodarski, pa i demografski centar. Kemijska industrija Danica je nakon 1918. smanjila proizvodnju umjetnih

⁵ Početkom 20. stoljeća Koprivnica je imala vrlo sposobnog i poduzetnog gradonačelnika – Josipa Vargovića. On je u grad doveo industriju, izgradio najvažnije javne zgrade, asfaltirao središte i uredio parkove. Suvremenici pišu da je Vargović Koprivnicu promijenio iz velikog podravskog sela u pravi manji grad.

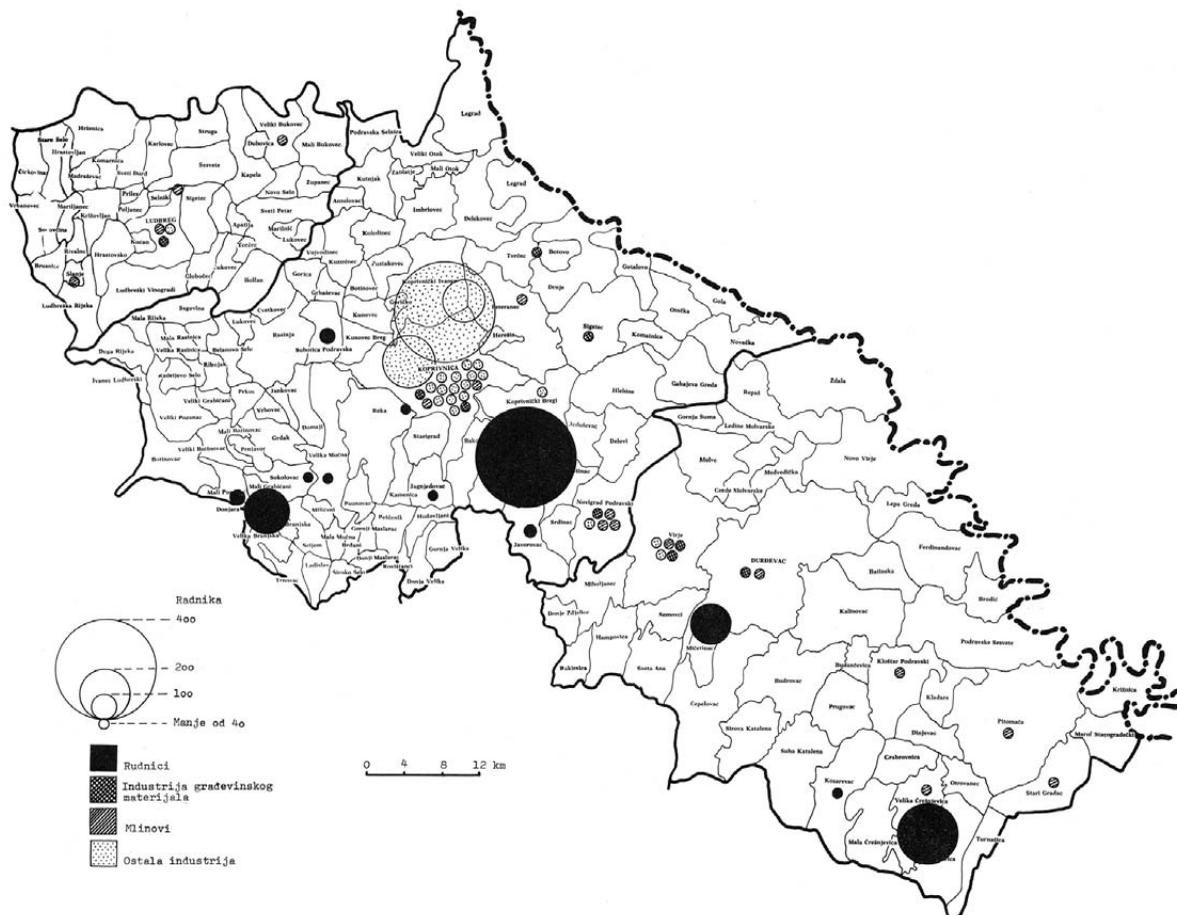
gnojiva (prvenstveno zbog gubitka mađarskog tržišta), ali je na istoj lokaciji izgrađena velika metalna industrija (tvornica šarafa, čavala i sl.), koja je zapošljavala i do 200 radnika, a radila je od 1922. do 1931. godine. U to je doba ojačalo i podravsko mlinarstvo, uz povećane kapacitete u Koprivnici, Ludbregu, Peterancu, Koprivnici, Virju, Đurđevcu i drugdje. Rade i velike ciglane u Ludbregu, Koprivnici, Virju, Đurđevcu i drugdje, a izgrađene su i oveće pilane – u Koprivničkim Bregima i Koprivnici itd. Osobito je značajno bilo rudarstvo, a rudnici ugljena u Glogovcu, Črešnjevici, Lepavini, Velikoj Mučnoj, Kameniku, Žlebicu, Jagnjedovcu, Podravskoj Subotici, Javorovcu, Mišulinovcu, Kozarevcu i drugdje na Bilogori, zapošljavaju 1931. godine i više od 1100 rudara. Važni su i manji pogoni za preradu poljoprivrednih proizvoda, osobito u Koprivnici, Velikom Bukovcu, Ludbregu, Slanju, Virju, Pitomači i drugim mjestima.

Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Kemijska («Danica d.d.»)	Koprivnica	1906.	1937.	400
Metalna («Danica d.d.»)	Koprivnica	1922.	1931.	170
«Industrija ulja d.d.»	Koprivnica	1914.	1937.	210
Gradska klaonica	Koprivnica	1837.	1945.	11
«Koprivnički paromlin d.d.»	Koprivnica	1894.	1945.	35
Paromlin (Friben)	Koprivnica	1858.	1945.	15
Paromlin (Dlaka-Matiša)	Koprivnica	1908.	1945.	10
Prerada mesa (Wegmann)	Koprivnica	1928.	1939.	20
Prerada voća (Wolf)	Koprivnica	1934.	1945.	15
Velepecara (Fischer)	Koprivnica	1921.	1925.	5
Octara (Martinušić)	Koprivnica	1922.	1928.	5
Sodavoda (Löwy)	Koprivnica	1900.	1930.	3
Mlinarstvo (Kuzman)	Novigrad	1910.	1945.	5
Mlinarstvo (Sever)	Peteranec	1922.	1945.	10
Mlinarstvo (Ettinger)	Novigrad	1910.	1945.	15
Mlinarstvo (Kovač)	Novigrad	1920.	1938.	8
Bojenje platna (Grünwald)	Koprivnica	1919.	1933.	5
Industrijska vaga (Kartis)	Koprivnica	1921.	1930.	10
Pilana (Pavlović)	Koprivnica	1922.	1941.	8
Parna pilana	Bregi	1919.	1945.	25
Kožara	Novigrad	1934.	1947.	15
Tiskara (Kostinčer)	Koprivnica	1885.	1930.	5
Tiskara (Vošicki)	Koprivnica	1911.	1945.	20
Tiskara (Senjanin)	Koprivnica	1931.	1943.	8
Tiskara (Loborec)	Koprivnica	1927.	1945.	10
Gradska ciglana	Koprivnica	1834.	1945.	25
Ciglana (Toplak)	Koprivnica	1888.	1945.	25
Ciglana	Sigetec	1903.	1933.	15
Ciglana	Novigrad	1905.	1945.	15
Šljunak (Singer)	Botovo	1907.	1945.	30
Ugljenokop	Lepavina	1871.	1937.	180
Ugljenokop (Gottesman)	Velika Mučna	1919.	1932.	28

Djelatnost	Mjesto	Godina osnutka (cca)	Godina ukidanja (cca)	Radnika (cca)
Ugljenokop	Donjara	1906.	1943.	60
Ugljenokop (Baum)	Kamenik	1936.	1943.	25
Ugljenokop (Fischer)	Žljebic	1890.	1925.	20
Ugljenokop	Jagnjedovac	1890.	1941.	25
Ugljenokop (Crnković)	Subotica	1891.	1945.	60
Ugljenokop (Mirna d.d.)	Javorovac	1919.	1932.	50
Ugljenokopi	Glogovac	1869.	1945.	450
Općina Koprivnica	39 pogona			2.050
Mlinarstvo (Peršić)	Virje	1911.	1945.	10
Mlinarstvo (Braun)	Đurđevac	1899.	1945.	25
Mlinarstvo (Braun)	Kloštar	1916.	1944.	15
Mlinarstvo	Stari Gradac	1920.	1945.	5
Mlinarstvo	Pitomača	1900.	1945.	8
Mlinarstvo	V. Črešnjevica	1900.	1945.	5
Ciglana	Đurđevac	1900.	1945.	15
Ciglana (Skrčević)	Virje	1900.	1945.	10
Ciglana (Imovna općina)	Virje	1890.	1945.	10
Tiskara (Bartol, Tišljar)	Virje	1922.	1930.	6
Tiskara (Tišljar)	Virje	1931.	1943.	6
Ugljenokop (Imovna općina)	Mišulinovac	1906.	1941.	160
Ugljenokop	Kozarevac	1920.	1930.	20
Ugljenokop (Singer)	Črešnjevica	1880.	1945.	240
Općina Đurđevac	15 pogona			540
Mlinarstvo (Drašković)	V. Bukovec	1903.	1945.	15
Mlinarstvo (Kerstner)	Ludbreg	1904.	1945.	15
Mlinarstvo (Strattmann)	Luka	1895.	1945.	5
Mlinarstvo	Slanje	1895.	1945.	8
Tiskara (Loborec Đ.)	Ludbreg	1940.	1943.	6
Ciglana (Kerstner)	Ludbreg	1918.	1918.	25
Općina Ludbreg	6 pogona			75
Podravina	60 pogona			2.670

Tablica 3. Glavni pogoni u industriji i rudarstvu Podravine, koji su djelovali u razdoblju između dva svjetska rata (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 52)

U Podravini je između dvaju svjetskih ratova djelovalo 60 značajnijih industrijskih pogona i rudnika, koji su zapošljavali ukupno više od 2700 radnika (prema popisu stanovništva 1931. godine – 2683 radnika). Obrt, industrija i rudarstvo 1931. zapošljavaju 5553 radnika, što je oko 7,7 posto od tadašnjeg aktivnog stanovništva. Po tom popisu se sudjelovanje poljoprivrednog (primarnog) stanovništva smanjilo na oko 82 posto. U samom gradu Koprivnici je od poljoprivrede 1910. godine živjelo 53,2 posto stanovništva, a 1931. godine 36,3 posto. Sudjelovanje obrta i industrije se minimalno povećalo (od 25,0 na 25,6 posto), ali je zato bitno poraslo relativno sudjelovanje trgovine, prometa, javnih službi i drugih tercijarnih djelatnosti.

Sl. 3. Prostorni raspored najvažnijih manufakturno-industrijskih pogona u Podravini u razdoblju od 1918. do 1941. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 53)

Aktivno stanovništvo 1931.	Kotar Koprivnica	Kotar Đurđevac	Kotar Ludbreg	Podravina
Ukupno	29.215	27.477	15.428	72.120
Industrija, obrt, rudarstvo				
- ukupno	2.777	1.953	823	5.553
- radnici	1.587	898	399	2.884
- ostali	1.190	1.055	424	2.669
Posto od ukupno	9,1	7,1	5,3	7,7
Samo obrt				
- ukupno	1.204	1.240	576	3.011
Posto od ukupno	4,1	4,5	3,6	4,2
Industrija, rudarstvo				
- ukupno	1.573	713	256	2.542
Posto od ukupno	5,0	2,6	1,7	3,5

Tablica 4. Struktura aktivnog stanovništva triju podravskih kotara prema popisu 1931. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 51)

Djelatnost	1910.		1921.		1931.	
	Broj	Posto	Broj	Posto	Broj	Posto
Poljoprivreda	2.131	53,2	2.232	54,1	1.884	46,3
Obrt i industrija	1.0122	25,0	873	21,2	1.041	25,6
Trgovina, novčarstvo	220	5,4	216	5,2	428	10,5
Promet	98	2,3	101	2,5	93	2,3
Javne službe, sl. zanimanja	231	5,3	283	6,8	209	5,1
Umirovljenici	144	3,4	148	3,6	90	2,2
Nadničari	58	1,4	181	4,4	194	4,8
Kućna služinčad	136	3,3	53	1,3	95	2,3
Ostali	30	0,7	36	0,9	35	0,9
Ukupno	4.070	100	4.121	100	4.069	100

Tablica 5. Struktura aktivnog stanovništva grada Koprivnice prema popisima 1910., 1921. i 1931. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 51)

2.3. ETAPA ZASTOJA PROCESA INDUSTRIJALIZACIJE (1932.-1958.)

Rigidne gospodarsko-političke prilike tadašnje Jugoslavije, uz nepovoljno djelovanje svjetske ekonomske krize, bili su glavni čimbenici ne samo zastoja u procesu industrijalizacije Podravine, nego i znatno smanjivanje industrijske proizvodnje i broja zaposlenih u sekundarnom sektoru. U **etapi zastoja procesa industrijalizacije** od 1932. do 1958., čak su zaustavljeni i procesi deagrarizacije i deruralizacije, a broj stanovnika u većim podravskim naseljima je stagnirao ili se smanjio, uključujući i grad Koprivnicu.

Pritisnuta dugovima, nepovoljnom strukturom industrijske proizvodnje, slabom kvalitetom i niskom produktivnošću, podavska industrija se nije snašla u tadašnjoj sveopćoj krizi. Naglom propadanju još je pridonijela i općejugoslavenska nepovoljna fiskalna politika, uz dominaciju interesa (veliko)srpskog kapitala. U toj igri, od 1931. bitno se smanjuje proizvodnja u koprivničkoj Danici, a tvornica šarafa je propala. Do 1937. godine prestala je proizvodnja i u kemijskoj industriji Danica, a veći dio jeftino kupljenih strojeva preseljen je u Šabac. Iste godine prestala je radom i druga najveća podavska industrija – koprivnička uljara. Godine 1930. prestaje radom Löwyjeva tvornica sodavode, 1933. Grünwaldova tekstilna bojadisaonica, a 1939. i Wegmanova velika prerada mesa u Koprivnici. U to vrijeme prestaju radom i neke ciglane, mlinovi i rudnici. Pred Drugi svjetski rat u sekundarnim djelatnostima u Podravini radilo je tek oko 1600 djelatnika (najviše u rudarstvu i preradi drva).

Na ovakvu nepovoljnu situaciju su uslijedila ratna razaranja Drugog svjetskog rata,⁶ a potom i vrlo teške i rigidne poslijeratne godine. Ne samo do raskida sa SSSR-om 1948., nego praktički do ukidanja saveznih i republičkih direkcija 1952., društvo i gospodarstvo prolaze kroz tešku **administrativno-centralističku podetapu** razvoja, kada se želio izgraditi realsocijalistički poređak sovjetskoga tipa. Srećom proces kolektivizacije na selu je napušten, a od 1950. uvođenjem samoupravljanja barem su malo otkrivena vrata liberalnijim procesima u gospodarstvu. **Podetapa samoupravne liberalizacije** (1952.-1965.) već je u početku donijela intenzivni proces prelijevanja kapitala iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Primat u ulaganjima apsolutno je imala energija, promet i industrija, a uz provođenje socijalističkog planiranja i stege.

⁶ Određenu simboliku potpune propasti koprivničke industrije predstavlja i osnivanje ustaškog konclogora u ostacima zgrada industrije na Danici.

Podravska industrija teško se i sporo uključivala u te nove prilike i procese. Postojeći mali pogoni bili su zastarjeli, niske konkurentnosti, a vodstva nestručna i uglavnom bez inicijative. Trebalo je proći više od 10 godina od završetka rata, da se proces industrijalizacije u Podravini opet oživi. Uz nepovoljne ekonomske, kadrovske i povijesne čimbenike, tomu je kriv i granični položaj Podravine prema tzv. istočnom bloku. Nakon 1948. vlasti ne samo da nisu željele investirati u nove pogone u tom graničnom kraju, nego se i dio postojećih postrojenja preseljavao u unutrašnjost zemlje. Stoga ne čudi podatak da je 1931. u manufakturama, industriji i rudarstvu Podravine radilo oko 2700 radnika, a 1957. tek oko 2550 djelatnika. Taj odnos bio bi još nepovoljniji da nije povećan broj rudara, osobito u Glogovcu (Bregima) i Črešnjevici (Pitomači), a glavni kupac lignita bile su željeznice i domaćinstva.

2.4. ETAPA INTENZIVNE INDUSTRIJALIZACIJE (1958.-1990.)

Potkraj 60-tih godina 20. stoljeća i u sjevernoj Hrvatskoj počinju se stvarati bolji uvjeti razvoja. Represivno centralističko upravljanje slabi, a jača inicijativnost poduzeća, pa i u tzv. provinciji. Radi se i na stvaranju velikih općina, koje će dobiti mogućnost koncentracije kapitala i kadrova. I dalje se provodi razvojna politika koja daje primat ulaganjima u sekundarne djelatnosti. Država se sve više otvara prema zapadnim demokracijama, želeći postati određeni most između zapada i istoka. U međuvremenu završavaju visoke škole mladi kadrovi koji su počeli školovanje nakon rata, pa tako i Podravina dobiva svoje prve inženjere, ekonomiste i druge stručnjake. Nakon što su 1963. formirane velike općine (u Podravini: Koprivnica, Ludbreg i Đurđevac), bolje mogućnosti razvoja otvara i privredna reforma proglašena 1965. godine. Njome se još više otvara suradnja s inozemstvom, uz sve liberalniju mogućnost transfera znanja i kapitala. I Podravicima je otvoren put za odlazak na rad, ali i na školovanje u Europu, što je kući donijelo nova znanja, inicijative i nešto kapitala.

Na tim pretpostavkama započela je **etapa intenzivne industrijalizacije**. Ona je u Podravini započela nešto ranije nego drugdje, a pogotovo u Koprivnici. Općim uvjetima na primjeru Koprivnice valja dodati i čimbenik inicijativnosti i stručnosti domaćih ljudi (*genius loci*). Tim okupljen u maloj koprivničkoj tvornici pekmeza – Podravki – započeo je 1957. stvarati novu prehrambenu industriju koja počiva na novim atraktivnim prehrambenim proizvodima i visokoj kvaliteti. Tada je započela proizvodnja instant juha, a 1959. i dodataka jelima (Vegeta), što je lansiralo koprivničku prehrambenu industriju među najuspješnije u Hrvatskoj. Tomu je pridonijelo i obilje jeftine radne snage, koja je sve bolje obrazovana, a potjecala je iz procesa deagrarijacije i deruralizacije Podravine. Uz prehrambenu industriju, koja je imala sirovinsku osnovicu u razvijenoj podravskoj agrarnoj proizvodnji, razvijaju se i druge industrijske grane, poput obućarske, tekstilne, metalne, osobito drvene (vezane uz bogatstvo pridravskih i kalničko-bilogorskih šuma), te kasnije farmaceutske grane i druge. Osim toga, rudarstvo je u to doba doživjelo svoje vrhunce. Osnovani su Koprivnički ugljenokopi, s najvećim rudnicima kod Glogovca i Črešnjevica, te separacijama u Bregima i Pitomači. Ovi su rudnici u vrijeme početka privredne reforme 1965. zapošljavali i do 1800 radnika. Zbog prijelaza na korištenje nafte i plina kao osnovnih izvora energije, rudnici su i na Bilogori zatvoreni nakon 1971. godine. Upravo u to doba počela je eksploatacija zemnoga plina iz podravskih nalazišta i izgradnja suvremenih postrojenja za pročišćavanje u Molvama. Ta nalazišta su također pridonijela bržem industrijskom razvoju Podravine.

Analizom važnosti pojedinih lokacijskih faktora za razvoj industrije Podravine, mogla bi se postaviti slijedeća hijerarhija: 1. Obilje jeftine i relativno školovane radne snage, 2. Poticajni izvori sirovina u samoj regiji: razvijeno ratarstvo i stočarstvo, bogatstvo šuma, prirodnog plina i (ranije) ugljena, te vode. 3. Povoljni lokalni faktori – ekološka lokacija, uvjeti lokalne vlasti,

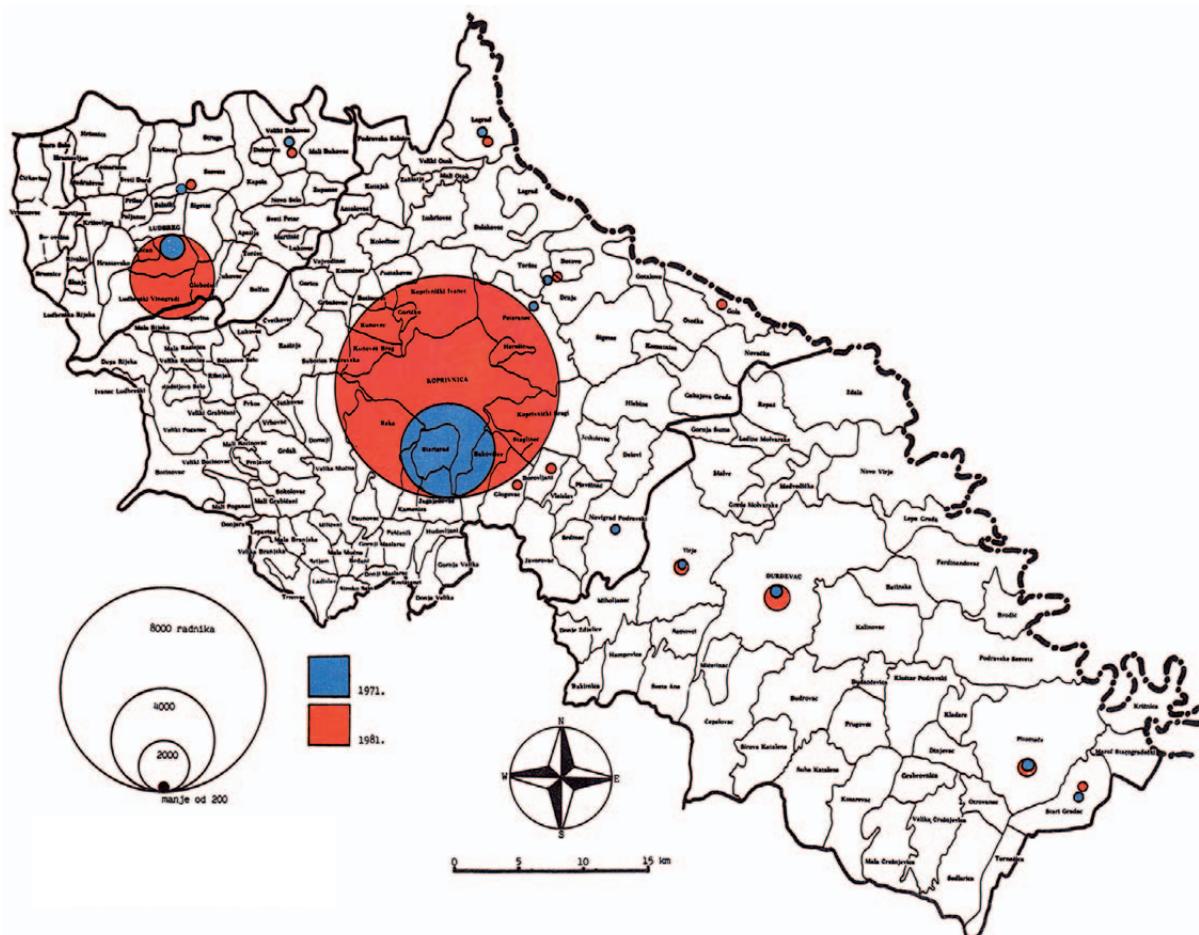
cijena kapitala, genius loci, 4. Prometna dostupnost – razvijena željeznička mreža i lokalne ceste, 5. Ostali faktori – državna regulativa, 5. Tradicija industrijske proizvodnje u Podravini (Koprivnici) i dugogodišnje formiranje radno-industrijskih kadrova i navika, itd.

Naselje	1971.		1981.		±	Posto
	Radnika	Posto	Radnika	Posto		
Ludbreg	1.001	18,2	3.266	22,4	+2.265	+226,3
Luka	4	0,07	3	0,01	-1	-25,0
Veliki Bukovec	28	0,5	21	0,2	-7	-25,0
Koprivnica	3.610	65,5	8.747	60,1	+5.136	+142,3
Legrad	98	1,8	66	0,4	-32	-32,6
Drnje	146	2,7	188	1,3	+42	+28,7
Novigrad	28	0,5	20	0,2	-8	-28,1
Peteranec	22	0,4	-	-	-	-
Gola	-	-	98	0,7	-	-
Glogovac	-	-	112	0,8	-	-
Borovljani	-	-	89	0,6	-	-
Virje	28	0,5	323	2,2	+29	+1.053,6
Đurđevac	191	3,5	1.087	7,5	+896	+469,1
Pitomača	345	6,3	555	3,6	+210	+60,9
Stari Gradac	88	0,1	7	0,02	-1	-12,5
Podravina ukupno	5.509	100,0	14.579	100,0	+9.070	+164,3

Tablica 6. Broj zaposlenih u industriji Podravine 1971. i 1981. godine – prema mjestu lokacije industrije (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 65)

Nakon 1958. proces industrijalizacije u Podravini tekao je ubrzano – samo u Podravki je godišnje izgrađena barem jedna nova tvornica, a godišnje je u prosjeku lansirano i do 15 novih (uspješnih) proizvoda. Od 2548 u 1957., broj industrijskih radnika povećan je na 6832 u 1972. godini ili za 168,1 posto. Najbrži transfer radne snage u sekundarne djelatnosti u Podravini se odvijao od 1970. do 1980. godine, što se manje-više pokrala s ovim procesima i u Hrvatskoj (Jugoslaviji). Samo u deset godina, od 1972. do 1982. broj industrijskih radnika u Podravini porastao je od 6.832 na 14.579, odnosno za 7.747 ili za 113,4 posto. Nakon prvih programa stabilizacije jugoslavenskog gospodarstva 1979., proces industrijalizacije je u državi bitno usporen, a u nekim krajevima je došlo i do smanjenja broja industrijskih radnika i sudjelovanje industrije u formiranju dohotka. Zbog povoljne strukture, razmjerno visokim tehnologijama i kreativnosti vodstava, industrijalizacija Podravine je od 1980. do 1990. doduše nešto usporena, ali je još imala zapaženi uzlazni trend. Godine 1982. u industriji Podravine je radilo 14.579 radnika, a 1990. maksimalno 16.731 ili za 14,8 posto. I dok se urušavao realsocijalistički sustav, podravsko gospodarstvo još je imalo snagu za investicije i razmjerno je uspješno poslovalo.

U vrijeme intenzivne industrijalizacije, osnovna struktura industrije Podravine nije se bitnije izmijenila. Ostale su dominantne one industrije koje kao osnovni lokacijski faktor imaju domaće izvore sirovina i koje imaju dugu tradiciju. Od ukupnog broja zaposlenih u industriji Podravine 1965. godine, u prehrambenoj grani radilo je 32,5 posto zaposlenih, a 1980. godine 32,4 posto. U istom usporednom razdoblju sudjelovanje obućarske industrije poraslo je od 9,6 na 14,4 posto, a drvne industrije od 16,2 na 20,0 posto. Nakon 1972. pojavila se i kasnije značajna farmaceutska

Sl. 4. Prostorni raspored industrije (prema broju zaposlenih) po naseljima u Podravini 1971. i 1981. godine (Izvor: Industrija Podravine, 1984., 66)

industrija, koja je 1980. imala udjel od 5,5 posto. Ostale grane su smanjile svoje relativno sudjelovanje u broju zaposlenih: tekstilna sa 16,7 na 7,1 posto, grafička sa 4,3 na 4,0 posto, građevinskog materijala sa 6,8 na 3,6 posto, metalna sa 5,8 na 5,2 posto itd.

Intenzivna industrijalizacija promijenila je prostorni raspored zaposlenosti u industriji. Došlo je do očekivane centralizacije gotovo cjelokupne industrije jedino u općinska središta. Može se i u Podravini govoriti o određenom općinskom monocentrizmu, što je osobito došlo do izražaja na primjeru općina Koprivnica i Ludbreg. Gotovo niti jedno novo radno mjesto u industriji u tim općinama nije otvoreno izvan općinskog središta. Nešto je drugačija situacija u općini Đurđevac, gdje su procesi industrijalizacije bili najsporiji i najmanjeg obujma. Tu su nova radna mjesta u industriji otvorena ponajprije u Đurđevcu, ali i u Pitomači i Virju, te u manjoj mjeri u Molvama (prerada plina). Industrija u svojem razvoju i inače teži koncentraciji, a u ovom slučaju je još bila uvelike poduprta gospodarskim planiranjem. Ovakva razvojna politika izazvala je prave potrese u prostornoj slici naseljenosti i drugim prostornim procesima.

Iako nešto viših tehnologija i bolje strukture, i industrija Podravine je po svojem sadržaju i dometima proizvod ubrzane industrijalizacije i socijalističkog razvojnog pristupa. Pogotovo u zadnjem desetljeću realsocijalističkog poretka, i u industriji Podravine sve su više dolazili do izražaja nedostaci koji su bili dio propasti samoupravne planske privrede 1990., i koji su znatno otežali kasnije procese tranzicije i restrukturiranja: 1. Bila je to radno intenzivna industrija –

dakle niske produktivnosti, odnosno prezaposlenosti. 2. Iako u nekim pogonima uspješno, u većini podravske industrije presporo su praćena i ugrađivana nova dostignuća, odnosno nije promptno praćen tehnološki razvoj konkurencije. 3. Premalo se ulagalo u vlastito znanje i kadrove, pa je proizvodnja postajala zastarjela i premalo konkurentna. 4. I po strukturi proizvodnje podravska industrija nije bila dovoljno izvozno orijentirana, iako su neka poduzeća ostvarivala dobre rezultate i u eksportu. 5. Bila je sustavno opterećena visokim davanjima društvu, visokom cijenom kredita, pa su i dugovi enormno rasli.

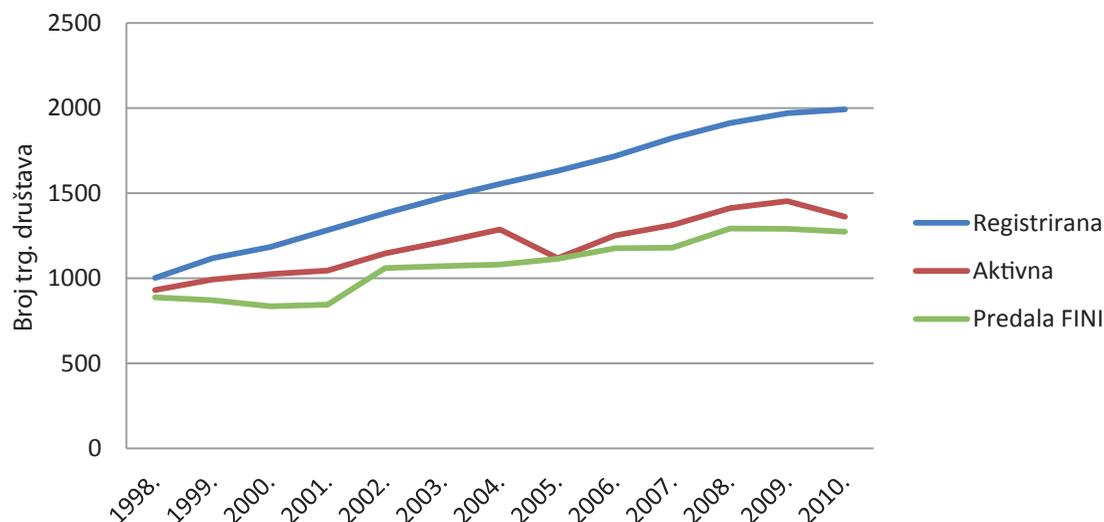
2.5. ETAPA TRANZICIJE I DEINDUSTRIJALIZACIJE (NAKON 1990.)

Stvaranjem samostalne Hrvatske 1991. i gospodarstvo Podravine, a osobito industrija, trebalo je proći zahtjevan put tranzicije iz bivšeg realsocijalističkog sustava planske privrede i društvenog vlasništva u otvoreno tržišno gospodarstvo i privatno vlasništvo. U toj tranziciji gospodarstvo se i snažno otvara prema svijetu, što znači i prilagođavanje svjetskim standardima i potrebama tržišta. Uz to, ta sveopća tranzicija odvijala se u ratnim uvjetima više od pet godina. I podravska industrija i te kako je osjetila strahote rata: u gubitku i angažmanu ljudstva, zbrinjavanju prognanika i izbjeglica u Podravini, te u osiguravanju prehrane i drugih potrepština za hrvatsku vojsku i pogođena područja. Na sve te teškoće i zadatke, treba dodati i primjenu neodgovarajućih i neučinkovitih modela pretvorbe i tranzicije, što je ne samo usporilo prestrukturiranje gospodarstva, nego je prouzročilo izravne štete i unazadilo mogućnosti razvoja osobito industrije.

Etapu tranzicije i deindustrijalizacije, koja je započela padom realsocijalističkog režima, a traje i danas u uvjetima krize i recesije, kronološki se može podijeliti u nekoliko karakterističnih podetapa. 1. **Podetapa tranzicije u ratnim uvjetima** u osnovi je trajala do kraja 1995. godine, a karakterizira je početak pretvorbe i privatizacije, lutanja u traženju odgovarajućih modela privatizacije i početak opadanja proizvodnje i zaposlenosti u industriji. 3. **Podetapa vlasničko-tržišne tranzicije** nastavljen je do početka recesije u svijetu 2007. godine, a nastavlja se započeti procesi tranzicije i prestrukturiranja, uz daljnje uglavnom negativne efekte u razvoju industrije. 3. **Podetapa gospodarske krize** započeta svjetskom recesijom, u Hrvatskoj drastično dolazi do izražaja u 2009. godini i nastavlja se i danas.

I u industriji Podravine etapa tranzicije prvenstveno se odrazila na smanjenje obujma proizvodnje i zaposlenosti, te padu investicija. Industrija Podravine je u 2001. zapošljavala 12.812 radnika, što je 3.919 manje nego 1990. ili za 23,4 posto. Trend opadanja udjela industrije u broju zaposlenih i bruto domaćem proizvodu nastavljen je i početkom 21. stoljeća. Godine 2010. industrija Podravine zapošljavala je 11.357 radnika što je za 5.374 manje nego 1990. ili 32,1 posto. Dakle, u 20 godina u podravskoj industriji je radno mjesto izgubio svaki treći radnik.

U procesu tranzicije i prestrukturiranja najviše radnih mjesta izgubila je radnointenzivna industrija, jer se takva proizvodnja seli u dijelove svijeta s izrazito jeftinom radnom snagom. Tako je u Podravini praktički posve propala tekstilna i obućarska industrija, koja je prije 1990. zapošljavala i više od 15 posto svih industrijskih radnika. Proizvodnja i zaposlenost u drvnoj industriji postupno se smanjivala, da bi u zadnjih nekoliko godina bila svedena na minimum. Uvođenjem visokih tehnologija i prestrukturiranjem, nešto je smanjen i broj zaposlenih u prehrambenoj industriji, koja je nositelj podravskog gospodarstva. Takva kretanja najviše su se odrazila na smanjenju proizvodnje i zaposlenosti na đurđevačkom području, gdje u industriji danas radi čak 41,9 posto manje radnika nego 1990. godine. Zaposlenost na lubbreškom području u istom usporednom razdoblju smanjena je za 34,6 posto. Nešto je povoljnije stanje zaposlenosti u industriji Koprivnice, ali i ovdje radi 28,1 posto manje industrijskih radnika nego 1990. godine – prvenstveno zbog propadanja drvne i obućarske industrije.

Sl. 5. Kretanje broja registriranih i aktivnih trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1998. do 2010. god. (Izvor: Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 40)

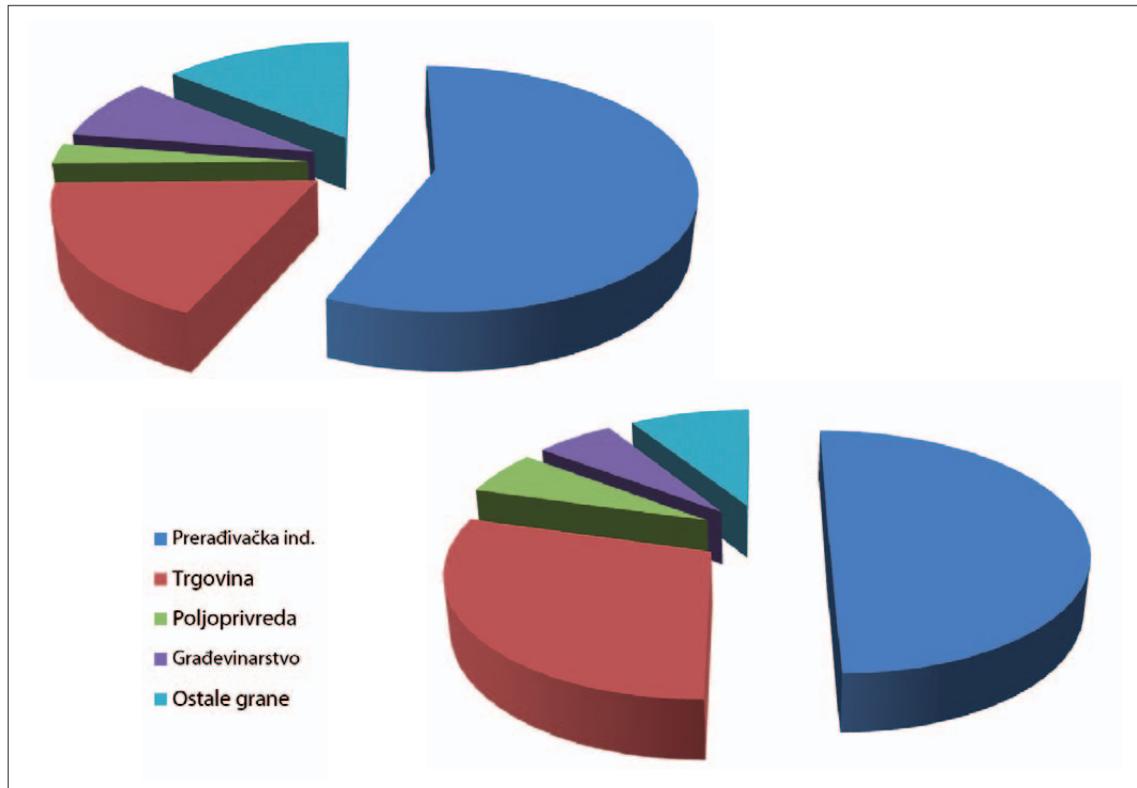
Procesima privatizacije i razvijanjem privatne inicijative, najveći broj trgovačkih društava u Podravini osnovano je između 1990. i 1993. godine. Otada do danas broj društava kontinuirano raste, s malim padom u uvjetima recesije 2009. i 2010. godine. Na području Koprivničko-križevačke županije (a taj podatak je gotovo identičan i na području Podravine) danas je registrirano blizu 2000 trgovačkih društava. Od toga je aktivno oko 1480, odnosno prema FINA-i oko 1360 poduzeća.

	Poduzetnika		Zaposlenih		Ukupni prihod		Ukupni prihod kn/radnik
	Broj	Posto	Broj	Posto	Mil. kn	Posto	
Prerađivačka industrija	260	19,1	9.867	56,5	4.641	49,9	465.637
Trgovina	467	34,3	3.235	18,3	2.746	29,5	848.841
Poljoprivreda	98	7,2	480	2,7	550	5,9	1.145.833
Građevinarstvo	152	11,2	1.483	8,4	536	5,8	361.430
Ukupno	997	71,8	15.165	85,9	8.473	91,1	558.721
Ostale grane	364	37,2	2.467	14,1	829	8,9	336.036
Sveukupno	1.361	100	17.632	100	9.302	100	537.563

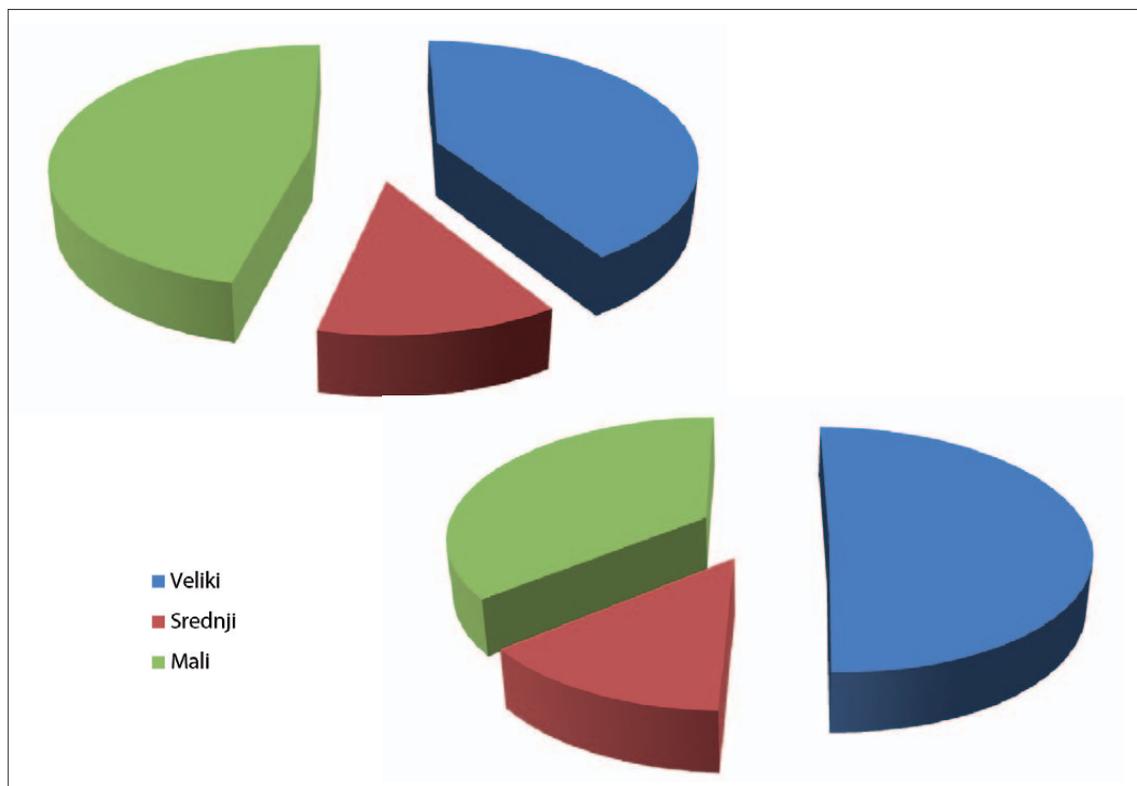
Tablica 7. Struktura gospodarstva Koprivničko-križevačke županije prema osnovnim granama i glavnim pokazateljima – stanje 2010. godine. (Izvor: M. Štimac, Gospodarstvo..., 2011.)

Veličina	Poduzetnika		Zaposlenih		Ukupni prihod		Produktivnost kn UP/1 radnik
	Broj	Posto	Broj	Posto	Mil. kn	Posto	
Veliki	8	0,9	7.251	41,2	4.695	50,5	647.497
Srednji	17	1,3	2.192	12,4	1.260	13,5	574.818
Mali	1.335	97,8	8.189	46,4	3.347	36,0	408.719
Županija	1.361	100	17.632	100	9.302	100	527.563

Tablica 8. Poduzetnici u gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije prema veličini i osnovnim pokazateljima – stanje 2010. godine. (Izvor: M. Štimac, Gospodarstvo..., 2011.)

Sl. 6. Struktura gospodarstva Koprivničko-križevačke županije 2010. godine prema osnovnim granama djelatnosti: (1) u broju zaposlenih (gore), te (2) u stvaranju ukupnog prihoda (dolje)

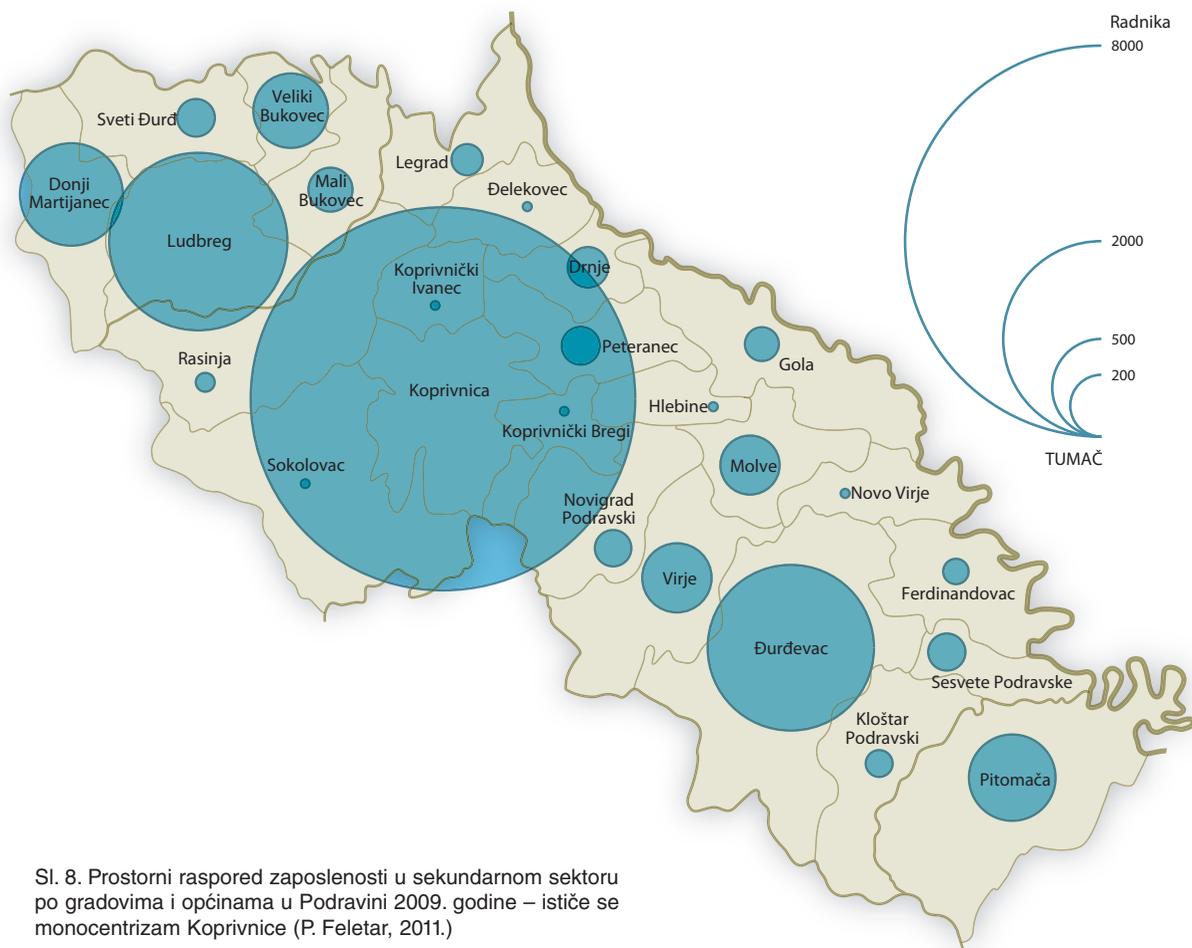
Sl. 7. Struktura gospodarstva Koprivničko-križevačke županije 2010. godine prema veličini poduzeća: (1) po broju zaposlenih (gore) i (2) prema ukupnom prihodu (dolje), (Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 263)

Usprkos znatnom smanjenju obujma proizvodnje i zaposlenosti, industrija je još ostala posve dominantna gospodarska grana u Podravini. Industrija je 2010. u broju zaposlenih sudjelovala sa oko 56 posto, što je znatno više od prosjeka Hrvatske i većine drugih hrvatskih županija. U strukturi trgovačkih društava prema broju poduzetnika prevladavaju, dakako, mala poduzeća: 2010. bilo je tek 8 velikih, 17 srednjih i 1335 aktivnih malih firmi. U pokazateljima zaposlenosti i poslovanja bitno je druga slika: u broju zaposlenih velika poduzeća sudjeluju s oko 40 posto, a u ukupnom prihodu oko 50 posto. Podravskom prerađivačkom industrijom dominira Podravka-grupa: Podravka, Danica i Belupo, koji već pola stoljeća određuju trendove ukupnog razvoja Podravine. Samo 15 najvećih poduzeća zapošljava oko 46 posto svih zaposlenih u gospodarstvu Podravine (2010.), oko 58 posto u stvaranju ukupnog prihoda, oko 76 posto u dobiti, te oko 70 posto u izvozu i 44 posto u uvozu.

Broj Poduzeće	Zaposlenih	Ukupni prihod Mil. kn	Ukupni prihod po radniku kn	Dobit/gubitak 000 kn	Izvoz 000 kn	Uvoz 000 kn	Posto izvoza u uvozu
1. Podravka Koprivnica	3.630	1.905,2	542.848	+12.082	688.352	372.723	184,8
2. Belupo Koprivnica	908	584,6	643.833	+68.901	162.924	-	-
3. Danica Koprivnica	769	417,2	542.523	+1.977	64.768	75.957	85,3
4. Carlsberg Koprivnica	317	343,8	1.084.543	+31.477	28.761	66.698	43,1
5. Podravska banka Koprivnica	294	231,8	788.435	+16.065	-	-	-
6. Sloga Đurđevac	295	172,1	583.390	+291	-	2.265	-
7. Komunalac Koprivnica	225	163,9	728.444	+623	331	1.152	28,7
8. Natura-agro Đurđevac	244	130,9	536.475	-43.221	-	-	-
9. Hartmann Koprivnica	193	122,5	634.715	+11.806	-	12.483	-
10. A.B.M. Koprivnica	115	109,9	955.652	+232	-	-	-
11. Bilokalnik-IPA Koprivnica	190	107,8	567.368	-3.792	98.945	14.173	698,1
12. Farmal Ludbreg	121	98,9	817.355	2.847	33.611	19.314	174,0
13. Grafičar Ludbreg	205	95,6	466.341	+3.781	-	13.382	-
14. SIZIM Veliki Otok	54	85,5	1.583.333	+3.639	-	133	-
15. Herbarium Pitomača	47	36,3	772.340	+2.961	-	-	-
Ukupno	7.607	4.606,0	605.494	+108.669	1.077.592	578.280	186,3
Posto od gospodarstva Podravine	45,9	58,4	-	75,8	70,3	44,1	-

Tablica 9. Prvih 15 poduzeća u Podravini prema ukupnom prihodu 2010. godine (Izvor: FINA, Lider)

I u procesima tranzicije i restrukturiranja, prostorni raspored sekundarnih djelatnosti u Podravini nije se bitnije izmijenio. Od 15 najvećih trgovačkih društava u Podravini, njih 9 ima sjedište u Koprivnici, po dva u Đurđevcu i Ludbregu, te po jedno u Velikom Otoku i Pitomači. Monocentričnost Koprivnice i dalje je prisutna u razvoju Podravine, iako se njezina dominacija smanjuje u novim gospodarskim i društvenim procesima. Privatna inicijativa (genius loci) otvorio je proces otvaranja proizvodnih pogona i trgovačkih društava i u nekim manjim naseljima. Godine 2010. kod svih poduzetnika u Podravini bilo je zaposleno 16.592 radnika. Od toga broja u Koprivnici je radilo 9.922 radnika ili 57,8 posto, što još uvijek govori o njezinoj snažnoj dominaciji. U Ludbregu je bilo 1863 zaposlenih ili 11,2 posto, te u Đurđevcu 1241 radnik ili 7,5 posto.

Sl. 8. Prostorni raspored zaposlenosti u sekundarnom sektoru po gradovima i općinama u Podravini 2009. godine – ističe se monocentizam Koprivnice (P. Feletar, 2011.)

Sada se u procesu tranzicije javljaju nove podravske općine sa sve više zaposlenih u gospodarstvu, osobito u sekundarnim djelatnostima. Tako je na četvrtom mjestu općina Martijanec s novom metalnom industrijom (652 zaposlena), Veliki Bukovec s drvnom industrijom (477), Mali Bukovec (182), Kalinovac s metalnom industrijom (172), a tu su još i tradicionalno Virje (265) i Pitomača (578 radnika), itd.

3. INDUSTRIJA KAO ČIMBENIK TRANSFORMACIJE PODRAVINE – GLAVNI PROCESI

3.1. NASTAVLJENI PROCESI DERURALIZACIJE

U geografskom prostoru Podravine i dalje se odvijaju aktivni procesi promjena u prostornoj slici naseljenosti. Iako je proces deagrarizacije posve na kraju (jer od poljoprivrede živi tek oko 9 posto stanovništva, što je već na granici osiguranja radne snage za poljoprivredne radove uz dosege sadašnje razine organizacije i tehnologije), depopulacija ruralnih naselja i dalje traje. Natalitet je sve niži, ali sa sela odlazi i ono malo mladog stanovništva. U Podravini je glavni motor još uvijek prisutnim djelatnostima i u drugim granama u gradovima. Podravina ima danas 19,1 posto manje stanovnika nego 1953. kada su počeli procesi industrijalizacije, ali broj stanovnika u podravskim gradovima bio je u znatnom porastu, osobito u Koprivnici i Ludbregu.

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
ĐURĐEVAC	7.393	10.372	8.290	+897	+12,1	-2.082	-20,1
Budrovac	683	638	374	-309	-45,2	-264	-41,4
Čepelovac	679	791	342	-337	-49,6	-449	-56,8
Đurđevac	4.781	5.842	6.378	+1.597	+33,4	+539	+9,2
Grkine	0	211	131	0	0	-80	-37,9
Mičetinac	227	428	205	-22	-9,7	-223	-52,1
Severovci	0	344	142	0	0	-202	-58,7
Sirova Katalena	360	775	280	-80	-22,2	-493	-63,8
Suha Katalena	427	913	338	-89	-20,8	-585	-63,0
Sveta Ana	236	232	100	-136	-57,6	-132	-56,9
KOPRIVNICA	4.554	14.139	30.872	+26.318	+557,9	+16.733	+118,3
Bakovčice	273	519	322	+49	+17,9	-197	-38,0
Draganovec	0	336	506	0	0	+170	+50,6
Herešin	158	343	724	+566	+385,2	+381	+111,1
Jagnjedovec	315	463	340	+25	+7,6	-123	-26,6
Koprivnica	3.224	9.566	23.896	+20.672	+641,2	+14.330	+149,8
Kunovec Breg	0	330	639	0	0	+309	+93,6
Reka	584	1.385	1.519	+935	+160,1	+134	+9,7
Starigrad	0	981	2.392	0	0	+1.411	+143,8
Štaglinec	0	218	473	0	0	+255	+117,0
DRNJE	2.227	2.661	1.865	-362	-16,3	-796	-29,9
Botovo	366	412	272	-94	-25,7	-140	-34,0
Drnje	936	1.250	970	+34	+3,6	-280	-22,4
Torčec	925	999	623	-302	-32,6	-376	-37,6
ĐELEKOVEC	1.780	2.870	1.527	-253	-14,2	-1.343	-46,8
Đelekovec	1.352	2.036	1.187	-165	-12,2	-849	-41,7
Imbriovec	428	834	340	-88	-20,6	-494	-59,2
FERDINANDOVAC	1.093	3.514	1.732	+639	+58,5	-1.782	-50,7
Brodić	0	436	73	0	0	-363	-83,3
Ferdinandovac	1.093	3.078	1.659	+566	+51,8	-1.419	-46,1
GOLA	2.394	5.281	2.416	+22	+0,9	-2.865	-54,3
Gola	1.270	1.554	881	-389	-30,6	-673	-43,3
Gotalovo	454	798	336	-118	-26,0	-462	-57,9
Novačka	0	910	380	0	0	-530	-58,2
Otočka	0	472	234	0	0	-238	-50,4
Ždala	670	1.547	585	-85	-12,7	-962	-62,2
KLOŠTAR P.	2.793	4.849	3.303	+510	+18,3	-1.546	-31,9
Budančevica	262	634	522	+260	+99,2	-112	-17,7
Kloštar P.	1.208	1.946	1.535	+327	+27,1	-411	-21,1
Kozarevac	419	1.126	560	+141	+33,7	-566	-50,3
Prugovac	904	1.146	686	-218	-24,1	-460	-40,1
KOPR. BREGI	1.633	2.819	2.403	+770	+47,2	-416	-14,8
Glogovac	202	968	941	+739	+365,8	-27	-2,8
Jeduševac	114	171	117	+3	+2,6	-54	-31,6
Koprivn. Bregi	1.317	1.680	1.345	+28	+2,1	-335	-19,9

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
KOPRIV. IVANEC	2.137	3.429	2.110	-27	-1,3	-1.319	-38,5
Botinovec	192	328	176	-16	-8,3	-152	-46,3
Goričko	145	203	138	-7	-4,8	-65	-32
Koprivn. Ivanec	1.015	1.677	1.194	+179	+17,6	-483	-28,8
Kunovec	621	936	479	-142	-22,9	-457	-48,8
Pustakovec	164	285	123	-41	-25,0	-162	-56,8
LEGRAD	4.438	5.611	2.185	-2.253	-50,8	-3.426	-61,1
Antolovec	160	235	72	-88	-55,0	-163	-69,4
Kutnjak	488	697	276	-212	-43,4	-421	-60,4
Legrad	2.357	2.586	925	-1.432	-60,7	-1.661	-64,2
Mali Otok	175	293	144	-31	-17,7	-149	-50,9
Selnica P.	513	658	297	-216	-42,1	-361	-54,9
Veliki Otok	411	571	253	-161	-38,9	-318	-55,7
Zablatje	331	571	218	-113	-34,1	-353	-61,8
MOLVE	2.119	3.569	2.194	+75	+3,5	-1.375	-38,5
Molve	2.119	2.130	1.450	-669	-31,6	-680	-31,9
Molve Grede	0	460	275	0	0	-185	-40,2
Repaš	0	979	463	0	0	-516	-52,7
NOVIGRAD P.	4.443	4.970	2.862	-1.581	-35,6	-2.108	-42,4
Borovljani	133	401	237	+104	+78,1	-164	-40,9
Delovi	413	470	251	-162	-39,2	-219	-46,6
Javorovac	167	215	75	-92	-55,1	-140	-65,1
Novigrad P.	3.220	3.085	1.903	-1.317	-40,9	-1.182	-38,3
Plavšinac	202	315	143	-59	-29,2	-172	-54,6
Srdinac	133	123	17	-116	-87,2	-106	-86,2
Vlaislav	175	361	236	+61	+34,9	-125	-53,0
NOVO VIRJE	0	2.773	1.218	0	0	-1.555	-56,1
PETERANEC	4.064	4.020	2.681	-1.383	-34,0	-1.339	-33,3
Komatnica	0	280	63	0	0	-217	-77,5
Peteranec	2.405	2.001	1.413	-993	-41,3	-588	-29,4
Sigetec	1.659	1.739	1.205	-454	-27,4	-534	-30,7
PODRAV. SESVETE	1.625	2.902	1.628	+3	+0,2	-1.274	-43,9
RASINJA	4.473	6.276	3.271	-1.202	-26,9	-3.005	-47,9
Belanovo Selo	82	111	42	-40	-48,9	-69	-62,2
Cvetkovec	203	371	210	+7	+3,5	+161	+43,4
Duga Rijeka	419	335	141	-278	-66,3	-194	-57,9
Gorica	191	305	140	-51	-26,7	-165	-54,1
Grbaševac	75	129	29	-46	-61,3	-100	-77,5
Ivančec	85	149	64	-21	-24,7	-85	-57,1
Koledinec	279	364	171	-108	-38,7	-193	-53,0
Kuzminec	570	624	296	-274	-48,1	-328	-52,6
Ludbr. Ivanec	150	174	60	-90	-60,0	-114	-65,5
Lukovec	0	130	45	0	0	-85	-65,4
Mala Rasinjica	117	79	34	-83	-70,9	-45	-57,0
Mala Rijeka	0	123	31	0	0	-92	-74,8

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
Prkos	134	133	49	-85	-63,4	-84	-63,2
Radeljevo Selo	110	177	108	-2	-1,8	-69	-39,0
Rasinja	878	1.272	877	-1	-0,1	-395	-31,1
Ribnjak	93	129	50	-43	-46,2	-79	-61,2
Subotica P.	494	822	521	+27	+5,5	-301	-36,6
Velika Rasinjica	0	81	14	0	0	-67	-82,7
Veliki Grabičani	154	212	101	-53	-34,4	-111	-52,4
Veliki Poganac	365	471	236	-129	-35,3	-235	-50,0
Vojvodinec	74	85	52	-22	-29,7	-33	-38,8
SOKOLOVAC	3.266	6.416	3.452	+186	+5,7	-2.964	-46,2
Brđani Sokol.	0	149	50	0	0	-99	-66,4
Domaji	0	236	175	0	0	-61	-25,8
Donja Velika	105	259	92	-13	-12,4	-167	-64,5
Donjara	0	57	26	0	0	-31	-54,4
D. Maslarac	172	158	74	-98	-57,0	-84	-53,2
Gornja Velika	110	203	97	-13	-11,8	-106	-52,2
G. Maslarac	0	110	42	0	0	-68	-61,8
Grdak	80	194	82	-2	-2,5	-112	-57,7
Hudovljani	202	251	137	-65	-32,1	-114	-45,4
Jankovac	0	165	41	0	0	-124	-75,2
Kamenica	0	200	17	0	0	-183	-91,5
Ladislav Sokol.	201	255	120	-1	-0,5	-135	-52,9
Lepavina	74	64	200	+126	+170,3	+136	+212,5
M. Branjska	121	117	60	-61	-50,4	-57	-48,7
M. Mučna	319	219	81	-238	-74,6	-138	-63,0
M. Botinovac	0	53	22	0	0	-31	-58,5
M. Grabičani	67	258	207	+140	+208,9	-51	-19,8
M. Poganac	80	190	140	+60	+75,0	-50	-26,3
Miličani	98	239	151	+53	+54,1	-88	-36,8
Paunovac	59	97	30	-29	-49,2	-67	-69,1
Peščenik	138	277	79	-59	-42,8	-198	-71,5
Prnjavor Lep.	38	106	63	+25	+65,8	-44	-41,5
Rijeka Kopr.	187	290	68	-119	-63,6	-222	-76,6
Rovištanci	20	164	58	+38	+190,0	-106	-64,6
Sokolovac	201	599	477	+276	+137,3	-122	-20,4
Srijem	215	382	214	-1	-0,5	-168	-44,0
Široko Selo	80	109	33	-47	-58,8	-76	-69,7
Trnovac Sokol.	113	178	104	-9	-8,0	-74	-41,6
V. Branjska	0	100	28	0	0	-72	-72,0
V. Mučna	376	500	334	-42	-11,2	-166	-33,2
V. Botinovac	165	171	85	-80	-48,5	-86	-50,3
Vrhovac Sokol.	45	66	65	+20	+44,4	-1	-1,5
VIRJE	7.642	7.153	4.586	-3.056	-40,0	-2.567	-35,9
Donje Zdjelice	136	202	76	-60	-44,1	-126	-62,4
Hampovica	528	588	265	-263	-49,8	-323	-54,9

Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
Miholjanec	714	730	304	-410	-57,4	-426	-58,4
Rakitnica	126	260	140	+14	+11,1	-120	-46,2
Šemovci	1.005	928	521	-484	-48,2	-407	-43,9
Virje	5.140	4.445	3.280	-1.860	-36,2	-1.165	-26,2
LUDBREG	3.571	7.153	8.458	+4.887	+136,9	+1.305	+18,2
Apatija	192	398	249	+57	+29,7	-149	-37,4
Bolfan	393	614	410	+17	+4,3	-204	-33,2
Čukovec	274	385	323	+49	+17,9	-62	-16,1
Globočec L.	210	499	487	+277	+131,9	-12	-2,4
Hrastovsko	475	847	755	+280	+58,9	-92	-10,9
Kučan L.	122	213	186	+64	+52,5	-27	-12,7
Ludbreg	975	1.667	3.594	+2.619	+171,0	+1.927	+115,6
Segovina	172	126	37	-135	-78,5	-89	-70,6
Selnik	334	832	848	+514	+153,8	+16	+1,9
Sigetec L.	199	566	671	+472	+237,2	+105	+18,6
Slokovec	225	377	256	+31	+13,8	-121	-32,1
Vinogradi L.	0	629	634	0	0	+5	+1,0
MALI BUKOVEC	2.350	3.566	2.215	-135	-5,7	-1.351	-37,9
Lunjkovec	177	324	214	+37	+20,9	-110	-34,0
M. Bukovec	982	1.264	728	-254	-25,9	-536	-42,4
Martinić	111	216	137	+26	+23,4	-79	-36,6
Novo Selo Podr.	279	364	221	-58	-20,8	-143	-39,3
Sveti Petar	564	996	713	+149	+26,4	-283	-28,4
Županec	237	402	202	-35	-14,8	-200	-49,8
MARTIJANEC	2.659	5.627	3.834	+1.175	+44,2	-1.793	-31,9
Čičkovina	199	334	205	76	+3,0	-129	-38,6
G. Martijanec	47	278	41	-6	-12,8	-237	-85,3
Hrastovljan	258	565	406	+148	+57,4	-159	-28,1
Križovljan	243	407	286	+43	+17,8	-121	-29,7
Madaraševac	126	294	202	+76	+60,3	-92	-31,3
Martijanec	310	472	419	+109	+35,2	-53	-11,2
Poljanec	404	889	727	+323	+80,0	-162	-14,4
Rivalno	0	124	50	0	0	-74	-59,7
Slanje	498	1.063	505	+7	+1,4	-558	-52,5
Sudovčina	147	339	364	+217	+147,6	+25	+7,3
Vrbanovec	427	862	625	+198	+46,4	-237	-27,5
SVETI ĐURĐ	3.230	5.480	3.803	+573	+17,7	-1.677	-30,6
Hrženica	752	1.175	830	+78	+10,4	-345	-29,4
Karlovec L.	438	848	591	+153	+35,7	-257	-30,4
Komarnica L.	131	229	180	+49	+37,4	-49	-21,4
Luka Ludbr.	156	314	257	+101	+64,7	-57	-18,2
Obrankovec	107	140	114	+7	+6,5	-26	-18,6
Priles	204	318	230	+26	+12,7	-88	-27,7
Sesvete L.	486	801	490	+4	+0,8	-311	-38,8
Struga	495	875	458	-37	-7,5	-417	-40,7

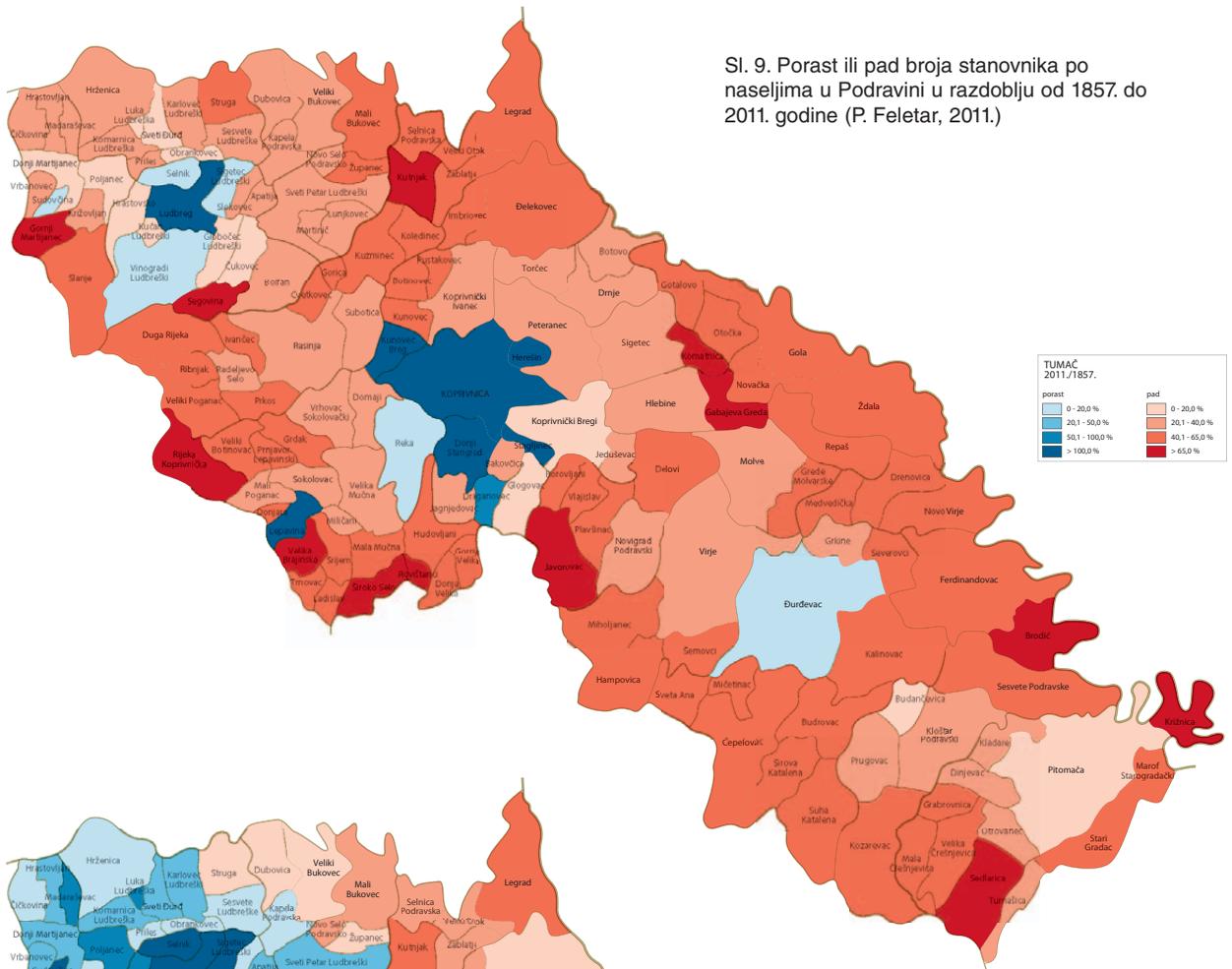
Naselje	1857.	1953.	2011.	2011./1857.		2011./1953.	
				Broj	Posto	Broj	Posto
Sveti Đurd	461	780	646	+185	+40,1	-134	-17,2
VELIKI BUKOVEC	1.504	2.102	1.457	-47	-3,1	-645	-30,8
Dubovica	373	474	335	-38	-10,2	-139	-29,3
Kapela P.	406	617	465	+59	+14,5	-152	-24,6
V. Bukovec	725	1.011	657	-68	-9,4	-354	-35,0
PITOMAČA	7.200	14.667	10.049	+2.849	+39,6	-4.618	-31,5
Dinjevac	395	730	453	+58	+14,7	-277	-37,9
Grabrovnica	354	789	405	+51	+14,4	-384	-48,7
Kladare	404	679	468	+64	+15,8	-211	-31,1
Križnica	0	428	128	0	0	-300	-70,1
M. Črešnjevica	156	481	198	+42	+26,9	-283	-58,8
Otrovanec	799	843	623	-176	-22,1	-220	-26,1
Pitomača	2.525	6.114	5.651	+3.126	+123,8	-463	-7,6
Sedlarica	475	1.057	364	-111	-23,4	-693	-65,6
Stari Gradac	1.208	1.548	666	-542	-44,9	-8,82	-56,9
Starogr. Marof	0	470	247	0	0	-223	-47,4
Turnašica	301	416	332	+31	+10,3	-84	-20,2
V. Črešnjevica	583	1.112	514	-69	-11,8	-598	-53,8
HLEBINE	1.749	2.543	1.302	-447	-25,6	-1.241	-48,8
Gabajeva Greda	0	679	149	0	0	-530	-78,1
Hlebine	1.749	1.864	1.153	-596	-34,0	-711	-38,1
KALINOVAC	1.424	2.951	1.601	+177	+12,4	-1.350	-45,7
Batinske	0	643	98	0	0	-545	-84,7
Kalinovac	1.424	2.305	1.467	+43	+3,0	-838	-36,4
Molvice	0	0	36	0	0	0	0
PODRAVINA	81.761	137.713	111.314	+29.553	+36,1	-26.339	-19,1

Tablica 10. Stanovništvo Podravine po naseljima 1857., 1953. i 2011. godine
(Izvor: Državni statistički zavod)

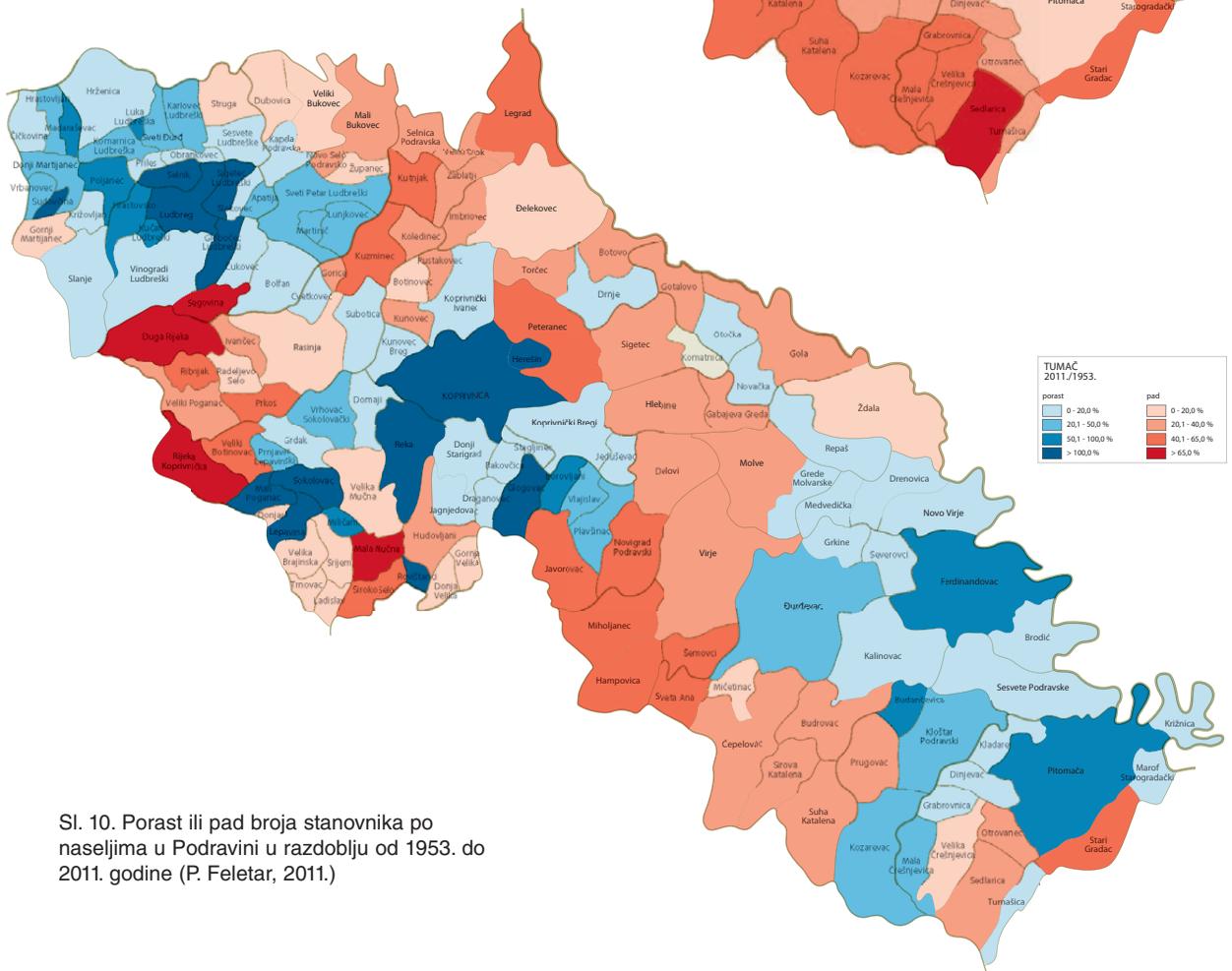
Zadnjih 20 godina proces deruralizacije u Podravini tek je nešto usporen i to uglavnom stoga što je na selu ostalo vrlo malo mlađeg stanovništva sposobnog za preseljavanje u središta rada. Prostorna slika naseljenosti posve se izmijenila, uz zabrinjavajuću depopulaciju ruralnih naselja – osobito uz Dravu, te na obroncima sjevernog Kalnika, Topličke gore i Bilogore. Prema popisu stanovništva 2011., tek 67 naselja ili oko 37 posto ima više stanovnika nego po prvom popisu 1857. godine. U vrijeme intenzivnih procesa industrijalizacije, depopulacija ruralnih naselja još je pojačana: u 2011. samo 14 naselja u Podravini ima više stanovnika nego 1953. godine (što je 7,7 posto od ukupno 181 naselja). U tom razdoblju, u cijelom području đurđevačko-pitomačke Podravine povećan je broj stanovnika samo u Đurđevcu i to za skromnih 9,2 posto. U koprivničkoj Podravini snažno je porasla Koprivnica i prigradska naselja Draganovec, Herešin, Kunovec Breg, Reka, Starigrad i Štaglinec, a u ludbreškoj Podravini samo Ludbreg, te Selnik, Sigetec i Ludbreški Vinogradi.

O prirodnoj revitalizaciji podravske ruralne naselja ne može biti govora, jer je proces senilizacije toliko napredovao da će negativno prirodno kretanje stanovništva u selima sve više dolaziti do izražaja. Koeficijent starosti (posto stanovništva starijeg od 65 godina u ukupnom broju

Sl. 9. Porast ili pad broja stanovnika po naseljima u Podravini u razdoblju od 1857. do 2011. godine (P. Feletar, 2011.)

Sl. 10. Porast ili pad broja stanovnika po naseljima u Podravini u razdoblju od 1953. do 2011. godine (P. Feletar, 2011.)

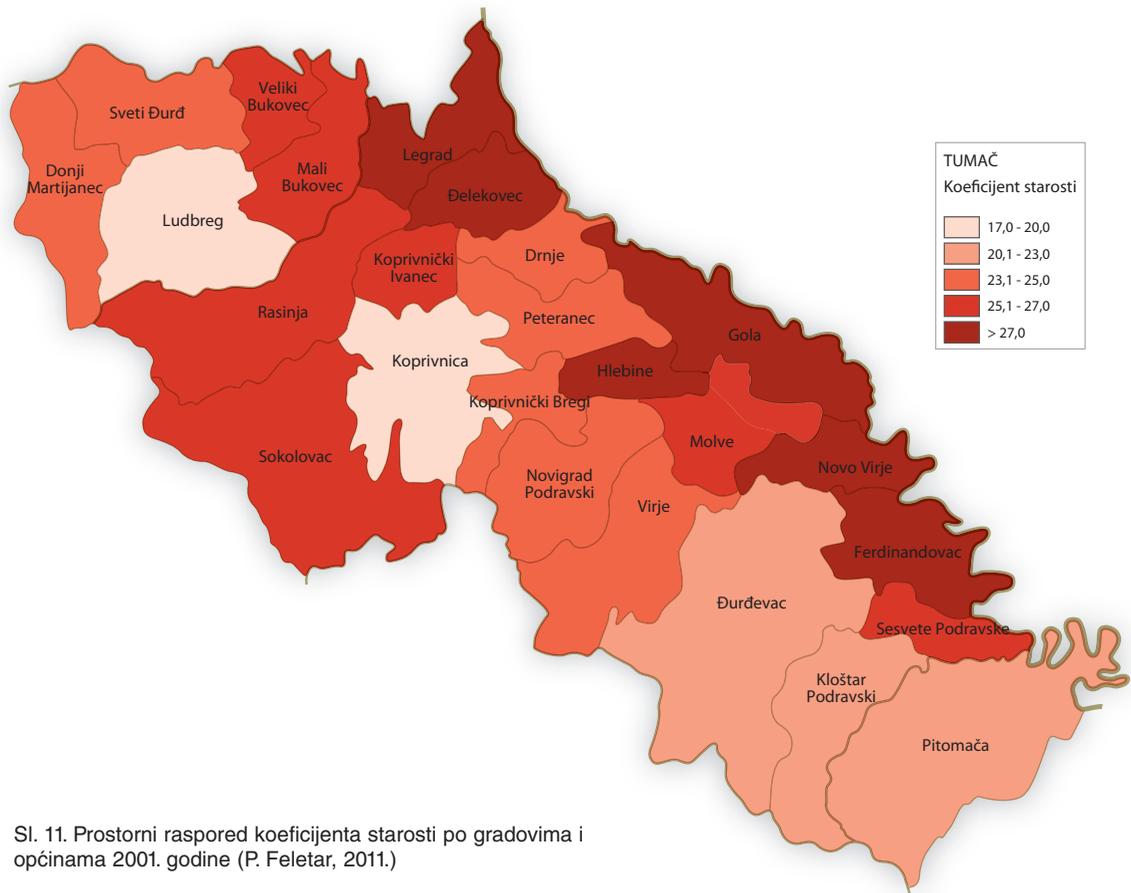

žiteljstva) u Podravini je prostorno raspoređen baš kao i proces depopulacije. U naseljima uz Dravu i na Bilogori, koeficijent starosti uglavnom prelazi 27 posto, a u nekim i više od 32 posto (primjerice, Legrad 32,4). Istovremeno koeficijent starosti u gradu Koprivnici iznosi 17,2 posto, što je također visoko u odnosu na «zdrave» demografske sredine.

Općina	2001.			2009.	
	Radni kontigent 15-65 godina		Koeficijent starosti	Sekundarni sektor	
	Broj	Posto od stanovn.		Broj zaposlenih	Posto od radnog kontigenta
Virovitičko-podravska županija	57.820	61,9	22,1	6.030	10,4
Pitomača	6.587	62,9	20,9	387	5,9
Varaždinska županija	118.247	64,0	21,1	24.938	21,1
Ludbreg	5.730	66,4	19,2	1.644	28,7
Mali Bukovec	1.436	57,3	27,7	100	7,0
Martijanec	2.653	61,3	24,3	546	20,6
Sveti Đurđ	2.559	61,3	23,8	73	2,9
Veliki Bukovec	923	58,5	26,9	288	31,2
Koprivničko-križevačka županija	78.410	63,0	22,4	13.019	16,6
Đurđevac	5.578	62,9	21,8	1.431	25,7
Koprivnica	20.938	67,6	17,2	7.665	36,6
Drnje	1.314	60,9	24,0	85	6,5
Đelekovec	1.083	59,4	29,4	-	-
Ferdinandovac	1.191	56,5	29,1	33	2,8
Gola	1.594	57,8	27,6	59	10,8
Hlebine	831	56,5	29,3	-	-
Kalinovac	1.036	60,1	26,1	254	24,5
Kloštar Podravski	2.180	60,5	21,8	37	1,7
Koprivnički Bregi	1.561	61,3	23,3	-	-
Koprivnički Ivanec	1.417	60,0	26,3	-	-
Legrad	1.635	59,2	32,4	50	3,1
Molve	1.349	56,7	26,9	181	13,4
Novigrad Podravski	1.914	60,6	24,9	68	3,6
Novo Virje	801	56,7	28,1	-	-
Peteranec	1.714	60,2	25,0	75	4,4
Podravske Sesvete	1.081	60,8	24,8	71	6,6
Rasinja	2.329	61,0	26,2	18	0,8
Sokolovac	2.471	62,3	25,8	-	-
Virje	3.137	60,4	24,9	248	7,9
Podravina	75.042	61,9	21,2	13.313	17,7

Tablica 11. Prostorni raspored radnog kontigenta, koeficijenta starosti i zaposlenih u sekundarnom sektoru po naseljima u Podravini 2001. i 2009. godine. (Izvor: Državni statistički zavod)

Prostorni raspored zaposlenih u sekundarnom sektoru gotovo vjerno odražava sliku naseljenosti i depopulacije. Primjerice u gradu Koprivnici 36,6 posto stanovnika radnog kontigenta radi u sekundarnim djelatnostima, u Ludbregu 28,7 posto, a u Đurđevcu 28,7 posto. U novije vrijeme, tu su se pridružile i nade industrijskog razvoja: općina Veliki Bukovec (čak 31,2 posto radnog

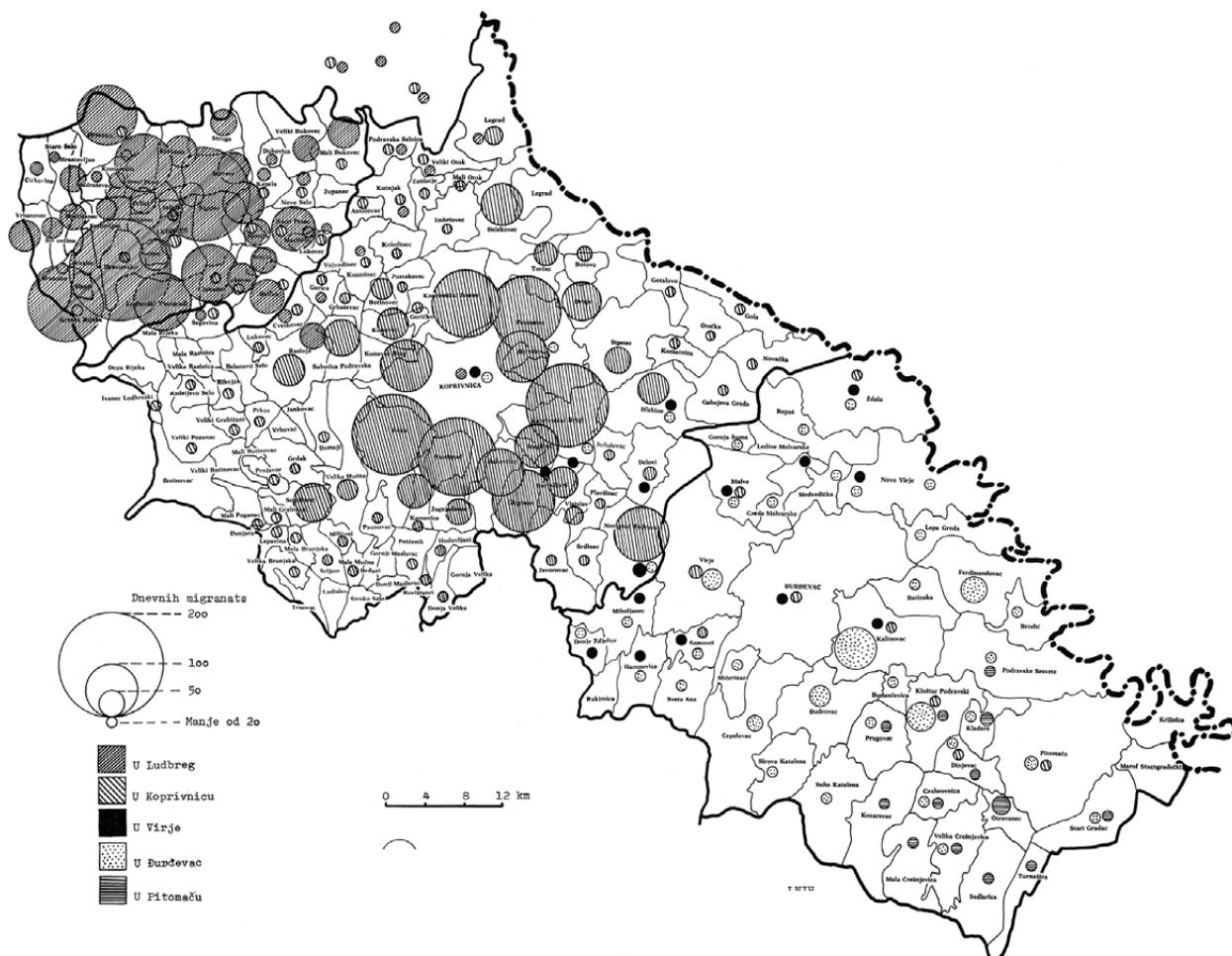
Sl. 11. Prostorni raspored koeficijenta starosti po gradovima i općinama 2001. godine (P. Feletar, 2011.)

kontingenta radi u sekundarnim djelatnostima), Martijanec (20,6 posto), Kalinovac (24,5), Molve (13,4), Virje (24,9), te Pitomača (20,9). Sve ostale općine uglavnom nemaju radna mjesta u sekundarnom sektoru, pa stoga imaju snažan proces depopulacije.

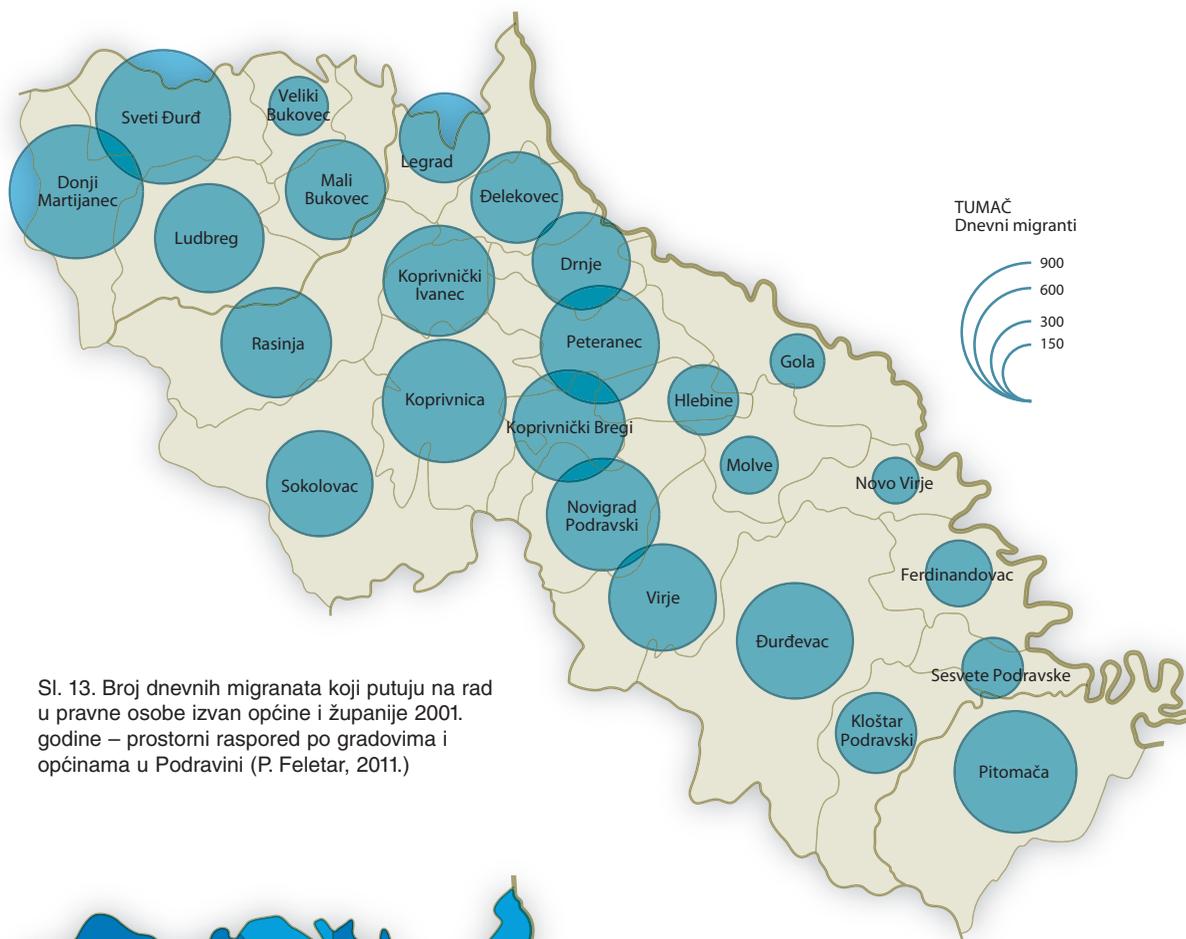
Općina	Ukupno		Rade u istoj općini	Rade u istoj županiji	Rade izvan županije	Rade u istoj i izvan županije	
	Broj	Posto od rad. kont.				Broj	Posto od ukupno
Virovitičko-podr. županija	8.793	15,2	3.312	4.584	881	5.465	62,2
Pitomača	948	14,4	260	354	334	688	72,6
Varaždinska županija	31.769	26,9	8.276	20.364	3.028	23.392	73,6
Ludbreg	1.608	28,1	1.059	331	214	545	33,9
Mali Bukovec	486	33,8	26	382	74	456	93,8
Martijanec	953	35,9	130	777	46	823	86,4
Sveti Đurđ	882	34,5	49	771	61	832	94,3
Veliki Bukovec	195	21,1	38	134	23	157	80,5
Kopriv.-križev. županija	14.081	18,0	3.584	8.137	2.326	10.463	74,3
Đurđevac	1.094	19,6	787	217	405	622	56,9
Koprivnica	2.373	11,3	1.672	439	259	698	29,4
Drnje	495	22,5	57	429	8	437	88,3
Đelekovec	383	35,4	1	372	10	382	99,7
Ferdinandovac	202	17,0	1	176	25	201	99,5

Gola	167	10,5	34	131	2	133	79,6
Hlebine	228	27,4	3	220	5	225	98,7
Kalinovac	268	25,9	0	228	40	268	100,0
Kloštar Podravski	354	16,2	54	220	78	298	84,1
Koprivnički Bregi	588	37,7	8	569	10	579	98,5
Koprivnički Ivanec	571	40,3	5	551	14	565	98,9
Legrad	398	24,3	30	320	48	368	92,5
Molve	161	11,9	10	129	21	150	93,2
Novigrad Podravski	610	31,9	25	559	25	584	95,7
Novo Virje	97	12,1	0	83	14	97	100,0
Peteranec	650	37,9	2	638	9	647	99,5
Podravske Sesvete	169	15,6	0	133	36	169	100,0
Rasinja	585	25,1	27	507	49	556	95,0
Sokolovac	590	23,9	75	447	68	515	87,3
Virje	561	17,9	32	439	87	526	93,8
Podravina	15.616	20,8	4.375	9.356	1.963	11.319	72,5

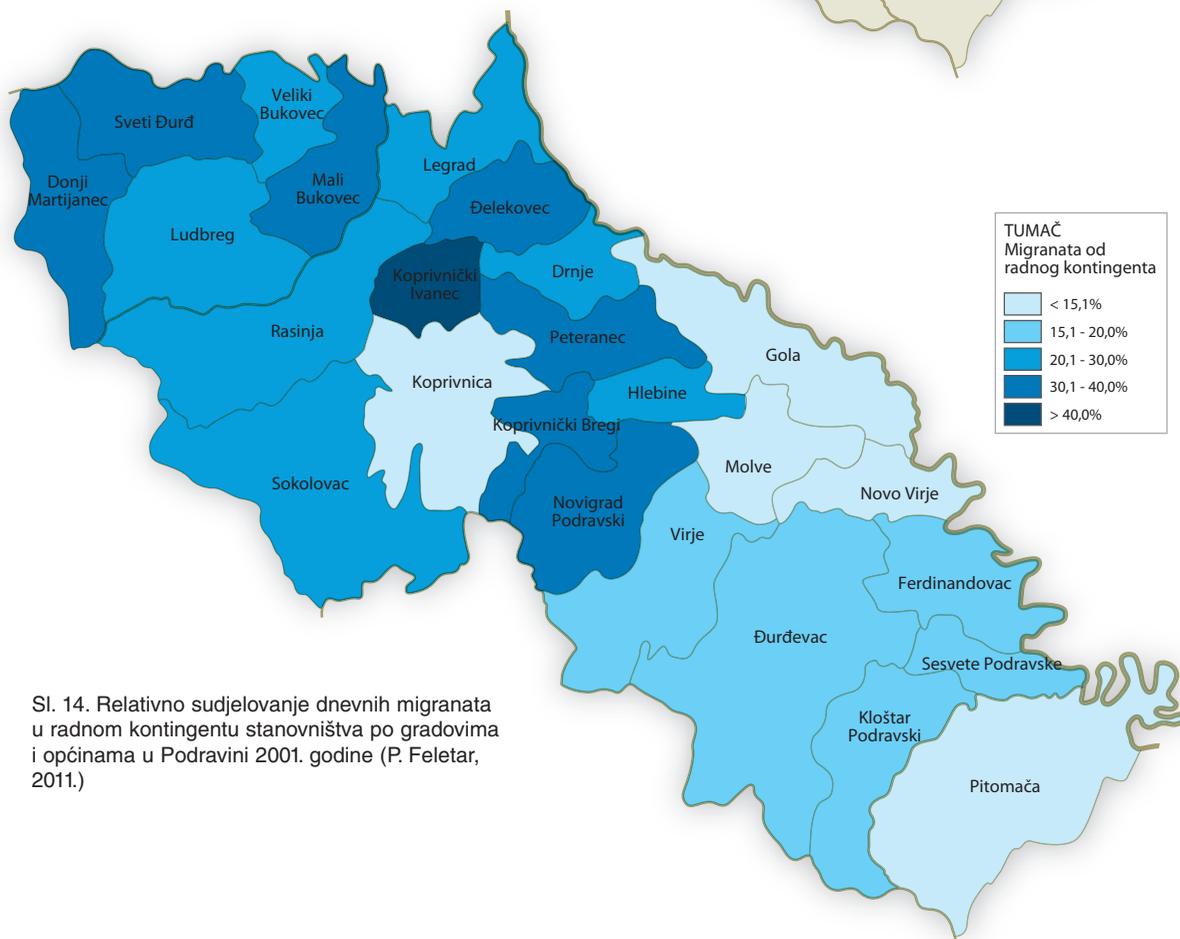
Tablica 12. Prostorni raspored dnevnih migranata u pravne subjekte, po gradovima i općinama u Podravini 2001. godine (Izvor: Državni statistički zavod)

Sl. 12. Prostorni raspored dnevnih migranata u industriju pet centralnih naselja u Podravini 1981. godine (Industrija Podravine, 1984.)

Sl. 13. Broj dnevnih migranata koji putuju na rad u pravne osobe izvan općine i županije 2001. godine – prostorni raspored po gradovima i općinama u Podravini (P. Feletar, 2011.)

Sl. 14. Relativno sudjelovanje dnevnih migranata u radnom kontingentu stanovništva po gradovima i općinama u Podravini 2001. godine (P. Feletar, 2011.)

Pogotovo u zadnjih dvadeset godina, znatno se promijenio prostorni raspored, obujam i struktura dnevnih migracija. I u Podravini su dnevne migracije bile najintenzivnije na vrhuncu procesa industrijalizacije. Tada je otvoreno mnogo radnih mjesta u Koprivnici i Ludbregu, a ta naselja nisu tako brzo rasla brojem stanovnika, pa je industrija radnu snagu (pogotovo nekvalificiranu) crpila iz okolnih naselja. Kasnije dnevni migranti nastoje preseliti u mjesto rada, što je mnogima i uspjelo.

Bez obzira na smanjenje broja radnih mjesta u sekundarnom sektoru u podravskim centralnim naseljima, dnevne migracije još su uvijek žive i predstavljaju važan izvor radne snage. Uz to, započeo je (iako vrlo polagano) i proces preseljavanja stanovništva iz središta grada u prigradska naselja, što će u budućnosti i povećati dnevne migracije. I u Podravini je sve veća nemogućnost zapošljavanja u vlastitoj općini prouzročila povećanje (iako ne značajno) putovanja na posao u druge općine iste županije i pogotovo u druge županije. Za seoske općine to znači dnevno putovanje na posao uglavnom u Ludbreg, Koprivnicu, Đurđevac i Pitomaču, ali za veća naselja i izvan županije. Tako se iz Ludbrega putuje prvenstveno na rad u Varaždin, ali i u Koprivnicu i Zagreb, iz Koprivnice je porastao broj migranata u Zagreb, a iz Đurđevca u Bjelovar i Zagreb. To stvara novu demografsku i ekonomsku diferencijaciju u prostoru Podravine.

3.2. PROMJENE U POSLOVNIM REZULTATIMA GOSPODARSTVA

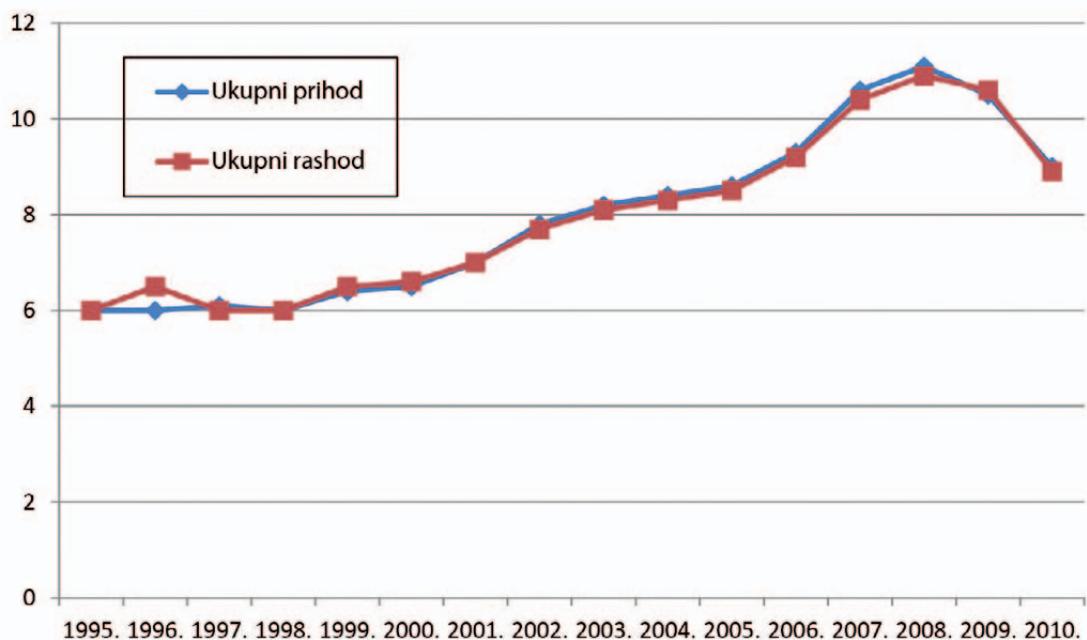
Svjetska recesija nakon 2008. uvelike se odrazila i na gospodarske promjene u Hrvatskoj, a (uglavnom) negativna gospodarska kretanja još su pogoršale unutrašnje gospodarske i društvene slabosti. Ti negativni procesi odvijaju se i u Podravini, a oni su kao i u Hrvatskoj prvenstveno pogodili proizvodni sektor (realnu ekonomiju). Podravski proizvodni sektor u godinama krize pokazao je iste slabosti kao i drugdje u Hrvatskoj, ali se pokazao i nešto vitalnijim nego drugdje. Broj otpuštenih radnika bio je dosad ipak relativno manji, nije bilo toliko gubitaka i stečajeva, izvoz je bio uglavnom veći od uvoza, a ponešto se i investiralo. Ipak ostaje činjenica da se zaposlenost u proizvodnji smanjila za trećinu, da je sve više gubitaka, a dobit minimalna. Prave vizije i akcije za izlazak iz krize uglavnom nema, što dovodi u pitanje budućnost realnog sektora u Podravini. Kakvo je stanje i kako se ponaša podravsko gospodarstvo u uvjetima krize, možemo analizirati na rezultatima poslovanja u 2010. godini.

Općine	Broj poduzetnika	Broj zaposlenih	Ukupni prihod		Neto dobit Mil. kn	Izvoz 2009. Mil. kn	Uvoz 2009. Mil. kn
			Mil. kn	Po jednom stanovniku kuna			
Virovitičko-podr. županija	808	7.905	4.077	48.199	-4,3	642,9	355,4
Pitomača	101	578	262	25.815	8,8	13,8	27,1
Varaždinska županija	2.758	35.682	19.856	112.789	-22,3	3.949,8	3.120,9
Ludbreg	166	1.863	784	92.693	5,4	172,5	230,6
Mali Bukovec	8	182	35	15.801	0,2	2,1	3,1
Martijanec	25	652	175	45.644	-1,1	65,6	30,0
Sveti Đurđ	11	88	24	6.311	-0,2	9,0	1,7
Veliki Bukovec	15	477	182	124.914	-1,6	47,5	30,8
Kopriv.-križev. županija	1.361	17.632	9.302	80.480	44,4	1.272,3	1.004,5
Đurđevac	126	1.241	627	75.633	-42,1	56,0	74,9
Koprivnica	487	9.922	5.091	164.907	46,7	1.108,6	847,5
Drnje	8	87	38	20.373	0,8	8,8	6,8

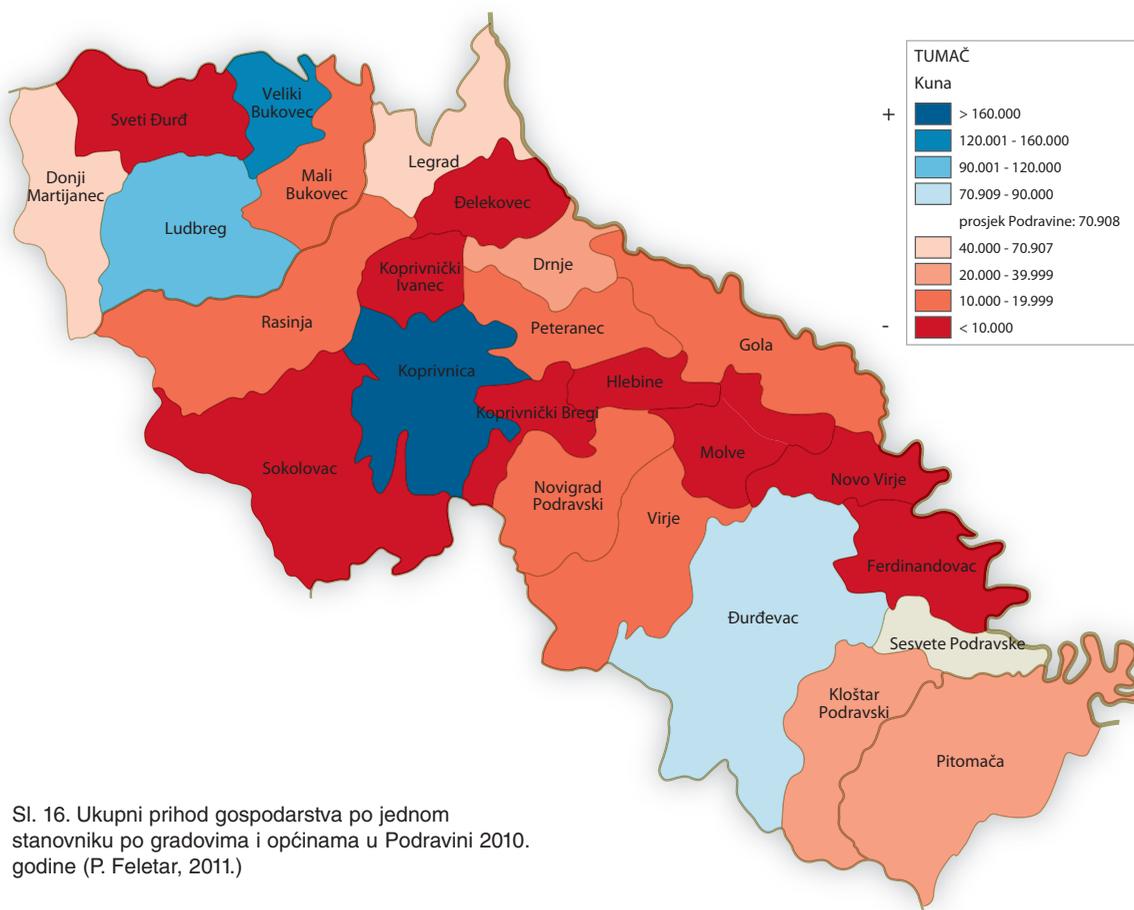
Općine	Broj poduzetnika	Broj zaposlenih	Ukupni prihod		Neto dobit Mil. kn	Izvoz 2009. Mil. kn	Uvoz 2009. Mil. kn
			Mil. kn	Po jednom stanovniku kuna			
Đelekovec	6	17	11	7.204	0,1	-	-
Ferdinandovac	9	23	8	4.619	-0,1	-	0,1
Gola	10	73	29	12.003	0,2	6,3	10,4
Hlebine	3	16	12	9.217	0,4	-	-
Kalinovac	19	172	77	48.095	2,2	15,5	15,8
Kloštar Podravski	26	149	83	25.129	-0,4	7,1	2,3
Koprivnički Bregi	11	53	11	4.578	0,5	-	0,1
Koprivnički Ivanec	12	63	12	5.687	-0,5	-	-
Legrad	17	121	129	59.039	0,1	2,1	24,5
Molve	15	60	11	5.014	-0,4	0,8	0,2
Novigrad Podravski	20	149	55	19.216	1,0	3,9	0,9
Novo Virje	7	21	7	5.747	0,1	-	-
Peteranec	17	111	42	15.666	1,6	-	1,0
Rasinja	13	84	63	19.260	0,7	0,1	16,6
Sokolovac	13	36	8	2.317	1,1	3,4	-
Virje	37	265	77	16.790	-7,9	2,7	3,4
Podravina	1.197	16.592	7.893	70.908	15,9	1.533,2	1.311,4

Tablica 13. Prostorni raspored poduzetnika i osnovni pokazatelji njihovog poslovanja 2010. godine po gradovima i općinama u Podravini (Izvor: FINA, HGK)

Mrld. kn

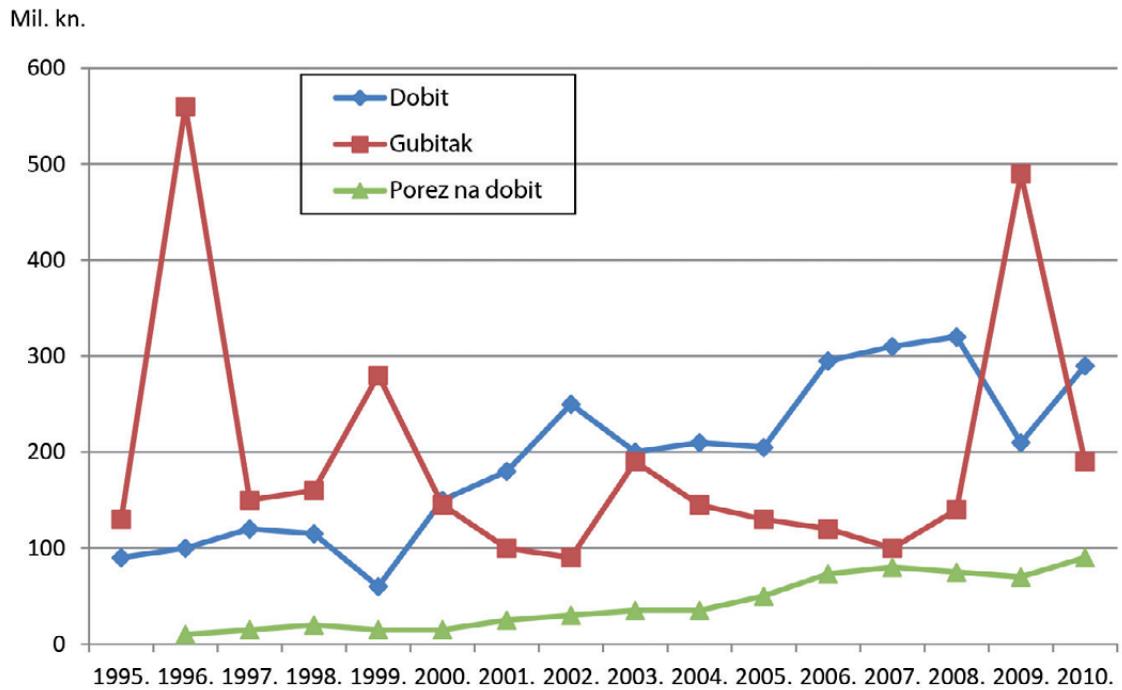
Sl. 15. Kretanje ukupnog prihoda i ukupnog rashoda trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1995. do 2010. godine (Izvor: M. Štimac, listopada 2011., 1)

Sl. 16. Ukupni prihod gospodarstva po jednom stanovniku po gradovima i općinama u Podravini 2010. godine (P. Feletar, 2011.)

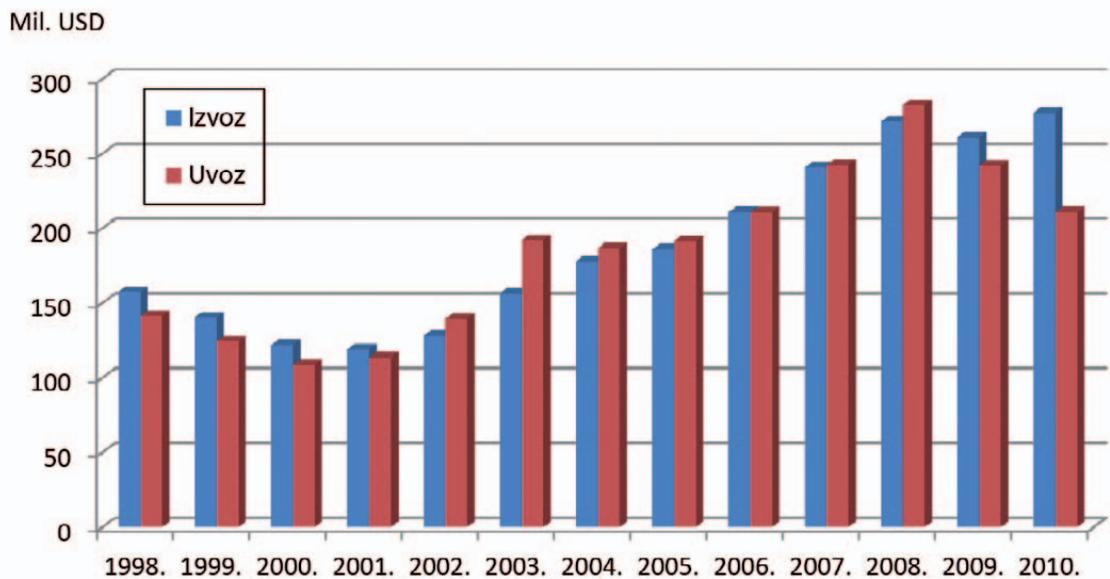
Gospodarstvo Podravine ostvarilo je u 2010. godini ukupni prihod od blizu 8 milijardi kuna. Radi usporedbe: Varaždinska županija ostvarila je blizu 20 milijardi, Bjelovarsko-bilogorska oko 5,5 milijardi, a Virovitičko-podravska oko 4 milijarde, te Koprivničko-križevačka oko 9 milijardi kuna. Ako se ostvareni ukupni prihod podijeli sa brojem stanovnika dobiju se realniji odnosi u razlikama u regionalnoj razvijenosti realnoga sektora. U Podravini je 2010. prosječno po stanovniku ostvaren ukupni prihod od 70.908 kuna, u Koprivničko-križevačkoj županiji 80.480 kuna, u Varaždinskoj županiji 112.789 kuna i u Virovitičko-podravskoj 48.199 kuna. I analiza po općinama Podravine govori o velikim razlikama, što još jednom potvrđuje snagu monocentričnog razvoja Koprivnice. U gradu Koprivnici je 2010. ukupni prihod po stanovniku iznosio 164.907 kuna, u Ludbregu 92.693 kuna, u Đurđevcu 75.633 i u Pitomači samo 25.815 kuna. Neke općine, a pogotovo one koje nemaju razvijen realni sektor, ostvarile su ukupni prihodi i manji od 5000 kuna po stanovniku. Ovakve razlike svakako su glavnim uzrokom procesa depopulacije.

Trend kretanja ukupnog prihoda podravskog gospodarstva imao je uglavnom ujednačen porast sve do 2008., kada je gospodarska kriza i ovdje utjecala na opadanje prihoda proizvodnih firmi. Drugi, osjetljiviji pokazatelji poslovanja pokazuju znatno nestabilnije rezultate, ali i žilavost u uvjetima krize. Tako su ostvareni gubici od 1995. do 2010. godine imali vrlo različite, pa i skokovite trendove – čak i do gubitka većeg od 550 milijuna kuna u 1996., te oko 490 milijuna u 2009. godini. Ostvareni dobiti imaju nešto mirmiji hod, a kretali su se godišnje uglavnom od 100 do 300 milijuna kuna. S obzirom da je bilo dosta gubitaka u 2010. godini (stečaj đurđevačke Nature-Agro i slično), čista dobit je u podravskom gospodarstvu iznosila samo oko 16 milijuna kuna. Tijekom 2011. Podravka je uspjela učiniti novi prodor na tržištu (osobito farmaceutike), pa se očekuje znatno viša dobit, usprkos krizi.

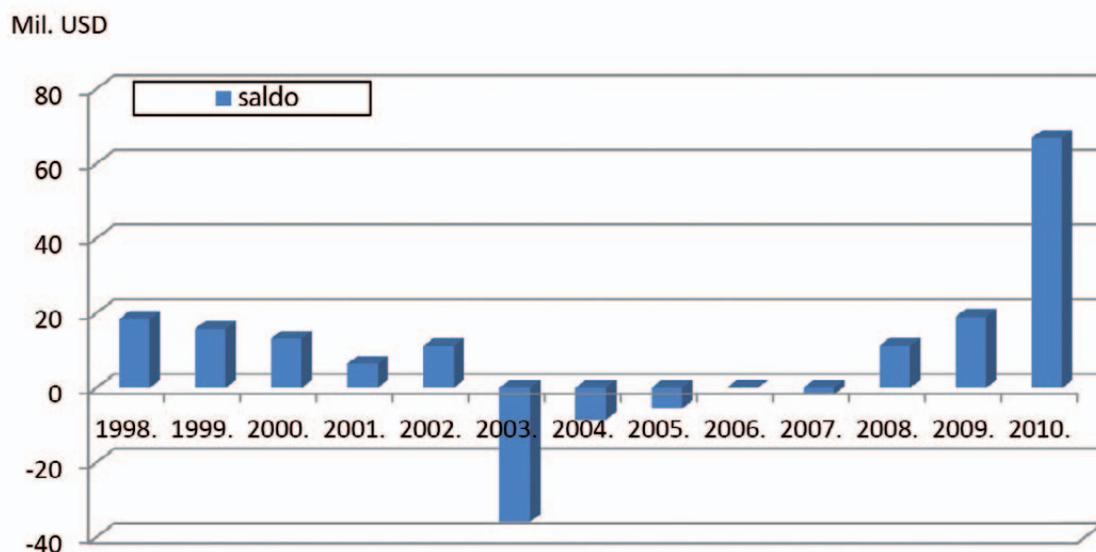
Sl. 17. Kretanje dobiti, gubitka i poreza na dobit trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1995. do 2010. godine

(Izvor: M. Štimac, listopada 2011., 1)

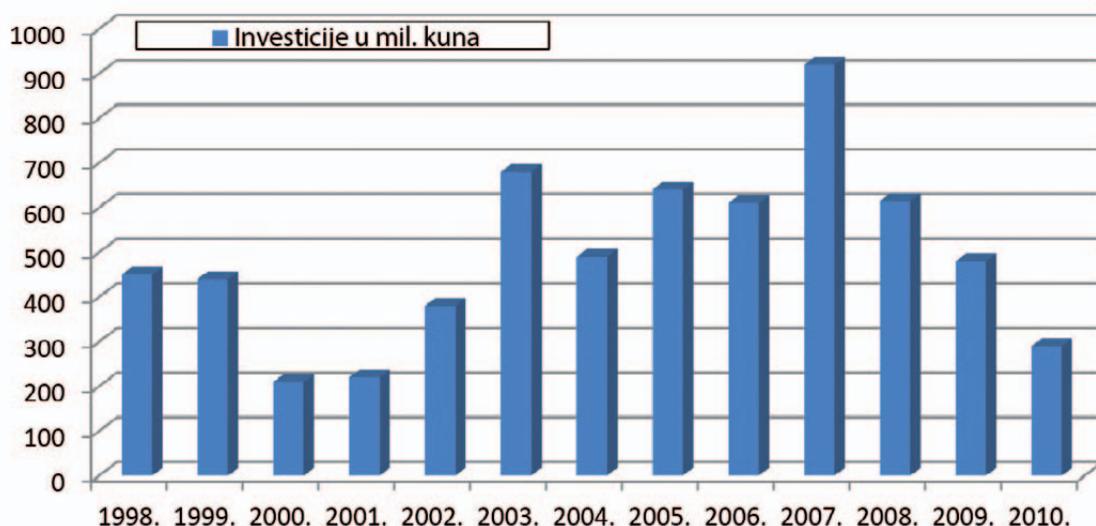
Sl. 18. Kretanje vrijednosti izvoza i uvoza trgovačkih društava u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1998. do 2010. godine

(Izvor: M. Štimac, listopada 2011., 6)

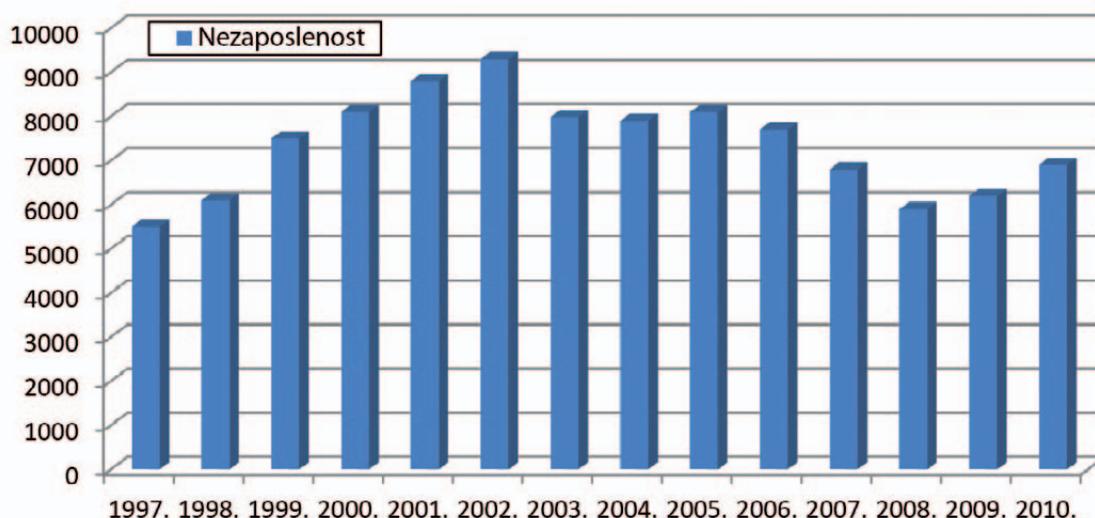

Sl. 19. Kretanje salda vanjsko-trgovačke razmjene trgovačkih društava Koprivničko-križevačke županije od 1998. do 2010. godine
(Izvor: M. Štimac, Listopad 2011., 7)

I rezultati vanjsko-trgovačke razmjene ukazuju na dobru usmjerenost podravske industrije na što uspješnije uključivanje u europske i svjetske tokove roba. U zadnjih 15-ak godina saldo razmjene s inozemstvom bio je u negativu samo 2003. godine, a najveća pozitivna razlika ostvarena je upravo 2010. godine. Prošle godine, uglavnom zahvaljujući prehrambenoj industriji, podravski poduzetnici izvezli su roba u vrijednosti od 1.533 milijuna, a uvezli za 1.311 milijuna kuna. Koprivnička poduzeća sudjelovala su u 2010. u ukupnom podravskom izvozu sa 72,3 posto, a u uvozu sa 64,6 posto. Proces restrukturiranja podravske privrede upravo teži prema jačanju izvoza i to finalnih proizvoda.

Sl. 20. Kretanje ukupnih investicija u gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije od 1998. do 2010. godine
(Izvor: Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 44)

Sl. 21. Kretanje broja nezaposlenih u Koprivničko-križevačkoj županiji od 1997. do 2010. godine (Izvor: Županijska razvojna strategija, PORa, 2011., 67)

Prestrukturiranje i promptno praćenje novih tehnologija i poslovanja zahtijeva odgovarajuće investicije, kako u opremu tako i u ljude. Podravska industrija kroz cijelo razdoblje, pa donekle i u kriznim godinama zadržala je pristojnu razinu investicija. Najviše je uloženo u predkriznoj 2007. godini – oko 900 milijuna kuna. Zabrinjava trend kretanja investicija u zadnje tri godine: ulaganja se rapidno smanjuju, pa je u 2010. investirano tek oko 260 milijuna kuna. Ovaj pokazatelj ukazuje da je i podravska industrija duboko zapala u krizu, te se moraju naći nova rješenja, osobito na planu razvoja novih proizvoda i na tržištu kapitala.

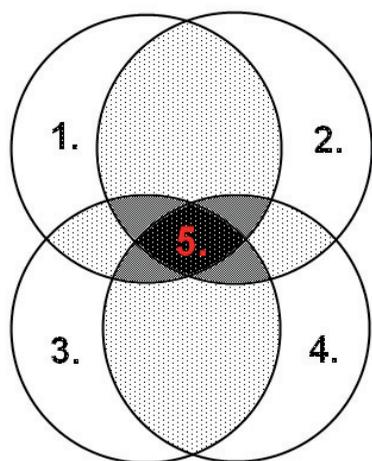
Promjene u uspjehu poslovanja industrije, bitno su se odrazile i na kretanje nezaposlenosti, kao indikativnog pokazatelja proizvodnih i poslovnih kretanja. Najviša nezaposlenost je u Podravini zabilježena 2002. godine, da bi otada uglavnom opadala, te se u 2008. spustila na ispod 6.000 nezaposlenih. Otada je opet u porastu, što je dakako odraz gospodarske krize. Razina nezaposlenosti u Podravini nešto je niža od prosjeka Hrvatske, a pogotovo od većine blizih županija.

3. UTJECAJ NA RAZVOJ I PROSTORNI RASPORED CESTOVNE INFRASTRUKTURE

Međuzavisnost razvoja sekundarnog sektora i prometne mreže i u Podravini vrlo je velika. Upravo valjana prometna dostupnost jedan je od glavnih lokacijskih faktora stvaranja i razvoja industrije. Tako je i za lokaciju velike kemijske industrije na Danici u Koprivnici početkom 20. stoljeća, glavni faktor za donošenje odluke bio povoljan prometno-geografski položaj: postojanje kvalitetne željezničke veze, koja je olakšavala dostavu umjetnog gnojiva na glavno tržište u Mađarskoj. I u vrijeme glavnih procesa industrijalizacije Podravine u drugoj polovici 20. stoljeća, promet je bio jedan od glavnih faktora razvoja. U 60-tim godinama osnovnu ulogu dovoza sirovina i odvoza gotovih proizvoda imala je željeznica, a kasnije raste važnost cestovne mreže, osobito nakon 1970-tih godina, kada je uglavnom završena modernizacija državnih i županijskih cesta (asfaltiranje).

U osnovi, razina prometne dostupnosti neke geografske točke ili kraja, prvenstveno zavisi od razine razvijenosti četiri osnovna čimbenika: 1. Gospodarska razvijenost kraja (odnosno bruto domaći prihod po stanovniku), 2. Gustoća naseljenosti i reljefne prilike, 3. Broj i struktura vozno-

ga parka, te 4. Razina moderniziranosti cestovne mreže. U vrijeme industrijalizacije sva ova četiri faktora bila su razmjerno povoljna, dakako u usporedbi s drugim regijama sjeverne Hrvatske. Potom je industrijalizacija povratno vrlo povoljno djelovala na postupno poboljšanje prometne dostupnosti. Početkom 21. stoljeća zahtjevi za poboljšavanje razine služnosti prometnica toliko su narasli da je Podravina zbog preniskog ulaganja u promet postala praktički prometno izvan glavnih tokova. Nepovezanost suvremenim cestama prema Zagrebu, te prema Osijeku i Varaždinu već je sada, a to će još više biti slijedećih godina – važna kočnica za procese prestrukturiranja i gospodarski razvoj Podravine.

1. BDP
2. Broj stanovnika
3. Broj vozila
4. Prometna mreža
5. Prometna dostupnost

Sl. 22. Teorijski model glavnih faktora razine prometne dostupnosti nekog geografskog područja (P. Feletar, 2011.)

	Stanovnika 2011.	Asfaltirane ceste km	Površina km ²	Gustoća cesta *	Gustoća cesta **	Koeficijent cestovne gustoće	
						1	2
Hrvatska	4.290.612	25.343	56.542	0,448	5,9	1,000	1,000
Varaždinska županija	176.046	967	1.262	0,766	5,5	1,709	0,930
Ludbreg	8.458	48,0	68	0,705	5,6	1,576	0,960
Mali Bukovec	2.215	24,9	38	0,655	11,3	1,462	1,903
Martijanec	3.834	32,4	55	0,589	8,4	1,314	1,431
Sveti Đurđ	3.803	27,1	45	0,602	7,1	1,343	1,206
Veliki Bukovec	1.457	14,2	23	0,617	9,7	1,377	1,650
Kopriv.-križev. Županija	115.582	908	1.748	0,519	7,9	1,159	1,330
Drnje	1.865	16,5	30	0,550	8,8	1,227	1,498
Đelekovec	1.527	15,9	26	0,611	10,4	1,364	1,763
Đurđevac	8.290	84,2	157	0,536	10,2	1,197	1,720
Ferdinandovac	1.732	24,9	49	0,508	14,4	1,134	2,434
Gola	2.416	37,2	76	0,492	15,4	1,092	2,606
Hlebine	1.302	18,9	31	0,610	14,5	1,360	2,449
Kalinovac	1.601	26,1	36	0,725	16,3	1,617	2,760
Kloštar Podravski	3.303	29,3	51	0,575	8,9	1,281	1,502
Koprivnica	30.872	85,7	91	0,942	2,8	2,101	0,470
Koprivnički Bregi	2.403	20,3	35	0,580	8,4	1,294	1,430
Koprivnički Ivanec	2.110	18,8	33	0,570	8,9	1,271	1,513
Legrad	2.185	28,1	63	0,460	12,3	0,995	2,177

	Stanovnika 2011.	Asfaltirane ceste km	Površina km ²	Gustoća cesta *	Gustoća cesta **	Koefficient cestovne gustoće	
						1	2
Molve	2.194	25,1	47	0,534	11,4	1,191	1,976
Novigrad Podravski	2.862	32,8	65	0,505	11,5	1,126	1,940
Novo Virje	1.218	21,5	36	0,597	17,7	1,332	2,988
Peteranec	2.681	28,9	52	0,556	10,8	1,240	1,825
Podravske Sesvete	1.628	17,2	30	0,573	10,6	1,279	1,789
Rasinja	3.271	51,3	106	0,484	15,7	1,079	2,655
Sokolovac	3.452	70,1	137	0,511	20,3	1,142	3,438
Virje	4.586	38,9	79	0,492	8,5	1,099	1,436
Virov.-podravska žup.	84.586	881	2.024	0,435	10,4	0,971	1,762
Pitomača	10.049	82,6	158	0,523	8,2	1,166	1,392
Podravina	111.314	926,9	1.617	0,573	8,3	1,279	1,409

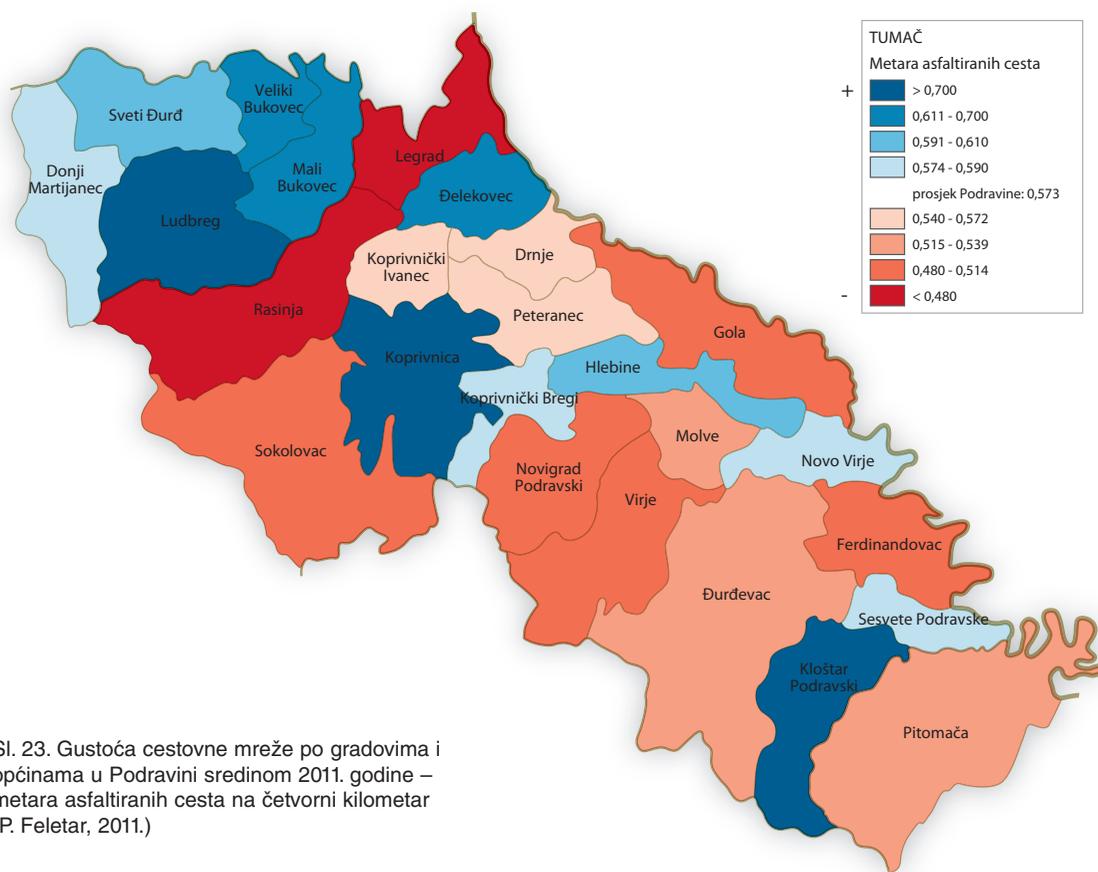
* gustoća cesta – metara asfaltiranih cesta na 1 četvorni kilometar

** gustoća cesta – metara asfaltiranih cesta na 1 stanovnika

$$1 \text{ koeficijent cestovne gustoće} = \frac{\text{km cesta u općini/km cesta u Hrvatskoj}}{\text{površina općine/površina Hrvatske}} \times 1000$$

$$2 \text{ koeficijent cestovne gustoće} = \frac{\text{km cesta u općini/km cesta u Hrvatskoj}}{\text{stanovnika u općini/stanovnika u Hrvatskoj}} \times 1000$$

Tablica 14. Osnovni pokazatelji o stanju i gustoći cestovne mreže na području Podravine sredinom 2011. godine (Izvor: Županijska uprava za ceste Koprivnica)

Mreža državnih, županijskih i razvrstanih lokalnih cesta u Podravini je srednje gustoće, nešto iznad hrvatskog prosjeka. Ukupna dužina razvrstanih cesta u Podravini iznosi 1102 km (u Koprivničko-križevačkoj županiji 1130 km), od kojih je asfaltirano 927 km cesta ili 84,1 posto. Od 70-tih godina 20. stoljeća do danas asfaltirano je 100 posto državnih cesta, oko 98 posto županijskih i oko 70 posto razvrstanih lokalnih cesta. Makadamskih razvrstanih lokalnih cesta još ponešto ima na obroncima Kalnika u ludbreškom kraju, na Bilogori i u niskom poloju Drave. Dužina nerazvrstanih lokalnih cesta iznosi oko 1320 km, od kojih je vrlo mali dio moderniziran – većinom su to poljski putovi i ulice.

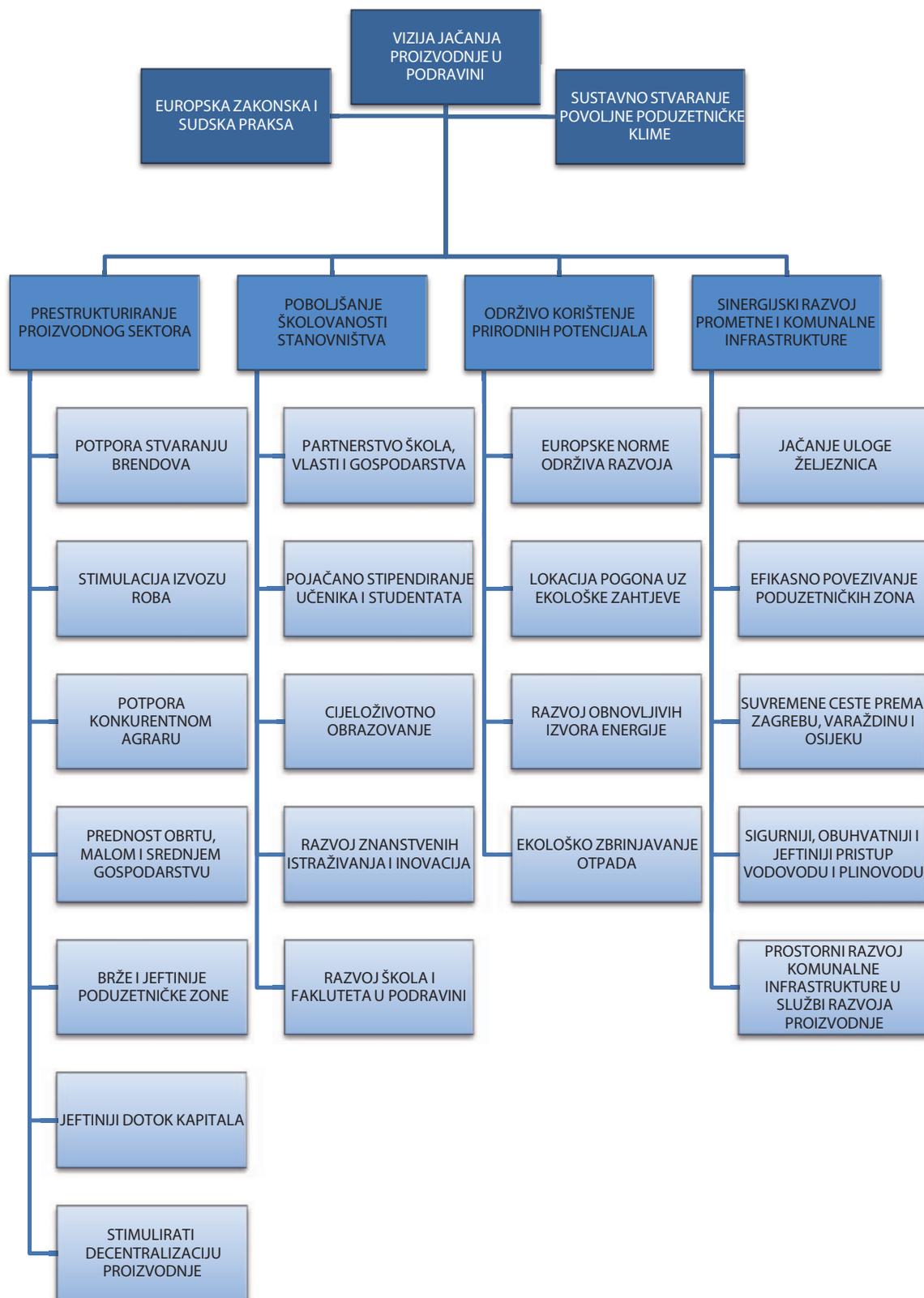
Prema kvantitativnim pokazateljima gustoće cestovne mreže, te koeficijenta cestovne gustoće, prostorni raspored cesta u Podravini odgovara gustoći naseljenosti i razini gospodarske razvijenosti. Gustoća cestovne mreže u Podravini niža je od mreže u varaždinskom kraju, a viša od one u virovitičkom kraju. U Podravini na kilometar četvorni dolazi 573 metara asfaltiranih cesta, u Koprivničko-križevačkoj županiji 519 m, u Varaždinskoj županiji 766 m, u Virovitičko-podravskoj 435 m, a prosjek za Hrvatsku iznosi 448 m asfaltiranih cesta na kilometar kvadratni.

Razvijenost cestovne mreže u podravskim gradovima i općinama nije jednakomjerna, što je u uskoj vezi s razvijenošću sekundarnog sektora, ali zavisi i od niza drugih faktora. Razlike u razvijenosti cestovne mreže izračunali smo pomoću četiri kvantitativne metode, a sve pokazuju, uz male varijacije, identične pokazatelje prostorne razvijenosti mreže u Podravini. Prema ovim pokazateljima najbolju cestovnu prometnu dostupnost ima područje grada Koprivnice (742 m asfaltiranih cesta na četvorni kilometar), zatim Kalinovac (725 m), Ludbreg (705 m), Mali Bukovec (655 m), Veliki Bukovec (617 m), Đelekovec (611 m), Hlebine (610 m), Sveti Đurđ (602 m) itd. Slabu razvijenost cestovne mreže ima Rasinja, Legrad, Gola, Novigrad Podravski, Sokolovac i druge općine. U Podravini se nedovoljno ulaže u modernizaciju cestovne mreže, a razina služnosti dijela županijskih i lokalnih cesta vrlo je niska. I nerazvijena osnovna cestovna mreža može biti jedan od faktora koji nepovoljno utječe i još će više utjecati na uspješnost restrukturiranja podravskog gospodarstva.

4. ZAKLJUČAK

Razvoj sekundarnih djelatnosti u Podravini, od prvih većih obrta i manufaktura u 19. stoljeću do intenzivnih procesa industrijalizacije u drugoj polovici 20. stoljeća, te konačno i do naznaka deindustrijalizacije početkom 21. stoljeća, slijedio je gotovo iste sadržajne i vremenske etape kao i industrija Hrvatske. Valja ipak istaći neke razvojne lokalne specifičnosti, uključujući i genius loci, prema kojima periodizacija razvoja industrije u Podravini bilježi i razlike. Određene prekretnice u razvoju sekundarnih djelatnosti u Podravini su bile: osnivanje velike kemijske industrije u Koprivnici 1906., prestanak rada Danice i drugih industrija pred Drugi svjetski rat, početak proizvodnje juha i Vegete 1957.-1959. godine, te procesi prestrukturiranja nakon 1991. godine. Objašnjavanje pojedinih razvojnih etapa važno je zbog korištenja ranijih saznanja i iskustava u suvremenom gospodarskom razvoju.

Pojam deindustrijalizacija valja uzeti uvjetno, jer se u Podravini još ne radi o tom procesu. O deindustrijalizaciji ovdje možemo govoriti ako pod time smatramo smanjivanje proizvodnje i zaposlenih, te udjela u ukupnom prihodu podravskog gospodarstva. Do toga je zaista i došlo, ali ne procesima normalnog razvoja prema postindustrijskom društvu. Naime, taj proces deindustrijalizacije nije se odvijao postupnim jačanjem tercijarnih i kvartarnih djelatnosti, nego je rezultat krize i recesije. Gospodarski razvoj Podravine još nije na razini ulaska u normalne procese deindustrijalizacije. Dapače, **izlazak iz krize valja tražiti u ponovnom jačanju proizvodnje, prvenstveno u industriji.** Ipak, ne možemo ni govoriti o potrebi reindustrijalizacije, jer nema više povratka klasičnoj industriji, nego treba razviti proizvodnju modernoga tipa, koja će se

Sl. 24. Struktura najvažnijih ciljeva u procesu suvremenog prestrukturiranja realnog sektora u Podravini (P. Feletar, 2011.)

uspješno uklopiti u potrebe svjetskog tržišta, na kojem mora uz to biti i konkurentna. I industriju (sekundarne djelatnosti), valja, dakle, što brže prestrukturirati i povećati proizvodnju usvajanjem novih proizvoda i radnih navika.

U procesu prestrukturiranja valja koristiti i iskustva iz ranijih procesa industrijalizacije. Uz novu organizaciju i suvremene tehnologije mogu se još uspješnije iskoristiti lokacijski faktori koji su i u dosadašnjem razvoju industrije bili važni u Podravini. Tu prije svega mislimo na smišljenije korištenje podravske prirode – razviti modernu poljoprivrednu proizvodnju i uvoziti što manje sirovina, tu su i bogatstva šuma i vode, građevinskog materijala, obnovljivih izvora energije i slično. Iskoristiti valja i povoljan granični geografsko-prometni položaj, kao most između šireg Panonskog prostora i Jadrana, odnosno Srednje Europe prema istoku. I možda najvažnije, aktivirati treba nesumnjivo velike ljudske potencijale.

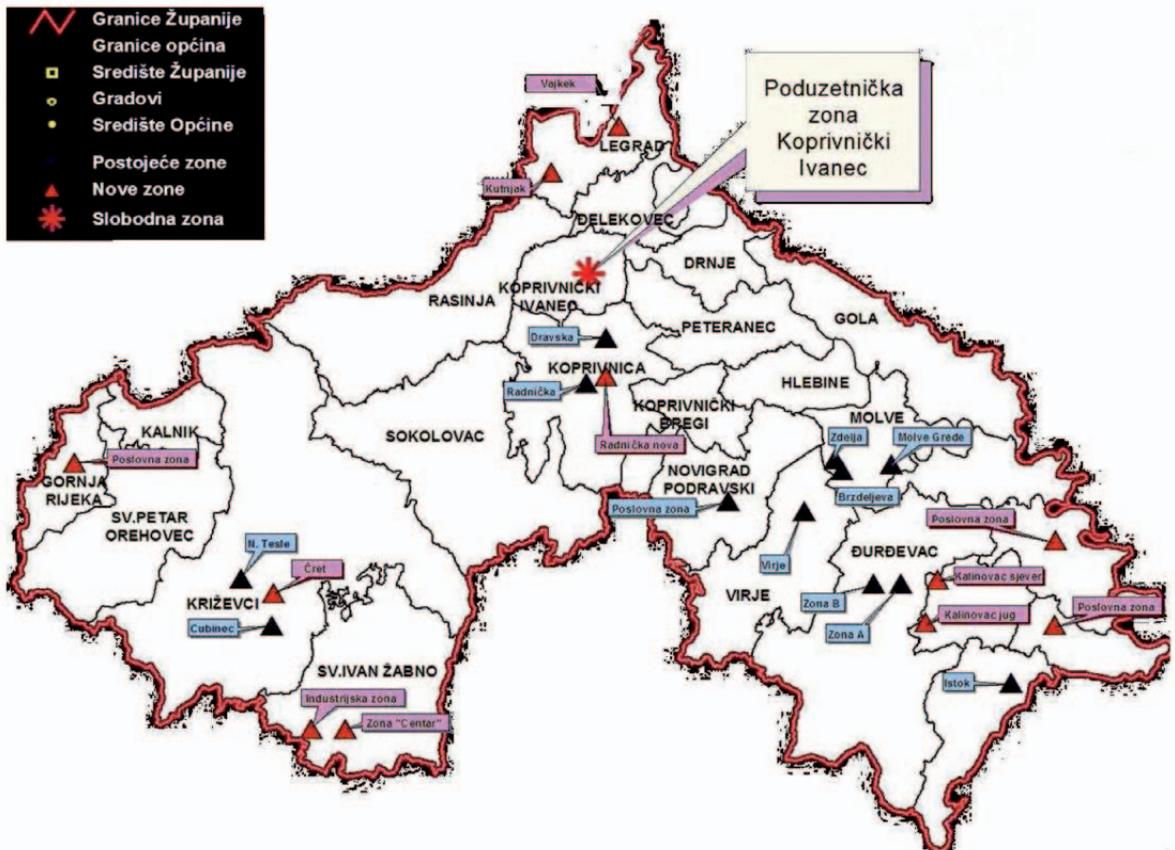
Na dobar dio procesa prestrukturiranja ne možemo utjecati iz lokalne pozicije, ali na dobar dio možemo i tu se krije naša zadaća i odgovornost. Vizija jačanja proizvodnje u Podravini polazi od četiri glavne grupe zadataka u procesu prestrukturiranja.⁷ Prva grupa odnosi se na prestrukturiranje proizvodnog sektora. Među najvažnijim zadacima u toj grupi svakako je stvaranje novih proizvodnih brendova, stimulacija izvoza roba, potpora stvaranju konkurentnog agrara, razvoj obrta, malog i srednjeg poduzetništva (uz jačanje velikih tvrtki kao glavnog organizatora proizvodnje i plasmana), stvaranje poticajnih poslovnih zona, omogućiti dotok jeftinog kapitala, stimulirati decentralizaciju proizvodnje itd.

Druga grupa zadataka odnosi se na bolje korištenje ljudskih potencijala, a to ponajprije znači poboljšanje razine školovanosti stanovništva. Jasno je da je ulaganje u obrazovanje i znanje najisplativije. U tom procesu treba stvoriti partnerstvo škola, vlasti i gospodarstva, pojačati stipendiranje učenika i studenata, te cijeloživotno obrazovanje. I u Podravini valja razviti znanstvena istraživanja i inovacije, uz razvoj visokoškolskog obrazovanja. Sadašnja struktura stanovništva Podravine prema školovanosti, u Podravini je vrlo nepovoljna. Znatno je manje stanovnika (starijih od 15 godina) koji imaju završenu srednju školu, gimnaziju ili fakultet nego u prosjeku u Hrvatskoj, a izrazito manje u odnosu na županije u kojima postoje sveučilišta. Tako u Koprivničko-križevačkoj županiji živi samo 3,1 posto stanovništva sa završenom gimnazijom, 2,9 posto s višom školom, a 3,9 posto sa fakultetom. U gradu Zagrebu gimnaziju ima 8,3 posto stanovnika, višu školu 5,8 posto, a fakultet 14,9 posto. Takvo zaostajanje u školovanosti Podravaca valja hitno stubokom promijeniti.

Županija	Bez škole	1-3 razr. OŠ	4-7 razr. OŠ	Osnovna škola	Obrtnička škola	Srednja škola	Gimnazija	Viša škola	Visoka škola	Mr. sc.	Dr. sc.
Koprivničko-križevačka	2,0	4,8	20,1	30,9	20,8	10,6	3,1	2,9	3,9	0,16	0,03
Grad Zagreb	1,1	2,2	5,3	16,3	24,8	18,9	8,3	5,8	14,9	0,7	1,1
Osječko-baranjska	3,0	4,3	13,0	25,5	25,7	14,6	4,2	3,0	6,0	0,2	0,1
Istarska	1,5	3,0	9,5	22,8	30,3	15,1	4,9	5,3	6,9	0,25	0,1
Primorsko-goranska	1,1	3,0	7,4	18,5	30,8	18,1	5,3	5,3	9,3	0,35	0,22
Splitsko-dalmatinska	3,5	4,9	7,6	17,8	29,8	17,1	5,2	5,0	8,0	0,3	0,17
Prosijek Hrvatske	2,9	4,5	11,2	21,8	27,2	15,0	4,8	4,1	7,3	0,3	0,2

Tablica 15. Stanovništvo starije od 15 godina prema osnovnim grupama školovanosti u Koprivničko-križevačkoj županiji i u županijama sa sveučilištima – stanje 2001. godine (Državni zavod za statistiku)

⁷ Vizija osnovnih zadataka za jačanje i prestrukturiranje proizvodnje u Podravini, sastavljena i uz konzultaciju takvog programa postavljenog u studiji Županijska razvojna strategija Koprivničko-križevačke županije za razdoblje od 2011. do 2013. godine, PORA, Koprivnica 2011.

Sl. 25. Prostorni raspored postojećih i planiranih poduzetničkih zona u Koprivničko-križevačkoj županiji – stanje 2010. godine (Županijska razvojna strategija, PORA, 2011., 58)

Treća grupa zadataka u procesu restrukturiranja gospodarstva Podravine odnosi se na inauguraciju održiva razvoja, odnosno održivo korištenje prirodnih potencijala. U tom smislu treba dosljedno provoditi europske norme održiva razvoja, izabrati lokacije proizvodnih pogona uz poštivanje ekoloških zahtjeva, stimulirati razvoj obnovljivih izvora energije i što prije ostvariti ekološko zbrinjavanje svih vrsta otpada. Važna je i četvrta grupa zadataka, koja se odnosi na sinergijski razvoj prometne i komunalne infrastrukture, bez koje se ne može razvijati niti proizvodnja. Europa uvelike jača ulogu željeznica u prometu roba, pa to valja učiniti i u nas. Potrebno je osigurati efikasnije povezivanje poduzetničkih zona, te izgraditi suvremene ceste prema Zagrebu, Varaždinu i Osijeku. Komunalna infrastruktura mora biti potpunija i prostorno pristupačnija, a osobito jeftiniji pristup vodovodu i plinovodu. Prostorni razvoj komunalne infrastrukture treba staviti u službu razvoja proizvodnje.

LITERATURA I IZVORI

- ANALIZA finansijskih rezultata poslovanja poduzetnika Republike Hrvatske u 2010. godini po gradovima i općinama, FINA, Zagreb, lipanj 2011.
- BANAC Ivo, Raspad Jugoslavije, Zagreb 2001.
- BAŠIĆ Ksenija, Depopulacija u gradskoj regiji Zagreba, Stanovništvo Hrvatske – dosadašnji razvoj i perspektive, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005., 197-209
- BIĆANIĆ Rudolf, Doba manufakture u Hrvatskoj (do 1860.), Zagreb 1951.
- BILANDŽIĆ Dušan, Historija SFR Jugoslavije, Zagreb 1968.
- BILANDŽIĆ Dušan, Hrvatska moderna povijest, Zagreb 1999.
- BRAIČIĆ Zdenko, LONČAR Jelena, Unutarregionalni dispariteti u Sisačko-moslavačkoj županiji, Geoadria 16/1, Zadar 2011., 93-118
- BROZOVIĆ Leander, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.
- BRÜCHER Wolfgang, Industriegeographie, Braunschweig 1982.
- CHAPMAN Walker, Industrial location – principles and policies, Oxford 1987.
- CRKVENČIĆ Ivan, CRKVENČIĆ Mladen, Prekodravlje-Repaš: razvoj naseljenosti i stanovništva, Podravina 4, Koprivnica 2003., 133-149
- CRKVENČIĆ Ivan, Geografija Hrvatske, I.-VI., Zagreb 1974.
- CRKVENČIĆ Ivan, MALIĆ Adolf, Agrarna geografija, Zagreb 1988.
- ČERNIĆ Barbara, KUMER Peter, Na pragu novih demografskih sprememb, Geografski obzornik 58/3, Ljubljana 2011., 4-12
- DADIĆ Ivan, BOŽIČEVIĆ Damir, GOVORČINOVIĆ Milan, Prometno značenje sjeverozapadne Hrvatske, Prometna povezanost Hrvatske..., zbornik, Zagreb-Varaždin 2005., 1-8
- FELETAR Dragutin, Dnevne migracije u Koprivnicu, Geografski glasnik 39, Zagreb 1977., 45-59
- FELETAR Dragutin, FELETAR Petar, Prirodna osnova kao čimbenik naseljenosti gornje hrvatske Podravine, Podravina 13, Koprivnica 2008., 167-212
- FELETAR Dragutin, Industrija kao faktor promjena prostorne distribucije stanovništva u Podravini, Geografski glasnik 45, Zagreb 1983., 105-117
- FELETAR Dragutin, Industrija Podravine, Koprivnica 1984.
- FELETAR Dragutin, Lokalisationsquotient und Regionalfaktor als Hinweise der räumlichen Aufteilung und des Trends der Industrieentwicklung in SR Kroatien, Annales Universitatis scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, XVIII.-XIX., Budapest 1983.-1984., 189-204
- FELETAR Dragutin, MALIĆ Adolf, STIPERSKI Zoran, Geographic aspects of industry-tourism relation, Acta Geographica Croatica 29, Zagreb 1994., 99-110
- FELETAR Dragutin, O teorijsko-metodološkim osnovama industrijske geografije, Geografski glasnik 47, Zagreb 1985., 163-181
- FELETAR Dragutin, PETRIĆ Hrvoje, Općina Đelekovec, Samobor 2008.
- FELETAR Dragutin, Podravina, Koprivnica 1988.
- FELETAR Dragutin, Podravka, monografija, Koprivnica 1980.
- FELETAR Dragutin, Povijesni razvoj i suvremeno značenje vadenja ugljena na podravskoj Bilogori, Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU 1, Varaždin 1986., 171-191
- FELETAR Dragutin, Prinos poznavanju periodizacije i regionalizacije industrije Jugoslavije, Geografski glasnik 48, Zagreb 1986., 85-98
- FELETAR Dragutin, Procesi industrijalizacije i kretanje radne snage u Ludbreg, Podravski zbornik 16, Koprivnica 1990., 49-50
- FELETAR Dragutin, Promjene u prostornom rasporedu naseljenosti Koprivničko-križevačke županije – s osobitim osvrtom na razdoblje 1991.-2001. godine, Podravina 1 (1), Koprivnica 2002., 5-31
- FELETAR Dragutin, Razlike u razvijenosti regija u Hrvatskoj – s posebnim osvrtom na Koprivničko-križevačku županiju, Podravina 8, Koprivnica 2005., 167-178
- FELETAR Dragutin, Razvoj elektrifikacije sjeverozapadne Hrvatske do Drugog svjetskog rata – s posebnim osvrtom na Koprivnicu, Ekonomska i ekohistorija 2, Zagreb 2006., 104-148
- FELETAR Dragutin, STIPERSKI Zoran, Razvojne faze i procesi disperzije industrije Zagreba, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae 17, Zagreb 1990., 175-198

- FELETAR Dragutin, Studije i radovi o Podravini, Čakovec 1982.
- FELETAR Dragutin, Utjecaj industrije na urbanistički razvoj Koprivnice, *Geographica Slovenica* 10, Ljubljana 1979., 98-112
- FELETAR Dragutin, Značenje geografskog položaja i demografskih osobina za razvoj Koprivnice u prošlosti i sadašnjosti, Koprivnica – grad i spomenici, Zagreb 1986., 11-17
- FELETAR Petar, Procesi depopulacije sjeverne Hrvatske između 1948. i 2001. godine, *Podravina* 12, Koprivnica 2007., 148-158
- FRANOLIĆ Igor, DUGINA Marin, FELETAR Petar, Strategijski razvoj i utjecaj prometa na prijevoznu potražnju u Varaždinskoj županiji, *Podravina* 17, Koprivnica 2010., 138-152
- FRIGANOVIĆ Mladen, Demogeografija – stanovništvo svijeta, Zagreb 1987.
- FÜRST BJELIŠ Borna, ZUPANC Ivan, Images of the Croatian Borderlands: Selected Examples of Early Modern Cartography, *Hrvatski geografski glasnik* 69/1, Zagreb 2007., 5-22
- GAEBE Wolfgang, Handbuch des Geographie-unterrichts, Industrie und Raum, Band 3, Köln 1989.
- GLAMUZINA Martin, FELETAR Dragutin, Prostorna distribucija zaposlenosti i nezaposlenosti kao pokazatelj diferenciranosti na prostoru Hrvatske, *Podravina* 2, Koprivnica 2001., 5-42
- GOLDSTEIN Ivo, Hrvatska 1918.-2008., Zagreb 2008.
- GOLDSTEIN Ivo, Povijest Hrvatske 1945.-2011., I. i II., Zagreb 2011.
- HORVAT Rudolf, Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj, Zagreb 1994.
- HORVATIĆ Franjo, Iz povijesti koprivničkih cehova, *Podravski zbornik* 2, Koprivnica 1976., 135-141
- HOTTES Karlheinz, Industriegeographie, Darmstadt 1976.
- HRŽENJAK Juraj, Lokalna uprava i samouprava u Republici Hrvatskoj, Zagreb 1993.
- IVAN Igor, HORAK Jirži, Population changes caused by Industrialization and Deindustrialization – comparison of Ostrava and Glasgow, *Geograficky časopis* 63/2, Bratislava 2011., 113-132
- KOLAR Mira, Poslijeratno podravsko rudarstvo, *Podravski zbornik* 4, Koprivnica 1978., 48-62
- KOLAR Mira, Rudnici ugljena u Glogovcu do 1941. godine, *Podravski zbornik* 3, Koprivnica 1977., 30-45
- KURTEK Pavao, Gornja hrvatska Podravina, Zagreb 1966.
- LAKATOŠ Josip, Industrija Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1924.
- LEGAC Ivan, Potreba umrežavanja i harmonizacije cestovne infrastrukture u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Prometna povezanost Hrvatske...*, zbornik, Zagreb-Varaždin 2005., 119-124
- LORBER Lučka, Functional changes in Tezno, the industrial zone in Maribor, *Revija za geografiju* 1 /2, Maribor 2006., 95-108
- LORBER Lučka, Intedisciplinary methodological approach to the process of brownfield revitalisation of traditional industrial areas, *Revija za geografiju* 6/1, Maribor 2011., 7-22
- LORBER Lučka, Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja, *Podravina* 3, Koprivnica 2003., 76-89
- LORBER Lučka, Regionalni razvojni problemi Podravlja, *Podravina* 8, Koprivnica 2005., 107-120
- LUDBREG, monografija, Ludbreg 1984.
- LUKIĆ Aleksandar, O teorijskim pristupima ruralnom prostoru, *Hrvatski geografski glasnik* 72/2, Zagreb 2010., 49-75
- MALIĆ Adolf, Centralne funkcije i prometne veze naselja središnje Hrvatske, Zagreb 1981.
- MATICA Mladen, Deagrarizacija u razdoblju tranzicije na području Koprivničko-križevačke županije (1991.-2002.), *Podravina* 2, Koprivnica 2002., 54-66
- MATICA Mladen, Gospodarski razvoj Đurđevačke Podravine, *Podravski zbornik* 24/25, Koprivnica 1999., 236-249
- MATICA Mladen, Novije gospodarske promjene u Koprivničkoj Podravini i Kalničkom prigorju, *Hrvatski geografski glasnik* 65/2, Zagreb 2003., 67-80
- MATICA Mladen, Suvremeni promet – uvjet razvoja Koprivnice, *Podravina* 11, Koprivnica 2007., 7-27
- MATIŠA Željko, Nafta u Podravini, *Podravski zbornik* 2, Koprivnica 1976., 70-78
- NEJAŠMIĆ Ivo, Demogeografija – stanovništvo u prostornim odnosima i procesima, Zagreb 2005.
- NEJAŠMIĆ Ivo, Demogeografija, Zagreb 2005.
- NJEGAČ Dražen, Regionalna struktura Hrvatske, *Zbornik radova 2. hrvatskog kongresa geografa*, Zagreb 2000., 191-199

- PAVLAKOVIĆ KOČI Vera, PEJNOVIĆ Dane, Polarization of Regional Economic Development in Croatia: Trends and Challenges in a New Geographic Reality, *Hrvatski geografski glasnik* 67/2, Zagreb 2005., 5-20
- PEJNOVIĆ Dane, Polarizacija funkcija rada kao pokazatelj razlika u regionalnom razvoju Hrvatske, Treći kongres geografa Hrvatske, Zagreb 2005., 164-184
- PETRIĆ Hrvoje, Društveni i gospodarski razvoj od srednjega vijeka do Prvoga svjetskog rata, *Umjetnička topografija Hrvatske – Ludbreg – ludbreška Podravina*, Zagreb 1997., 43-63
- PETRIĆ Hrvoje, FELETAR Dragutin i dr., *Torčec – monografija*, Torčec-Koprivnica 2000.
- PETRIĆ Hrvoje, Neodrživi razvoj ili kako je krčenje šuma u ranome novom vijeku omogućilo širenje Đurđevačkih pijesaka?, *Ekonomika i ekohistorija*, 4, Zagreb 2008., 5-26
- PETRIĆ, Hrvoje, Općina i Župa Drnje, *Povijesno-geografska monografija*, Drnje 2000.
- PIRJEVEC Jože, *Jugoslavija 1918.-1992., Nastanak, razvoj ter razpad Karadorđevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995.
- POPIS stanovništva 2011. – prvi rezultati po naseljima, *Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2005.
- PROMETNA povezanost Hrvatske s europskim zemljama u funkciji društveno-ekonomskog i kulturnog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, *zbornik radova*, *Zavod za znanstveni rad HAZU*, Zagreb-Varaždin 2005.
- REBERSKI Ivanka i dr., *Koprivnica – grad i spomenici*, Zagreb 1986.
- SIĆ Miroslav, Autoceste i lokacija ekonomskih djelatnosti u Središnjoj Hrvatskoj, *Hrvatski geografski glasnik* 59, Zagreb 1997., 83-94
- STAFFORD H.A., Manufacturing plant closure selections within firms, *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 81, no. 1, Washington 1991., 52-85
- STANOVNIŠTVO Hrvatske po naseljima od 1857. do 2001. godine, *Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2005.
- STIPERSKI Zoran, Hijerarhija činitelja industrijskih lokacija na primjeru zapadne Hrvatske, *Prostor*, vol. 3, 1/9, Zagreb 1995., 11-24
- STIPERSKI Zoran, Izdvojene ekonomske osnove urbanog rasta Zagreba i njegovog okruženja pod utjecajem industrije, *Geografski glasnik* 51, Zagreb 1989., 91-106
- ŠTIMAC Marijan, *Gospodarstvo Koprivničko-križevačke županije u 2010. godini*, Upravni odjel za gospodarstvo Koprivničko-križevačke županije, Koprivnica 2011.
- TOSKIĆ Aleksandar, NJEGAČ Dražen, Changes in Political and Territorial Organization and their Impact on Croats System and Regional Development, *Hrvatski geografski glasnik* 65/1, Zagreb 2003., 7-24
- TRANSPORT i komunikacije u 2009. godini, *Statistička izvješća*, *Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2010.
- VUK Ružica, *Ludbreška Podravina – gospodarski razvoj kao faktor transformacije*, Samobor 2009.
- WERTHEIMER BALETIĆ Alica, *Razvoj stanovništva sjeverozapadne Hrvatske*, *Prometna povezanost Hrvatske...*, zbornik, Zagreb-Varaždin 2005., 9-28
- WERTHEIMER BALETIĆ Alica, *Stanovništvo i razvoj*, Zagreb 1990.
- WINTER Marija, *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, knjige I.-II., Koprivnica-Ludbreg 2000.
- ZAPOSLENOST i plaće u 2009., *Statistička izvješća*, *Državni zavod za statistiku*, Zagreb 2010.
- ŽIVIĆ Dražen, ŽEBEC Ivana, *Sastavnice demografske bilance u gradu Koprivnici tijekom druge polovice 20. stoljeća*, *Podravina* 11, Koprivnica 2007., 28-46
- ŽUPANIJSKA razvojna strategija Koprivničko-križevačke županije za razdoblje 2011.-2013. godine, *PORA*, Koprivnica 2011.

SUMMARY

In the first part, the article covers the appearance and development of industry in upper Croatian Podravina, as the most important factor of transformation of the geographic area. Based on analyzing of the historical order of industrialization of Podravina, a possible periodization of the development is offered, as well as the most important economic branches. Five basic development stages were determined: 1. The craftsman-manufacturing stage (until 1906), 2. The manufacturing-industrial stage (1906-1932), 3. The stage of a standstill in industrialization (1932-1958), 4. The stage of intense industrialization (1958-1990), 5. The stage of transition and deindustrialization (after 1990). Within these basic stages, several sub-stages were periodized as well, particularly in the development period 4. and 5.

The second part of the Article deals with explaining the industry as the key factor of transformation of Podravina from an agricultural to an industrial region. Only three main processes of transformation have been explained. First: the processes of deruralization, i.e. leaving the village and changes in the area image of the population density. Within those changes, changes in the spatial distribution of employment in the secondary sector happened too, as well as in the intensity and the schedule of daily migrations. Secondly: in accordance with the spatial intensity of industrialization, the distribution of entrepreneurs and business results of the economy in Podravina has also been explained, with a particular attention paid to the processes of transition and deindustrialization. Thirdly: the effect of industrialization on the spatial distribution of the road infrastructure has been explained, as one of most important indicators of the development achievements of an area.

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

SAMOBOR – ZEMLJOPISNO-POVIJESNA MONOGRAFIJA, UREDNIK DRAGUTIN FELETAR, 2 TOMA, IZDAVAČKA KUĆA MERIDIJANI, SAMOBOR 2011., STR. 824

U Samoboru je 13. listopada 2011. promovirana opsežna knjiga u dva toma «Samobor – zemljopisno-povijesna monografija». Nakladnik je Izdavačka kuća Meridijani iz Samobora, a izdanje je imalo potporu Grada Samobora. To je dosad najobimnija i najtemeljitija knjiga o Samoboru i području Grada Samobora, koje obuhvaća 78 naselja od Save do Žumberka. Urednik je hrvatski geograf Dragutin Feletar, član suradnik HAZU, koji se već ogledao kao autor i urednik niza značajnih monografija mjesta i hrvatskih krajeva. Uspio je okupiti ekipu vrsnih stručnjaka, koji su iznjedrili jednu od trenutno najboljih monografija u Hrvatskoj.

Autori su uglavnom sveučilišni profesori, ali i stručnjaci specijaliziranih struka: dr. sc. Nenad Buzjak (1968.) je asistent na Geografskom odsjeku PMF u Zagrebu i specijalist za krš i speleologiju, dr. sc. Ivan Dujmović (1937.) je doktorirao na geomorfologiji Samoborskog gorja i Plešivičkog prigorja, prof. dr. sc. Dragutin Feletar (1941.), redoviti sveučilišni profesor, specijalista je za ekonomsku geografiju i noviju povijest, doktorant Petar Feletar (1978.) asistent je na Fakultetu prometnih znanosti i specijalist za prometnu geografiju, dr. sc. Željko Holjevac (1973.) docent je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta i specijalist za povijest 19. stoljeća, Lovorka Jakopec (1965.) stručni je voditelj u Parku prirode Samoborsko gorje-Žumberak, dr. sc. Hrvoje Petrić (1972.) docent je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta i specijalist za povijest ranog novoga vijeka, dr. sc. Jakša Raguž (1972.) znanstvenik je u Hrvatskom institutu za povijest i specijalist za noviju povijest i Domovinski rat, dr. sc. Stjepan Razum, (1960.) ravnatelj je Nadbiskupskog arhiva i specijalist za srednji vijek i crkvenu povijest, mr. sc. Milan Sijerković, (1935.) hrvatski meteorolog i specijalist za klimu, dr. sc. Danijel Vojak, (1980.) stručnjak je Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar i specijalist novije povijesti, Petra Somek, (1974.) direktorica Meridijana i specijalist za povijest umjetnosti, Milan Žegarac Peharnik, (1956.) samoborski pisac i istraživač povijesti plemstva, te Morena Žele, stručnjak Parka prirode Žumberak-Samoborsko gorje, specijalist je za arheologiju. Autor većine objavljenih fotografija je profesionalni fotograf Romeo Ibrišević, koji ima veliku arhivu fotografija Samobora i okolice. Većina starih fotografija ima izvorište u Knjižnici i čitaonici Samobor i Samoborskom muzeju, te nekim privatnim zbirkama.

Ovaj tim stručnjaka, novu monografiju o Gradu Samoboru radio je pune četiri godine, a u knjigu je ugrađeno i njihovo veliko predznanje. Sada, 770 godina nakon Beline povelje Slobodnom kraljevskom trgovištu Samoboru – Libera et regia oppidi de Zamobor – ovaj grad bit će na karti Hrvatske obilježen i kao jedno od rijetkih mjesta koja imaju temeljitu, znanstveno fundiranu zemljopisno-povijesnu monografiju.

O privlačnom i spomenički atraktivnom gradu Samoboru, kao i o njegovu milovidnom prirodnom okružju, dosad je napisana mala biblioteka knjiga i publikacija. Stoga bi se moglo postaviti i pitanje: što će sada još jedno obimno dvoknjižje?

Ipak, knjiga Samobor – zemljopisno-povijesna monografija je i te kako potrebna. Lang je još početkom 20. stoljeća sjajno obradio etnografsku baštinu Samobora, kasnije se pridružio i Noršić

sakralnim temama, a potom i mnogi drugi. O Samoboru su pisali ponešto i neki slavni hrvatski pisci i kulturnjaci. Pojedinačne teme iz povijesti, geografije i pogotovo kulture i gospodarstva obradili su i Miletić, Dumbović-Bilušić, Dujmović, Orešković, Toni, Sudnik, Žeželj, Brekalo, Čebušnik, Horvat, Razum i brojni drugi. Od 78 naselja koja pripadaju u Grad Samobor, ozbiljnu mjesnu monografiju ima tek Sveti Martin pod Okićem, koju je uredio Dragutin Pavličević.

Dakle, nova znanstveno fundirana knjiga o području Grada Samobora danas je i te kako potrebna. Ona donosi sveobuhvatnu sintezu, u njoj su sabrani rezultati svih dosadašnjih ozbiljnijih povijesnih i zemljopisnih istraživanja o ovom gradu i kraju, a ona donosi i velik dio novih podataka iz hrvatskih i inozemnih arhiva, muzeja i drugih izvora. Samobor je dobio novu povijesnu priču, znanstvenu sintezu temeljenu na modernoj historiografskoj metodologiji i iz pera ponajboljih hrvatskih geografa i povjesničara. Od stotinjak knjiga i knjižica o Samoboru, koje su tiskane od kraja 19. stoljeća do danas, na određenu sintezu pretendira samo sjajna knjiga Samobor izdana 1943. godine. Iako se sastoji od tridesetak omanjih članaka, koje su pisali tada ponajbolji poznavatelji grada i vrhunski intelektualci, ta knjiga čini jednu cjelinu i analizira razvoj Samobora od predpovijesti do Drugoga svjetskoga rata. Ipak i ta je knjiga tek lapidarni odsjak bogate samoborske povijesti, uz izrazito reducirane ilustracijski materijal.

Monografija koju ovdje predstavljamo maksimalno je iskoristila mogućnosti moderne geografije i historiografije. Po prvi put su temeljito prikazane sve prirodno-geografske značajke samoborskog područja. U metodološkom smislu nije primijenjena tradicionalna kronološka metoda. Prvo su prikazane sve relevantne značajke zemlje i ljudi, a tek potom povijesni slijed. Knjiga počinje s geoprometnim položajem, a zatim razrađuje geološku, geomorfološku, petrografsku i pedološku građu ovoga kraja s odličnim kartama i grafikonima. To isto vrijedi i za prikaz klimatskih značajki, te flore i faune. Posebno poglavlje posvećeno je Parku prirode Žumberak-Samoborsko gorje. Nakon toga slijedi analiza kretanja broja i strukture stanovništva svih 78 naselja od 1857. do 2011. godine. Tek nakon što smo saznali sve o zemlji i ljudima, kreće razrada povijesnih zbivanja. Preko najvažnijih arheoloških istraživanja prikazana je povijest ovoga kraja od kamenih doba, preko brončanih i željeznih do kraja antike. Opsežna poglavlja, s doista velikim obiljem novih arhivskih istraživanja, razrađuju srednji vijek s osobitim osvrtom na vlastelinstva Samobor, Okić i Lipovec, zatim prva stoljeća novoga vijeka, te još detaljnije razdoblje kasnoga baroka, 19. stoljeća i prve polovice 20. vijeka, s osobitim osvrtom na prvi i drugi svjetski rat. Nisu prikazani samo važniji povijesni događaji i ličnosti, već i život i događanja običnih ljudi.

Nakon toga slijede neka specijalizirana poglavlja. Uvrštena je kraća tema o grbovlju sitnoga samoborskog plemstva, ali i vrlo temeljita povijest svih katoličkih i grkokatoličkih župa, te crkvenoga života. Poglavlje o kulturno-povijesnim spomenicima prikazuje pojedinačno sve važnije objekte graditeljske baštine, s obiljem odgovarajućih ilustracija. Ova monografija po prvi put donosi znanstveno utemeljenu sintezu razvoja područja Grada Samobora od 1945. do danas i to u svim oblicima života. To se pogotovo odnosi i na najnovije razdoblje, od 1991. do danas, s osobitim osvrtom na Domovinski rat. Donositi povijesnu sintezu i geografske značajke o najnovijem razdoblju osobito je osjetljivo. Zato su autori u dijelovima ove suvremene priče bili oprezni i ponegdje suzdržani, donoseći tek proširene popise događaja, ličnosti, društava i gospodarstva. Današnjicu će temeljitije prikazivati i ocjenjivati neki novi pisci i znanstvenici s veće povijesne distance.

Sve u svemu, ova dva toma knjige o Gradu Samoboru sadrže oko 1500 kartica teksta, oko 800 ilustracija, više od 3000 bilježaka ispod teksta i 530 jedinica literature. Bio je to golem napor velikog tima autora i grafičara. Kao i sve knjige ovakovoga tipa, monografija Samobora je autorско djelo, odnosno ona odražava istraživačke i znanstvene mogućnosti autora. Prikupljena je golema građa, pa su način obrade, selekcija i zaključci zavisili od stavova autora i njihove upu-

ćenosti i objektivnosti. Da su ovu građu obrađivali drugi autori, rezultat bi zasigurno bio drugačiji. Ova je ekipa na sud javnosti dala knjigu na kojoj je radila u dobroj vjeri, s dobronamjernošću i punom odgovornošću. Mežebitni propusti, pogreške ili nepotpunosti nisu namjerne. Smatramo da je marom autorskoga tima i izdavanjem ove monografije stvorena solidna osnovica i poslana poruka za zamah daljnim istraživanjima o geografskim i povijesnim značajkama samoborskoga kraja.

Adolf MALIĆ

JELA MARESIĆ, VLADIMIR MIHOLEK, OPIS I RJEČNIK ĐURĐEVAČKOGA GOVORA, GRADSKA KNJIŽNICA, ĐURĐEVAC 2011., STR. 890

Nakon sjajnog rječnika kajkavskog govora Gole (Ivan Večenaj, dr. sc. Mijo Lončarić), sada je tiskan i znanstveno uređen rječnik kajkavskog govora Đurđevca. Prvenstveno zahvaljujući sustavnim istraživanjima hrvatskih jezikoslovaca, a posebice Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU, te podravskih znanstvenika Mije Lončarića, prof. dr. sc. Velimira Piškorca, dr. sc. Jele Maresić i drugih, možemo se pohvaliti istraženošću jezičnoga blaga Podravine i Bilogore. Sveobuhvatnost i znanstvena prezentacija Rječnika đurđevačkoga govora bez sumnje pripada u sam vrh takvih izdanja u ovom dijelu Europe.

Starinske kajkavske riječi Đurđevca zapisivao je od 1988. godine đurđevečki pjesnik i pisac Vladimir Miholek (Đurđevac, 1962.), prikupivši do kraja 2010. godine oko 13.500 kajkavskih riječi i izraza. Tu građu stručno je obradila i valorizirala upraviteljica Zavoda za lingvistička istraživanja HAZU dr. sc. Jela Maresić (Podravske Sesvete, 1961.). Dakako, ona je dodala i rezultate svojih prikupljanja i istraživanja, jer je 2000. doktorirala na temi Morfologija podravskih govora. Rječniku je dodala i temeljit opis đurđevačkoga govora, te drugu potrebnu opremu, kao i popis literature. Nakon rječnika nalazi se i popis đurđevečkih narodnih poslovice, narodnih vjerovanja, brojalica, rugalica, uzrečica u stihovima, te uzrečica u obliku pitanja i odgovora.

Govor Đurđevca pripada podravskom dijalektu kajkavskoga narječja hrvatskog jezika. Tom narječju pripada većina govora istočno od Koprivnice, sve do Podravskih Sesveta. Glavna obilježja toga govora su ograničenje naglaska na posljednja dva sloga akcenatske cjeline ili pojedinačne riječi i ukidanje intonacije fonološke opreke. Za taj je govor karakterističan i šesteročlani vokalni sustav. Dakako, i đurđevečki govor podložan je sve većim promjenama pod utjecajem hrvatskog književnog jezika i tuđica.

Rječnik đurđevačkoga govora prezentira u ovoj knjizi 13.500 natuknica poredanih abecednim redom, a tu je još i nekoliko tisuća višečlanih frazema i sveza riječi. Ova leksikografska građa pripada različitim semantičkim poljima – čovjek i njegove svakodnevne aktivnosti, kućni poslovi, kućna proizvodnja, poljoprivredni poslovi, oruđe i alati, zanimanja, rodbinski nazivi, vjerski život, biljke, životinje, kultura, šport itd. U rječnik je uvršten i znatan broj imena – toponimi, antroponimi, mikrotoponimi, imena blagdana, fitonimi i brojni drugi.

Sve natuknice stručno su obrađene i označene, tako da su jasne izgovorne odrednice – naglasak, nenaglašene dužine i izgovorne vrijednosti glasova. Iza svake natuknice navedena je i njezina morfološka odrednica, značenje na hrvatskom književnom govoru, a znatan broj natuknica ima i konkretne primjere uporabe u kontekstu. Ovako koncipiran rječnik, s temeljitim objašnjenjima, svakako je poticajan za daljnja jezikoslovna istraživanja u đurđevačkoj Podravini.

Dragutin FELETAR

TKALČIĆ, GODIŠNJAK DRUŠTVA ZA POVJESNICU ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE, 15, ZAGREB 2011., STR. 880

Pod uredništvom Stjepana Razuma, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić u Zagrebu, nastavlja uspješno izdavanje svojega godišnjaka. I ovaj put za 2010., vrlo je obiman i donosi vrijedne radove, uglavnom temeljene na izvornoj građi. Spomenut ćemo one koji su vezani za područje nizine Drave, odnosno sjeverozapadnu Hrvatsku.

Branimir Bunjac, povjesničar iz Čakovca, piše o suđenju svećenicima u Međimurju u rujnu 1946. godine, što je bio svojevrsni uvod u postupak protiv nadbiskupa Stepinca. Uhićena su i četiri međimurska svećenika – Dragutin Gazivoda, Ivan Kolenko, Josip Lukša i Norbert Žalig, a optuženi su za pomaganje «teroristima», takozvanim križarima. Nije to bilo suđenje samo ovim svećenicima, nego prvenstveno čakovečkom Franjevačkom samostanu, te cijeloj katoličkoj crkvi u tzv. Jugoslaviji. Suđenje u Varaždinu bila je politička farsa kako bi se ocrnila katolička crkva u narodu, a tuženi su dobili vrlo stroge kazne (neki njihovi prijatelji su platili životom, bez suđenja). Sa tog suđenja sačuvana je obilna građa, koju sada osvjetljava autor Bunjac.

Dr. sc. Matija Berljak, rodом iz međimurskog Crikovljana, osvjetljava životni put pomoćnog zagrebačkog biskupa Dominika Premuša (1861.-1934.), koji je rođen u Prelogu, a u povodu njegove 150. obljetnice rođenja. Na temelju arhivskoga gradiva predstavljeno je djelo i život ovog velikog biskupa, koji je ostavio duboki trag na mnogim područjima crkvenog i građanskog života. Premuš je bio zagrebački biskup, profesor, organizator, prosvjetitelj, dobrotvor, pjesnik i rodoljub. Njegov suvremenik opisuje ga kao čovjeka koji se odlikuje zamjernim znanjem, rijetkom revnošću, osobitom plemenitošću, svijetlim karakterom i sjajnim svećeničkim življenjem.

Prof. dr. sc. Đuro Deželić piše o kardinalu Jurju Hauliku, zagrebačkom nadbiskupu, kao vrlo značajnom crkvenom i građanskom dostojanstveniku u hrvatskoj povijesti 19. stoljeća. Dr. sc. Stjepan Razum donosi temeljiti životopis, s kompletnom bibliografijom, istaknutog crkvenog i građanskog povjesnika i kulturnog djelatnika Josipa Barbarića (1937.-2010.). Dr. sc. Alojz Jembrih piše o «Vrhovčevoj bibliji» kojoj se iznova ušlo u trag. Radi se o rukopisnom prijevodu Novoga zavjeta na kajkavskom književnom jeziku, koji je nastao u vrijeme biskupa Maksimilijana Vrhovca i Tomaša Mikloušića u prvoj polovici 19. stoljeća. Jembrih upozorava na taj rukopis koji bi valjalo cjelovito objaviti. Lojzo Buturac piše o dječjem prihvatilištu u Sisku 1942. godine, u kojem je zbrinuto oko 3000 ratne siročadi. Isti autor (Lojzo Buturac) napisao je i članak o izgradnji crkvenih građevina u vrijeme komunističke vladavine u Sisku, Pleternici i Požegi. Dr. sc. Dragan Damjanović napisao je kunsthistoričnu analizu gradnje i opremanja župne crkve rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini 1885. i 1886. a prema oblikovanju slavnoga arhitekta Hermana Bollea. Dr. sc. Stjepan Razum razradio je povjesnicu Bratovštine Sv. Barbare u Brdovcu.

Za Podravce osobito je zanimljiv članak dr. sc. Stjepana Razuma o prilogu župnika Franje Brdarića proučavanju povijesti župe u Rasinji. Brdarić je bio župnik u Koprivničkom Ivancu, te je u spomenicama okolnih župa napisao dosta temeljite povjesnice tih mjesta. U članku se donosi i rodoslovno stablo rasijske vlastelinske ositelji Inkey. Još jedan članak odnosi se na Međimurje: Jasna Požgan piše o provedbi agrarne reforme na posjedima župe Sv. Leonarda u Goričanu. Navode se sve okolnosti i rezultati represivne agrarne reforme koju su komunističke vlasti provele i nad crkvenom imovinom u Goričanu u godinama nakon Drugoga svjetskog rata. Dr. sc. Miroslav Akmadža donosi opsežan i vrlo dokumentiran članak o tretiranju katoličke crkve u zapisnicima sa sjednica vjerskih komisija HR Hrvatske i FNR Jugoslavije od 1955. do 1958. godine.

Prikaze brojnih knjiga napisali su Anđelko Koščak, Stjepan Kožul, Ivan Mirnik, Stjepan Razum i Agneza Szabo, a na kraju ljetopisa dat je doista temeljit pregled djelovanja Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije.

Dragutin FELETAR

PODRAVSKI ZBORNIK, BROJ 36, UREDNIK DRAŽEN ERNEČIĆ, KOPRIVNICA, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2010., 288 STR.

Godišnjak Muzeja grada Koprivnice – Podravski zbornik nastavlja svoje redovito i uspješno izlaženje što potvrđuje i ovaj novi 36. broj. Premda ovaj put smanjenog opsega, na 288 str., donosi tridesetak vrijednih radova priznatih i poznatih autora, ujedno i najvećim dijelom stalnih suradnika Zbornika. Raznovrsnost priloga i sadržajno bogatstvo velikog dijela radova, unatoč dugogodišnjem izlaženju, potvrda su da se ima još uvijek o mnogo toga pisati ili nešto novo o već napisanom reći. Sadržaj upotpunjuju ilustrirani prilogi čiji broj je također reduciran u odnosu na prijašnja godišta.

Iz Riječi urednika doznaje se da je i ovogodišnji broj posvećen značajnim obljetnicama. To su obljetnice života poznatih zavičajnika Ivana Večenaja, Mije Kovačića, Ivana Goluba, Enerike Bijač i jedna muzejska, vezana uz 65. obljetnicu osnutaka Muzeja grada Koprivnice.

Koncepcijski i nadalje podržava, s manjim odstupanjima koja ovise o prispjelim radovima, podjelu na nekoliko već uvriježenih tematskih cjelina, kao što su: Suvremene teme; Zaštita spomenika kulture; Hrvatska naivna umjetnost; Povijest & kultura; Arheologija; Etnologija; Prirodoslovlje; Životopisi; Književnost.

Prva tematska cjelina Suvremene teme zastupljena je s tri priloga. U prvom Dalibor Vugrinec, informatičar u Muzeju grada Koprivnice, piše o WEB stranici Muzeja koja je zaživjela 2010., o njenim tehničkim stranama, te o zahtjevima kojima se mora udovoljiti potrebama korisnika. U članku Upravljanje ljudskim potencijalima i program javnih radova u Muzeju grada Koprivnice na zaštiti nepokretne i pokretne baštine (9-17 str.) Draženka Jalšić Ernečić piše o strategiji zapošljavanja, o nacionalnim programima za poticanje zapošljavanja, pilot projektu grada Koprivnice 2009. i o programu javnih radova u Muzeju 2010. Prilogom iz Đurđevca Mario Pintar predstavlja 20 godišnje iskustvo u graditeljstvu tvrtke Segrad, poslove kojima se bavi, poslovne partnere i u kratkom osvrtu donosi nekoliko crtica iz njene povijesti.

Zaštita spomenika kulture je sljedeća i već uvriježena cjelina, ovaj puta zastupljena sa pet radova. Petar Puhmajer iz Hrvatskog restauratorskog zavoda Zagreb, na 22 stranice donosi vrijedan prilog konzervatorsko restauratorskih istraživanja zgrade današnjeg Muzeja, koja su ukazala na njenu etapnu izgradnju. Prvotnu izgradnju magistrata smješta u 17 st., nakon kojega doživljava brojne preinake i prenamjene. Konzervatorska istraživanja, kao što kaže autor, rađena su za potrebe njene obnove. Rad je popraćen brojnim ilustracijama. O prikupljanju i utemeljenju zbirke starih majstora Muzeja grada Koprivnice, te o grupi carskih portreta i konzervatorsko-restauratorskim radovima na njima piše Velimir Ivezić. Rad Ane Vrtulek Gerić donosi opis mjera preventivne zaštite na crkvenom ruhu iz crkve sv. Martina u Martijancu, u varaždinskoj biskupiji koje datira iz 19. stoljeća i korišteno je u liturgiji. Provedene konzervatorsko-restauratorske radove na kijklji leganki iz zavičajne zbirke POU „Dragutin Novak“ Ludbreg, u svom radu opisuje Maja Vrtulek iz Restauratorskog centra Ludbreg. Tematska cjelina završava prilogom Edite Janković Hapavel (73-80 str.) kojim se podsjeća na konzervatorsku studiju utvrde Stari grad iz 1985. i

zaboravljenim pokretnim arheološkim nalazima, ponovno nađenim 2010. Svi radovi su popraćeni ilustracijama u boji.

Hrvatska naivna umjetnost, novija tematska cjelina, zastupljena je jednim kraćim prilogom Draženke Jalšić Ernečić o Miji Kovačiću, povodom 75. obljetnice života poznatog slikara (77-79 str.).

Tematski blok povijest i kulturna povijest donosi nekoliko vrijednih radova. Obimnost, iscrpnost povijesnih činjenica, bogatstvo bibliografskih bilježaka već su poznate odlike rada stalne suradnice Podravskog zbornika Mire Kolar Dimitirjević, koja pišući, ovaj puta, o gospodarskim i kulturnim vezama između dva slobodna i kraljevska grada Petrinje i Koprivnice od polovice 19. do polovice 20. stoljeća, zaključuje da jačina veza ima osnovu u sustavu Vojne krajine te da bi i danas trebala ta dva grada njegovati srdačne veze. Tekst nastao povodom 140. godišnjice postojanja Opće bolnice u Koprivnici, koja je obilježena 2009., pod naslovom Prilozi i građa za povijest bolnice u Koprivnici, rezultat je zajedničkog rada Krešimira Švarca i Sanje Švarc Janjanin. Autori osim građe za povijest bolnice, upućuju i na mogućnost postojanja javne ili privatne medicinske prakse već u 14. st., i na zdravstvene prilike u Koprivnici prije proglašenja javne bolnice 1869. Opsežnim radom (124-160 str.) povijest pučkog školstva u gradu Koprivnici predstavila je Ksenija Krušelj i to od prvih oblika podučavanja do školske godine 1875./76. Rad prati bogata bibliografija.

Vrijedan rad pod naslovom Prilozi poznavanju povijesti sela Sveta Ana pokraj Đurđevca, popraćen bibliografskim bilješkama i literaturom, prilog je dugogodišnjeg suradnika Vladimira Miholeka. Slijedi prilog Ivana Biršića o bijegu Stjepana Radića u inozemstvo 1923. i kraj tematskog bloka završava intrigantnim naslovom Repetenti Pavla Gažija.

Arheološka istraživanja kripte ispod zapadnog dijela cinktora župne crkve u Ludbregu 2008. godine prilog (194-197 str.) je Davora Bešvira iz Restauratorskog centra Ludbreg, u kojemu analizom stanja i komparacijama (crkva u Križovljanima), zaključuje da se s obzirom na način gradnje, klesanim pločama istih dimenzija, grubo lomljenim kamenom i opekom, radi o kasnoantičkoj gradnji na čijim su ostacima formirane srednjovjekovne strukture, a ponegdje su te ruševine korištene kao materijal za gradnju novih građevina. Rad je popraćen sa četiri priloga u boji.

Etnologija je sljedeća cjelina, koja je također zastupljena sa jednim radom. Iris Biškupić Bašić na desetak stranica povijesnim prikazom nastanka medičarsko-svječarskog obrta u Evropi, počecima obrta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, dolazi do medičarstva na području Ludbrega, detaljnije opisujući razvoj i nositelje razvoja-majstore, te postupke izrade licitara kao jednog od najkarakterističnijih proizvoda spomenutog obrta. Nekoliko ilustracija prati tekst.

Prirodoslovlje je zastupljeno prilogom stalnog suradnika Zbornika Mladena Matice u kojemu piše o projektu NATREG koji ima za cilj uspostavljenje transnacionalne i multi-sektorske suradnje i razvijanje zajedničke strategije za integrirano upravljanje zaštićenim područjima. Projekt povezuje šest zaštićenih područja na Alpe – Adrija – Panonija teritoriju među kojim je i preventivno zaštićeni regionalni park Mura – Drava na području Koprivničko – križevačke županije.

Rubrika Životopisi, donosi dva govora s kojim su se Dragutin Jeđud u ime Turističke zajednice grada i Miroslav Blažek Kina u ime branitelja oprostili 6. kolovoza 2010. na gradskom groblju u Koprivnici od hrvatskog branitelja i istaknutog promicatelja i zaljubljenika u tradicijske vrednote grada Koprivnice Zvonka Pandurića Strica, te spomen tekst Mladena Pavkovića preuzet iz Glasa Podravine.

Književnost kao posljednja tematska cjelina u ovogodišnjem broju posvećena je značajnim obljetnicama. Prva je posvećena 90 godišnjici rada velikog slikara naive Ivana Večenaja, čiji rad

na području jezikoslovlja i književnosti nije ostao nezapažen. Upravo o tom aspektu Večenajovog rada pišu poznata književnica Božica Jelušić, Enerika Bijač i Božidar Petrač.

Dr. Ivan Golub, kalnovečki sin, podravski svećenik i književnik, naslov je priloga kojim Duško Bodinovac podsjeća na još jednu značajnu osobu i njenu 80. obljetnicu života.

O književnom i slikarskom radu Enerike Bijač, također vezanom uz 70. obljetnicu života pišu Božica Jelušić, Đuro Vidmarović, Lada Žigo, Vanesa Begić i Draženka Jalšić Ernečić.

Ovogodišnji broj završava književnim prilogom, koji čine tri pjesme Vladimira Milaka; Neprekidno očekivanje, Naša stavnost i Svemoćna sekta.

Božica ANIĆ

ŽELJKO KARLAULA, STUDIJE IZ POVIJESTI BJELOVARA (1848.-1991), "ČVOR D.O.O.", BJELOVAR, 2010. 1-255.

U Bjelovaru je 25. ožujka 2011. promovirana knjiga Željka Karaule *Studije iz povijesti Bjelovara (1848.-1991.)*. U toj knjizi objavljeno je 19 radova, od kojih je 15 već objavljeno u vremenu od 2006. do 2009. u časopisu *Podravina* ili *Cris*, te u drugim znanstvenim časopisima, a četiri rada se ovdje objavljuju prvi puta. Iako se knjiga zove "Studije iz povijesti Bjelovara" to je zapravo knjiga koja daje presjek kroz povijest Bjelovara kroz gotovo 150 godina njegove povijesti. Treba istaknuti da je bogata povijest Bjelovara slabo istražena i da se tek mr. Mladen Medar započeo s detaljnim istraživanjima pojedinih tema bez kojih nema sinteze za kojom teži Zavoda Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru pod vodstvom dr. Vladimira Strugara koja je pokrenula i projekt "Povijest Bjelovara", a kroz povremene znanstvene skupove obrađuje određene relevantne teme uz pomoć hrvatskih povjesničara.

Mislim da je Karaulino nastojanje da se bavi poviješću Bjelovara u kontekstu hrvatske povijesti potpuno ispravno, jer dok ne obradimo lokalne povijesti, ne možemo računati da ćemo doći do povijesne sinteze cijelog prostora Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Svako mjesto ima svoje posebne specifičnosti, a karakteristika Bjelovara je to da se je počeo planski graditi 1756. po nalogu carice Marije Terezije, te da je do 1873. bilo sjedište Đurđevačke i Križevačke pukovnije, odnosno Varaždinske vojne krajine. Poslije ukinuća Krajine imao je važnu ulogu u procesu restrukturiranja vojnog u civilno društvo, da bi nakon toga bio središte Bjelovarske, a od 1886. i Bjelovarsko-križevačke županije sve do 1922. godine kada je čitavo područje ušlo u nove upravne strukture, ali se je već do tada osposobio u značajno privredno i upravno središte koje mu je osiguralo budućnost. Tako je bilo i u doba socijalističke Jugoslavije.

Dobrim metodološkim postupkom, savjesnim korištenjem brojnih povijesnih izvora, uz često pozivanje na misli važnih svjetskih povjesničara i filozofa, Karaula se je profilirao kao kvalitetan povjesničar, te je razriješio više povijesnih enigmi i kontroverzi za bjelovarsko područje, otvorišći dakako i više novih pitanja koje treba riješiti. To baš i nije lagan posao s obzirom na poteškoće oko nalaženja arhivskih izvora odnosno rekonstrukciju onih za koje više nije očuvana građa, što zahtijeva veliku pokretljivost i spretnost.

U knjizi se vrlo uspješno prepliću prošlost, sadašnjost i budućnost na bjelovarskom ali i širem prostoru, što je i dokaz Karaulinog promišljanja povijesnih tema. Svaki povjesničar mora poći od sadašnjosti i onda objasniti prošlost metodama koje danas koristi povijesna znanost. Glavni recenzent ove knjige dr. Hrvoje Petrić je s pravom istaknuo da je važnost Karauline knjige i u tome što piše o pojedinim važnim ličnostima i događajima koji su specifični za bjelovarski kraj,

te time obogaćuje mozaik hrvatske povijesti, ispunjavajući prazna polja povijesnih zbivanja novim važnim spoznajama.

Rasprave u knjizi su poredane kronološki.

Jedan od najvažnijih radova u ovoj knjizi je svakako prvi rad s priložima za povijest Varaždinske krajine s ukazivanjem na ulogu nekih utjecajnih pojedinaca prije 1848. To je odličan uvod u ovu zbirku jer su Vojna krajina i bjelovarski komunitet ostavili trajni trag u povijesti Bjelovara ali i strukturi njegovog stanovništva. Bio je to do 1882. zatvoreni sustav upravljani odozgo, te je to područje bilo posve drugačiji svijet od civilne Banske Hrvatske. Stanovnici tog područja osjećali su se do 1873. zaštićeni privilegijama u odnosu na stanovništvo civilne Hrvatske ali su isto tako bili zatvoreni u svojem vojničkom svijetu. Bjelovar je već 1770. imao ceh, od 1772. sajmove o kojima je pisao i mr. Mladen Medar, a 1772. je proglašen i gradom, ali su se i dalje na čelu grada nalazila vojne osobe. Golemi strah od sjedinjenja s civilnom Hrvatskom osjeća se 1848. i u Saboru, jer se krajiški komuniteti boje da im cehovi propadnu uslijed konkurencije obrtnika u starim kraljevskim hrvatskim gradovima. Trebalo je mnogo toga mijenjati i prilagoditi novim prilikama i tu je odlučujuću ulogu odigralo školstvo Bjelovara koje djelomično stvara i tehničke kadrove. Đurđevački učitelj Ladislav Škrobot prvi je još 1839. napisao njemačko-hrvatski rječnik za krajiške škole i to štokavicom, pripadajući dakle ilirskom krugu. I Ivan Švear, je 1789. bio kapelan u Virju prije nego što je prešao na područje Požege gdje je napisao *Ogledalo Iliruma* kao prvu nekritičku mitološku povijest Ilira ukazujući na panslavističku kulturu stanovništva koje nije bilo pleme ali nisu bili ni svjesni narod. Autor daje izvrsnu analizu djelovanja pjesnika Petra Preradovića koji je dobro školovan došao i pod snažan utjecaj poljskog pjesnika Adama Mickiewicza, te je svojim prekrasnim pjesmama djelovao na jezik ali i na duh naroda tražeći da voli svoj jezik i svoju zemlju.

U raspravi "Vojni komunitet Bjelovar u "proljeće naroda" 1848.-1849. godine" u detalje su opisane prilike na području Varaždinske krajine i vojnog komuniteta Bjelovar. Iako na tu temu za čitavu Hrvatsku ima dosta radova, Karaula je detaljno obradio zbivanja na bjelovarskom području, istaknuvši da je narodni pokret u Bjelovaru u proljeće 1848. ukazivao na težnju krajišnika da se riješe vojno-birokratskog sustava i ojačale germanizacije. "Želje občine belovarske" stavljaju težište na rješavanje ekonomsko-socijalnih problema, te humanizaciju odnosno demokratizaciju postojećeg sustava koji je ljude gušio onemogućavajući ih da razviju slobodnu gospodarsku aktivnost. Gradonačelnici su većinom bili umirovljeni kapetani, koji ne razmišljaju gospodarski, pa im je većina mjera bila protivna gospodarskom napretku i kočila je razvoj. U 1848. Srbi Bjelovara nisu se izdvajali od Hrvata, i Karaula to objašnjava izjednačavanjem pojma Hrvat - Srbin, koji problem dolazi u raspravu u Sabor tek 1861. godine, ali se zaoštava tek od 1879. kada je Srbija postala jedina samostalna južnoslavenska kraljevina. Carski oktroiirani ustav iz ožujka 1849. uništio je sve narodne želje. "Krajiška osnova" i ono što su krajišnici tražili nije od cara potvrđena, pa krajiško pitanje i dalje dominira hrvatskom politikom. "Zahtjevanja naroda" Občine belovarske pisana 31. svibnja 1848. nastavak su prednjeg članka. Gradska uprava je samo produžena ruka vojnih vlasti koje guše normalni razvoj pa su kritike, a i želje izrađene u Zahtjevanjima u 34 točke, vrlo detaljno i iz njih možemo saznati mnogo toga o životu u Bjelovaru. Ova zahtjevanja objavio je Karaula prvi u cijelosti. Vidimo da bjelovarski stanovnici traže u svibnju 1848. potpunu slobodu djelovanja u pravnim i političkim poslovima, dakle gospodarstvu, slobodno biranje svojih poglavara i starješina koji trebaju biti rodoljubi. Traže oslobođenje od krajiških obveza, a zanimljiv je i zahtjev da traže da se "bašte" (charge) gdje su se do tada okupljali časnici na zabavu daju svima na korištenje. Traže da se općinski učitelji izjednače u primanjima s erarijalnim, te da katolički i pravoslavni svećenici imaju istu plaću ali i da se ukinu vjerske škole, što je i proveo kasnije ban Ivan Mažuranić a ban Khuen Héderváry ponovno vratio.

Traže pored 10 godišnjih i dva godišnja sajma te uvođenje narodnog jezika u sve škole i javne poslove. Traže da grad dobije svog kvalitetnog liječnika. Traže da mlin koji je sagrađen od Križevačke pukovnije i prodan jednom privatniku, ponovno otkupi bjelovarska općina a isto da se učini i s 1786. ukinutom bjelovarskom svilanom. Traže uređenje otkupa soli po cijenama koje je odredio Sabor. Traže i zabranu pokušavanja robom krajišnicima.

Karaula vrijeme uhodavanja Hrvatsko-ugarske nagodbe obrađuje kroz analizu pisama biskupa Strossmayera i književnika Petra Preradovića od 1867. do 1872., kada je Preradović umro u Fahrafeldu kraj Beča, a koja se čuvaju u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Ova pisma pridonose boljem poznavanju "hrvatskog pitanja", jer je Preradović bio svojevrsni posrednik između austro-ugarskog ministra predsjednika Mađara Lonyaya i Narodne stranke u Zagrebu u pokušaju da se Hrvatsko-ugarska nagodba, sklopljena 1868. izmijeni. Strossmayer traži odlučnu akciju kako bi se stranci spriječili da postanu "gospodari", ali je svoje mišljenje izražavao vrlo oprezno, pa je čak uništio neka svoja pisma ne želeći ostaviti svjedočanstvo koje bi moglo kompromitirati njegove prijatelje, pa su stoga ova pisma sačuvana kod Preradovića svakako velika vrijednost. Strossmayer je 1872. svoj zadnji govor održao u Saboru u spomen tek preminulog Preradovića. Mnogo sam naučila iz ovih pisama, a ovdje sam saznala da bi Preradović možda bio 1872. izabran za bana, da nije u Hrvatsko-Ugarskoj nagodbi postojala odredba da ban ne može biti vojno lice.

Prvi puta se objavljuje i rad o Ivanu vit. Trnskom koji je bio privremeni veliki župan Bjelovarske županije samo od 26. kolovoza 1871. do 22. veljače 1872., kada ga smjenjuje unionist Robert pl. Oršić i to iz političkih razloga. Trnski je bio uoči imenovanja pukovnik upravne struke, predstojnik krajiško-upravnog odjela Vojnog zapovjedništva u Zagrebu, rodom je bio iz Nove Rače kraj Bjelovara a pored toga poznat i kao hrvatski pjesnik i pisac, te je bio vrlo poželjan za mjesto velikog župana. Autor detaljno opisuje svečano uvođenje Trnskog u čast velikog župana kroz pismo Bartolovića Vakanoviću.

Znade se da je Ivan Mažuranić kao ban uredio u Hrvatskoj zakonima i uredbama sve što mu je dopuštala Nagodba. No manje je poznato da je za njega došlo do znatnog unapređenja zdravstvene službe, pa i na području podžupanije Bjelovarske i Križevačke u vremenu Mažuranićevog banovanja od 1873. - 1884. Autor je analizirao postojeće izvore i ukazao da je bolnica postojala u Bjelovaru od 1760., a vjerojatno i u Križevcima, te da su 1872. na području Hrvatske i Slavonije postojale samo 22 bolnice ali da je Mažuranićeva reforma osuvremenila zdravstvenu i bolničku službu. Na osnovu napisa u *Liečničkom vjestniku* autor analizira boleštine i smrtnost što pokazuje Mažuranićevu sklonost vođenju statistike.

Meni je posebno drag rad o memoarima velikog župana ali i književnika Budislava pl. Budisavljevića Priedorskog o vremenu njegovog djelovanja na području Bjelovarske županije, tj. s prekidima od 1871. pa do 1889., kada je već provedeno 1886. sjedinjenje Bjelovarske i Križevačke županije. U očekivanju izdavanja cjelokupnih *Pomenica iz mog života* moramo se zadovoljiti onime što je Karaula izabrao da nam priopći. Budisavljević je, svojim iskustvom pomogao da ova županija postane jedna od najvećih i najbolje uređenih na području sjeverne Hrvatske uređujući ju kao vrlo vješt političar u duhu narodne sloge a ne nacionalnih sukoba. On je 1898. napisao prvu biografiju o Nikoli Tesli, no meni je osobito zanimljiv način njegovog rada koji je primijenio među ostalima i ban Pavle Rauch te Stjepan Radić. Budisavljević je obilazio županiju, upoznavajući se s narodom i njegovim potrebama, te je onda donosio dobre odluke ne gledajući na nacionalnost (Omčikusu je oduzeo monopol šljunka za ceste iako je isti bio Srbin kao i Budisavljević). Opisao je kako je su se mukotrpno provodili izbori za Sabor te kako je teško osiguravao da ovi izbori budu slobodni, pravedni i nepristrani pa čak i protivni željama viših vlasti. Iz Budisavljevićevih memoara saznajemo i kako je prošao carev posjet Bjelovaru 1888. godine.

Slijedeći članak donosi detalje o Bjelovarskoj aferi 1888. Obradom objavljenih članaka na tu temu kada je car prekorio biskupa Strossmayera zbog slanja čestitke kijeveskom patrijarhu povodom 900. godišnjice pokršćavanja Rusa, Karaula je napisao najpotpunije djelo na tu temu. Ovaj sukob imao je veliki odjek i izazvao je burnu diskusiju u redovima i katoličke i pravoslavne crkve.

Karaula slijedeći rad piše o 30 dana koji su potresli Bjelovar tj. o radu Narodnog vijeća Bjelovara u studenom 1918. Članak se ovdje objavljuje treći puta što ukazuje na njegovu važnost. Autor se je pri pisanju tog rada krenuo od općeg k detaljnom. U Bjelovaru se već 27. listopada 1918., dakle prije osnutka Narodnog vijeća u Zagrebu, formirala grupa jugoslavenskih demokrata od 30 članova koji su zahtijevali stvaranje jugoslavenske države sastavljene od tri plemena. Osnovan je Narodni odbor Bjelovara koji je od 28. listopada do 3. studenog vodio grad, u kojem je bio ljekarnik Josip Werklein, pokopan na koprivničkom groblju, te dr. Pero Belobrk i Franjo Kuftrin. Belobrk je bio od 1901. odvjetnik u Bjelovaru i od 1904. član Srpske samostane stranke te sudionik Zadarske rezolucije. Branio je Srbe u veleizdajničkom procesu. Od 1917. je u Saboru, a 1919. postaje povjerenik za pravosuđe, ali se brzo povlači iz politike. Značajno je utjecao na političko raspoloženje Bjelovarčana i omiljeni ravnatelj Realne gimnazije u Bjelovaru Andrija Ribar, brat jugoslavenskog političara Ivana Ribara, koji je zastupao integralno jugoslavenstvo. U studenom 1918. dolazi do brojnih nemira na području grada Bjelovara i okolice. Oslobođeni srpski zarobljenici preuzimaju kontrolu zajedno s postrojbama Narodne straže i Sokolima. No ima u tom tekstu i brojnih upita bez odgovora. Tako se piše da se očekuje da u Koprivnici Francuzi preuzmu kontrolu željeznice i kolodvora. Tko su ti Francuzi? Ono nekoliko Francuza koji su se ovdje našli u internističkom logoru ili se radi o pripadnicima armije francuskog admirala D'Espereya koji je preuzeo brodovlje Austro-ugarske monarhije 1918. godine na Dunavu. Opisano je kako pod utjecajem pljački zelenog kadra i vojnika koji se vraćaju u svoje domicilne zemlje jačaju pristalice stvaranja jugoslavenske države, koja je po uvjerenju većine treba biti federativna i demokratska uz punu ravnopravnost sva tri naroda. Ovakvo stanje je potaknulo da je dan Ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom grad Bjelovar dočekao okićen. Svi su se nadali mirnom životu i sreći u novoj državi južnoslavenskih naroda.

Očito Karaulu kao i sve druge povjesničare muči problem što se desilo u monarhističkoj Jugoslaviji da je od sretne zemlje bratskih naroda postala nesretna zemlja. Dakako uzroka je više i nije to baš posve jednostavno objasniti. Karaula piše o djelovanju Udruženja četnika i drugih režimskih organizacija s osobitim osvrtom na Kokinačke žrtve 1936. godine. Na jednostavan način Karaula je objasnio ali i rekonstruirao djelovanje četnika na bjelovarskom području na osnovu izvorne arhivske građe, literature i novina. Objasnio je razliku između jugoslavenskog integralizma i velikosrpstva, radikala i demokrata, te uočio nijanse između starih i novih četnika, te kako je četničko udruženje djelovalo do 1935., a kako poslije toga kao i što se dešava u akciji i reakciji srpskih i hrvatskih organizacija pri čemu se nije mogao izbjeći HSS. G. 1933. osnovano je u gradu Bjelovaru Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine u koje su ušle mnoge ugledne osobe u upravnim ustanovama Bjelovara te kako je ono funkcioniralo. Dr. Milan Omčikus bio je centralna ličnost četničkog pokreta. Uskoro su ideološka sučeljavanja protivnika prerasla u oružane sukobe, i 15. rujna 1935. u Kokincu kraj Bjelovara četnici su ranili dva seljaka koji su ubrzo umrli u bjelovarskoj bolnici, a banski inspektor dr. Ivo Mogorović je utvrdio da su bjelovarski četnici krivi za taj incident. Četničko udruženje u Bjelovaru je raspušteno, i četnici poslije toga djeluju ilegalno, ali ne i nejedinstveno sve do 1940. kada prilikom obilježavanja stvaranja jugoslavenske države četnici nastupaju u odorama u mnogim gradovima, ali na poziv Srpskog kulturnog kluba četnici Bjelovara se ne uključuju u tu manifestaciju.

Slijedeći rad je posvećen životu Ivana /Ivše) Lebovića u gradu Bjelovaru. Od 1916-1936. on je dominirao političkom scenom Bjelovara kao član H(P-R) SS. Karaula se dosta namučio s pisanjem ovog rada jer Bjelovar nije imao svoje novine u to vrijeme, a i većina obiteljskih arhiva je uništena. Vrlo oprezno i kritično Karaula koristi glasila HSS-a *Hrvatsku štampu, Hrvatsku slogu i Graničar* ukazujući na poteškoće istraživanja vremena kada je građe premalo ili nije pristupačna. Lebović je početkom 20-ih godina postao blizak sa Stjepanom Radićem te je sudjelovao u sastavljanju Republikanskog ustava - Ustava neutralne hrvatske seljačke republike 1920., koji je prvi puta objavljen u cijelosti u inozemstvu i do 1928. godine Lebović vjerno provodi politiku S. Radića nakon što je prevladana kriza do koje je došlo u HSS nakon što je S. Radić priznao Vidovdanski ustav. Lebović je bio zatvoren zajedno s Mačekom i 1932. pušten s robije. Njegovo mučenje po nalogu šefa zagrebačke policije Bedekovića bio je povod memorandumu intelektualaca Ligi naroda. Ponovno na slobodi Lebović ne miruje, te je bio konfiniran u Ključu u Vrbaskoj banovini. Bio je međutim sklon i komunistima i HSS-u, pa ga stoga smatraju inicijatorom podjela u HSS-u. Ustaše su iskoristile Lebovića da ga proglase desnim, iako to Lebović nikada nije bio kao što nije bio ni komunist. Dobar članak koji ukazuje na problemsku analizu.

Članak "Kako je pisao "Glas Bjelovara", list ljevičarske orijentacije (1935.-1940.) sadrži kvalitetnu analizu. U gradu Bjelovaru bilo je tada više od 626 obrtnika, a u kotaru 1397., te je očito proizvodnost stanovništva i u neagrarnim djelatnostima bila znatna a to je bila baza djelovanja komunista na tom području. Mislim da je zanimljiv članak s dojmovima bjelovarskog športaša Petra Goića koji Olimpijadu u Berlinu opisuje kao reklamiranje Hitlerovog režima što je ta Olimpijada trebala i biti.. List je simpatizirao sa Sovjetskim savezom, a budući da je *Glas Bjelovara* bio jedini list u Bjelovaru utjecao je na političku klimu i raspoloženje naroda jer Rudolf Bićanić nije djelovao u Bjelovaru, ali posredno ipak njegovo pisanje o životu naroda moralo je ostaviti trag. Sporazum 1939. list proglašava hrvatskom pobjedom i pobjedom demokracije uz tvrdnju lista da je Banovina Hrvatska nešto drugo nego cijela Jugoslavija, te da Srbi u Hrvatskoj moraju biti spona između Beograda i Zagreba. No ubrzo čitamo u ovom listu da je prvotna procjena kriva i da je Banovina Hrvatska sporazum između hrvatske i srpske buržoazije. Tada je smijenjeno i uredništvo lista i Aleksandra Bakića smjenjuje Ladislav Kalafatić, a uskoro se javlja i novi *Bjelovarski tjednik* te je *Glas Bjelovara* zabranjen.

Progonu Srba i Židova ali i Hrvata Karaula posvećuje tri članka. "Slučaj Gudovac - 28. travnja 1941." obradio je Karaula višedimenzionalno ističući opasnost od podjele na crno i bijelo, slijedeći tako metodologiju povjesničara Zdravka Dizdara u *Bjelovarskom zborniku* 1989. godine. O ovom tragičnom događaju pisali su mnogi pa i Stjepan Blažeković i Slavko Goldstein u knjizi "*1941. - godina koja se vraća*, Zagreb 2007. i drugi. Strijeljanje je preživjelo samo pet Gudovčana. Kako je došlo do tog krvoprolića? Gradski načelnik Bjelovara Julije Makanec je već 8. travnja 1941. proglasio u Bjelovaru uskrsnuće Nezavisne države Hrvatske uz podršku 108 pješačkog puka, a odmah mu se priključuje i Zaštita u Gudovcu pa je započeo teror uz traženje da Srbi predaju oružje. Namjerno se izazvao incident gdje su Srbi napali na pratnju Milana Radovanovića koji je provođen u zatvor zato što nije predao oružje. Radovanović a i jedan zaštitar su poginuli. Slučaj je okarakteriziran kao pobuna Srba, i u organiziranoj akciji uz znanje Eugena Kvaternika ustaše i zaštitari ubili su 28. travnja 1941. godine 187 osoba srpske nacionalnosti. Tim se činom zgranula čak i njemačka komanda, te je preuzela upravu grada Bjelovara. U želji da opravda svoj postupak tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova je izjavio da je provedena akcija odgovor za ubijenih 11 Hrvata u okolici Bjelovara. No nikakav dalji postupak nije proveden izuzev što su Nijemci podijelili letke da će za jednog ubijenog njemačkog vojnika biti streljano 100 Srba. Karaula zaključuje da je slučaj u Gudovcu vjerojatno provociran kako bi se opravdao plan iselje-

nja Srba iz Hrvatske te da nikako nije slučajna. To je početak terora i progona Srba i Židova u NDH.

Nakon terora nad Srbima Karaula je obradio Holokaust nad Židovima u Bjelovaru stavljaajući težište na nestanak židovske zajednice u Bjelovaru tijekom NDH. Iako to navodi u bilješki Karaula se ovdje koristi uglavnom rezultatima istraživanja mr. Mladena Medara koji je objavio i knjigu o Židovima u Bjelovaru, pa mislim da je to trebalo navesti i u tekstu, odnosno jače naglasiti dugotrajni rad Medara. Židovi se ovdje naseljavaju poslije razvojačenja Vojne krajine, i 1931. bilo ih je u Bjelovaru 360. Karaula ističe njihove zasluge za izgradnju i razvitak grada. S pravom Karaula posvećuje veću pažnju aktivnostima Lavoslava Singera i Dragutina Wolfa na gospodarski razvoj. Karaula holokaust nad Židovima obrađuje u kontekstu holokausta u čitavoj Hrvatskoj, opisujući kako je teror rastao iz dana u dan, da bi poslije pojedinačnih hapšenja u noćima od 28. do 30. srpnja 1941. bila odvedeno cijelo židovsko stanovništvo Bjelovara u razne logore. U gospićkom logoru umro je i rabin Ginsberg. Jedna skupina od 27 Židova vraćena je iz tih transporta te je smještena u kuću bjelovarske tvrtke Breyer te su ovi tu nekako preživjeli do svibnja 1942. kada su svi otpremljeni u Jasenovac i Staru Gradišku i tamo likvidirani. Zadnja deportacija izvršena je u kolovozu 1942. i izdvojeno je od deportacije samo 16 Židova iz mješovitih brakova. Imovina je rasprodana ili razgrabljena a sinagoga je adaptacijom pretvorena u Narodno kazalište 1951. Od 682 Židova u bjelovarskom okrugu pogubljeno je 592. Židova.

Zadnji mjeseci NDH bili su obilježeni pučem Vokić - Lorković 1944. te je taj puč doveo do znatnih previranja upravo u Bjelovaru. Karaula tumači kako su pučisti shvatili da je Hrvatska važnija od Njemačke te su predosjećajući propast Trećeg Reicha pokušali organizirati prijelaz države na stranu Saveznika. No Pavelić se u zadnjem trenu predomislio, i pučisti su zatvoreni i onda likvidirani. U Bjelovaru je domobranski zrakoplovni pukovnik Ivan Mrak trebao pomoći pučistima te je upravo u Bjelovaru stvoreno jezgro urote u suradnji s nekim čelnicima HSS-a t.j. profesorom Tomašićem, Stjepanom Trnskim i drugima. No zavjera nije organizirana dovoljno tajno te se i među vojnim i među civilnim krugovima u Bjelovaru počelo govoriti o skorom padu ustaške vlasti. Nakon hapšenja Vokića i Lorkovića prevratnici su se preplašili a onda je vrlo jaka njemačka Feldkomandatura u Bjelovaru provela hapšenje sumnjivaca ukoliko nisu prije uspjeli prebjeći pravodobno k partizanima. Radi se o 248 vojnika. Mrak je uhićen i ubijen u lepglavskom zatvoru u svibnju 1945. godine.

Slijedeća dva članka posvećena su represiji Hrvata od strane vlasti. Velike mogućnosti Karaula kao povjesničara pokazuje i njegov prilog o svećeniku dr. Stjepanu Kranjčiću s namjerom da se ukaže na odnos Katoličke crkve i komunističkih vlasti u Križevcima i okolici od 1952. do 1965. godine. Komunističke vlasti su raznim sredstvima nastojale slabiti materijalnu i gospodarsku snagu crkve djelujući tako i na umanjivanje njene uloge u društvu, ali je bilo i pojedinih biskupa koji su surađivali s komunističkim vlastima. Kranjčić nije, već je tvrdo slijedio liniju Alojzija Stepinca, koji ga je zaređio 1943. za svećenika. Odnos jugoslavenskih vlasti i crkve prolazi kroz više faza i u zadnjoj fazi se više ne rabi sila pa se odnosi između vlasti i crkve poboljšavaju i čak se dozvoljava i gradnja nekih crkava te tiskanje umjerenog vjerskog tiska. Karaula ističe povezivanje djelovanje crkve s njegovanjem hrvatskog identiteta što je stalno utjecalo na te odnose. Iako komunističke vlasti 1960. dopuštaju crkvi značajniju vjersku službu, kontrola nad radom katoličke crkve je izvanredno jaka, pa je pojava dr. Stjepana Kranjčića, vrlo principijelnog u pitanjima katoličke crkve u odnosu na Hrvate, morala izazvati reakciju režima. Vlasti su ga progonile, pa je 1950. radio u Hrvatskom Lekovcu kod sestara karmelićanki, da bi 1952. godine bio imenovan župnikom u Križevcima, pa je i tu djelovao kao sljedbenik Stepinca. Dosta velik broj klerika na križevačkom području stalno je izazivalo reakciju vlasti a na osobitom udaru se našao Kranjčić i njegova grupa jer su im govori bili radikalniji od govora ostalih svećenika.

Vjernici su podržavali crkvu u obnovi vjerskih objekata te je tako katolička crkva pomalo ojačala, ali su ideološki sukobi raznih intenziteta bili permanentna karakteristika sve do 1989. godine.

Slijedeća kontroverzna tema koju Karaula znanstveno obrađuje je djelovanje ogranka Matice hrvatske u Bjelovaru tijekom Hrvatskog proljeća 1971./72. godine. Iako je epicentar "proljeća" bio u Zagrebu nije od njega bilo pošteđeno ni bjelovarsko područje. Karaula nije uspio pronaći nestalu dokumentaciju bjelovarske Matice hrvatske, ali je vrlo vješto na osnovu komparativnih materijala a i sjećanja "matičara" iz 1990. u najvećoj mogućoj mjeri rekonstruirao zbivanja znatno nadopunjavajući "povjerljivu" brošuru Save Velagića o radu ogranka Matice hrvatske Bjelovar. Hrvatsko proljeće je znatno utjecalo na dalju povijest Hrvatske a djelovanje vodstva Ogranaka MH u Bjelovaru nije za zanemariti. Karaula je dao kratak pregled povijesti bjelovarskog ogranka od 1886. pa do 1970., utvrdivši da od 1947. do 1991. nije uspjelo osnivanje ogranka, usprkos više propalih pokušaja. Tek 1971. uspjelo je osnovati ogranak i to u zgradi Historijskog arhiva a u prisutnosti prof. dr. Miroslava Brandta iz centrale te predstavnika vlasti. Zanimljivo je da je od 21 članova uprave ogranka šest bilo članova Saveza komunista, ali je Karaula pronašao da su vodstvo ušla i tri bivša člana nekadanjih neprijateljskih formacija. Karaula ostavlja pitanje je li to bilo namjerno ili podmetnuto.

Našem vremenu pripadaju dva rada. Prvi govori o demokratskim izborima u općini Bjelovar koji su se kao i drugdje održali 1990. u vrlo pod vrlo teškim uvjetima i u oštroj borbi za vlast. Na ovim prvim višestranačkim izborima primijenjen je većinski izborni sustav. Pored postojećih SSRN i Saveza komunist pojavila se i nakon 45 godina prvi puta i HDZ i na čelo inicijativnog odbora je izabran Jure Šimić, odnosno za zamjenika Milan Bengez. Osnovan je i ogranak Hrvatske demokratske stranke (HDS). Onda se osniva i odbor HSS-a te započinje intenzivna izborna borba za vlast u kojoj svaka stranka nudi svoj program za budućnost, a zanimljivo je da su sve stranke za tržišnu privredu Došao je i Ivica Račan te je kritizirao rad HDZ-a koji ističe hrvatske interese. Formulacije svih stranaka bile su općenite, a rezultati izbora 22/23. IV. 1990. su takvi da je izborima u prvom krugu pristupilo 75 % birača, pri čemu je HDZ imao neznatnu prednost a u drugom u svibnju si je osigurao većinu, ali je bilo izabrano i dosta članova s liste SKH/SDP. Karaula je ukazao na disproporciju predloženih kandidata. Tako je SKH/SDP predložio 96 kandidata, HDZ 66, a HSS samo šest. HDZ je u Bjelovaru ostvario bolje rezultate nego na republičkoj razini, pa je mogao postaviti svoje kadrove na sva značajnija mjesta. Zanimljivo je da socijalistički sindikati i socijalistička omladina nisu dobili niti jedan glas, premda su postavili svoje kandidatske liste.

Zadnji članak u ovoj zbirci je rad o oslobađanju vojarnje JNA "Božidar Adžija" u Bjelovaru 1991. godine. Vlast u Bjelovaru 1990. preuzima HDZ što je izazvalo negodovanje Srpske demokratske stranke odnosno Srba koji su držali većinu upravnih mjesta u privrednim organizacijama. U Bjelovaru je međutim bila stacionirana 265 mehanizirana brigada JNA koja je držala u gradu nekoliko objekata među kojima je najznačajnije vojno skladište "Barutana" u šumi Bedenik. Izbijanje pobune dijela srpskog stanovništva potreslo je Bjelovar. Proveo se i referendum na koji je izašlo 88,29 % građana i 93,30 % je glasalo za suverenu i samostalnu republiku Hrvatsku. Sukob je bio neizbježan nakon što se spoznalo da se srpsko stanovništvo tajno naoružava. Već 23. veljače 1991. ustrojena je specijalna jedinica Policijske uprave Bjelovar, a 1. ožujka 1991. došlo je do napada dijela pobunjenih Srba na policijsku stanicu u Pakracu. Nakon toga počelo je pakleno... Propaganda SDS o "ugroženosti Srba", odnosi između JNA i Izvršnog vijeća bjelovarske općine u kojem je dominirao HDZ, koji se poziva na vlast demokratske republike Hrvatske, sve su napetiji. 9. travnja 1991. Izvršno vijeće je uputilo pismo predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu da više ne priznaju JNA svojom armijom, te započinje masovno upisivanje

dragovoljaca u odrede Narodne zaštite. Poslije referenduma od 25. lipnja 1991. Sabor je proglasio samostalnost Hrvatske, ali je zbog moratorija morao čekati tri mjeseca, a u međuvremenu se sigurnosno-političko stanje i na području bjelovarske općine sve više pogoršavalo. Ministar obrane Špegelj je već krajem 1990. tajno poslao 360 kalašnjikova na bjelovarsko područje. Kada je skupština općine Pakrac donijela odluku o ulasku tamošnje policijske stanice u sastav SUP-a Krajine, započevši razoružavati članove policije hrvatske narodnosti, došlo je do intervencije specijalne jedinice nakon čega je predsjednik predsjedništva SFRJ Borislav Jović sam donio odluku o ulasku snaga JNA na bjelovarsko područje. Obje strane se pripremaju pri čemu treba reći da je Zbor građana Srpske nacionalnosti od oko 200 Srba podržao hrvatske zahtjeve o vraćanju vojnika na odsluženju vojnog roka u Hrvatsku. Karaula detaljno opisuje izbijanje sukoba, naoružavanje a to je prethodilo procesu osvajanja vojnih objekata JNA u Bjelovaru. Poslije sukoba 16. kolovoza 1991. u Okučanima kriza raste. Pukovnik Rajko Kovačević donosi odluke koje brzo radikaliziraju scenu. 11. rujna došla je jedna misija Europske zajednice da se raspita o situaciji u gradu. Tuđman je 12. rujna 1991. donio odluku o blokiranju svih vojarni JNA u Hrvatskoj, pa je i u Bjelovaru došlo prvo do medijske blokade, a Komanda 32. korpusa JNA proglasila je uzbunu uz prijetnju da će minirati vojna skladišta i vojne objekte. Već 17. rujna zauzeto je u Križevcima skladište JNA, a onda su počele padati pogranične karaula, a uskoro i Virovitičani osvajaju i vojarnu "Nikola Miljanović Karaula". Dogovori o mirnoj predaji bjelovarske kasarne nisu uspijevali. Blokirani oficiri JNA i njihove obitelji su se također sklonule u vojarnu, i traže premještanje cjelokupne mehanizirane brigade u Srbiju ili u Bosnu i Hercegovinu ili na teritorij zapadne Slavonije što su ga kontrolirali pobunjeni Srbi. Pripremao se proboj. 29. rujna 1991. nakon 17 dana blokade postrojbe Nacionalne Garde i policije su napale budući da je Kovačević ponovno odbio predaju. Prijetio je i bombardiranjem Bjelovara. Nakon cjelodnevnog borbe pripadnici JNA su se predali, te je zarobljeno 365 vojnika i 60 oficira JNA dok je neutvrđeni broj poginuo zajedno sa zapovjednikom vojarne Kovačevićem. Po približnoj procjeni nakon miniranja Barutane u šumi Bedenik poginulo je 14 osoba ali je poginulo i 11 branitelja koji su objekt držali u blokadi jer je eksplozija zbrisala šumu u krugu od 200 metara. Od 100 primljenih u bolnicu 30 je bilo pripadnika JNA. Poginulo je i pet civila od granatiranja okolice i grada, a grad je pretrpio znatna razaranja i oštećenja objekata što je objavio mr. Mladen Medar u Bjelovarskom zborniku još 1994. U ruke branitelja pao je veliki vojni plijen. Većina zarobljenih oficira i vojnika u JNA je ubrzo razmijenjena za pripadnike Hrvatske vojske 14. studenog 1991. na mostu između Slavanskog i Bosanskog Šamca posredovanjem Crvenog križa. Karaula ne donosi nikakve zaključke u ovom radu. On samo detaljno bilježi događaje, akcije i reakcije na osnovu izvora.

Knjiga je obogaćena s nekoliko slika, te bilješkom o autoru.

I konačno zaključak. Malo je mladih povjesničara koji mogu pisati suvereno o 150 godina lokalne odnosno regionalne hrvatske povijesti. U različitim vremenima političke prilike se izvanredno razlikuju. Lokalna povijest Hrvatske je vrlo komplicirana pa je valjda i to razlog da nikako ne možemo napisati sintezu hrvatske povijesti s kojom bi bili svi zadovoljni. Po mojem mišljenju dok ne napišemo povijesti gradova i regija ne ćemo doći do relevantne, istinite povijesti Hrvatske. Karaulino djelo je jedan biser u tome nizu i zadivljujuće je da ga je napisao mladi povjesničar koji ne preza od osjetljivih tema ali ni od toga da koristi rezultate istraživanja drugih istraživača. Mislim da je vrlo pametna Karaulina odluka da piše o najvažnijim događajima iz povijesti Bjelovara, jer je na taj način dobio "pregled", pa u slijedećim razdobljima treba samo popunjavati praznine, pišući o događajima i ljudima. Karaulina povijest je "mala povijest", ali način obrade ukazuje da Karaula bjelovarsku povijest zna smjestiti u "veliku povijest", jer nikada ne piše samo o Bjelovaru, već uvijek u kontekstu hrvatske pa i europske povijesti pri čemu se trudi da usvoji modernu metodologiju i literaturu. Tako može pisati samo povjesničar te to potvrđuje da je i

povijest "zanat" i da ju ne može svatko pisati. Svatko može pisati svoja sjećanja i ona su dobro došla, ali svako takvo svjedočanstvo mora proći kroz filter povjesničara, koji će odabrati ono što je vrijedno pamćenja i spomena, usporediti s velikim događajima hrvatske i europske povijesti. Pri tome treba pošteno i zadovoljavajuće ukazati na doprinose onih koji su se bavili istom temom.

Nadajmo se da je prošlo vrijeme kada je postojala autocenzura autora, i onda "oštra" cenzura vlasti nad pisanjem povijesnih radova pa i opasnost da čovjek bude udaljen sa svojega radnog mjesta ili da dobije zabranu pisanja. Jer povijest još više nego književnost i druge humanističke aktivnosti traži slobodu izražavanja i pisanja stoga što se oslanja na činjenice, a bez tih primarnih radova nema ni sinteze. Bez toga pišemo lažnu povijest koja onda ne daje pravu spoznaju o prošlosti. Na našim prostorima uvijek je bilo teško živjeti i raditi ako si se držao ovih postulata. No nadamo se da je to vrijeme iza nas. Želim mr. Karauli plodan znanstveni život i velik uspjeh s ovom knjigom koja bi se trebala naći u svakoj bjelovarskoj kući da ju Bjelovarčani čitaju, i da iz nje nauče ono što ne mogu pročitati u školskom udžbenicima.

Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ

CRIS, ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA KRIŽEVCI, GOD. XII., BROJ 1/2010.

U ožujku 2011. godine izašao je 12. broj časopisa Povijesnog društva Križevci. Časopis je unatoč recesijskoj godini dosegao punih 292 stranice. Sadržaj je podijeljen na tri dijela. Prvi dio obuhvaća radove starih suradnika koji u njemu participiraju sa šest izvornih znanstvenih radova, dva pregledna i dva stručna članka. Drugi dio časopisa obuhvaća većinu radova s međunarodnog znanstvenog skupa: *Kulturna baština i plemstvo u hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji*. Skup je održan 16. i 17. studenog 2010. godine na Kalniku. Treća i posljednja cjelina sadrži stalne rubrike u časopisu pod nazivom prikazi, osvrti i obavijesti.

Prvi objavljeni rad 12. broja časopis Cris je izvorni znanstveni rad Ranka Pavleša pod naslovom *Opisi međa i posjeda između Lonje i Glogovnice u 13. i 14. stoljeću*. U radu je obrađeno šire područje okolice Vrbovca u razvijenom srednjem vijeku, a cilj mu je odrediti granice tj. međe između većih vlastelinstava i posjeda. Autor analizom međa kreće sa sjeveroistoka, od imanja Raven i Obrež preko posjeda Tkalec, Dulepska i Gostović dolazi na velika vlastelinstva Vrbovec i Rakovec, a završava s opisom međe vlastelinstva zagrebačkog biskupa iz 1201. godine. Analizom i opisom međa dana je skoro potpuna mreža posjeda između rijeka Lonje i Glogovnice u 13. stoljeću.

Ivana Skuhala Karasman u izvornom znanstvenom radu *Značenje kabale u dijelu L'Idea del Teatro Giulija Camilla Delaminija* istražuje značenje i mjesto kabale u renesansnoj filozofskoj misli, ali i specifičnost Camillova određenja kabale. Na početku rada autorica nas upozna s izvorima i porijeklom kabale, da bi kroz kršćansku kabalu i simboliku brojeva pojasnila Camillovu konstrukciju teatra svijeta.

Liga Doroghy i Križevci: prilog istraživanju glazbenog života Križevaca u 20. stoljeću izvorni je znanstveni rad Lucije Konfic s Odsjeka za povijest hrvatske glazbe HAZU-a. U radu je prikazana biografija Lige Doroghy, a zatim su na temelju arhivske građe, osvrta te kritika u tadašnjim dnevnom tisku prikazani i analizirani koncerti koje je sopranistica Doroghy održala u Križevcima. Autorica je pronašla da je Liga Doroghy kao solistica i članica Zagrebačkih madrigalista održala tri koncerta u Križevcima i to 1936., 1937. i 1938. godine.

Na temelju arhivske građe, literature i novina Željko Karaula donosi prikaz osnivanja i djelovanja četničkih udruženja na području grada Bjelovara i Bjelovarskog kotara od 1925. do 1941.

godine. Naslov izvornog znanstvenog rada je *Četničke i režimske organizacije u Bjelovarskom kotaru tijekom Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije (s posebnim osvrtom na Kokinačke žrtve 1935. godine)*. U članku su obrađena pitanja četništva i političke situacije u Bjelovaru, ali i u Hrvatskoj između svjetskih rata. Naglasak rada je na sukobu četničkih organizacija i Hrvata iz Kokinaca (okolica Bjelovara) 1935. godine.

Profesorice na Visokom gospodarskom učilištu u Križevcima Valentina Papić i Renata Husinec obradile su temu *Njemačkih posuđenica u suvremenom križevačkom govoru*. Hrvatska je povijesno i politički dugotrajno bila vezana za zemlje njemačkog govornog područja. Autorice su istraživale utjecaj njemačkih posuđenica na suvremeni križevački govor. Zaključuju da je u križevačkom govornom jeziku prisutan veliki broj njemačkih posuđenica. Prisutnije su kod starijeg stanovništva, nego mlađeg što je dokaz da se jezik mijenja u skladu s društvenim, gospodarskim i političkim prilikama.

Izvorni znanstveni rad *Retorika i retorički oblici u Križevačkim statutima* autorice Tanje Baran obrađuje najstarije i najpoznatije hrvatske vinsko-pajdaške regule kroz teoriju govora. Autorica polazi od teze da Križevačke statute nije moguće odrediti jednim žanrom te zaključuje da su Statuti kombinacija usmenoknjiževnih žanrova, ponajprije usmene pjesme, retorike i retoričkih oblika te usmenoknjiževne drame.

Željko Vegh u preglednom članku piše o *Štovanju sv. Marka Križevčanina u Križevcima u razdoblju od 1905. do 1969.* godine. Prati kontinuitet štovanja sv. Marka Križevčanina u Križevcima kroz četiri primjera. Prvi je beatifikacija Marka Križevčanina 1905. godine, drugi svečana proslava dvadesetogodišnjice beatifikacije 1925. godine, treći štovanje sv. Marka Križevčanina u komunističkoj Jugoslaviji za vrijeme župnika vlč. dr. Stjepana Kranjčića (1952.-1968.) i četvrti svečana proslava 350. godišnjice mučeničke smrti sv. Marka Križevčanina 1969. godine.

Stalna suradnica časopisa prof. dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević zajedno s Elizabetom Wagner u preglednom članku *Svećenik Vilim Švelec i gospodarsko poučavanje seljaštva u Hrvata u 19. stoljeću* navode kako je svećenik Vilim (Vilhelm) Švelec, rođeni Križevčanin, želio sudjelovati u reformi Katoličke crkve, ali mu je vodstvo Crkve dodijelilo župu u Martinskoj Vesi pokraj Siska. Tamo je poučavao seljake naprednom gospodarstvu i učio djecu u osnovnoj školi koju je pohađao i Stjepan Radić. U radu se želi pokazati velika uloga katoličkog svećenstva u razvoju seljačkog gospodarstva do vremena kada su tu ulogu preuzeli učitelji. Autorice navode da je Vilim Švelec prvi Križevčanin koji je i prije osnutka Gospodarskog učilišta u Križevcima širio ideje racionalna i napredna gospodarstva.

Župani Križevačke županije u 13. i 14. stoljeću članak je Ozrena Blageca. Na osnovi objavljenih izvora pokušava rekonstruirati redoslijed župana Križevačke županije, od njenih prvih spomena u 12. pa do kraja 14. stoljeća. Autor pokušava odrediti i vrijeme župovanja pojedinih župana, a kod pojedinaca (uz pomoć objavljene literature i izvora) navodi i kraće biografije te službe koje su uz službu župana obnašali.

Ivan Dečak piše o svestranom umjetniku Dragutinu Bahunu Čarliju rodnom iz Velikog Ravna. *Dragutin Bahun – čovjek renesansne širine* naslov je stručnog članka. Autor nas upoznaje sa svestranošću ovog umjetnika koji je ostavio traga u mnogim kulturnim područjima od filma i kazališta do televizije, režije i pjesništva.

Drugi dio časopisa obuhvaća radove sudionika s Međunarodnog znanstvenog skupa: *Kulturna baština i plemstvo u hrvatsko-mađarskoj pograničnoj regiji*. Prvi je izvorni znanstveni rad Krunoslava Puškara *Tragom njemačko-mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira: problematika jezika posrednika*. U članku je dan kratak pregled njemačko-hrvatskih i mađarsko-hrvatskih jezičnih dodira s kontrastivnom analizom njemačkog i mađarskog utjecaja na hrvatski standardni i sup-standardni sloj te njihova dosadašnja istraživanja. Autor se pozabavio i problematikom jezika

posrednika te je analizirao posuđenice iz njemačkog koje su posredstvom mađarskog posuđene u hrvatski.

Zdenko Balog prethodnim priopćenjem upoznaje nas s *Ciklusom zidnih slikarija u lađi crkve Svetog Breka na Kalniku - ikonografsko-ikonološka studija*. U studiji razmatra zidne slikarije očuvane na sjevernom zidu crkvene lađe. Obrađene su dvije scene: smrt svetog Petra Mučenika (iz Verone) i prikaz glave redovnika koji je obilježen oštećenim napisom. Dvojba je radi li se o sv. Benediktu ili sv. Benjaminu.

Treći rad drugog dijela je *Pregled istraživanja doprinosa pavlina hrvatskoj glazbenoj umjetnosti*. Autorica piše o povezanosti pavlina i glazbe kojima su se bavili hrvatski istraživači. Istraživanja vezana za Pavlinski zbornik, istraživanja orgulja u pavlinskim samostanima te život i rad skladatelja pavlina Amanda Ivančića (1727.-1790.?) teme su preglednog članka Lucije Konfic.

Kratak pregled povijesti pavlina s osvrtom na njihovo djelovanje u Križevcima pregledni je članak Tomislava Bogdanovića. Prikazana je povijest, djelovanje i kulturna važnost pavlinskog reda. Uz opis dolaska i djelovanja pavlina u Hrvatsku, dan je i kratak pregled najznačajnijih pavlinskih samostana. Pavlinski redovnici ostavili su dubok trag u crkvenim, kulturnim i društvenim djelatnostima. U posljednjem poglavlju obrađen je dolazak pavlina u Križevce i njihov doprinos razvoju grada.

Domagoj Sremić u preglednom radu *Uzroci izbijanja Prve posavske bune (1653.-1659.) i uloga Ivana Zakmardija u njezinom dokumentiranju* govori o seljačkim bunama na području Posavine. Ističe uzroke posavskih seljačkih buna u 17. stoljeću, ali i važnost Ivana Zakmardija koji je kao protonotar i sudionik kraljevske komisije za smirivanje posavskih buna ostavio brojne povijesne dokumente koji su danas od ključne važnosti za proučavanje navedene tematike.

Sv. Stjepan i sv. Ladislav u pučkoj tradiciji mađarskih Hrvata pregledni je rad Đure Frankovića koji daje osvrt na svetački kult mađarskog kralja Stjepana I. i mađarsko-hrvatskog kralja Ladislava I. te zaključuje da se i danas, u mađarskoj i u hrvatskoj tradiciji i molitvama, štiju ovi sveci iz dinastije Arpadovića.

Tajana Pleše iz Hrvatskog restauratorskog zavoda donosi spoznaje o pavlinskim samostanima iz kasnog srednjeg vijeka. Rad se temelji na arheološkim istraživanjima i konzervatorsko-restauracijskih radovima u posljednjih osamdesetak godina. Rad nosi naslov *Pregled pavlinskih samostana kasnosrednjovjekovne Slavonije*.

Studenti iz hrvatskih zemalja na sveučilištu u Olomoucu u ranom novom vijeku (1569.-1781.) s posebnim osvrtom na studente iz križevačkoga kraja pregledni je članak dr. sc. Hrvoja Petrića. U članku su obrađeni studenti iz hrvatskih zemalja koji su studirali na sveučilištu Olomouc u Moravskoj. Posebni osvrt stavljen je na studente Ivana Zakmardija Dijankovečkoga, Ivana Maljaka, Nikolu Bengera i Atanazija Anceklina kojima je zajedničko križevačko podrijetlo.

O križevačkim i mađarskim pavlinima u hrvatskoj pavlinskoj provinciji pisao je profesor križevačke Gimnazije Ivan Peklić. Prvi dio preglednog rada posvetio je pavlinima koji su iz Križevaca i okolice, a drugi dio onima koji su podrijetlom iz Mađarske, a pripadali su hrvatskoj pavlinskoj provinciji. Osim popisa i kratke biografije hrvatskih i mađarskih pavlina istaknuta je i njihova djelatnost u obrazovanju i znanosti.

Bela IV. i kalničko plemstvo stručni je članak Ozrena Blageca koji analizira legendu o kalničkim šljivarima i pokušava odvojiti povijesne činjenice od legende. Autor se bavi i utvrđivanjem mogućih razloga te vremenom darivanja plemstva potkalničkim plemićima koji su plemićke titule dobili od Bele IV. U radu je dan popis i životopisi najpoznatijih osoba koje potječu iz obitelji potkalničkih plemenitaša.

Učenice Gimnazije Ivana Zakmardija Dijankovečkoga Dora Kovač i Rahela Marija Puljević pišu o *Templarima u Glogovnici*. Donose kratak pregled osnivanja templarskog reda, a zatim

opisuju djelovanje templara na posjedu Glogovnica pokraj Križevaca. U zadnjem dijelu govore o važnosti posjeda Glogovnica kroz povijest.

Treći dio časopisa započinje prijevodom izvorne znanstvene građe koju je obradio Tvrtko Milunović, a naslovljen je *Seljačka buna oko Križevaca i u dijelu Varaždinskog generalata godine 1755*. Mr. sc. Đuro Škvorc donosi pregled radova sa simpozija održanog 3. listopada 2009. godine u Križevcima povodom 90. obljetnice rođenja i 20. obljetnice smrti biskupa Mije Škvorca. Mira Kolar-Dimitrijević donosi pregled vol. VIII, br. 16, prosinac 2009. časopisa Podravina. Martina Pavić donosi pregled dva broja istog časopisa vol. IX, br. 17, lipanj 2010. te vol. IX, br. 17, studeni 2010. Marijana Janeš Žulj iz Gradske knjižnice „Franjo Marković“ Križevci piše osvrt na križevačko nakladništvo u 2010. godini. Vijest o osnivanju astronomske udruge *Perzeida* javlja Nataša Dimitrijević. O prvom i drugom Susretu hrvatskoga duhovnoga književnog stvaralaštva „Stjepan Kranjčić“ u Križevcima piše Tanja Baran. Pozdravni govor izrečen 7. svibnja 2010. na svečanoj akademiji u Hrvatskome domu u čast mons. Vjekoslava Huzjaka, bjelovarsko-križevačkog biskupa i njegova preuzimanja konkatedrale Sv. Križa u Križevcima donosi mr. sc. Renata Husinec. Izvješće o radu Povijesnog društva Križevci 2010. godine kao i obljetnice vezane za 2010. i 2011. godinu donosi Terezija Horvat. Zahvalu dosadašnjoj predsjednici i članu uredništva Katarini Čavlek izreklo je Povijesno društvo Križevci. Časopis završava rubrikama U spomen i Upute autorima.

Tomislav BOGDANOVIĆ

RUŽICA MEDVARIĆ-BRAČKO, ŽIVOT I OBIČAJI U ŽUPI KOPRIVNIČKI IVANEC", BALTAZAR, KOPRIVNICA 2011.

Ružica Medvarić-Bračko, profesorica prehrambene tehnologije u Obrtničkoj školi u Koprivnici, već niz godina posjećuje Podravkin Muzej prehrane s generacijama svojih učenika, ali i radi posudbe literature i razmjene nekih iskustva s područja prehrane. Nisam stoga bila iznenađena kada je u ljeto 2010. godine donijela svoj prvi prilog o prehrani u rodnom kraju, selu Goričko i općini Koprivnički Ivanec, kako bismo ga zajedno prokomentirale. Malo po malo, nizali su se prilozima o gospodarstvu, odijevanju, običajima, trgovini, vjerskom životu i sakralnim spomenicima, školstvu, migracijama stanovništva... Tijekom jeseni bila sam već doista iznenađena obimnim i raznovrsnim materijalom koji je prof. Medvarić-Bračko s velikim marom, s puno ozbiljnosti i upornosti, oblikovala u tematske cjeline i čvrsto odlučila podastrijeti javnosti u obliku knjige kako bi se, što je moguće više građe o životu, radu i običajima ljudi njezinog zavičaja, uspjelo sačuvati za buduće naraštaje. Mjesecima prije sakupljala je građu među stanovnicima župe Koprivnički Ivanec, čitala literaturu, tražila dokumentaciju iz mnogih institucija, pronalazila fotografije, nadopunjavala i provjeravala dobivene podatke.

Ružica Medvarić-Bračko je prosvjetni radnik. Pedagoškim radom bavi se i kao voditeljica Ekološke grupe u Obrtničkoj školi. Dugogodišnja je članica Društva kemičara i tehnologa, Povijesnog društva i Planinarskog društva u Koprivnici. Profesionalnim radom, ali i djelovanjem u društvenom životu šire zajednice pa i u posve privatnom živou, aktivno iskazuje interes za povijest, ekologiju, etnologiju, vjerski život, narodnu umjetnost i rukotvorstvo. Širok spektar znanja iz struke po formalnom obrazovanju, ali i spoznaja iz drugih znanstvenih disciplina koje stječe stalnim neformalnim samoobrazovanjem, omogućili su joj da građu o zavičaju, ljudima i prirodi, izloži kompetentno i sveobuhvatno. Stanovnici Koprivničkog Ivanca, Kunovca, Goričkog, Botinovca i Pustakovca, naselje župe Koprivnički Ivanec i ujedno općine Koprivnički Ivanec, dobili

su knjigu za sve generacije, koja će ih podsjetiti na događaje, potaknuti na razmišljanje, podučiti... Pa, iako je autorici, kako piše u Uvodnoj riječi, glavni cilj bio "sačuvati od zaborava i darovati mladima sliku života njihovih predaka", darovala je onima "koje su različiti životni putevi odveli daleko od njihova zavičaja" kao i sumještanima "koji su našli ovdje svoj novi doma", knjiga će zasigurno biti zanimljiva širokoj čitalačkoj publici, a ne samo onoj vezanoj uz župu Koprivnički Ivanec.

Knjiga se sastoji od devet poglavlja. Prvo poglavlje pod nazivom "Pogled u prošlost" kratak je pregled najznačajnijih povijesnih događanja koja su tijekom različitih epoha utjecala na život ljudi na prostorima župe Koprivnički Ivanec. Poglavlje "Rimokatolička župa Koprivnički Ivanec" donosi podatke o nastanku župe, o sakralnim spomenicima, župnicima, svećenicima i časnim sestrama u župi, te katoličnoj vjeri kao temelju duhovnog života žitelja. U poglavlju "Obrazovanje i prosvjećivanje" autorica piše o školama, učiteljicama i učiteljima u župi, o različitim tečajevima te o udrugama posredstvom kojih se u vremenu prve polovice 20. stoljeća, bremenitom ratnim i poratnim teškoćama, nastojalo unapređivati život u seoskim zajednicama župe. U poglavlju "Burno 20. stoljeće" istaknuto je nekoliko povijesnih događaja i procesa, osobito značajnih za župu Koprivnički Ivanec, kao što su: Kunovačka buna, Prvi svjetski rat i briga za siromašnu djecu nakon njega, migracijska kretanja stanovništva. Poglavlja o gospodarstvu, trgovini, domaćinstvu, odijevanju i običajima, donose opširnu etnografsku građu o prirodnom okruženju i materijalnim uvjetima života i privređivanja, o duhovnoj, društvenoj i materijalnoj kulturi naroda za svagdana i blagdana, za oskudice i blagostanja, za rata i u miru. Obilje podataka o konkretnim osobama i događajima pridonosi boljem upoznavanju lokalne povijesti i njezinih aktera. Osim građe prikupljene iz kazivanja starijih župljana, ovdje dolazi do izražaja i autorično osobno iskustvo života na selu i to ovim poglavljima daje osobitu autentičnost i istinitost.

Vrijedan prilog knjizi je i tekst prof. biologije Barice Hadun o biljnom svijetu naših polja, livada i šuma. Fotografске priloge (45 crno-bijelih i 7 fotografija u boji) obradio je i pripremio za tisak Hrvoje Petrić, a knjigu je grafički oblikovao Stjepan Cikač. Knjiga je objavljena u travnju 2011. godine u sunakladništvu autorice i Tiskare "Baltazar".

Nada MATIJAŠKO

70-GODIŠNJICA ŽIVOTA PROF. DR. SC. DRAGUTINA FELETARA

U srpnju 2011. U Donjoj Dubravi je s pet referata geografa, povjesničara i povjesničara književnosti¹ obilježena 70 godina života uglednog hrvatskog geografa prof. dr. Dragutina Feletara. Teško je o ovome svestranom čovjeku i znanstveniku, o čijem bi se životu i radu mogla napisati obimna knjiga, dati kratku informaciju. Stvaralački ambijent koji on je godinama stvarao, isprva u Podravini, a kasnije putem časopisa „Hrvatski zemljopis“ (danas „Meridijani“), imao je značajnu ulogu u odlukama mnogih mladih ljudi pri odluci izbora mjesta studiranja na Marulićevom trgu broj 19. Mnogima je od njih, pa i meni, bio je mentor pri pisanju diplomskih radova. Temu o povijesno-geografskom razvoju Drnja sam upravo na sugestiju profesora Feletara odabrao već u prvim danima studija. Profesor me polako uvodio u stručni rad te sam ubrzo otkrio vrijednosti njegove bogate knjižnice, koju i danas obilno koristim u radu. U trenucima posudbe i vraćanja knjiga, a to je bilo svaki tjedan, imali smo rasprave o pročitanim. Postupno su se razgovori širili

¹ Referate o nekim aspektima života i rada Dragutina Feletara 10. srpnja 2011. izložili su: Lučka Lorber, Zoran Stiperski, Nevio Šetić, Mario Kolar i Hrvoje Petrić.

i na druge teme, što nam je ostao običaj i do današnjih dana. Na taj način sam puno naučio ne samo o struci, nego i o životu. Mogu slobodno kazati kako je Profesor bitno utjecao na moje sazrijevanje pa i formiranje osobnosti te mi postao učiteljem u najboljem smislu te riječi. Strast za djelatnostima kojima se bavio prenio je i na svoju djecu – kćer Petru, koja se usmjerila na nakladništvo, povijest umjetnosti i etnologiju te na sina Petra, koji je kao geograf i društveni djelatnik nastavio temeljnu očevu struku i aktivističku djelatnost. Profesor je utjecao i na brojne druge suradnike, prijatelje, studente, kolege, a često svojim javnim istupima i na širu javnost te na one koji donose odluke. Zbog toga ga mnogi smatraju „živućom institucijom“, čovjekom koji je proživio nekoliko života u ovih 70 godina. Iako se neki s time neće složiti, kao što se i s mnogim njegovim stavovima kroz život nisu slagali, tek će buduće generacije postati svjesne važnosti njegovog znanstvenog, stručnog i javnog djelovanja, koje ću u nastavku teksta nastojati prikazati u najkraćim mogućim crtama.

Prof. dr. Dragutin Feletar se rodio 10. srpnja 1941. u Velikom Otoku (danas općina Legrad, Koprivničko-križevačka županija), u obrtničkoj obitelji podrijetlom iz susjedne Donje Dubrave (u Međimurju). Po završetku gimnazije u Varaždinu, upisao je studij geografije na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Nakon završetka studija geografije radio je kao profesionalni novinar i djelatnik u kulturi u Čakovcu (1965.-1972.) i Koprivnici (1970., 1973.-1983.). U sredinama kojima je djelovao kao novinar i djelatnik u kulturi ostavio je znatni trag: osnivanje Radio Čakovca (1967.), kulturno-prosvjetnog društva Zrinski (1970.), pokretanje periodika „Kajkavski kalendar“ (1970.), „Podravski zbornik“ (1975.), „Muzejski vjesnik“ (1978.), Muzeja prehrane u poduzeću „Podravka“ (1982.) itd.

Već je diplomskim radom o industriji Međimurja (1965.) pokazao sklonost bavljenju industrijskom geografijom koju je razvio kroz istraživački rad na doktorskoj disertaciji „Industrija u ekonomsko-geografskoj strukturi Podravine“ (1982.) obranjenoj na Geografskom odsjeku PMF-a. Disertacija je 1984. objavljena kao knjiga te je njome udario temelje znanstvenom bavljenju industrijskom geografijom u Hrvatskoj razradivši metodologiju istraživanja industrijske geografije na primjeru Podravine. Stoga je i razumljivo što je preuzeo predavanja iz predmeta Industrijska geografija na Geografskom odsjeku PMF-a, a taj je kolegij razvio te predavao do odlaska u mirovinu. Osim toga predavao je i niz drugih predmeta na dodiplomskom (Uvod u geografiju, Uvod u statistiku, Geografija Afrike) i poslijediplomskom studiju (Industrija u prostornom planiranju). Na Geografskom odsjeku je počeo raditi kao znanstveni asistent (1983.) te je napredovao u zvanja: docent (1983.), izvanredni profesor (1988.), redoviti profesor (1993.) i redoviti profesor u trajnom zvanju (1999.). Na svom matičnom Odsjeku bio je predstojnik Zavoda za geografiju i prostorno uređenje (1990.-1995.) i Zavoda za regionalnu geografiju i metodiku (1999.-2002.), te pročelnik Odsjeka (1998.-1999.), a kraće vrijeme je i voditelj poslijediplomskog studija Geografskog odsjeka PMF-a. Bio je mentor pri izradi 4 doktorske disertacije, 5 magistarskih radova te oko 60 diplomskih radova na Geografskom odsjeku PMF-a. Obnašao je i dužnosti prodekana za financije (2002.-2004.) i dekana (2004.-2006.) Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, a s potonje je dužnosti otišao u mirovinu. Kao dekan je dao značajan doprinos izgradnji i razvoju PMF-a (kampus na Horvatovcu itd.).

Razvio je zapaženu suradnju s drugim znanstvenim središtima u tadašnjoj Jugoslaviji (Maribor, Ljubljana, Sarajevo, Beograd, Skopje) te međunarodnu suradnju (Pečuh, Budimpešta, Lodz, Ostrava, Krakov, Göttingen, München...). Sudjelovao je na preko 90 znanstvenih skupovima (od kojih je 50-tak bilo međunarodnog karaktera), bio je voditelj tri znanstvena projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske te dva međunarodna znanstvena projekta. Također je inicirao i organizirao nekoliko domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova. Njegov znanstveno-istraživački rad došao je do izražaja u objavljivanju 15 znanstvenih knjiga i preko

stotinu znanstvenih radova i poglavlja znanstvenih knjiga, od kojih je znatan dio u inozemnim znanstvenim časopisima. Najznačajniji radovi prof. dr. sc. Dragutina Feletara citirani su u inozemnoj i domaćoj znanstvenoj literaturi iz geografije i kulturne te gospodarske povijesti. Doprinos razvoju geografske struke je dao kao tajnik (1984.-1986.) i predsjednik (1986.-1988.) Saveza geografskih društava Hrvatske kao urednik znanstvenog časopisa Geografskog glasnika (1985.-1989.) i multidisciplinarnog znanstvenog časopisa Podravina (od 2002. do danas), te kroz uređivanje brojnih knjiga i zbornika itd.

Za svoj rad je nagrađivan od matične struke (nagrada za znanost Geografskog društva u Zadru – 2006.), dobivao je i nagrade na lokalnom nivou (Virovitica, Koprivnica, Donja Dubrava), regionalnom nivou (nagrada za životno djelo Koprivničko-križevačke županije - 2005.), državnom nivou (Red Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića - 2002., državna nagrada za popularizaciju znanosti - 2003., nagrada HAZU „Josip Juraj Strossmayer“ – 2003.) te na međunarodnom nivou (u Budimpešti je proglašen vitezom univerzalne kulture – 2011.). Kao jedno od javnih priznanja za njegov sveukupni rad valja istaknuti izbor za člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (2006.).

Treba istaknuti i važnu ulogu prof. dr. Dragutina Feletara u popularizaciji geografije i povijesti, prvenstveno kroz nakladništvo (1994. pokrenuo časopis za popularizaciju geografije i povijesti „Hrvatski zemljopis - 2002. preimenovan u „Meridijani“, a kojemu je do danas glavni urednik), stručni rad (brojni članci i više desetaka knjiga), predavanja (više stotina) i rad na udžbenicima (urednik serije udžbenika za osnovnu i srednje škole, autor dvadesetak geografskih udžbenika i priručnika). Osim u geografiji, dao je doprinos gospodarskoj povijesti, kulturnoj povijesti, a bavio se i literarnim radom. Obnašao je i istaknute javne dužnosti (od članstva u saborskom odboru do predsjednika gradskog vijeća u Koprivnici), a bio je obnovitelj Matice hrvatske u Koprivnici (1990.), veliki meštar Družbe Braća hrvatskoga zmaja (2006.-2011.) itd. Kao što se može vidjeti, mnogo je toga profesor Feletar radio (i napravio) za druge, nesebično pomažući i stvarajući. O njemu samome najbolje govore djela koja je stvorio i nadamo se da će ih u godinama koje dolaze biti još puno.

Uz 70. rođendan želim profesoru Feletaru dobro zdravlje i mnogo godina plodonosnog rada s puno ostvarenje u daljnjem životu. Koliko mi je poznato, planova ima napretek i vjerujem kako će ih veći dio ubrzo ostvariti, zapravo sam siguran u to, jer sam se nebrojeno puta uvjerio u njegovu neiscrpnju energiju, optimizam, znanje, ali i vještinu pretvaranja brojnih ideja u djela, od kojih su mnoga trajne vrijednosti.

Hrvoje PETRIĆ

IN MEMORIAM ĐURO ŠAROŠAC, ETNOLOG

Rođen je u Semelju (mađ. Szemely, Županija Baranja) 1. prosinca 1929. godine. Godinama radi na seoskom imanju svojih roditelja. Godine 1951. položio je stručnu maturu i šest godina radi u omladinskom pokretu Pečuškog kotara. Godine 1960. upisuje se na struku etnologija, povijest i slavistika na Sveučilištu Loranda Eötvösa u Budimpešti, gdje stječe diplomu.

Zaposlio se u Mohačkom muzeju. Među Hrvatima i Srbima sustavno je vršio prikupljanja raznih predmeta, tekstila. Izradio je program na koji način bi se moglo spasiti od zaborava narodno blago Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj. Njegove inicijative prihvaća vodstvo Demokratskog saveza Južnih Slavena, kao i da se unutar ove organizacije utemeljuje Etnografska sekcija.

Godine 1971. društveni sakupljači narodnog blaga, uglavnom profesori i studenti, pomoću njegovih upitnika odlaze na teren, najprije u obližnja hrvatska (bošnjačka) naselja u okolini Pečuha. Sakupljena folklorna građa i otkupljeni predmeti dobili su mjesto u Mohačkom muzeju. Rad Đure Šarošca 1975. godine donosi nove plodove, naime institucija čiji je bio pročelnik dobije pravo da u svim naseljima u Mađarskoj, gdje živi hrvatska, srpska i slovenska narodnost, može sakupljati narodno blago. U Mohaču je Šarošac 1967. godine otvorio stalnu izložbu pod nazivom *Hrvatske i srpske etničke skupine u Baranji*. (Hrvatski pisac Gustav Krklec prigodom posjete Mohaču o izložbi je rekao: «To je europski nivo».) Od početnih sakupljačkih uspjeha svake godine po dvije ekipe dobrovoljnih sakupljača, koje je on organizirao, sustavno su odlazile na teren na sakupljanja tradicijske baštine. Šarošac je uspio godišnje sakupiti do 600 predmeta, od kojih je svake godine, u okviru priredbe Mjesec muzeja, pripremio novu izložbu.

Hrvatsko, srpsko i slovensko kulturno blago prezentirao je i znatizeljnoj mađarskoj publici, tako i u većim gradovima Miškolcu i Sombathelyu (mađ. Szombathely), gdje je bilo čak do 70 tisuća posjetitelja. Na veoma dobar prijem mu je naišla izložba *Tisućugodišnje veze Hrvata i Mađara* koja je čak u petnaest mjesta predstavljena u Mađarskoj, a ovih dana u Hrvatskoj, Zadru, Senju i u Vlačićima, no ranijih godina na prijedlog predsjednika Franje Tuđmana prikazana je i u Zagrebu te u drugim gradovima Republike Hrvatske. Na zamolbu bosanskih franjevaca izložba 2006. godine putuje u Bosnu. Pored toga imao je razne etnološke izložbe u Zagrebu, Beogradu i Novom Sadu, gdje je izložio eksponate sakupljene od Hrvata, Srba i Slovenaca u Mađarskoj.

Njegov tridesetogodišnji rad iznjedrio je veom bogatu zbirku Mohačkog muzeja, naime Đuro Šarošac sakupio je 12. 000 eksponata, a od pučkog usmenog blaga sakupljeno je 30.300 minuta (presnimljena građa na magnetofonskim kasetama nalazi se i u Institutu za folklor u Zagrebu) te je snimio čak 20.000 fotosnimaka. Muzej danas raspolaže sa veoma dobro sređenom građom. Izloženi predmeti dobili su visoko priznanje, ne samo od mađarskih, već i od inozemnih stručnjaka.

Kao ravnatelj Mohačkog muzeja dosada je priredio 42 privremene i 4 stalne izložbe i time doprinijeo da hrvatska i srpska narodnost i njezina tradicijska kultura bude prezentirana i upoznata i od strane većinskog naroda.

Povodom tristote obljetnice franjevaca u Mohaču organizirao je dvodnevni međunarodni znanstveni skup.

Uz njegovu potporu je pripremljena zavičajna kuća podravske Šokaca (Hrvata) u Kašadu (mađ. Kásád, najjužnije naselje u Mađarskoj u Županiji Baranja).

Đuro Šarošac vodio je i znanstvena istraživanja, napisao sedam monografija te tiskao četrdeset i osam rasprava. U Debrecinu stiče doktorat na temu *Mohačka keramika i njena prošlost* a u Zagrebu 1991. obranio je disertaciju *Bosanski Hrvati u okolici Pečuha*.

Njegov muzejski rad nagrađen je raznim prizanjima: *Spomen medalja Ferenc Móra* (1981., to je ujedno najveća muzejska nagrada u Mađarskoj); nagrada *Hrvatski pleter* te odlazeći u mirovinu dobija visoko odličje Županije Baranje, dva puta dobio je nagradu *Za socijalističku kulturu*. Godine 1999. u 70. godini je umirovljen. Ima dvoje odrasle djece Miru, profesoricu hrvatskog jezika i matematike, i Ivana, grafičara.

Dr. Đuro Šarošac umro je u mohačkoj bolnici 14. srpnja a pokopan je na groblju svoga rodnog Semelja 19. srpnja 2011. godine.

Đuro FRANKOVIĆ

UPUTE SURADNICIMA

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

Časopis "Podravina" objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autora izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis "Podravina" objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis "Podravina" moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (*.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis "Podravina"):

- odgovorni urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, h.petric@inet.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa "Podravina" te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekстом. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih

autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

- a) naslov članka
- b) ime(na) autora
- c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi
- d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi
- e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.